

VISZONYAINK ÉS TEENDŐINK

VAGYIS:

AZON OKOK

MELYEK KÖZ NEMZETI KIFEJLŐDÉSÜNKET GÁTOLJÁK,

ÉS

AZON ELVEK ÉS INTÉZMÉNYEK

MELYEK EZT ELŐMOZDÍTANÁK.

ÍRTA:

KUBINYI LAJOS.

PEST,
EMICH GUSZTÁV MAGY. AKAD. NYOMDÁSZ.

1866.

Pest, 1866. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál.

LÓNYAI MENYHÉRT

ÚRNAK

MINT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ALELNÖKÉNEK

KI

ILY KÖNYV SZÜKSÉGVOLTÁNAK

A MAGY. TUD. AKADÉMIA ÜLÉSÉBEN KIFEJEZÉST

ADOTT.

MÉLY TISZTELETTEL AJÁNlja

A SZERZŐ.

I.

Egy pillantás Európa népei szellemfejlődésének történelmére.

Európa népeinek bölcsője Ázsia, Gyermekkorát élte az emberinem Ázsiában. A gyermekkori eszméket és intézményeket magukkal hozták, kegyelettel ápolták Európa népei – és a galyak sarjadásai, következetesek a törzshöz s gyökérhez.

A fegyvertelen, tudatlan gyermeteg népek felett könnyen uralomra vergődött egy: a többenél jobban fegyverzett s értelmes!) fő – kivált ha néhány hasonlók által segítettet. Ily mőción csak Hamar két jelentékeny s egymás ellen feszült erő keletkezett minden népnél vagy nemzetségnél, melynek tagjai egymás nyelvét értvén m. e. családot képeztek: a kormány és a nép. Ezen szakadás, történelmünk kezdete. Ménesz Nimród stb. az első hősök, szereplők.

Csakhamar felülkerekedett a fegyveren, főkép a fegyver által segélyezve az értelem: Indiában, Egiptomban, Palesztinában stb. egyházak épülvén, az egyházi uralom terjedt szét egész Ázsiában. Néhol egy-egy hódító osztály emelkedett ki s egyedúr-ságot gyakorolt. Máshol egyházi s világi fejedelmek kezét fogva uralkodtak a népeken: kiterjesztek uralmukat több népekre; nagy csatákat vívtak a népek egymás ellen de végre is: a hódító nép ép oly szolgálja maradt a kormánynak mint volt s mint minővé a meghódítottakat tette. És soha nem látjuk az értelem (egyház) és fegyver (uralkodó osztály) főembereit oly célból küzdeni fel a népek vezényletére, hogy ezek jogait, javait, vagyonságát gyarapítsák. A történelemben csak mint hajtható, fellázítható anyag vagy erő mutatkozik a nép. Csupán vezénylői szerepelnek. Szerepük hadjárás, hódítás, hatalmuk s jövedelmük gyarapítása; céljuk a hatalom öszpontosítása s családjuk számára biztosítása.

Ez történelmünk szövege, anyaga. – Pedig ez nincs összefüggésben szellemfejlődésünk történetével, csupán annyiban, amennyiben a kormányváltások, a hatalom öszpontosítása s annak egyéni vagy családi célokra felhasználása igenis megzavarja s korlátolja a közművelődést – és a legjobb kormány sem sokat tehet a közértelem kifejtésében, ha netalán a népekben vagy nemzetekben a kellő belső ösztön hiányzanék. Elég ha ezek szabad mozgását s fejlődését nem korlátolja. Ha, lehető legkevesb közterheket s korlátokat állít az egyéni tevékenység elé – s igen sok: ha oly intézetelekről s eszközökről gondoskodik, a közjó védelmeiből, melyek a szellemfejlődést elősegíthetik.

Fegyver és vallás: e két hatalom szerepelt Ázsia népének történetében évezredek óta. Menés, Cecrops, Mózes, Lycurg, Numa, Zoroaszter, Confucius, Foe, Mahomet stb. isteni törvényeket irtak az emberek számára; hasonló vallások oly csatlakozási kötelékek az egyes családok milliói számára, mint a nyelv, a nemzetiség. A A szent könyvek nagyrésze még most is „törvénykönyv” Ázsiában, egyházi s világi ügyekben sőt nálunk is a házassági s erkölcsi ügyekben. Értelem és hatalom – bár néha összeütközött: évezredek óta karöltve járt s gondosan elkülönöztették a néptől, mely szintén egy nagy-hatalom, de: kevésbé ismeri önérdekeit, épen nem érzékeny ön jogaira, nem sóvárog gyors szellem fejlesztés után, kevéssel beelégszik, könnyen feled, könnyen hisz és könnyen felhasználható saját érdekei korlátozására is. Eme harmadik nagyhatalom csak mostanában kezd szerepelni.

A fegyverhatalom képviselői sokkal számosabbak, mintsem elősorolhatnánk, legyen elég csak következőket említünk: Nimród, Sesostris, Nabuchodonosor, Darius, Xerxes, Nagy-Sándor, Agathocles, Hannibal, Scipio (Cornel, és Publ.) Sylla, Marius, Spartacus, Crassus, Pompéus, César, Heródes, Octavius, Antonius, Néró, Adrianus, Sever, Arcadius, Honorius, Radagise, Attila, Klodion, Odoakre, Theodorik, Mahomet, Martell Károly, Nagy-Károly, Emir-al-Omra, Otto, Togrulbég, Bouillon, Dzsingis-kán stb. stb. stb. mily óriási csatákat vívtak? és mit használtak azon sok milliónyi halottaknak kik az ő ügyeikért hulltak el? mit használtak azoknak, kik életben maradtak? Nem tudjuk megmondani, annyi bizonyos, hogy ha ama számtalan csata és hódítás, mely történe-

tünk anyagát képezi, szükséges volt az emberi szellem fejlesztéséhez, úgy igenis drága áron jutottunk ehhez. – Pedig csupán az maradandó belbecsű cselekvénye az egyes embernek, mit neme értelmének gyarapítására irányzott. Csupán eme szellem Örökké létező és tökélyesbülő kincse nemünknek, melynek gyarapodásával arányosan gyarapodik munkaképességünk, termelési s feldolgozási ügyességünk s anyagi jólétünk. Csupán ennek népszerűsítése és nem csaták által tehetjük boldogabbá a népeket, melyek boldogítását eddigelé a csatákban keresték hőseik – vagy, egy túlvilágra nyitott kilátás által kísérlek meg lelkészeik.

Azok, kik jelentékeny politikai szerepre vágytak, egy s más kormányalakban ígérték vagy vélték azt s a haza javát feltalálni – s szintén nagy mozgalmakat idéztek elő a népben, ha sikerült ezekkel elhithetni, miszerint, a kívánt kormányalak „boldogokká teendi őket.” Mit a nép rendesen úgy értelmez, hogy: biztosítja anyagi jólétüket, még akkor is ha önmaguk erről gondoskodni megfelelkezének. Ez utón mindig könnyen mozgásba lehetett hozni már a legrégebb korban bármely népet, kivált ha kilátás nyitott számára, hogy a hatalmat önkezeibe kerítheti. Nem volt tisztában azzal, hogy a jólét tulajdonképeni forrása a munka, Azt vélte és véli még most is: annak forrása a hatalom – s ha ez kezében lesz – nem kell munkálkodnia. Ily módon, alig van kormányforma, melyet Ázsia népei közt egymás után vagy egymás mellett szerepelni nem látnánk: egyházi, világi uralom, monarchia, democratia, anarchia, respublica, egyedúrság, triumvirátus, dualismus, tanácsok ezer meg ezer tagokkal, népuralom, zsarnokúrság stb. stb. szóval, mindenhol számtalan fokozatát látjuk, a hatalomnak, a gazdagságnak, a jólétnek és nyomornak – majd egyesek kezében, majd egész nemzetekre kiterjesztve – miszerint Európában már nem lelünk új alkotmány alakokat – csak a régieket vegyítjük mesterségesebben egybe, remélve, hogy ily módon oly közigazgatási organismust hozunk elő, mely a közszellemfejlődésre leginkább kedvező – mert hiszen: „csak szerves testekben képesek gyorsan fejlődni a szellemi tehetségek – arányos tökélyfokra, ezen szerv tökélyeivel.”

Pedig még mindig távol járunk azon egyenes úttól, melyen következetesen s hiány nélkül fejthetné s adhatna át szellemét, ér-

telmét a nyomába lépő ivadéknak egy-egy nemzet, sőt ennek minden polgára. Még mindig a hatalomban véljük feltalálni azon eszközöket, melyek által az életet legalább tűrhetővé vagy kellemessé tehetnének. Egymás kezéből akarjuk kiragadni az erőt, mely jólétünk valódi eszköze s így megkötjük, megrontjuk egymást a helyt, hogy kezet fogva egyetemes erővel igyekeznénk uralmunkat, hatalmunkat gyarapítani a természetereők felett, melyektől s melyek által mindnyájunk számára kivívhatjuk mit e föld s az ég megadni képes – és mely uralom nélkül, gyáva fegyvertelen teremtmények maradunk kik – ha nemünk szaporodása következetes lépést tart a most múlt fél századhoz, nemsokára táplálékkal s öltözékkel sem bírjuk ellátni gyermekeinket.

Életünk két-harmadát csatázással töltöttük Ázsiában és Európában. Szellemfejlődésünk gyeplője csak néhány kiváltságos osztálytöredék kezében volt és oly irányt követett, melynél fogva értelmünk nem gyarapodhatott kellő mérvben. Kiindulási pontunk: meddő okoskodás és ábrándozás volt, mely nem keresve tapasztalati adatokat: a természet egyes tüneményeit egyes lények vagy szellemek által vélte előhozatni; vallásos ábrándozás volt, mely a tapasztalati világot elhagyva isteneket alkotott saját fogalmi szerint és úgy beszélt ezek tulajdonairól, céljáról, akaratáról, helyesléséről és roszalásáról, mintha vele közvetlenül eszmét cserélhetne.

Nem sokkal mentek többre a bölcselkedők. Philosophia és theologia egy nyomon járt, egymás kezére dolgozott és egyenlően járatlan maradt a természettudományában – mely nélkül az ember nem képes sem e világot, sem saját lényét, helyzetét, hivatását, teendőit stb. kellően kiismerni – nem képes értelmét, ismereteit, szellemét a szemmel látható tapasztalati igazságokkal sem gyarapítani, mert ezekre nézve is számtalan csalódásnak van kitéve.

Philosophia és theologia elhagyta e világot, hogy más világokban keresse az igazságokat, mélyeket közelebb feltalálhatott volna. Számtalan szabályokat alapított, melyek megkötötték az önítészeten alapuló hitet és a szabad gondolkozást. Eszközül szolgáltak mindketten az egyedűrság piramisának felépítésében, melynek zárköve egy szent, sérthetetlen személy, mely kormányoz s határoz mindenenek felett: élet s halál ura, hadat izén vagy békét

kot; tetszése szerint osztogat birtokot, hivatalt és kiváltságot, melynek gondossága mindenkire kiterjed stb. stb. mi aztán nagymértékben lehangolta a köztevényt; és könnyen a látatlan kezek gondviselésére bízta saját sorsát nemcsak a nép, de sok más jámbor hívő is.

Természetes azonban, hogy a gyarló emberi akarat könnyen tulragadtatik a méltányosság korlátain, ha nincs szabály vagy ellenerő, mely hatalmát korlátozná. És minél korlátlanabban uralkodik, annál inkább megérleli saját „netovábbját” – azon erőket, melyek aztán nem csak medrébe visszaszorítják, hanem túlterjeszkedésével arányosan megcsonkítják. Ezek a forradalmak. Forradalmak az egyházban, melyek következménye a reformatio. Forradalmak a politikai téren, melyek következménye az alkotmány két oldalú szerződésekre alapított szervezete – és a szabad hit. Sok időbe került ezek kivívása.

Eme forradalmakat úgy a hogy bevégezvén, csakhamar belátta az ember, miszerint a hatalom, mit egyes személy polgártársai kezéből kiragadt, biztosíthatja ugyan saját jólétét, de csak annyiban a mennnyiben ezen polgártársak saját jólétüket a természeterek felett gyakorolt hatalom (gazdászat, ipar, közlekedés stb.) által biztosíthatják, és nem lehetlen, hogy egyes nemzetek képesek saját jólétüket más nemzetek s országok gyarmatszerű kezelésére, illetőleg kizsákmánylására alapítani, de végre is az emberi nem általában legkevesebbé biztosíthatja közjólétét azáltal ha osztályonként, nemzetségenként egymás felett uralkodni akar, hanem leginkább biztosíthatja: ha ismereteit, értelmét s ezáltal a beigázott állati és természeti erőket a földkéreg vagy termelő ereje célszerű felhasználására és feldolgozására, s a feldolgozott anyagok célszerű szétosztására fordítja, hogy ezekből okszerűen táplálván a működő szellemi és anyagi erőket, saját ereje s vagyonossága firól-fira, fokról-fokra növekedjék.

Ezen irányeszme vezérelte a természettudományok felkarolására, előbb talán ösztönszerűleg, de most már mindinkább öntudatosan az emberinemet – vagyis a gondolkozó főket, miszerint szellemfejlődésünk s közjólétünk egyenes és egymástói elválhatlan útját már megleltük, már látjuk, bár még távol vagyunk attól, hogy ezt minden állampolgár belátná, és betudná magát alkalmazni

a közös nagy munkák teendőibe, saját tehetsége, vagyona s hazája érdekei szerint. Még igenis szerepelnek azon eszmék, balítéletek, törekvések, melyek, mint említettük az emberinem bölcsőjében keletkeztek s Európában műveltettek és érlelődtek – mert még nem érettek annyira, hogy könnyen lehullanának.

Egészen másképp oszlanak meg a teendők a szerepek és más mérvei vannak az emberi belbecsnek, midőn egy-egy nemzet felhagy a hódítás vágyaival: egyes osztályai szintén felhagynak azon törekvésekkel miszerint csak azon igyekeztek, hogy a közgazdaságban, az uralomban minél nagyobb részt vehessenek, az államban minél kevesebb terhet viselve, minél több kiváltságot élvezhessenek. – Egészen másképp oszlanak meg a teendők és javadalmak, midőn a nép, a közvélemény a közhaza: ellenségeinek kezdi tekinteni azokat kik saját érdekeiket nem tudják összhangzásba hozni a haza érdekeivel, és minden irányban nagymérvű szolgáltatásokat s javadalmakat igényelnek a társadalomtól, anélkül, hogy ennek ügyeit szívükön viselnék, tehetségük szerint kellőleg előmozdítanák. Egészen másképp oszlanak meg a teendők és javadalmak, midőn egy nemzet minden osztályai felhagynak a fegyverrel hódítás, egymáson előjogoknál fogva uralkodás eszméivel s a hit elemeinek feszegetésével az egyházak ügyeinek fegyverrel vagy erőszakkal leendő intézésével stb. stb. és saját jobblétüket nem az égben, hanem előbb a földön s nem hatalmaskodás, hanem munkálkodás által kezdik eszközölni: megosztják a termelés, feldolgozás és szétosztás ezer irányú teendőit, hogy mindenki háboríthatatlanul tökélyesbitse magát egy-egy szakmában – mert csak így halad elő – és tökélyesbitvén műtéteieit, munkálkodását egész vidékek, országok, egész emberinem számára dolgozzék, midőn magának dolgozik t. i. egynemű terményeit vagy cikkeit beválthassa, ha saját honában nem, tehát más országban vagy világrészben – és pénzéért viszont bevásárolhassa mindazt mi hivatásának megfelelő, ha saját hónából nem, tehát más országokból vagy világrészekből. Egészen másképp oszlanak meg a szerepek és javadalmak, midőn valódi hazafiaknak ismertetnek el mindazok, kik a törvények korlátain belől, sikeresen munkálkodnak ön javaik s tehetségeik gyarapításán – sőt önérdekeik szoros kapcsolatban

levén a közérdekekkel, hazafiúságuk mérvéül tekintetik azon gyarapodás mit értelmük s szorgalmuk által szereztek.

Egy-egy nemzet millió karjai irányulnak ekkor a természet egy s más adományai kivívására; milliók alakulnak a részvényesek filléreiből, egyesítettek mindenféle anyagi s szellemi testi s lelki erők a természet nem épen mostoha keblének kizsákmánylására. Számos vállalatok, meg annyi életpályák keletkeznek; mindenik vállalat egy-egy hatalmas karja a nemzettestnek, mely a köz szükségletek kielégítésén oly sikeresen munkálkodik, hogy feleslegeiből más nemzeteknek is juttat. Óriási mérvben növekedik a termelés, a feldolgozás és szétosztás, melynek célszerűségével egyenlő a népek jóléte. És öntudatosan vizsgálván meg igényeit, akaratszerűleg elégíti ki a nemzet, minden osztályra nézve, minden irányon – gondoskodva, hogy a föld a termelés által erejében gyarapodjék, az ipar a földművelésnek minden munkáiban segédkezést nyújtson – így szintén a kereskedés.

Ez a közszellemfejlődésnek ama foka, min a tudomány a kolostorok, könyvtárak, muzeumok stb. zárai alól felszabadítván, megszűnik a hatalom vagy vallás szolgája lenni – nem csupán egyes osztálytörödékek által műveltetik, hanem mindinkább népszerűsítettik s közhaszonra világol.

Amaz az aristocratia emez a democratia elveinek életbeléptetése. És ha nem mondhatjuk is, hogy egy nemzet szellemfejlődési történelmének legvilágosabb nyilatkozatai a közvagyonosság előteremtésének műtéteiben keresendők. Annyi bizonyos, hogy a közvagyonosság arányban áll a szellemfejlődési tökélyekkel – ha a tevékenység erőszakos megtámadások vagy benső egyenetlenségek által nem zavartatik, nem gátoltatik –és kivált ha a találékonyság a helyzet sajátosságai által oly módon fokoztatik, miszerint a természet vagy (kereskedelem útján) egy s más nemzet mindig méltán megjutalmazza, de el nem kényezteti a kísérlet s feltalálás terén fáradozókat. Eme jutalom s a kortársak méltánylata, legcélszerűbb ösztön az értelem és szellemfejlesztésére – mely különben is hivatásunk, rendeltetésünk.

Történelmünk eddigi folyama: a minduntalan vetélkedő hatalmak változatos szereplése, az aristocrat forma által felállított intézmények, elkülönítések, kiváltságok stb. s kivált a szünet

nélküli háborúskodás mint említünk igen kedvezőtlen volt a szellem fejlesztés sokoldalú munkájára általában. Most lássuk: hogyan állunk eme kedvezőtlen viszonyok közt más, nálunk szerencsésebb nemzetekhez, mi magyarok?

II.

Viszonyaink e történelem folyamában.

Munkások s előre törekvők a népek s nemzetek ha munkálkodásukban nem zavartatván, méltó jutalmát vehetik fáradozásuknak, mert az emberiném létezésének csak egy örök fő célja van, melyre mindnyájunk hivatott, melyben mindnyájunk részt vehet és melyből egy parányi részecske sem vesz el ha e célnak megfelel: a tökélyesbülés, az értelem, szellem fejlesztése – a közművelődés, És aránylagos a népek s nemzetek szellemi s anyagi jóléte a köz művelődéssel. Pedig: ki ne törekednék minél teljesebb mérvű jólétet élvezni e földön V... Oly ösztön ez, mely az élethez köttetett sőt ehhez kötötte alkotónk az életet, az élet reményeit annyira, hogy azok kiknek némi jólét élvezésére semmi kilátásuk nincs: igen is hajlandók idő előtt elszakítani az élet fonálát.

Végetlen a tökélyesbülés pályája szellemileg és anyagilag, mert: a gyarló ember, fegyver és ügyesség sőt egyszersmind ismeret nélkül jött e világra (az ébreny szervezeti átalakulásai nyomán ítélve) hihetőleg igen különböző alakban s különböző körülményben a mostanitól, melyben jelenlegi tökélyesb de finomabb szervezettel csak a társadalom ápolása mellett érheti el azon kifejedést mi mellett már egy vadonban is megélhetne; a gyarló ember csupán egy képességet hozott e világra: a fejlődési, tökélyesbülési képességet, miszerint csakhamar eltanulta állattársaitól mindazt mit azok tudtak; és értelme mindig fejlődvén csakhamar feltalálta mindazon eszközt, melynélfogva azokat felülmúlta – sőt végre a természet erőit is akarata alá hajtván, akarata szerint hozta érintkezésbe s működésbe azokat egymással vagy egymás ellen; és eme mindinkább értelmes és ügyes ember most már nagyrészen ura e föld minden lényének, terményeinek sőt azon erőknél és körülményeknek is, melyeknél fogva önszerkezete mindinkább tökélyes

kifejlődését s képződését sokrészben öntudatosan akaratszerűen vezényelheti.

Végetlen a tökélyesbülés pályája mert: évmilliárdok óta folyik a teremtés nagy munkája; 8-10 millió évre terjed ama ismeretünk, miszerint a műszeres lények tökélyesbülését, az elavult formák kihalását, újabbszerű alakok előállítását szóval a földünkön folytonosan tökélyesbülő szervek teremtetésének munkáját figyelemmel kísérhetjük. És épen nincs okunk azt mondani hogy eme óriási nagy munkatétel megszűnt, megállott. Végetlenül fog ez tartani – előzményeiből ítélvén – földünkön, nemükre nézve is. Mindinkább tökélyes szervezetek jönnek létre: A kovakőkorbeli embereknek már nyomait is alig tájáljuk. A négernek szemünk láttára pusztulnak – pedig hihető hogy a négerfaj élte ki Afrika magas sík téréit, homok sivatagokká. A mogolfaj már megszűnt terjeszkedni – de még értelmileg fejlődni is. A kaukazifaj kezdi elborítani e föld minden részeit. Ennek legértelmesebb s így leghatalmasb válfaja az indo-german mindinkább háttérbe szorítja a többeket... De hihető, és következetes dolog hogy lassankint újabb s a testi és lelki tehetségek kifejtésére mindinkább alkalmas fajok jöjenek létre. Annál inkább természetes a tökélyesbülés folyamának tova haladása mert az emberinem mindinkább belátja teendőit; azon eszközökre, anyagokra és körülményekre nézve melyeknél fogva öntökélyes bitese munkáit, öntudatosan idézheti elő és vezényelheti. A lég, föld, víz és tűz éltető alkatrészei – a mikro és makrokosmos elemei, mindinkább feldolgoztatnak az e munkán igenis szorgalmasan működő szerves lények által és mindinkább helyes arányokban vegyítetnek nemcsak a táplálkozás de az újabb fajú szerves lények előállítására nézve is – és pedig a fajok átalakulásai új nemekhez vezetnek.

A teremtés es tökélyesbülés eme munkáiban főképen értelménél fogva és ehhez arányosan szerepel az ember. Vegyük el értelmét és el fog enyészni csakhamar e földről. Fejtsük értelmét – és mindinkább ura leend e föld minden teremtményeinek sőt önsorsának is.

Az ember tehát nagyon tévedt és önmaga ellen nagyon vétkezett, midőn szellemfejlesztése s jóléte párhuzamos utait elhagyván egymás romlására irányozta azon erőket, melyek által egymás bol-

dogítását kellett s lehetett volna eszköz ölnie: midőn nem a békés következetes munkálkodásban, hanem a harcmezején táborozásban, hódításban, lovagias kalandozásban s általában azon hőstettekben kereste dicsőségét, melyek által embertársainak csak árthatott a nélkül hogy használt volna. Igen eltévesztették céljukat a vándorló népek és nemzetek, midőn szülőföldjeik javát kiélve, tova mentek s szomszédaik honföldjét dúlták fel, a helyt hogy a közvagyonosság előteremtésének módjait önmagukban saját földjükön, saját értelmükben és ügyességükben keresték volna. Ily viszonyok közt ttnik fel nemzetünk először.

Eme viszonyok következménye az hogy Közép-ázsia egykor gazdag termő földjei mindinkább hasonlítanak a Sahara sivatagához; Egyptom, melynek völgyeit a Nílus még mindig jó növény-tápszerekkel öntözi meg – már nem képes oly búzát termelni mint Anglia. Magyarország búzáját, minőségre nézve sokban meghaladja az Ausztráliában, bár még kismértékben termelt vékony hajjú nemes búza sőt némely angol búza is p. o. a Jerseyi. Pedig a magyar sík föld még víz alatt volt, mikor Európa erdeit már számos népek lakták. Böven terítgették el a kárpátok félköréről lemosott porhanyt az alföldön a 100-120 l. magas hullámok, midőn ezen hegyi vidékeket az emberek már kiélni kezdték. A magyar sík föld legújabb földterület Európában, melynek javítása sokba került az azt övező hegyi vidékeknek. Illő tehát hogy a magyar síkföld terményeivel ne vetekedhesek Európa bármely vidékének terménye sem.

Eme pusztítási rendszer azonban oly mérvben folyik s halad elő még Amerikában is, nyugot felé, mikép a termelés 50 év alatt a partokról a középig haladt be s mindinkább közeledik a nyugoti partokhoz – a kiélés pedig nyomban követi, miszerint a 100 év előtt leghíresebb dohánytermő földek most már majdnem teljesen terméketlenek.

De épen a pusztulás világos jelei biztosítják nemünket arról, hogy téves irányát mielőbb belátva, önmagában, értelmében fogja keresni s feltalálni a biztosítékot neme fentartására sőt a közvagyonosság előidézésére nézve is – egy bármily mostoha talajú földön.

Egész emberinem eme téves küzdelemtelyes és a szellemfejlődést korlátozó utón haladván – természetes hogy ennek árjával

úszott a magyar nép és nemzet is – mind Ázsiában, mind Euro” pában. De sajnos volna ha csupán eme kizsákmánylási rendszert kellene vennünk értelmisége mérvéül.

Ha nemzetünk értelmi képességének mérvéül, nem az elsőrendű nyers cikkek feldolgozását, hanem azon fényűzési fegyverek, ékszerek és öltözékek mennyiségét s minőségét vennénk, melyekről már Ázsiából kijövedelekor híres volt: általános termelési és feldolgozási képességére nézve szintén igen csalatkoznánk, bár ezt is figyelembe kell vennünk.

Bármily csodás mesterműveket mutathatnánk fel p. o. a vezérek vagy Árpádok korából, igen csalatkoznánk ha vélnénk hogy akkor azon iparcikkek készítése vagy gyártása országszerte virágzott – mert gyűlölt és nem nemesi munka volt az ipar minden ága rabszolgák által üzetett a kisebb s nagyobb kényurak számára és nem szállt firól fira az ügyesség az értelem, mert nem volt leírva sem oktatva a következő ivadék számára s nem voltak gépek, melyek erőre szabatosságra s pontosságra nézve ügyetlen kezekben is jó szolgálatokat tehetnek.

A célszerű eszközök s gépek, a gondolkodás és leleményesség tanúságai. A leleményességhez már sok alapos gyakorlati sőt elméleti ismeret is szükségeltetik. Ezen ismeretek már kiképzett értelem, szellemet feltételeznek, kivált midőn az ipar: a művészetnek sőt tudományokuk is segélyére jó. Az ipar kifejltsége s tökélye tehát: egyik leghelyesb mérvű szellemi vagy legalább gyakorlati értelmi fejlettség megítéléséhez: kivált ha ez nem csupán a fényűzésre szorítkozik, hanem népszerűsíti az élet kényelmeit s könynyíti az értelemképzést.

Szoros összefüggésben vannak az értelmi vagy szellem fejlődéssel, azon találmányok és intézmények, melyek az ember anyagi vagy szellemi igényeinek kielégítését könnyítik.

Rabja volt egykor az ember testi igényeinek. Habszolgákká kellett alacsonyítani embertársait annak ki némi hatalmat ragadhatta kezeibe, hogy általa kielégíthesse anyagi s szellemi vágyait.

Ama találmányok s felfedezések és intézmények gyarapodásával arányosan fogyott a rabszolgák száma – és ha következetesen haladunk: nemsokára eljöhet ama democratiai óhaj (most még u. n. utopia; miszerint az értelem minden szükségesb segéd-eszközt

felfedezvén igényeink kielégítéséhez, a munkások, megleendően kímélve minden állatias erőfeszítéstől: gépeik lójják végezni némi állati erő segítségével azt mit most életük rövidítésével is kénytelenek önmaguk végrehajtani – és a terményekben ők is mindinkább egyenlően osztozandnak a tehetősbekekkel.

Ama találmányok segítségével most ott vagyunk, miszerint egy ember naponta 150-szer több és sokkal jobb lisztet készít, mint ké szitettek Ulysses házánál Ithacában, a királyné számára a rab-szolgák; egy munkás most 30-szorta több vasat termel mint ter melt ezelőtt csak 600 évvel; egy leány most 3-4 százszorta több fonalat készít gépei segítségével mint készíthetett 100 év előtt a leg jobb fonó. Minő tökélyfokra ment a bányászat? Még friss emléke, zetünkben van az aranyosás, aranypor szedés, mely már nem fizeti ki magát; még divatban van nálunk az aranybányászat kö-zépkori, mesterséges és költséges modora, miszerint ezen is csak deficit van s íme egy új találmány nyomán Californiában oly homok is előnnyel bányásztatik ki, melyből 4 millió kilogrammban csupán $\frac{1}{4}$ milliónyi része találtatik 1 kii. aranyak, miszerint a termelési költség csak 7_{1200} részét teszi az eddiginek.

Jelentékenyebb ezen utóbbi találmánynál, közhasznosság szempontjából a közlekedés gyorsítása, könnyítése, biztosítása a gőzerő által. Nincs hasznosb iparanyag a vasnál, vagy acélnál; minden jobb eszköz, szerszám miáltal az ember más anyagokban működik, vashól van vagy vas által van megerősítve. Mennyivel szegényebbek voltak az ókor leghatalmasb népei a vasanyagra nézve mint mi: tanúsítja, hogy az olympusi játékok alkalmával nagy jutalomként osztatott ki egy egy darab vas. Az acélt nem ismer ték. Cleopatra és Aspasia vastükörből ismergették híres szépségüket, Most viszont Bessemer oly acélt készít, mely az eddigi acél feldolgozására alkalmas – és a kristálytükrök nemcsak a földi hanem az égi szépségek bámulására is alkalmasak: a nagyító üve gek egészen új világokat nyitottak a csillagokban és a sejtecs-kékben....

Midőn tehát az emberinem szellemfejlődése folyamán végig akarunk pillantani, igen csalatkozunk ha u. n. történetét: viselt dolgait, hódításait, uralkodási alakzatait, vallásrendszerét, nyers-termelését stb. vesszük kitűnően figyelembe. Ezek igen csekély ha-

ladásra, csekély előmenetelre vagy tudatlanságra, sok tévedésre több igaztalanságra mutatnak. Sokkal biztosabb zsinórmértéket találhatnánk irodalmában – ha ez visszavezethetne a most szereplő nemzetek keletkezési időszakához – ha ebben feltalálnánk az egyes nemzetek művelődési történelmét. Ennek hiányában azonban a fejlődési folyamat előhaladását legkitűnőbbben jellemzik azon találmányok és felfedezések, melyekbe mintegy beléjük van fektetve bizonyos nemes foka az értelmiségnek sőt bennük mintegy megkövesült, mint megkövesültek azon őszerves lények a föld egymásfeletti rétegeiben, melyek nyomán merészeltünk előbb is pár pillanatot vetni a teremtés folyamára.

Az emberinem szellemfejlődése, irodalmán kívül szintén hiven tükröződik nyelvében – ha ugyan lehet nyelv irodalom nélkül; és az emberi értelem egyik legbecsesb találmánya, mi azonban nem egyeseknek köszönhető, hanem jelentékeny népességű nemzetséget feltételez: a beszéd, mely a gondolkodás eszköze s tökélyesbítője. A beszéd és írás tehát egyik legjelentékenyebb találmány s mint-hogy ezek az érzelmek és gondolatok tolmácsai, már jelentékeny mennyiségű ismeretet, tapasztalatot s gondolkodási ügyességet és tiszta gyakorlott emlékező tehetséget igényelnek és feltételeznek.

Azok kik az egiptomi hierogliphék olvasását feladatukul tűzték, biztosítanak hogy az írás e nemes sokkal régibb, mint leg-régibb írónk Mózes könyve (melyben pedig erről s általában a művelődés történetéről mit sem találunk) és így elég csak annyit megjegyeznünk mikép: az írás és olvasás sőt a festészet és szobrászat első kísértetei szintén Ázsiában, a közönséges „történet”-et megelőzőt időszakban keletkeztek – s hogy minél régibb eredetű, annál tökéletlenebb mint az írás úgy a beszéd vagy nyelv, miszerint talán nem csalódunk ha állítjuk hogy a legrégebb nyelvek már nem alkalmasak az értelem korszerű kiképzésére. A khinai nyelvben p. o. több mint 50,000 betű van s egész életre elég dolgot ad minden tárgy s viszony külön neveit s betűit leírni tudni; – és a szavak nem alkalmasak a gondolatok kor és okszem egybefűzésére.

Igen jelentékeny találmányok a földművelő, tűz vagy gyűjtő eszközök, a táp és szövetanyagok művelése, feldolgozása, az orvosi észleletek, csavarok, emeltyűk, zeneszerek, a betűszám, csilla-

gászat, vastermelés s a különféle házi és mester eszközök készítése, melyeknél fogva a fa, bőr, szövet stb. neműeket feldolgozhatjuk, a vágó, meccő, reszelő, sróf, szeg, kucs stb. félék. Ezek sőt az ékszerkészítése is már Mózes idejében jelentékeny tökélyre vitetett Tyrus, Sydon, Damascus stb. városaiban, azelőtt pedig Babylónban.

Átalában a legszükségesebb eszközök készítésének felfedezését nem tulajdoníthatjuk csak egyes embereknek: századokig évezredekig parányi fokokonként tökélyesbültek a szervezetek oly módon, hogy eredetükről fogalmunk sincs és pedig későbbi találmányaink ezekből fejlődtek. Mily lassan tökélyesbítetett p. o. az eke szerkezete, évezredek óta? mily igen hasonló volt egyik század egyik nemzet ekéje a másikéhoz? alig hinnénk, ha mintáikat az egiptomi emlékeken nem látjuk – kivált most midőn minden évben új szerkezetű és tökélyesb ekét láthatunk s nemlehetlen hogy pár évtized múlva a magyar síkföld nagyrészt gőzekék fogják művelni. Mily különböző tárgy p. o. egy gőzgép és egy Hero-féle gőzlapda, egy tökélyesbített angol eke és egy Csing-Nongféle őseke mely kr. e. 2000 évvel volt használatban ... mennyi de mily csekély változásokon mentek át ezen eszközök évtizedenkint 3-4 ezer év óta s végre is ezek összetételéből származott a John Fowler-féle gőzeke.

Mindazáltal nem lehet felesleg kijelölnünk a találmányok folyamában némely pontokat, melyeket kivált azért mert a feljegyzett időpontoktól kezdve találmányaik jelentékenységét felismerték a népek, értelmi fejlődésükkel egybeesőknek mondhatunk – nem szólva most a közelebbi évtizedek előszámlálhatlan tökélyesbítőnyeiről, melyeknek óriási kristály palotát emelt az Angol nemzet legelőször ismerve fel ezek jelentékenységét és horderejét – és nem akadályoztatott, sőt segélyeztetett munkájában a nemzet szellemének kifejezést adó társulat ama bölcs kormány által, mely ezen szellemfejlesztését nem hogy akadályozná sőt tehetsége szerint elősegíti.

A 8-9-dik század kr. u. midőn t. i. a népvándorlás megszűnt igen kedvező volt a találmányokra. De még mindig nem Európában – hova mi magyarok még be sem jöttünk s hol csak azon ismeretek honosultak meg melyeket Róma Görögországból elrabolt melyeket egykor Görögország szintén Ázsiából szedett egybe.

Bagdad és Kordova ment elől az oktatási tudományok tanításában s így természetes hogy itt keletkeztek ama mesterséges találmányok melyek már igen sokoldalú és pontos tudományos ismereteket feltételeznek p. o. az órák, az írótoklak, orgonák, a számtan, a selyem termelés, harang öntés, szeszgyártás, határozott pénzrendszer, oktatás és bíraskodási rendszer az, az üveggyártás stb. melyek nagyrészt Nagy-Károly honosítani igyekezett Nyugoteuropában – bölcs előrelátással pártfogolva a gazdaszatot. nyelvet, ipart és tudományokat.

A 12-13-dik században a keresztes vitézek szintén kelet népeitől hozták azon ismereteket melyek nyomán Nyugot- és Dél-europában szélmalmokat építettek, tükörüveget, vásznat gyártottak, a cukrot megismerték, fogyasztását honosították, és a köszén létezését tudomásul vették, bár még horderejéről fogalmuk sem volt mert csak most látjuk, hogy a tűzanyag=mozderő és a mozderő helyesen alkalmazva lassankint átalakítja e földgömb kérgét s dolgozni fog az emberinem számára oly mérvben mikép élvezhetővé othonossá teheti ennek minden javait a nép legszegényebb osztályaiban is. Ezek nyomán keletkeztek a festett szövet és szőnyeg-gyárak Franciaországban. Ezek nyomán alapított meg az olasz festészeti iskola Cimabue, Giotto, Pisai N. stb. által és a nyelv tökélyesb alapja Boccaccio s Dante által.

A 14-15-dik században már Európa kezd szerepelni a találmányok terén: a mágnestű, lőpor, rongypapír a mily hitvány tárgynak látszik egyenkint, oly jelentékeny fejlődést eszközölt a tengerészet, világismeret, hadászat és értelmi fejlődés terén. Kolumbus K. nemcsak *egy* darab földet hanem *egy* újvilágot fedezett fel sajátságos népekkel, sokféle intézményekkel, terményekkel stb. melyek igen jelentékeny lendületet adtak közművelődésünknek. És a mi tudós Alchimistáink, bár soha sem találták fel azt mit főképp kerestek, jelentékeny felfedezéseket tettek a természettudományra nézve: fémsavanyokat, látsöveket, nagyítóüvegeket stb. készítettek. Konstantinápolyt pedig a mahommedánok meghódítván, mindazon művészet, értelem s tudomány mi ekkoráig Göröghonban lapangott, Európába menekült. Ezen időpontra esik a természettani, orvosi, számtani tudományok nagyobb mérvbeni kiterjedése, a posták, zálogházak művészeti iskolák stb. honosítása Olaszthonban.

Sajnálatos, hogy a török hatalom súlya főképp hazánkra irányult holott elég más bajunk volt s így nekünk kiszámíthatlan kárt s hátramaradást okozott míg Olaszhonra nézve csak jótékonynak mondhatjuk – mert oda menekültek Görögthon építészei, szobrászai, művészei, tudósai stb. Hazánkban 1376-ik évben hozattak törvények az irhabőr készítésre, melyet 1584-ik évben két hollandi iparos népszerűsített Parisban s másutt.

Eme századokra esik a hajó szerkezetének némely tökélyesbítése, a vitorlarendszer kifejlődése és a zsilipek feltalálása, mely nélfogva a különben csekély vizek egybegyűjtetvén hajózhatóvá váltak, vagy a magaslatok forrásai kellő „skarpírozás” mellett utat nyitottak a hajóknak a hegyeken keresztül mint p. o. a languedoci csatorna rendszer (mely azonban csak a 17-ik században épült) utat nyit a Középtengerről az Óceánba Franciaország déli részén, a 651½ láb magas Naurouse Cette-i hegnyergen keresztül 14½ mérföldnyi útjában Malpasnal egy 543 l.-nyi alagon, tunellen menvén keresztül. Nagy tökélyre fejlődött ezen századokban a fegyverek, páncélok stb. készítése – de, mert: Német, Francia, Angol ország múzeumai telve vannak a középkori fegyverzetekkel, míg a mi múzeumunk e részben majdnem üres – nem állíthatjuk, hogy a vas és acélipar nálunk hasonlóan kifejlett volna.

A 15–16-i-k században az Új-világ terményei honsíttattak; a tengeri, káposzta, burgonya, dohány stb. – több orvosi s dísznövény honosított: a cacao, vanille, cochenille, fahéj s több fűszerek orvosi vagy köznapi tápcikkül kezdtek szerepelni. Ezekhez jött a kávé, melyet a török sereg Bécs ostroma után nagymenyynységben táborában hagyván a bécsiek csakhamar megkedveltek. Ekkor azonban az Antillákon még nem termett kávé. Declieux kapitány ez időtájban plántálta oda az első kávéfát igen nagy fáradsággal. A thea 1636 lett ismeretes Franciaországban s csak 30 évvel később Angliában. László magyar király követe 1457-ik évben egy díszkocsit ajándékozott VII. Károly nejének. Ez volt az, első Európában.

A 17-18-ik század már inkább tudományos felfedezésekben kezd kitűnni: Galilei a föld forgását, a lógony s vizoszlopok törvényeit stb. alapítja meg; Toricelli a légsúlyát méri meg – mások a távcsöveken, szivattyúkon, hévmérőkön, mérnöki eszközökön, víz-

présen stb. tesznek javításokat. Egészen újvilágot nyit a górcső. Harvey a vérforgását csak most igazolja s Newton öröktörvényeket fedez fel az égitestek viszonyaiban, melyek a parányokra nézve is, igazolvák. A közlekedési utak s eszközök csak most kezdenek javítani. Akadémiák, csillagfigyeldék mérlegek, merészek, hírlapok hitel és jótékonyintézetek stb. keletkeznek: az irodalom és a tudományok csak most kezdenek vezérszerepet játszani a közművelődés terén.

A 18-ik században a tudományok segélyére jönnek a termelés feldolgozás és szétosztás sokféle munkáinak: a földjavítás, állattenyésztés, tudományos észleletek nyomán kezd gyakoroltatni, a porcellángyártás honosíttatik, a fonás és szövés gépek által kezd eszközöltetni; Montgolfier testvérek a légből emelkednek, Galvani és Volta a villanydelejesség törvényeit ismertetik, villany-delej-telepeket, oszlopokat készítenek, melyek által a víz elemeire oszlatik, a gázok ismerősek lesznek, az elemek száma, mely 2000 év alatt négyre tétetett, néhány évtized alatt 50-re emelkedik. Jussieu és Linné a természet rendszerét a szervezet tökélyfokait körvonalozzák. A gyorsírás, himlőoltás, s a távírás egy tökéletlen neme divatba jön.

A 19-dik században a cukorgyártás, vegyszerek gyártása, ether, chloroform stb. előállítására új segédeszközöket nyújt a táplálkozáshoz és orvosi tudományhoz. Óriási mérvben fejlődik a gyapot, gyapjú és vasneműek gyártása és fogyasztása – a kőszén bányászat. Új anyagok, jelentékeny szerepet kezdenek öltetni a közéletben: kaucsuk, jute, kávé, riz, cukor, festékanyagok vegyszerek sziksó, kénsavany stb., mely utóbbi a szappan és bőrgyártásnak stb. ad lendületet. Mesterséges földjavító szerek gyártatnak. A gőzmondonyok alkalmazása teljes átalakításra vezérli az ipar legtöbb ágait s a közlekedést szárazon és vízen. Artézi kutak, újabb lég, hév, nedv, fény stb. merészek, fényképezés, nagyszerű világító tornyok, tökélyesbített bánya művelés, könyvnyomtatás, üveg és szappankészítés, szeszgyártás stb. stb. szóval az ipar több ágainak növekedő gyors előlépése jellemzi a 19-ik század mindenik évtizedét., így a legközelebbi évtized találmányai a varrógépek, alumínium, új-színanyagok, a mesterséges jéggyártás, füstmegemésztés, távírás, távrajzolás, fényszobrászat (photosculpture) fénymetszés,

villanyvilágítás; s temérdek más jelentékeny ipar, tudomány s gazdasági eszközök stb. már oly számosak miszerint Angliában évenként több mint 1000 iparüzleti kiváltság és szabadalom osztogatnak ki. – Nem kevesebbé találékonyok a franciák s németek a tudományos felfedezések terén – bár a németek találmányait önmaguk ritka esetben tudván felhasználni, többnyire a franciák, angolok vagy amerikaiak léptetik életbe – Észak-amerika lobogtatván elől a haladás zászlaját oly merész vállalatokkal, közlekedési csodákkal stb. melyekre az öreg Európa már csak fejt csóválja.

Egy pillanatot vetve fejlődésünk folyamára – bármily figyelemmel kísérjük mozzanatait: mind történelmünkben, mind ezen elősorolt mozzanatokban, bár közjólétünkre ezek a legjelentékenyebbek: csak ritkán látjuk szerepelni hazánkat s nemzetünket. Nem érkeztünk a sok kül- s belzavarok miatt elmélkedni, kísérleteket tenni s eszméinket létesíteni. De nem is segélyeztük a találékony főket, sem tettel sem pénzzel. Elég ha honosítottuk az előtünk haladók észleleteit s tapasztalatait. Nem is volt ezekre oly tág mezőnk mint azoknak kik a világkereskedelem terén szerepelvén, folytonos érintkezésben vannak a világ jelentékenyebb népeivel – s kik 10-20-30 szórta nagyobb területek s országok birtokosai mint minő saját hazájuk: százezrenként élnek a tengereken – minden vidéket bekalandomak mindenféle életmódot megkísértenek és kiknek még arra is szükségük van, hogy világot gyűjtsanak a tenger fenekén, melynek gyöngyeit s lakosait kizsákmányolják, mikre nekünk alkalmunk sem volt.

Nem kedveztek de nem is szorítottak reá viszonyaink a természet titkainak kutatására ezért nem szerepeltünk a felfedezések történelmében. – Pedig igen sokat kell tapasztalni, elmélkedni sok sikertelen kísérletet kell tenni, hasztalan: míg egy javítás vagy felfedezés sikerül. Nagy szorgalommal művelte a kiváltságos osztály a jogi, bölcsészeti, theologiai, történelmi tudományokat s kivált a latin nyelvet nálunk, melyet a törvénykezés és irodalom nyelvül honosított – és tanulgatta annak szép, elméleti (de épen nem gyakorlati életbevágó) klaszikus műveit. Erre fordítottuk ama kevés szünidőt, mit a törvénykezés, alkotmányunk őrzése s a

fegyverforgatás igénybe nem vett – és annyi harc után csodálnunk kell, hogy életben maradt nemzetünk e földön, mely: számos oly nemzetek sírja, kik nem voltak nálunk kisebbek.

III.

Jelen viszonyaink.

1. Gazdaszati szempontból.

Ha megkérdezzük földbirtokosainkat vagy általában a gazdákat: kedvezők-e jelen viszonyaink a mezőgazdasaira? Mindnyájan egyhangúlag csakhamar készek a felelettel, hogy: nem! De ha egyenkint a kedvezőtlen viszonyok részletezésére szólítanak fel, mindenik más-más körülményeket hoz fel s vége hossza nincs a panaszkodásnak.

Úgy szokás ez, mondják nyugoti szomszédaink a bankjegy halmazokban gazdag fővárosban, hol egy egy évtized alatt mostanában több gyár és több fényes palota épített mint máskor egy század alatt – úgy szokás ez: mióta gazda a gazda, pedig jól van dolguk, mert: „ha kedvezőtlen az időjárás, kevés gabona terem sok az ára, ha pedig sok terem akkor olcsón adhatják: mégis megelégedhetnek.”

Gazdáink viszont adatokkal bizonyítják, hogy a gabonának nincs sem ára sem keleté, akár terem akár nem – a hőtermelésnél csak az a különbség, hogy ekkor épen nem lehet eladni – csak „pocsékolni” – t. i. azon árakhoz képest mit az iparcikkéért kivannak az iparosok, és pedig mindig fokozzák a szomszéd iparosok az iparcikkék árát ha a gabona ára kissé jobb, vagy az agio emelkedik, de soha sem szállítják alább ha ez alább száll.

Ily viszonyok közt – nem érintve most az adórendszert – természetes, hogy nincs a földbirtoknak „tisztá” jövedelme, nem fizeti ki magát a befektetés, sőt minél több a befektetett tőke, annál kevesebb kamatja annyira, hogy ha hazánkban valaki oly csinos rendes belterjes gazdaszatot kezd, minőket nyugoti szomszédainknál nagy terjedelemben szép sorban láthat, csakhamar megbukik, mint megbuknak azon jó német, cseh és porosz bérlők, kik nálunk időszakonta letelepednek birtokot vesznek vagy bérelnek, hogy

megmutassák: miképp keli belterjesen gazdálkodni?! Pedig mit ér a gazdálkodás: ha nincs tiszta jövedelme? ha nem haladhat elő a belterjesség gyarapításában a gazda?!

Oly szoros összefüggésben van a gazdaság a kereskedelemmel és iparral, hogy ha egy nemzet vagy bár egyes gazda is: nem viheti termékeit biztos jó piacra, vagy nem számíthat cikkei rendes méltányos sőt hasznos eladhatására, és nem juthat méltányos áron jó iparcikkekhez – végre is azon nomádszerű eljárásra kényszerítetik, miszerint: ne termeljen, csak annyit mennyi saját fogyasztásához kell: mennyit a föld, művelés nélkül is meg ad. ilyen helyzetben van mezei gazdaságunk országszerte, századok óta. Ez valódi „gyarmati” viszony a nyugoti iparos államok irántában.

Természetes következménye eme viszonyainknak ama hanyagság miszerint, még mindig szeretjük a fekete ugart, kevés gazdasági eszközeink s épületeink vannak, még kevesb az igavonó marhák száma kivált Nyugoteurópa államaihoz hasonlítva, holdankint; és oly ritkaság az istállózás, oly szűk a takarmányozás, hogy kivált népünk milliónyi sovány lovait egész Európa megbámulhatja; és kevés erőt fejtenek ki a gazdasági állatok, kevés tejet ad a tehén stb. mert épen csak hogy „élhet” – holott erőkifejtése és tejelése épen csak ama „túl táplálásnál” kezdődik, mely a szerkezet fentartásán felüli szükségletekre fordítatik.

Természetes következménye gazdaságunk nyomott viszonyainak, hogy a mély művelést még csak luxuscikknek tekintjük – két annyi magot vetünk a földbe országszerte, mint kellene-hogy sűrűsége által a dudvát kiöljük s ily módon kíméljük meg magunkat: a sorvetés és sorművelés költségeitől s fáradságaitól. Aztán nem igyekszünk honosítani azon répapéléket, melyek hosszú szép őszeink segélyével a tarlón egy második termést adhatnak. Nem igen okoskodunk azon: hogyan tegyük munkaképesekké teheneinket, vagy az ökröket télen át, megvasalás, célszerűbb jármok hámok stb. által.

És végre igen természetes következménye mindezeknek, hogy a gazdaságba fektetett kölcsönpenz, kellőleg nem kamatozván, tönkre viszi a gazdát – hitelintézeteink takarékpénztáraink mit sem segíthetnek gazdaságunk állapotán – hazánk szép jó

földje pedig, kevesbecsű, olcsó, eladhatlan értéktelen, annyira, hogy azt a legjobb szándékkal sem lehet annyira becsülni mint a birodalmi korona államait; miszerint: hivatalos kiszámítások nyomán, melyek mint az adókulcsból megítélhetjük épen nem tűzték célul a magyar föld becsét értékén alul tenni, a magyar birodalom összes ingatlan vagyona csak m. e. háromezer millió forint – míg a hasonló nagyságú örökös tartományoké, melyeket az illető hivatalnokok bizonyosan óvakodtak túlbecsülni m. e. hatezermillió forint tehát: kétszeres. És pedig természettani adatok nyomán semmi okunk nincs azokat jobbnak tartani vagy legalább őseink, ha azokat jobbnak találták volna, hihetőleg azokat foglalták volna el s nem a Tisza-Duna vidékeit.

Így állunk az örökös tartományokhoz – pedig ezek épen nem múlják felül e téren Hollandiát, Franciaországot, Belgiumot és Angliát – sőt távolabb vannak ezek mögött – mint mi ő mögöttük. Miért maradtunk el ennyire? később látandjuk.

2. Ipar s közlekedési szempontból.

Bár a növényország népessége kétszázezernyi fajra megy, ezekből hazánk földjén alig termelhetünk száz félélt. A feldolgozható növények némelyikéből többféle nyersanyag készítettén, sőt a feldolgozáshoz az állatország jelentékeny mennyiségű sokféle anyagot szolgáltatván – azok száma kétennyire tehető. Az iparpályák pedig ismét kétszer ennyiek, és némely iparág ezerféle cikket készítettén, készítményeik számtalan félék. Mégis csak kivételes eset, hogy hazánkban mely kitűnő a termelésben, iparvállalatok jönnek létre. Iparosaink száma Nyugoteurópa államaihoz képest, aránylagosan is igen csekély és az ipar bár hazánk minden vidéken, biztos s tisztességes kiélhetést nyújthat, gazdáink sorsa pedig épen nem irigylendő, mégis: igen sokan vannak kik a gazdaszat terére tolazkodnak, vagy annak talpalatnyi területéhez is ragaszkodnak; és igen kevesen vannak, kik az ipar s gyárvállalatok terén keresnék jólétük biztosítását – holott ez nem kevés összeköttetésben áll a gazdaszat előmozdításával, sőt a közhaza szellemi és anyagi jólétével, a mennyiben t. i. épen nem dicsekedhetünk az önállás magasztos érzelmeivel mindaddig, míg saját fényeinket, saját erőnkől nem fedezhetjük az ipar terén, melynek

cikkei szintén elsőrendű szükségletek – s melyekért nagy adót fizetünk az iparos tartományoknak.

Az iparpályák eme üres volta tanúság arra, hogy hazánkban az ipar viszonyai nem igen kedvezők: nincsenek ipartanodáink; és ki elméletileg és gyakorlatilag oktatta nem volt valamely pályára, attól könnyen visszariad – ha pedig merészen reá lép: sok hibát követ el; sok erőfeszítés mellett kevés jó munkát, sok munkás kéz mellett kevés eredményt mutat fel, s természetesen háttérbe szoríttatik azon iparos államok által hol az ipar régen kifejlődött, az ipar ezerágú pályája be van rendezve az azoknak megfelelő gyárakba, melyekben szintén oly munka elosztás jött gyakorlatba, mely az egyesek munkaeredményét tízszerezi – mindenkit saját szakmájára utal, hogy abban tökélyesbitse magát – holott nálunk még az ezmesterkedés dicsőségét szokás keresni.

Innen van, hogy a bányászati ipar némely ága már épen nem fizeti ki magát, kivált kincstárilag kezelve: 1700-1800 márka arany (1. m. majdnem $\frac{1}{2}$ font) 45-50 ezer mark. ezüst kiaknázásánál ha jól emlékszünk m. e. 300,000 frt deficit van. A nemtelen ércek viselik a nemesebbek bányászati költségeit: a m. e. 13 milliónyi nyers jövedelem e miatt csak 2 millióra olvad ha tisztáztatik. És nem sokkal több eredményt mutathat fel a magán bányászat – kivált a legszükségeseb anyagnál – a vasiparnál.

Pedig a vas oly fegyvere az iparnak és gazdaszatnak, mely nélkül jelentékeny eredményt nem fejthet ki, s melynek feldolgozásával és használásával aránylagos munkálkodásának sikere. Vasból vannak legjobb szerszámaink eszközeink, a vasból acél készítetvén ez alkalmassá lesz a vas feldolgozására. Nem fejlődhet ki az ipar hol gépgyárak nincsenek, hol a Bessemer féle acél még ismeretlen. Jó nyers vasat termelünk, de ezt termelési árán tova adjuk, jó ha az angol vas versenye mellett nem veszítünk – s így kiadjuk kezünkől, hazánkából a fegyvert, melylyel az ipar terén s az ipar által a szabad önállás terén harcolhattunk volna jólétünkért.

Európaszerte óriási előlépéseket tesznek az ipar legjelentékenyebb ágai. Gazdaszatunkra nézve, marha-hizlalás és földjavítás tekintetéből ilyennek kell elismernünk a szeszfőzést – bár talán egész emberinemre nézve jobb lenne ha ezt nem ismernék – és

minő előlépéseket tettünk e téren? A szabad-főzés idejében, mely ezen ipar szükségességét s népszerűségét jellemzi, több mint száz-négyezer pálinka és szeszfőzés volt hazánkban. Most, pusztán állanak vagy elpusztultak a pálinka házak: igaz, nagyobb gyárak keletkeztek, de csak 6463 ilyenmű iparüzlet szerepel.

Nem sokkal kedvezőbb sorsa lett a felföldi vászoniparnak, mely egykor a síkföld lakosait, sőt szomszéd tartományokat Grö rögorszáig el látta – annyira, hogy innen számos családok tele pedtek le p. o. Sáros megyében eme kereskedés közvetítése végett. ... A gép által fonás szövés, a mesterséges gyors előkészítés, finom készlet stb. végkép háttérbe szorította a kézitakácsokat – s miután csak egyetlen fonó, szövő vagy előkészítő gyár sem keletkezett ezen elsőrendű szövetanyag feldolgozására – nagyrésztben megszűnt annak termelése is. Ez tehát ismét nem előhaladás, hanem jelentékeny hátramaradás – mire Nyugoteurópában példát nem lelünk, mert ott habár kivették a kézművesek kezeiből a gőzerővel dolgozó gyárak mindazon munkát minek megtételére alkalmasakká lettek: a kéz illetőleg gyárművesek száma nem kevesebbedett, sőt szaporodott; a munkások eme gyárakban leltek alkalmazást – a különség csak az, hogy most 20-30-50 szerte többet termelnek mint termeltek egyenkint gépek nélkül. De azért soha nem jönnek: gazdagságuk miatt, zavarba. A nagy világ legtöbb népe még ruhátlan és nem ismeri az élet kényelmeit, sőt jó gépekkel s eszközökkel sem bír. Ezek szíves fogyasztói az óriási mérvben gyarapodó iparnak – ha vannak kellő közlekedési utak és eszközök az u. n. világkereskedéshez.

Ily utak s eszközök hiánya ismét egy oly akadály a iparunk s gazdaságunk kifejlődésének, mely végkép elzárja az előbbhaladhatást.

Nincsenek részletes adataink, de nem is szükségesek arra, nézve hogy kimutassuk, mennyire elmaradtunk a nagy világtól ipar s közlekedés tekintetében? és mennyi jelentékeny iparág üzetik Nyugoteurópában, mely nálunk még nem honos, – vagy csak primitív állapotú. Ott voltak a világ ipartárlatok Londonban – közeledik a párizsi világ tárlat; elég világosan tanúskodnak ezek mindarról, mi nálunk nincs. Elég itt annyit tudnunk, hogy nincsenek utaink, melyeken nyers terményeinket kellőleg szállíthatnánk

a legjobb világpiacon. Nincs iparunk, mely az ő vaskarjaival segélyére jönne gazdaságunknak. Sőt a hazánkban éppen nem kedvező vámviszonyok miatt ezeket sem szerezhethetjük be onnan, hol azok legjobb piacai vannak, – pedig ha az eszközöket egy nem nemzet saját munkálkodásához készpénzen kénytelen másoktól beszerezni, már közel sem vesz annyit, mennyi szükségeit teljesen fedezné. Hátha még ebben is korlátozzák? Csak akkor van fedezve szükséglete, midőn a honi ipar annyira kifejlődött, miszerint helyben olcsón kínálhatja cikkeit az iparos vagy gyáros.

3. Köznevelődési szempontból.

Ha a köznevelődés, vagy legalább a nép műveltségi fokozatát megmérlegelhetnénk az iskolák s az iskolázottak számáról – talán még előnyösnek is vélhetnénk népünket némely hatalmas nemzet p. o. az angol irányában, s valóban előnye van saját hazájában a magyarnak a társ nemzetek felett. Ha azonban az iskolai képzettség szigorlatát az élet viszontagságaiban, s az itt kivívott eredményekben keressük: igen kedvezőtlen színben tűnik elő műveltségünk.

Nem vonhatjuk kétségbe, hogy a gymnasiumokban nevelkedett 20-24 ezernyi ifjúság, melynek azonban jelentékeny része vissza vagy kimarad pályájáról, oly műveltséggel bír e téren, minővel nem minden állam földbirtokos osztálya dicsekedhet. A műveltség ezen neme azonban oly meddő, oly gyümölcstelen, oly ószerti, mikép jelen viszonyainknak meg nem felelhet, mert ezek gyakorlati eredmény dús munkálkodási s értelmi kiképzetést igényelnek.

Nem sokkal több eredményt mutatnak az u. n. real iskolák. Elhalmaztatnak itt a növendékek elméleti tétélekkel és szabályokkal. Nélkülözik a gyakorlatot. Egy csodálatos elméleti világban növeltetnek, melyben sehogy sem bírják tájékozni magukat; mert nem bírják a kellő tapasztalatokat. Innen lépnek a gyakorlati életbe – holott természetesebb volna a gyakorlat élet s tapasztalatok alapján emelkedni az elméleti viszonyok közé – és leggyorsabban előhaladhatnának, ha a gyakorlat és elmélet kellőleg tárítottatnék.

Legkevesebb eredményt mutat a közoktatás, a népnevelés

terén. Igaz, itt legisinkább ki van zárva az oktatásból mind az, Őűi a jelen prózai életre vonatkozik. Pedig legrózaibb élete van a szegény földművesnek, kivált ha saját szakmájához kellő utasítást, kellő vezérelvet nem nyert. Böven oktattanak a köz erkölcsi tételre. De mindhiában ha a kellő munkaképesség vagy élelmesség hiányozván, majd csábítólag majd parancsolólag beköszönt a szükség. Szükség törvényt ront. Legtöbb törvényrontó találkozik az írástudatlanok közt. És pedig Írástudatlan marad az iskolázott növendékek nagyrésze, holott az írás és olvasás kulcsa minden ismeretnek; vezére az érzeki tapasztalatnak és emez soha sem adhat annyi tudomást mennyi az élethez szükséges, ha ezt nem csupán egyéni elszigetelt állati életnek, de a társadalommal a nemzettel egybefüggő életnek s működésnek akarjuk tekinteni. Vajmi kevés kiszagda tudja s érzi azt, hogy ő egy tekintélyes nemzetnek oly tagja, mely attól függ, de melytől viszont függ a közhaza java. Mily kevéssé érzi még népünk, hogy a nemzetnek számszerint legjelentékenyebb részét ő képezi – hogy a 48-diki törvények oly jogokat adtak kezébe, melynélfogva jelentékeny befolyást gyakorolhat e nemzet jó vagy bal sorsára, emelkedésére vagy elsüllyesztésére, vagy csak azt is kellőleg belátná: mily áldózatokat hozott ama törvények alkotásakor a volt kiváltságos osztály az ő jogaik, szabadságuk megadása s biztosítása végett. Pedig mindezek iránt tájékozást kellene szereznie – az iskolákban.

Átalában, tanodáink, oktatás rendszerünk, tanrendszerünk – nem gyakorlatiak. Túlterhelhetik a növendékek agya számtalan idegen szavak, közönséges tételek, elvont szabályok, nevek, évszámok, csatázási viszonyok, megkötött, de meg nem tartott béke és szövetségi szerződések napjai, viszonyai stb. beemlékelésével. És aem marad tér s idő az életben szükségelt vezéreszmék, vagy a tudományokra, művészetre, költészetre stb. vezérlő eszmék elsajj Utasára. Pedig nem kérdezik a világgpiacokon: tudjuk-e a görög-szavakat ejtegetni? a latin igéket hajtagatni? Jelen belviszonyaink Mozgalmihoz nem nyújtanak irány eszméket a trójai háború részletei stb. Követeljük, hogy a haza minden polgára tudjon jó hazafi, Jó családapa s munkás termelő vagy értékesbítő lenni anyagi vagy szellemi kincseink gyarapítására nézve. És ehez másnemű kikép-

zettség kell mint minót tanodáinkban vagy kivált elemi iskoláinkban szereztünk. Eme műveltséget most csak iskoláink bevégezte után szerezzük. És megelégedünk ha az ifjak iskoláinkban könnyen, szívesen tanulni megtanultak. Pedig az élet rövid. Az ifjú sok csábbal sok más gonddal találkozik, melyekre elő kellett volna készülnie. Eme előkészítés a gyakorlat szak-iskolák feladata. Ily iskolákat igényel jelen korunk, helyzetünk, sorsunk. Ily iskolák nélkül többnyire élehetetlen, ügyetlen, követelő, ábrándozó optimista az ifjú, ki sem önmagát sem embertársait nem ismeri azon oldalról, melyekre minduntalan szüksége va». Egész ország oly kevés sikert oly kevés erőt fejt ki neveltetési rendszerünk hiányai miatt, hogy európaszerte úgy szereplünk, mint kik nagy zajt tudtak ütni, és nagy erőt fejtettek ki a csatateren – de nem tudnak zajt ütni a világpiacon és az ipar s haladás mezején. Pedig most már az ipar fegyvereivel harcolunk egymás ellen. Ez a hódítás eszköze, a közműveltség mérlege. Erre kell tehát törekednünk.

Mit, mennyit, mikép termel és értékesbít? minő helyt bír elfoglalni világpiaconok és világtárlatokon? Ez most a közműveltség mérlege. Mert ezen szerepek betöltéséhez, annyi értelem, oly szorgalom, olynemű egymáskezére dolgozás, oly találékonyság-ügyesség, oly intézmények, annyi szellemi s anyagi tőke, s oly belső forgalom kívántatik, mely sokkal inkább mérvül szolgálhat a közműveltség megítélésében mint az iskolai tankönyvek, a felburjándzott költemények, a sallanyos szerszámok, ruhák és beszédek, vagy a hajdani csatázások, vagy későbbi kiváltságok.

Pedig kitűnő testi s lelki tehetségekkel van megáldva a magyar nép. Nem győzik természetes józan eszét és munkaképességét bámulni azok, kik közműveltségünk jelvényeit a világpiaconok s ipartárlatokon nem találva azt hitték, hogy a magyar még „barbár” nép. Egyenlő színvonalán áll a tudományos képzettségnek Európa „aristocrataival” a magyar aristocatia – a volt kiváltságosok osztálya – sőt általában túlhaladja a különféle nyelvek bírásában – mi ugyan nem tudomány de ügyesség.

Óhajtandó volna tehát az oktatásnak s növelésnek oly irányt adni országszerte, vagyoni állapothoz, hajlamhoz, a vidéki igényekhez stb. képest, melynélfogva megmutathassa a magyar: minő

evők rejlenek benne? s méltó helyet vívjon ki a közműveltségnek nemcsak elméleti de gyakorlati terén is.

IV.

Okok: melyek köznemzeti kifejlődések gátolják.

1) Aristocrat szellem. Balítéletek. Vámok.

Nemcsak az anyagi vagyont, de a szellemi hajlamokat, törekvéseket is örökli és ezek közt sok előítéletet vesz át szüleitől a gyermek: elődeitől a következő ivadék. És bár az képezi azon egyéni kiindulási alapot s irányt, melynélfogva önálló életet él: önképzése eszközeit és gyeplőit mindinkább saját kezeibe veszi az ember. De mert e földet el nem hagyhatjuk, és mert itt minden élőszervezet csak egymásból képes önnövelkedéséhez kellő anyagot magához venni: társaink, rokonaink, környezetünk szelleméből táplálkozunk – és semmikép sem tudjuk eme átsajátított táplálátokat eredeti forrásaiktól egészen különnevűvé alakítani. Hasonlítni fog szellemünk és jellemünk azon környezetéhez, melynek behatásai alatt növekedtünk és igen-igen hosszú évsor, sok ivadék fel- és eltűnése után juthatunk oly kifejlődésre, mely a kiindulási ponthoz már csak oly formán hasonlít, mit a kifejlődött szerkezet – ébrenyéhez.

Elődeink még Ázsiából hozták az aristocrat szellemet. Kifejlődésünk korszakában elsajátítottuk környezetünk korszellemét a lovagias, jobbágias, hűbér rendszert: a hatalom és hódítás vágyait. Még Ázsiából hozták ki a várrendszert, megyerendszert, miszerint csakhamar 52 kis királysággá alakítottuk a házat, melyben mindenik lovag egy kis király saját birtokában – és ebez még most is ragaszkodunk.

Előjogokra, kiváltságokra, lovagi tettekre, személyes vitézségre s a megszentelt fejedelmi személy iránt tanúsított hűségi tényekre építi piramisát az aristocrat szellem: kész engedelmességet s hódolatot tanúsítva a felsőbbek irányában s hasonlót köve-se az alsóbbaktól. Eme szellemmel némi ellentétben látszik lenni a vár vagy megyerendszer; az önkormányzat elve testületenkint

és családonkint, miszerint a kiváltságos családok fejei vagy tagja; törvények által biztosítattnak arról hogy: semmit róluk, nélkülök. Azonban már maga ezen önállási jog az aristocrat szellemből folyván s kiváltság útján nyeretvén, igenis könnyen egybe fért sőt egymásban lelte támaszát az aristocrat és önkormányzati szellemtermészetesen: felelősséget kívánva s korlátokat szabva a kormányzásra nézve, de viszont meghajolva minden „törvényes” – kétoldalú szerződésen alapult rendelet vagy kívánság előtt.

Sőt eme aristocrat-autonom szerkezetben, az ország és megye gyűléseken a többség szava döntvén, már ott leljük a democrat szellem alapját – s hogy ez gyorsabban ki nem fejlődött, oka főképp az, mert a szavatjogot csupán a kiváltságosok gyakorolták – s erre a nem kiváltságosok sem növelés, sem törvények által nem képesítették.

Minő alkotmányalak legkedvezőbb a népek s nemzetek szellemi kifejlődésére? E kérdésre a történet még nem tudott megfelelni – bár a józanész mindig hangoztatja: „a mely legtöbb szabadságot enged, a törvény korlátain belől, minden egyéni s társulati mozgalmaknak, minden érett józan szellemi nyilatkozatnak és méltányosan segélyez minden oly vállalatot, mely a közanyagi vagy szellemi vagyonosság gyarapítására céloz.”

Kedvezőtlen eme kifejlődésre minden egyoldalú rendszer, mely túlterjeszkedő vagy terjeszthető hatalmat ad egyes személyek vagy osztályok kezébe – mert e hatalom csakhamar megérleli a túlterjeszkedési vágyat – a vágy végrehajtatik – végrehajtása a többek elnyomása – az elnyomás méltatlanságai fellázítják ezek keblét – visszahatás keletkezik s minél inkább túlterjeszkedett az egyesek vagy személyek hatalma a törvény vagy méltányosság korlátain, annál szűkebb térre szoríttatik – midőn aztán, ez leend a sértett, elnyomott fél és következő alkalomkor annyival inkább jogosnak véli túlterjeszkedését, mert igazságosnak véli ama eljárást: a mily mértékkel mérték ők nekem; oly mértékkel mérek majd nekik én.

Ily egymást emésztő erőnyilatkozatok folyama történelmünk folyama – s hogy mennyire nem kedvező volt ez társadalmi kifejlődésünkre? mennyire kedvezőtlenek voltak társadalmi, hűbéri,

úrbéri viszonyaink a mezőgazdaszat és ipar fejlődésére? köztudomású dolog.

Hogyan biztosíthatná magát az emberinem vagy egy-egy nemzet ily viszályoktól? Törvények által csak félig. Leginkább Önmérséklés, elnézés és kölcsönös méltányosság által, mely sok olyast megenged mi a törvény körén kívül esik és semmi olyast nem követel, mihez a törvény talán címet is enged – de a méltányosság nem engedné. És kivált balítéleteink s az u. u. kasztrendszer lehető kiirtása által.

Minél több elem vegyül egy szervezet előállításakor bizonyos arányban egybe, annál tökélyesb e szervezet, ha egyik sem nyomja el társait. Minél többféle erő kifejtéssel, anyagi és szellemi vívmánnyal, minél többféle vállalattal, ipar s művészeti pályával és minél több testülettel, társulatokkal stb. dicsekedhet egy állam: ha ezek egymáshoz kellő arányban léteznek és működnek – ha egymás tevékenységét nem korlátolják, (csupán akkor, midőn a korlátolandó, korlátja határait, az igazság, törvény és méltányosság körét túllépte) – annál tökélyesbnek mondhatjuk szerkezetét. Viszont annál tökélyetlenebbnek: minél könnyebben túlterjeszkedhetett a méltányosság korlátain az egyesek vagy kiváltságosok hatalma, és minél nehezebben képesek a többek a túlterjeszkedőt saját körébe visszaterelni. Vagy minél inkább egyöntetű csupán földművelésre vagy csupán kereskedelemre támaszkodó az állam.

Az államok eme szempontbóli szerkezete még világszerte igen tökélytelen. Mindinkább tökélyesül, de mindig maradnak hiányai. Mindig új kívánalmak, új viszonyok, új arányok, új törekvések merülnek fel – mert csak így lehet mindig tökélyesbülnie az államszerkezetnek. Ez a folytonosan haladás és soha célt nem érés útja. Ez sorsunk egyenkint és összesen. Ezért igen tévednénk, ha bármely egyoldalú rendszernél megállapodnánk, ha eme szervezetünket folytonosan javítani nem igyekeznénk, vagy annak egy már századokig fenálló alakját, épen azért mert idáig fenállott tökélyednek mondanánk – holott épen azért kell korszerű átalakítását munkába vennünk, mert már elavult. Nem kevésbbé tökélyetlenek és hamar elavulnak, túltengenek a kormányzati rendszerek.

Ily elavult szerkezet vagy rendszer a tisztán aristocrat szer-

kezet jelen korigényeink irányában – ha az kellő democrat intézmények által nem korlátoltatik. Annyira túlterjeszkedett a középkorban ez saját méltányos határain, mikép nagy mérvben megköttötte a népek millióinak kezét, lelkét. Ugyanis: a nép nem dolgozhatott önmagáért, a jobbágnak nem volt költözési, sem hit szabadsága, sőt a szerint kellett ezt változtatnia a mint változott vagy változtatta birtokos ura. Pedig, hol a nép munkátlan és szegény: ott nagybirtokosok is elszegényednek, firól-fira mindinkább – mint ezt a köznapi tapasztalat hazánkban is igazolta.

Annyira túlterjeszkedett a középkorban az aristocrat szellem, a méltányosság korlátain, mikép: behatolt a bocskoros nemesek a telkesek és féltelkesek kunyhóiba. Nem fogott kezét, nem társalgott a magasb osztálybeli az alacsonyabbal p. o. a féltelkes a zselérel – inkább elpusztult mintsem igénybe vette volna segélyét, mert azt nem oly embernek tartotta mint minő – ő. Ezernyi osztályra szakadt nemzetünk, melynek tagjai egymást megalázni, egymáson felül kerekedni, egymással öntekintélyüket elismertetni sokkalinkább törekedtek, mint egymással kezét fogni, hogy egymás kezére dolgozzanak, az ipar és gazdaszat ezernyi ágait közjölétünkhöz kellő arányokban fejtsék – a szétosztást tökélyesbítsék.

Hódítás, felülkerekedés, kitűnés, hatalomvágy, kiváltságok, díszjelek, előléptetési törekvések stb. Ezek vezényelték a polgári cselekvényeket, miszerint a polgári élet egy nesztelen harccá alakult, melyben mindenki küzd egymás ellen, oly erő kifejtéssel, mely által sok jót tehetett volna. Számtalan perek keletkeztek, leginkább a rokonok közt. Törvények által akarta biztosítani birtokát még az eladástól is a kiváltságos osztály s hitele sírját ásta meg. Gyűlölt, megvetett életpályának tartatott az ipar, kereskedés sőt a művészet is. Nem aratott babért a harcterén a tudományosság s így nem lehetett forgandó becsértéke. Holt kincs volt – egy-egy könyvbe és e könyv egy zárdába vagy könyvtárba temettetett – honnan csak csatázás, dúlás alkalmával rántatott elő, hogy „közhaszonra világojjon” lángjával.

Természetes hogy minden időben, minden osztályban találattak „hazafiak” kik nemzetünk ügyét saját ügyeikül tekintvén, ezért vérüket és vagyonukat áldozták. De e téren is sok balítélettel találkozunk. Sok jeles hazánkfia volt, ki hazánk javait szintén a

túlterjeszkedésben, felülkerekedésben stb. találta – és távol volt attól, hogy az ipart, kereskedelmet, tudományt és értelmiséget akarná emelni – sőt gyűlölte s megvetette az ipart mint nemes nemzethez nem illő foglalkozást, holott élvezte cikkeit, és fegyveresei is csak akkor győztek, ha a fegyvert értelemmel párosították.

Iskolai alapítványaink sem annyira a közértelemiség fejlesztésére, mint a kegyeletes erkölcsi s vallási érzelmek növelésére céloztak. Számptalan kolostor, egyház stb. állítottak és fényesen dotáltak. De jótékonyintézetek, árvaházak, ápodák, dolgot adó intézetek, képezdek, kórházak stb. csak mostanában kezdenek keletkezni. Tudósaink, politicusaink, főembereink stb. nem a termelés és feldolgozás emelésében, hanem a meddő hatalom növelésében vélték rejteni közjólétünket. Pedig kitaró szorgalmas és értelmes munk' nélkül egy nemzet csak akkor gazdagodhat meg, ha jelentékeny hódoltatásokat tesz és gyarmatjait kipusztítja – mint kipusztította Spanyolország Dél- és Középamerikát.

Annyira ment az aristocrat szellem népszerűsödése és túltengése, miszerint sok régi jó család a folytonos osztózás és munkagyűlölet következtében elszegényedvén vagyona utolsó részleteit adta súlyos zálogba, hogy „családi fényét” t. i. a már csak külső vagy látszólagos aristocrat rangot, megóvhassa. És kiterjedt a munkakerülés, későn kelés, sokat lakmározás, finnyáskodás vagy munka-válogatás a nép legalsó osztályaiba is, annyira, hogy sokan ebben tartanak a vér vagy jellem nemességét, kivált ha csinos ruhát, pár agarat, kopót, háts lovat szerezhettek, míg az ily cikkek élvezetére már épen nem jogosítottak abban mutatták ki felsőbbségüket, mikép: leányuk kezét megtagadnák egy még kevesbé rangos polgártól; nem mennének a legjobb szolgálatba habár végkép el kellene pusztulniok – és ha másképp nem lehet, legalább gúny, rágalom stb. által törekeshnek „lerántani” azokat kiken felül nem kerekedhetnek. Aligha volt valaha vagyontalanabb, s kevesebb kiváltsággal vagy polgári joggal bíró nemzetiség és néposztály mint p. o. a vándorcigánynép. És mennyire telve van ez aristocrat szellemmel? mennyire megveti a hozzá „nem illő” munkát? mint p. o. a földművelést, cséplést stb. mennyi gúny s büszkeség sugárzik a Vajdák vagy Dádék arcából? elég alkalmunk

van látni még most is – mint szintén az említett példák sem épen a középkorból vannak véve.

Igen célszerű volt és talán még számos évtizedekig szükséges leendő a megerendszer arra, hogy nemzetiségünket, törvényes önkormányzatunkat a velünk kapcsolatban levő német nemzetiség befolyásától és foglalásaitól biztosítsa. Ez már a democrat szellem alapja vagy kifolyása, annálinkább minél nagyobb mérvben veszi fel keblébe az értelmiséget. Minden megye egy egy tagja a köz-bazának, mely attól ugyan minden valóban közös ügyekben függ, de saját hivatási körében lehető önállást gyakorol.

Ily jelentékeny tagok önálló kifejlése annálinkább hasznára válik a közhazának minélinkább kifejti saját szellemét, iparát, gazdaságát minél tömörebb egyediséget képez az irodalom, közművelődés, termelés és értékesítés terén – de csak akkor ha egyetértésben van a több megyéekkel, ha szívesen aláveti magát a köz-akarathoz és szívesen hozzá járul a közmunkákhoz ... Azonban az aristocrat különködő és pártoskodó szellemétől áthatva: Nem tapasztaltuk eme gyakorlati erő kifejtést s még kevesebbé a köz-egyetértést hazánk gazdasági, ipar s kereskedelmi érdekeire nézve még akkor sem, midőn Nyugot-Európa nemzeti belátván: mennyire túlburjázott a középkor aristocrat szelleme s mennyire korlátozza a nemzetek kivált anyagi erőinek kifejtését, ideje lett volna hogy mi is korlátozzuk eme túlaradást és lássunk hozzá közösmunkáinkhoz: kő és vízi utak építéséhez, vizeink szabályzásához, gyáripárunk felvirágoztatásához és minél kényelmesebb utakat nyissunk terményeink számára a világ piacokhoz. A megyék nem tudtak egyetérteni csak a Tisza szabályzására nézve sem.

Nyugot-Európa népei azonban, a már említett visszahatási törvény szerint, úgy tettek, mint ki barátját a lóra nagyon is gyorsan akarja felemelni s túl veti rajta. Oly mérvben és oly módon léptek életbe a jogegyenlőség elveit, oly módon tették semmivé a kiváltságokat sőt az egyház tekintélyeit is – rövid időre, hogy a democrat szellem ilyes nyilatkozataitól méltán visszaretent aristocrat osztályunk; vétőjával a felső házban megakadályozta a legsürgősb s legméltányosb reformokat vagy javaslatokat is. Nagy akadály volt ez köz kifejlődésünknek minden irányon.

Nem kis súlyal nyomtatott a közép nemes osztály a főbbne-

meseégtől, mióta egy külön házban kezdett ülésezni, de még nagyobb súlyai nehezedett ez az alsóbb osztályokra. így nem jöhetett létre nálunk ama félnék, de munkás osztálya a társadalomnak, mely csupán anyagi javait tartja szemelőtt – nem néz messze – de fáradhatlan szorgalommal dolgozik egyéni s így egyrészen a közhaza anyagi kincseinek gyarapításán t. i. a polgárosztály.

Minden városunk összesen *egy* szavazattal bírt, mely a kellemtelenségek kikerülése végett rendszeren a többséghez kapcsolatotott. És mily megalázó helyzete volt a városnak a megye, vagy a megyei törvényszék ellenében?!... Hadjáratok alkalmával pedig a rajta átvonuló vagy beléjük szállásolt katonaság által egyaránt megsarcoltattak: barátság és -ellenség címe alatt.

Természetes tehát, hogy városainkban nem keletkeztek gyárak, ipartársulatok stb. legfélebb céhek, melyek az iparüzleti ágakat drágán adogálták el, kizárták a szegény iparost ha érdekelve nem voltak s mindig arra törekedtek, hogy minél magasb árt biztosítsanak, leghitványabb cikkeiknek is.

Természetes következménye volt ennek, hogy hazai iparcikkeink helyett a külföldieket kedvelték meg azok kiknek ezeket megismerni s megszerezni módjukban volt. Idegen lett saját hazájában a kézműipar annál inkább minél nagyobb gyárak keletkeztek külföldön, mert a kis töke itt is háttérbe szorítottatik a nagyobbak által. Külföldi divatok szerint kezdtek élni, öltözködni kiváltságosaink – és nem tartották hozzájuk illő gondnak a hazai ipar megalapítását de még ápolását sem.

Ily viszonyok közt csupán a kormány tehette volna hazánk iparának „megalapítását... Ámde az örökös tartományok földje sovány. Ennek műveléséhez csak egy jól kifejlett ipar nyújthat kellő segédeszközöket. Az iparüzlet különben is jövedelmezőbb mint a gazdaszat – mert sok kisebb s nagyobb város és nemzet meggazdagodott már ipara s kereskedelme által. Aztán meg . az örökös tartományok lakosai mindörökre biztosítva voltak arra nézve hogy elegendő s jó és olcsó tápanyagokat szerezhetnek hazánkból. Iparos tartományokban soha nem is dühöngött oly mérvben az éhség, mint a csupán termeléssel foglalkozó nemzeteknél; mert az iparos ha nyersanyaga kevés, addig dolgozik rajta míg annak értékét 10-0 vagy több mint százszorozza: finom csipkéket csinál

egy maroknyi lenből; finom acél készítményeket, rugókat egy darabka vasból és azokat igen jól eladhatja kivált oly országokban, hol az aristocrat szellem uralg, mert ez épen a fényűzési cikkek fogyasztásában leli büszkeségét. De nemcsak fényűzési cikkekre hanem számtalan más gazdasági, kézműipar stb. féle eszközökre és szerszámokra szüksége van egy bár főképp földműveléssel foglalkozó nemzetnek. Magyarország legjelentékenyebb és legbiztosb vevője fogyasztója volt mindig az örökös tartományoknak. A közös viszonyok így alakulván, természetes hogy az örökös tartományok érdeke ellen működött volna a bécsi kormány, ha azok iparával hazánk iparát versenyre lépteti, mint 'szintén akkor is, ha hazánk nyersterméyeinek az örökös tartományok piacainál jobb piacokat nyit – vagy saját iparcikkeinek a magyar piacokat biztosítani nem igyekszik.

Nagyon csalatkoztunk volna tehát ha iparunk emelését vagy külföldi kereskedelmi viszonyainkat az örökös tartományok honfiaitól vártuk és nem önmagunk karoltuk fel. De nem is sokat törődött a magyareMBER ezekkel. Megtette, ha ráért, óvásait a vámrendszer ellen és hagyta menni a kereskedelmet a hogy mehetett.

Pedig igen jelentékeny a közkifejlődés előmozdítására nézve a szabad kereskedelem, és igen korlátolhatja ezt a kedvezőtlen vámrendszer, mert épen ama filléreket szedi el a kereskedőtől, melyek a termelő tulajdonképeni hasznát teendették volna – és hasznot nem látván, természetes hogy megszűn kivitelre termelni a gazda – megelégszik azzal mit kevés munkája után „az Isten ad” mert hiszen – ezt sem adhatja el – bár bő években a „zsírjába fulladoz.”

Jegyzés. A v á m o k: mennyiben korlátozták köz nemzeti kifejlődésünket, erre nézve több jeles írók annyira bőven megfeleltek, hogy kivált iparunk s kereskedelmünk történelmét az 1746-ban életbe lépetett „Commercial Rath” működését s elveinek későbbi időkben is erőszakos átvitelét elősorolnunk sok ismétléssel járna s minket is könnyen azon közönséges hibába vinne, miszerint túlbecsülnénk a vámkorlátok horderejét, melyek soha sem elegendők egy erőteljes általános nemzeti szellem fejlődését, vagy kitörését megakadályozni.

Nagy, százados csapás volt ez, nagyon korlátolta közkifejlődésünket, mert a török határon kívül körös körül övezteténk általa”: oly módon nyersterméyein-

E szerint saját aristocrat szellemünk intézményein és balítéletein kívül nagyrészen a vámrendszernek tulajdoníthatjuk, hogy iparunk ki nem fejlődött; terményeink a világpiacokon ismeretlenek lettek; s a kellő iparcikkeket sem onnan vettük, hol legjobbakat és legolcsóbbakat találhattunk volna – magunk pedig éppen nem állítottunk gyárat.

Különb, azt hogy: minő befolyással volt a vámrendszer anyagi kifejlődésünkre? Dr. Kautz Gyula úr szakértőleg megírta. Nem ismerem még munkáját – de azt hiszem: egy adat sincs abban olyan, mely azokkal miket érintettem, az ellenkezőt bizonyítná.

Legyen elég kifejlődésünk említett akadályaira nézve még csak annyit érinteni, miszerint 1848-dik évben az aristocrat szellem nálunk törvény szerint visszaszorított medrébe – de bár e törvény az értelmi többség szellemének kifolyása, még igen távol vagyunk attól, hogy annak elveit, szokásait, bajítóleteit önszellemünkben átálánosan kiirtottuk volna, sőt eme törvények oly merész előlépéseket tettek – a papíron, melyeknek nyomaiba

ket nem vihettük túl az örökös tartományok határain, iparcikkeket nem szerezhattunk csak ezek iparosaitól és kereskedőitől, kik igen kedvező kiváltságokat élveztek. De feltéve, hogy hazánkban az ipar és kereskedés szelleme oly erős lett legyen mint Nyugat-Európa népeinél: Ezen százados zárrendszernek éppen ellenkező eredményeket kellett volna előidéznie mint mi általa céloztatott és – el is éretett. Mert:

Nem levén hatalmunkban az, hogy az örökös tartományok vámrendszerét megváltoztassuk – és nagy előnyük levén nekik ama helyzetünk, miszerint hazánk az ő vámrendszerük által (mely felett intézkedni még is csak nekik van joguk – ha t. i. a dualismns alapját végkép feladni nem akarjuk) úgyszólván 'j körben átkarolják s így Nyugoteuropától a szárazon elzárhatják, ezen nem éppen testvéries szorongatásnak, ha t. i. kivált tehetősbeink az ipar s kereskedelmi vállalatokat meg nem vetettek volna, sőt egész nemzet (melynek szellemét rendszeren az előkelők szelleme vezényli) szabadabb mozgás és tevékenység után vágyott volna – legtermészetesebb következménye, nem a lehangoltság, sőt inkább a benső élet s tevékenység felfokozódása, a honi nyerstermények feldolgozása leendett volna, minek következtében hazánk összes ipar és gazdasági terményei a legegyszerűbb világpiacra a tengerre lettek volna terelve. És miután a fiúmei partokat, a bécsi kormány: erélyes országgyűléseink s általános odatolakodásunk előtt éppen nem zárhatta volna el, most már nekünk is csak oly kifejlett iparunk, kereskedelmünk lehetne mint minő után sóvárgunk.

lépni nehéz és hosszas feladata nemzetis egünknek – a cselekvények és közélet terén s így az okok, melyek kifejlődésünket gátolták eddig – még most is, sőt mindaddig gátolják, míg el nem hántatnak: célszerű növelés és méltányos bánásmód s viselet által alulra felülről: családtagok, cselédek, iparosok, volt jobbágyok stb, irányában.

2. Vallási viszonyok – meddő tudományok.

A vallás a gyarló emberi érzelmeknek s képzeteknek felemelkedése, tapasztalatai s észleletei nyomán az örökkévaló, mindenható, mindentudó, bölcs igazságos teremtőhöz, ki a mikro és makrokosmos világaiban egyaránt oly csodás tüneményeket műve! melyeket látunk, de nem értünk: mert minél inkább tanulmányozzuk annál kevesebbé merészselünk határozott nyilatkozatokat tenni, teremtnőkről, teremtményeiről s azon törvényekről melyek által a teremtés és fentartás, az élet és halál, az elenyészet és tökélyesbülés egymásbavágó nagy műveletei, számtalan helyiségken, ég-

De valljuk meg: fő hibánk volt itt is az általános aristocrat szellem, mely nem igen törekedik azon életpályákra, melyeken bár becsülettel de nehezen, sok fáradsággal és szennyes munkák közt lehet megkeresni a kenyeret melyei egy dicsvágyó s fényűzésre hajlandó szellem be sem elégszik.

Aristocrataink több mint % részét bírták a haza földjének. A múlt század fogalmai szerint: csupán a gazda termel (holott az iparos és kereskedő is termel, mert épen csak úgy értékesítheti 5-, 6-, 10- s többszörösön is a kezeibe vett, feldolgozandó, vagy a szükségelt helyekre szállítandó nyersanyagokat mint a gazda az ő elvetett gabonáját vagy gondosan ápolt házi s gazdasági állatait) csupán a gazdálkodás sikere valódi „termelés” – és csupán ez volt „az adóviselésre” kijelölve. A bécsi kormány tehát semmi más módot nem látott kiváltságosaink megadóztatására, mint eme $\frac{2}{3}$ országhatárterület termékeinek megvámolását. És csodálunk lehet hogy a vámrendszer ellen nem épen legnagyobb birtokosaink léptek fel; nem ők alakítottak szövő, fonó, festő stb. gyárakat, melyek cikkeit leginkább igényelték – hanem féláron adták (az európai piacokhoz képest) termékeiket és marháikat el az örökös tartományokba és kétszeres áron vettek iparcikkeket (az európai gyári árakhoz képest) szintén az örökös tartományokban – holott ki tiltotta volna meg hogy gyárakat ne állítsanak, hajókat ne építsenek, tengerre ne vigyék nyerstermékeiket és ott ne adják el, hol legjobbnak vélik? ... Vagy csupa önámítás lett volna még az ő szabadságuk is? kik legfőbb kitüntetésekét élveztek Bécsben? ... Nem lett volna jogosítva a magyar kiváltságos nemesi osz-

testeken, számtalan különféle szerkezetű egyéniségekben egyenlő pontossággal hajtatnak végre.

A vallás a büszke s magasra törekvő emberi szívnek és értelemnek mély megalázása s egyszersmind vak bizodalma ama felsőbb hatalom iránt, mely őtet: nemét, egyéni, nemzeti s az emberi nem testi s lelki életét e földre plántálta, ennek lényeihez s törvényeihez kötötte, és tökélyesbülése felé vezérli... de anélkül hogy hogy tudnánk és értenénk: honnan jöttünk? meddig s hova megyünk? minő viszonyok közé jutunk egyenkint – nemzete nkint vagy egyetemesen?

A vallás érzelmei és képzeletei, a hitfogalmak – eme felemelkedés és mégis alázat – oly lelki műveletek, melyeket önmagunkban észlelni, szavakba foglalni nem vagyunk képesek, miszerint: mihelyt azokat szavakba öntjük azonnal különséget találunk ember és ember közt – sőt úgy találjuk hogy: a hány fej annyi nézet! A vallás lényege azonban minden időben minden érettelmjü józan egyén kebelében és agyában egy – mint: csak egy lehet ama nevezhetlen lény kinek hatalma a világok milliárd-jaid létrehozta, fentartja s tökélyesbülés felé vezényli.

Ezért nagy hibát követtek el a gyarló emberek midőn: egy egy hajdani vallásalapító *) saját felfogását, tökéletlen szavakba foglalván, ezernyi vagy milliányi egyének által kívánta azt szóról

tály arra – mire a művelt világrészben minden állam egyszerű polgára jogsítva van?

Nem voltunk elég érzékenyek a vámok által okozott sérelmekre. A vallási jogokra, a kiváltságok fentartására nézve sokkal féltékenyebbek voltunk – s ezeket mégis tudtuk védni – vagy kivívni – pedig nem hatottak be a nemzet minden rétegeibe oly jelentékenyen mint az anyagi érdekek, melyeket megvetettünk volt. Pedig művelődési törekvésünk sem kellő irányt tartott. Nem voltunk elég féltékenyek nemzeti nyelvünkre: a latin és németnyelvben kerestük műveltségünket, melyek a szellem fejlődésnek csak eszközei és mindig másod, harmadrendű eszközei a nemzeti nyelvhez képest.

Nemzeti köz kifejlődésünkre nézve tehát tévednénk ha a vámok horderejét túlbecsülnénk és saját mulasztásainkat szem előtt nem tartanánk, **annyivalinkább**, mert gyöngre s egyoldalú törekvéseket ugyan el lehet nyomni, de egy nemzet általános erélyes törekvését csak fokozni lehet a vámkorlátok által – arra – hogy ezeket telyesen lerombolják.

*) Nem értvén ide a keresztény vallást.

szóra elfogadtatni vagy nem bírván szavakba önteni: külsőségek által igyekezett érzelmeit buzgalmát, kifejezni és ebben még szigorúbb egyöntetűségek követelt gyarlóbb embertársaitól is ... a gyarló emberek pedig vakon követték szavait és intéseit – legalább külsőleg.

Eme különböző szavak s kifejezések szerint különbözőknek tartjuk most a vallást – mely pedig lényegben egy. És nem kis türelmetlenséggel viseltetünk a különböző kifejezések iránt – holott ezek csak külsőségek; annyira hogy eme a türelmetlenségünk már számtalan áldozatba került és jelentékenyen akadályozta kifejlődésünket nemzetiségi, anyagi és értelmi szempontból egyaránt. Sokkal szentebb tárgynak kellene tekintenünk a vallás lényegét, sokkal gyöngédebbeknek kellene lennünk embertársaink iránt kik köznapi gondolataikat sem képesek kifejezni, mint ez általában szokás. És igen tévedünk mikor a vallás lényegét külsőségekben keresvén, szavakba foglaljuk s azon reménnyel oktatjuk növendékeinknek hogy az által – ha a kellő lelki képesség hiányzik – őket a lényegre nézve is gyarapíthatjuk. Ama szent történelmi könyvek pedig, a világtéremtetéséről, az emberinem sorsáról stb. igen sok időt sok emlékező s képzelődő tehetséget igényelnek, és célszerűek lehetnek azoknak kik egész életen át egyedül ezzel akarnak foglalatostkodni. De nem célszerűek azokra nézve, kik csak egy két évet szánhatnak erkölcsi s lelki kiképeztetésükre – kik ezen kiképeztést a közgyakorlati életben is használni akarják – mert élniök kell – és nem bírják beszerezni élelmüket, ha erre némi oktatást nem nyernek.

Nagyon alkalmas eszköz a nagyratörő büszke emberi agynak és szívnek megalázására, a vallásos buzgólkodás és elmélkedés. Nagy hatalom ez az értelmesb osztályok kezében arra nézve hogy az aristocrat szellemet honosítsák, szilárdítsák és intézményeit fentartsák. A természetben sem találunk egyenlőséget, egyenlő erőt tehetséget és tökélyfokozatokat még az egyenlő nemű és fajú szervezetekre nézve sem. A gyengébbeknek és tökélyteleneknek az erősbek, s tökélyesbbek alá rendelése és ilymódon minden különvált tehetség vagy érték számára egy egy piramis alakítása, melynek tetőpontja a legtökélyesb, mely csak egy vagy csak kevés, holott a legtökélyetlenebbek száma rendszeren legnagyobb – igenis ter-

mészetes feladata az emberinemnek, mert a dolgok és saját természetéből folyik az egyéniségek ily módon rendezése és összpontosítása – sőt a haladás nélkülözhetlen feltétele hogy a tökélyesbek belátására vezénylésére bizassék a tökélyetlenebbek sorsa.

De nagyon csalatkoztak a nemzetek, midőn a társadalomban előjövő sokféle tehetségeket, testi s lelki tökélyeket mind csupán a harciasság vagy az ebből eredt hatalom piramisa alá rendezték; sőt egybekötvén ezt a születési, kiváltságos, kitüntetési stb. jogokkal: vagyont, érdemet, bizalmat stb. főképp a születési előjogok szerint osztogattak. Mert így csakhamar túlsúlyt vett a születési előjog mindenek felett és megakadályozta mindazon tehetségek, képességek, értékek stb. kifejlését, gyakorlatát sőt háttérbe szorította mindazon nemes törekvések sikerét, melyek nem a születés előjogain alapultak. És nagyon csalatkoztak az egyházak kitünőbb férfiai, midőn a vallás ügyét: eme politicalai és társadalmi ügyekbe vegyítve, az aristocrat szellem népszerűsítésére, a kiváltságok s előjogok fentartására sőt gyarapítására irányozták, ha azt hitték hogy ez által a közjót előmozdítják. Mert az eredmény csak ellenkező lehetett. Csak egyesek lettek hatalmasabbá; ezek élveztek, ha még élvezhettek, több jólétet; ezek fénye gyarapodott a háttérbeszorított erők s tehetségek rovására, melyek nem fejlődhettek nem érvényesítették úgy mint ezt a valódi általános közjó igényelte volna.

Nem kisebb akadályokat gördített fejlődésünk elé, a közoktatás terén, a vallási felekezeteknek a tudományok minden ágaiba bevegyítése. Nagy hátramaradásokat okoznak szentkönyvünk némely tételei a természettudományra sőt arra nézve is: minő viszonya van az embernek, embertársaival s minő viszonyban állhat teremtőjével stb. kivált, – mert a felfogás és értelmezés különböző lévén, sok téveszme, sok balítélet sok babona származik s jön érvényre belőlük. Egész más színezetet nyert a történet a vallásfelekezetek különégei szerint, annyira hogy számos tételei, adatai érvei, összeütközők holott igaz tanulságot jövőnkre nézve csak multunk igaz történeti rajzából meríthetünk. Átalában túlfejlődött a képzelődés a tudományok rovására és hatalmas ellenszenv keletkezett a különböző vallásfelekezetek közt mind az iskolákban mind az életben.

Mennyire különböző eredményeket idézhetnek elő a vallás tételei saját céljukkal, példa reá a keresztény vallás, melynek szelleme a szelidség és töredelmesség s melynek egyik tétele ezt mondja: ne tedd másnak azt, mit nem akarnád hogy neked tegyék mások – melyből szintén folyik hogy: tedd mind azt, tőled telhetőleg másoknak, mit óhajtánál hogy neked tegyék másak.

Dacára eme könnyen felfogható tételeknek, számtalanszor ragadt fegyvert a keresztény, épen vallása ürügye alatt a nem-keresztények, sőt a keresztények ellen is. . . Sok eredeti magyar ember ontotta véré, mert a ker. vallás tételeit nem értette, pogány hiteért. Pedig hihető, hogy a legpogányabb legeredetibb volt – s ha meggyőződése tiszteletben marad: fia vagy unokája épen ezen szabad meggyőződés tiszteletben tartása által nyeretik meg a szelid ker. hitnek... Sok eredeti magyar ontotta véré a reformatio ügyében. A református vallást magyar meggyéinkben most is magyar vallásnak hívják – s így összefüggött a szabad hitre szabad meggyőződésre, sőt politikai szabadságra törekvés is a magyar nemzeti elemmel. És sajnálatos, hogy ellenfelei nem találtak a kardnál élesebb s a szabademberhez illőbb fegyvert épen magában a keresztény vallásban – midőn saját véleményük szószerinti elfogadására akarták kényszeríteni.

Részint aristocrat szellemünknek, részint türelmetlenségünknek tulajdonítható továbbá az izraeliták ama sajátzerű nyomott helyzete, miszerint a termelés és feldolgozás teréről ki – csupán a kereskedelemre lettek szorítva, így az üzleteket s a forgópénz legnagyobb részét oly módon kezelték, mikép az épen nem lehetett üdvös közanyagi kifejlődésünkre, sőt mindinkább káros volt a közép birtokos osztályra nézve, mely aristocraticus fényét minden áron fen akarván tartani, minduntalan drága pénzzel élt keveset kamatozó földbirtokán.

Saját nemzetbelink nem nemeseinek sem volt joga földbirtokot szerezni. Még kevesebbé az izraelitának. Más, német, vallon, szász vagy az ős szláv nemzetiségek, szinte elhalmaztattak kiváltságokkal ha egy-egy városba vagy vidékre telepedtek. Az izraelitáknak nem volt megengedve ily letelepedés – főkép vallási türelmetlenségből, holott a keresztény vallásnak a nagyvilág (külöleg) számos különféle vallásai közül csupán az izraelitával közös

szentkönyve első része: az ó testamentom – és evangélistáink, apostolaink eme nemzetségből keletkeztek; szent földünk az ő fővárosuk volt stb. stb. Törvényeink nem engedtek földbirtoklási s gyárvállalati – néhol még vendégképen időzési jogot sem az izraelitáknak. De földbirtokosaink átallották volna egymástól kérni kölcsön pénzt. Csak az izraelitáktól vagy ezek által kértek – és nagy kamatokat fizettek. Magyar ember nem tartotta hozzá illő életmódnak a boltnyitást, kereskedést, korcsma stb. bérlést. Birtokosaink ezeket annál örömelebb adták csupán az izraelitáknak, mert ezek pontosan fizettek. Ezek perbefogatása nem is vont maga után oly kellemetlenségeket mintha másokkal netalán némely kiváltságokkal vagy épen rokonokkal lett volna bajuk.

Ily módon maga a közép kiváltságos osztály, mely igen ritkán nyilatkozott kedvezőleg az izraelitákról, főképp ezek által végezte adásvevését – ezek kezeibe játszotta tiszta jövedelme jó részét. Es nem levén oly tisztességes életpálya az ilyenmő bérlés, kereskedés stb. mint p. o. az ügyvédkezés, épen ezen osztály legnagyobb része ügyvédi pályákra tolaodott s ott azon nem a legjobb szolgálatot tette nemzetiségünknek – (habár törvényeink teljesítése által) hogy – végre, kivált az óriásilag kamatozó váltók miatt dobra ütteté évenként ezernyi magyar család ingatlanait s bár volt vagy nem volt vevő: eladta, becsárán alól 10-20-30 s több százalékkal. Ily összeütkezésbe hozták aristocrat intézményeink saját földjén saját osztálybeliével a magyar embert. Sok kellemetlenség után ezen rendszer eredménye általában az elszegényedés lett – még 1848 előtt. Zavartatott a pénz termékenyítő forgalma, melynek a kereskedő kezéből a termelő kezébe, innen az iparos kezébe kell mennie, hogy gazdászatot ipart és kereskedelmet egyaránt élénkítsen. És végre bár mennyi kereskedelmi vagy ipar vállalat névsorát vagy bár az egyes cégeket tekintsük át – sok minden más nemzetbeli névvel találkoznak tiszta magyarajkú városainkban is – csak a magyar nevek jönnek elő kivételképen.

Természetes következménye eme élhetlenségünknek, másrészt tanrendszerünk ama tévelye is: tanintézetek a vallás teremtményei és szolgálai levén, minden gyakorlati életbevágó ismeretet lehetőén mellőztek. Minden tudománynak van, kisebb-nagyobb

mérvben: elméleti és gyakorlati oldala. Elmélet és gyakorlat egymással oly összefüggésben van, miszerint egyik a másikra világosságot vet: egymást gyarapítja, tisztítja – egymástól teljesen el nem választható – és ha mégis elválasztjuk, ekkor csak igen kevésre mehetünk p. o. a gyakorlati téren elmélet s. az elmélet terén gyakorlat nélkül.

Azonban századok, sőt évezredek óta, (mert ezen balítélet eredetét az egiptomi papok titkolódzó, elszigeteltségre törekvő tanrendszerében már feltaláljuk”) azon téveszmében élt az ember, hogy a tudományokat lealázza ha a gyakorlatot az elmélettel szoros kapcsolatában megtartja. Viszont csak akkor emelkedik fel szelleme a mindentudó felé leginkább, ha a gyakorlatot végkép száműzvéen csupán az elméleti tételeket tartja meg. . . . Tanrendszerünk ezen ő s hibája nagy mérvben megerősített azon befolyás által, melyet a vallás minden tudományokra s tanodákra mint az egyházak szülöttjeire gyakorolt. Ily módon kiszámíthatlan akadályok gördültek szellemi fejlődésünk s gyakorlati életrealitásunk elé minden irányon – minden tanszakban s az élet mindenik pályáján. Hiában kötötték őseink a birtokot családjaikhoz, vagy családait birtokukhoz: a történet folyamát megkötni nem lehetett – az átalakulások eme kötött állapotban lasúbbak, de kedvezőtlen eredményekben biztosabbak voltak, mert csak most látjuk, hogy nem a megkötés, sőt épen a szabadmozgás, de aztán okszerű tevékenység az mely leginkább biztosítja egy-egy család vagyonát az élet minden viszonyai közt – és – hogy: nem célszerű kifejlődésünkre nézve, a vallás ügyeit, polgári s tanodái ügyeinkkel egybevegyíteni – sőt szükség, hogy azokat egymástól függetlenekké tegyük: és a meddő tudományosságot kerülve, tanodáinkban: elméletet s gyakorlatot kapcsoljunk egybe közfejlődésünk eszközlése végett,

3. Nemzetiségi viszonyok. Latin nyelv. Külbefolyások.

A nemzetek s nemzeti nyelvök története s eredete annyira homályos, mikép keletkezésök kellékeit nem ismerjük eléggé. Annyi bizonyos, hogy egy nemzeti nyelvnek a mostani európai nyelvekkel

egyenlő színvonalra fejtéséhez sok idő s jelentékeny számú néptömeg kellett. Lehet vezetni de csak részben nyelvtani szabályok s főképp az irodalom által ezen fejlődést. De nem minden nyelvtani szabályt, nem minden irodalmi újítást fogad el a nemzet s ama szabályoknak és általában az irodalomnak forrása viszont nem más mint a nemzet közéletében, közszellemében, köz gondolkozása által kifejelett gyakorlati nyelv.

Nyelv tehát jelentékeny népességű nemzet nélkül nem létezhet, mint viszont *egy* bármily népes nemzetnek múlhatlan szüksége van egy közös nyelvre, melyen eszméket, érzelmeket cseréljen, egyes tagjainak a köz szellem vezénylésére vagy fejtésére utat nyisson és a közszellem kincseit, melyeket századok óta irodalmában gyűjtögetett, vagy melyek a gondolkozó fők által a mindennapi történet folyamában felmerülnek a nemzet mindenik tagjával közössé tegye – a nemzet közszellemének vagy szellemtermékeinek élvezéséhez minden egyes polgárnak utat nyisson.

Senki sem tagadhatja meg a nemzet polgáraitól eme élvezetet, és senki sem korlátozhatja önszellem fejlesztése munkájában, a közérdekű eszmék és érzelmeik kicserélésében, viszonyai kikutatásában, teendői megfontolásában jogosan a nemzetet.

Ámde: hány fejből kell állania egy társadalomnak? minő fokon kell állani nyelve fejlettségének? hogy azt mondhassuk: ez egy nemzet; ennek van oly művelt nemzeti nyelve, mely érdemes, hogy önállólag szerepeljen a világirodalom terén. Lehet e reménye egy s más nyelvűeknek (mely p. o. hazánkban nem is tömören lakik együtt) arra, hogy valaha a miénkhez hasonló kifejlődést nyerjen? És ha ehhez reménye nem lehet: van e joga elkülönözött önállást követelnie a hazában, melynek kebelében találtatik?

Természetes, hogy egy közös hazában törvényes és közoktatási nyelv csak egy lehet – mert csak így érthetik közös érdekeikre nézve meg egymást egyenkint a haza minden polgárai. Rendkívül elnehezíti az oktatást a többféle nyelven egyszerre oktatás. Nem érti egyik gyermek tanárát midőn az a másik nemzetbeliekhez beszél, s nem értik azok, mikor ehhez beszél. Így nagy akadály a közértelem fejlesztésének – ha nincs egy közös nyelv, helyet mindenik ért. És ha már egy ilyen van: célszerű-e, hogy több is legyen? Célszerű volt e hazánk szellemi s kivált anyagi

fejlődésére az hogy: ivadékról ivadéokra tanultunk egyformán hiányosan egy bizonyos tökélypontig latinul, görögül, még héberül is – és más nyelven beszéltünk, a társaskörökben a családkörben, más nyelven ismét a megye vagy országtermében? Célszerű volt-e bazánk közjavára nézve hogy: más – rég elenyészett nemzetek nyelvét karolva fel, ezt tettük irodalmi nyelvvé?

Természetes következménye volt ennek, hogy az irodalomnak a közéletre kellő kihatása, a szép és hasznos ismeretek népszerűsítése az együttérzéshez és gondolkozáshoz szükséges egymástértés akadályozva lett: a szép és hasznos ismeretek sőt végre a törvények is csak papiroson maradtak. Mert mit csupán a kiváltságos osztály érzett azért csupán ez lelkesülhetett. Nagy szerepet játszanak a polgári élet viszonyaiban a nők. A gyermek: nevelési alapját, hajlamát, indulatai irányzatát, műveltségi első kiindulási pontját rendszeren anyjától nyeri – és ha a nők kizárattak az irodalom élvezésétől, akkor midőn még a közlekedés és társalgás sem volt oly élénk és könnyed mint minő most: nem méltán mondhatjuk-e hogy nemzeti közkifejlődésünk, a különben mívelt, saját nyelvünknel míveltebb nyelvek által érzékenyen korlátozott? És most:

Lehet-e reménye ily sajnós tapasztalatok után egy egy töredék nemzetiségnek arra, hogy ő saját fejletlen nyelvét a közhaza nyelvétől elszigetelve, irodalmát, akadémiáját, iskoláit stb. nagy pénzáldozatokkal fentartva, ezzel közanyagi és szellemi kifejlődését előmozdítsa? Pedig ide törekesznek némely illír, szerb, román, szláv stb. népboldogítók mindazokkal kik eme kérdések felett még nem gondolkoztak.

Senkire sem kényszerítheti fel nyelvét a haza, bár megoszt polgáraival minden jót s jogot. De viszont egy egy megye sem kívánhat kiváltságokat nyelve fejtésére azon hazától melynek keblében lakik. Pedig kiváltság volna külön törvénykezési s oktatási nyelvet igényelnie: míg e hazánk valóban tagja – s bármily szép szín alatt törekedjék ily független elszigeteltségre, minek egy független elszigetelt kormányzat, törvényhozás és végrehajtás természetes következménye ... nem másra, mint elszakadásra törekszik, miszerint: szövetséges, társország akar maradni, mely talán közös ad hoc bizottmányban tárgyalja közös ügyeit de semmi alárendel-

tetést nem ismer, a hazában nyilatkozó többség szavzatának magát alá nem veti, hanem egyenlő jogot élvez „társországgal” a világ színpadán.

Ilyenmű törekvések által környezetünk, ezek közt élünk – nekünk jutott ezen nehéz és kellemetlen kérdések megfejtése. Nem lehetlen, hogy a magyar nemzet öncsonkításával is kénytelen leend engedni eme szakadást – némely kis különvált de szövetséges társország keletkezését, mely törekvésekben a társországok úgy látszik külső befolyások által is támogattanak vagy legalább izgattanak. De viszont nem lehetlen, hogy ezen kised országok nyelvei épen önállásuk következtében lesznek más külbefolyásoknak annyira kitéve, miszerint a minden tekintetben túlsúlyú nyelvek által csakhamar, közművelődésükkel arányosan elnyomatnak – mint elnyomatott némely idegen s kivált a német nyelv által a magyar, míg nem önmagában elég erőt talált, (mire nem mindenik kis ország elég erős) ön kifejtésére. Pedig a műveltség befolyása hatalmasabb és emésztőbb egy egy fejletlen nemzetiségre – mint a fegyveres beavatkozás.

Ezen erő kifejtésnél el kellett különözni, a műveltséget az idegen nyelvektől, és honosítani sőt nemzetiesíteni – annak szellemét külalakja nélkül.

Nagy és nehéz munka ez melyben még mi sem értünk célt egészen. Mert sok olyas sajátság, sok téveszme és tévtan csúszott be hazánkba s nyelvünkbe mi nemzeties köz kifejlődésünket hátráltatta. Sok, germanismust és gallicismust, még latinismust is tehetünk nemzeti nyelvünkben. Iskolai s tudományos könyveink, nagyrésze idegen nyelvekből s főkép németből levén átfordítva vagy honosítva nem kis mérvben honosított az élhetelen humanismus, pedantismus, szemlélődő bölcselkedés, meddőtudományosság hajszálhasogatás stb. stb. az iskolákban és tudományos főben. Továbbá a párizsi divat, a fényvadászat, az erkölcsiségnek csupán külsősége, a külszínű vagy színleges műveltség, a műtermékek felületes élvezése, kevésre becsülése (kivált ha honiak) s általában^a külföldiek műveltségének utánzása, a némépen nemzeties műveltség túlbecsülése s így a nemzeties irány elhanyaglása stb. stb. igenis honos lett azon körökben, melyekhez legelőször bejuthatott,⁸ kivált a nőknél, mindaddig míg ezen tévelyek kiirtására hadjá-

ratot nem intézett a magyar irodalom sőt minden jelesb családfő és családanya.

Nemzetek közt nem oly szükséges az u. n. barátságos viszony melynélfogva egyik a másikért szíves szolgálatokat tegyen még áldozattal is, mint egyes családtagok vagy egy nemzetbeli polgárok közt. A nemzetek – ha területük s népségük elegendő nagy arra hogy függetlenségüket szomszédaik foglalásától megóvják és kellően megtudták osztani a termelés feldolgozás és felhasználás vagy szétosztás ezerágú nagy munkáit, egymásközt a munkás polgárok – nemépen mostoha földterületen, képesek telyesen kielégíteni minden méltányos anyagi igényt – mert hiszen oly termények s iparcikkek fogyasztását, minőket a haza földje megadni s népe előállítani nem képes nem is igényelhet méltányosan a valódi hazafi és honleány. Legméltányosabb kívánalma egyegy nemzetnek, ha nemzettársai szellemi terményeit kívánja ismerni. Ez, a megosztás által nemhogy fogynék sőt, mint jóhelyre vetett mag gyarapodik. Ezt tehát örömet oszthatja s osztja meg mindenik nemzet mindenikkel.

Nemzetek közt nem csoda ha nem találunk egymásíránt: feláldozó készséget. Nemzete életét és érdekeit nem is áldozhatja vagy ajánlhalja fel másakért egy jó hazafi vagy honleány sem. Pedig ritkán egyeznek bár a legszorosb összeköttetésben élő nemzetek, anyagi érdekei is. Egyik p. o. mostoha földjén, főkép ipart üzletre szorítkozáván: érdekében áll, hogy szomszédjától olcsó kenyeret, olcsó iparanyagot nyerjen munkájához és viszont ennek jó áron adhassa el iparcikkeit. Másik, az ő gazdag földjén mostoha viszonyok s balítéletei miatt elhanyagolván saját iparát s nagy mérvben megszokván a külipar cikkeinek élvezetét – ezzel báfrán versenyző ipart igyekszik állítani saját földjén – melynek jövedelmei végre annyira megcsökkentek hogy igényei fedezésére nem elegendők.

Ilymódon a nemzetek érdekei többnyire oly viszonyban vannak egymással, mikép: egyik, csak annyit nyerhet a másiktól a mennyit az vészit; vagy egyik: előlépése az ipar s kereskedelem terén, megrövidíti és háttérbe szorítja a másikat.

A nemzetek tevékenységi fejlődése tehát oly verseny, mely által mindenik igyekszik háttérbe szorítani versenytársait – pedig

mindenik versenytársa egymásnak – s így az ki nem igyekszik, azon nemzet, melynek kormánya az ipar és kereskedelem kifejtésén ernyedetlen szorgalommal nem fáradozik, csakhamar háttérbe szoríttatik versenytársai által – ha csak a nemzet polgárai társulás útján, példás tevékenység által nem segítnek önmagukon s így a közös hazán. Ezen közerőkifejtés azonban szabad társulást és az emberi tevékenységnek (ha az a törvény korlátait nem sérti) minden pályán, minden szakban, minden vállalatban és tettben méltánylását s becsülését feltételezi – mikép azt aristocrat szerkezetű államokban nem találjuk s csak a democrat szellem feltűnése a térfoglalása óta és csak ennek nyomán látjuk érvényre emelkedni.

És minél inkább érvényre emelkedett p. o. Nyugoteurópában a köztevékenység, munkakedvelés és a tevékenység méltánylatának a kölcsönös egymáskezére dolgozásnak eme szelleme, annál nagyobb erőt fejtettek ki a tevékeny népek az ipar s kereskedés, sőt a közművelődés terén is, mint említettük. Így annál inkább háttérbe hagyták azon államokat melyekben eme szellem kifejlődése korlátoztatott – annyira hogy sok részben már kérdés kezd lenni: nem késtünk-e végképen el? És annál nagyobb befolyást gyakoroltak például reánk, kik az idegen iparcikkek s észtermények eszmék és divatok befolyásának, a művelődés címe vagy színe alatt mindig örömet nyitottunk utat és kik azok befogadására igen is fogékonyak vagyunk. Vagyis nem óvakodtunk háttérbe szoríttatásunknak utat s módot nyitni – remélvén, hogy a beszivárgott műveltség által, bár iparunkat s kereskedelmünket elhanyagoljuk versenytársainkkal mindig egyenlő színvonalán fogunk állani a műveltségnek.

E reményünkben, volt kiváltságos osztályainkra nézve nem csalatkoztunk. De már csalatkoztunk a népre nézve. A nép műveltsége ugyanis legalább jelenleg Európa bármely művelt államában sem abból áll, mit tudományos műveltségnek nevezhetnénk. Nem abból áll hogy iskoláiban jól írni és hasznosan olvasni megtanulván s ismereteit az irodalom élvezése által gyarapítván, ezeket tudományos elveknél fogva plántálgatná át a gyakorlati életpályákba iparba, mezőgazdászaiába s ennek minden ágaiba és szakmaiba sőt épen fordítva – ösztönszerűleg, tapasztalatai érzékei nyomán puhatólózik, némely kitűnő példányokat gépileg utánoz, kísérleteket

tesz így végre gyakorlati úton állapítja meg azon tételeket melyeket a tudományok is igazolnak: gyakorlati útmutatásokat nyer a gyermek atyjától vagy mesterétől – és tudományos kiképzettség nélkül is óriási eredményeket hoz elő a gyakorlati élet terén.

A népek egyik leghatalmasb oktatója a haza földje és éghajlata, az ezekből fejlődő igények és szükségérzetek, melyek kielégítéséhez – ha a kellő szabadság nem hiányzik, csakhamar találni fog az észlelődő fő okokat és módokat mikép azokat kielégítheti. Bőven termő vagy egészen terméketlen föld egyiránt kedvezőtlen eme okuláshoz, mert első esetben nincs ösztön a munkálkodásra, másikkban előli a szorgalmat a fáradtság sikeretlensége.

Hazánk bőven termelő földje nem adott elég okot s módot az életviszonyok tanulmányozására, nem kívánt szigorú számítást s messze előrelátást – miszerint nem volt kedvező a nép szorgalmának s élelmességének kifejtésére. Népünk értelmi kifejtését, kiképzést tehát tudományos vagy öntudatos utón kellett volna eszközölnie – a kiváltságos osztálynak azáltal hogy a nép gyermekeit jól írni, hasznosan olvasni s ne csak papíroson hanem az életben is helyesen számítani tanítássá.

A népnövelés kulcsa azonban főkép a kormány és egyház birtokában levén – nem örömet vették ezt igénybe még a protestáns patronusok sem, kiknek önkormányzati joguk egyenlő az egyháziakéval.... Inkábbis csak papíroson van pedig t. i. a tanrendszerre nézve a protestáns önkormányzat, mintsem a gyakorlatban, mert: kivált a felsőbb tanodákra nézve a kormány és clerus határozván meg a tanfolyamat a tantárgyakat és az életben szükséges bizonyítványok kellékeit – kényszerülve van nagyrészen ezekhez alkalmazkodni a protestáns önkormányzat.

De nem is éreztek kitűnő hajiamat régi jó táblabíráink kivált a népiskolák látogatására, az oktatás modorának, folyamának eredményének vizsgálatására – sem vezetésére, bár szívesen látott vendégeik levén az egyház és iskolák férfiai – ezt igen könnyen és szépmódon tehették volna. Így épen nem terjedt ki a kiváltságos osztályok műveltsége a népre – nem fejlődött ki népünkben azon gyakorlati élelmesség, mely kísérletei nyomán végre oly okszerűen karolja fel az ipar s gazdaszat ágait, sőt nem egyszer

a felfedezések terére bukkan – mikép sokrészben utána marad s csak saját nyomain érethetik utói a tudományosság által.

Méginkább csalatkoztunk tehát, midőn külföldies műveltségünkkel beelégedtünk: az ipar és gazdaság terén. Jó iparosokra, jó cselédekre, jó gazdákra volt szükségünk. Társasköri műveltségünk s humanisticus tudományaink segélyével talán bírtunk is volna ilyeseket képezni népünk elmés értelmes gyermekeiből – önmagunk. De szigorúan tiltott ilyenmű törekvéstől az aristocrat szellem. Népünket épen nem kényszerítették körülményei hogy élelmét a tengereken vagy világrészekben keresse, sem arra, hogy firól fira azon törje fejét: mikép lehet egy darabka vasat munka által sokkal értékesebbé tenni mint minő egy hasonló súlyú arany? S így az angol ezt megfejtette: vasipara által mozgásba hozta minden más iparát – hatalmas segédkezet nyújtott a gazdaságnak és kereskedelemnek – míg mi – ipar és kereskedelem terén elmaradtunk, sőt számos más államok által háttérbe szorítottunk, melyek csakhamar eltanulták az angoltól mit az ki talált – de maguk is igyekeztek mert szorgalmaztattak körülményeik által.

4. Politikai viszonyok.

Legyen bár fegyver, vallásosság, érdem, értelem vagy közbizalom útján szerezve egyesek hatalma, kormányzati joga a többek vagy egész nemzetek felett, a hatalom gyakorlata mindinkább jogfolytonossággá válik, rendesen átruháztatik örökségkép firól-fira, és nem jó gazdának tartatik, ki a hatalmat kezéből kiereszti, megcsonkítani engedi – vagy lehető esetekben kiebb nem terjeszti.

Hajdan, a most szereplő nemzetek alakulásakor igen kevés jogérzete, kevés fogékonysága volt a népeknek arra, hogy politikai jogokat érezzen s gyakorolni óhajtson. Könnyen alárendelte magát és mindenét vezénylőinek, fejedelmeinek és jelentékeny szolgalmakat vállalt csekély kedvezésekért, kitüntetésekért vagy egy-egy darab földért. Eme jótétemények vagy kitüntetések is örökségi táigyakul szolgálván bizonyos szolgálmi jogfolytonosság vagy kötelezettség állott be, mely sok esetben a már megszűnt jótétemények után is kiterjedt a következő ivadékokra.

A jogok és kötelezettségek eme viszonya minél régibb idők óta keletkezett annál szilárdabbnak tartatott s a főhatalom gyakorlata mint valamely atyáskodás egybe levén köttetve az alattvalók iránti gondolkodással az igazság s a törvény kiszolgáltatásával – mely törvényeket a népek jobbjai önmaguk hoztak – a társadalom minden rétegeire és viszonyaira kiterjedt a kormányzati hatalom. És a népek nem óhajtván önkormányzatukban részt venni: jogaik, javaik nem mindig vétettek méltó figyelembe, kivált ha a főhatalom személyisége, viszonya stb. változott.

A főszemélyek, fejedelmek viszonyai szerint, kapcsolattak egybe némely különböző nemzetiségek – vagy szakítottak el ugyanazon nemzetiségek területei. Némelyek hódítás, mások házassági kötelékek által, több koronát egyesítettek. Némelyek egy birodalomból többeket csináltak. És nem ritka volt az eset, midőn egy nemzet a másiknak, vagy egy nemzet érdekei az egyes kiváltóságosok vagy uralkodók családi érdekeinek alárendeltettek. És pedig mindez többnyire véres küzdelmek után; néha azonban lassú csendes foglalások útján.

Ezen küzdelmek, foglalások s az ezekből eredő változások természetesen, soha sem voltak kedvezők a meghódítottak vagy erőszakkal kapcsolak fejlődésre, sőt a hódítók s bekeblezők részére sem, mert ezek eme munkálkodás és erőpazarlás közben nemhogy gyarapíthatták volna, sőt inkább fogyasztották anyagi jólétük kincseit, eszközeit – szellemi hasznokat pedig, melyek egyedül örökbecsűek, csak akkor nyertek, ha elfoglalván a műcsarnokokat, és bekeblezván a művészeket vagy tudósokat, saját városaikban némely szakát meghonosították a közművelődésnek.

Európa jelenleg szereplő nemzetei, csak a népvándorlás bevégezése s a keresztény vallás befogadása után kezdtek némi jogérzeteket élénkebben nyilvánítani – bár Kómában és Görögország főbb városaiban már ősidők óta nyilatkozott egynémi jogérzet. Ezt azonban még Rómában is ki lehetett az egyszerű „Veto” jog – vagy egy-egy néptribun által elégíteni.

Az 5-15 századok közt mindinkább kifejlett bizonyos vallásjogérzet. Semmi sem érdekelte az embereket annyira mint a vallás. Tudomány, művészet, nemes és nemnemes, lovag és zsellér,

uralkodó és rabszolga egyaránt érdekelve volt a vallás tételei, tanai által és mindinkább érlelődött a népekben a hit a meggyőződés szabadságának jogérzete – melyet a reformátorok ékesen tolmácsoltak s a reformatio hősei erős karokkal érvényre emeltek. . . .

Századokig tartott s még most sincs bevégezve a hit és vallás szabadságának ügye. Ennek nyomában azonban csakhamar érvényre emelkedtek némely politikai jogérzetek is, melyeknek ezelőtt nyomait nem találjuk.

Uralkodók és kiváltságosok közt már régibb idő óta (aranybulla. Bill of Rights) mindinkább körvonaloztattak s két oldalú szerződéssé váltak a viszonyok. Kiváltságosaink rendesen egész nemzet nevében beszéltek, szerződtek és nemegyszer kimutatták, hogy szívökön hordják a nép érdekeit. A népek ezt látván, bár némely birtokos nagyon is érzékeny jelenetekre adott alkalmat, midőn a törvény s méltányosság korlátain jóval túlterjesztette kiskirályi hatalmát, könnyen engedelmeskedtek felsőbbjeiknek: nem zúgolódtak, nem panaszkodtak ellenök, ha néha okuk lett volna is – mert így kívánta ezt az aristocraticus szellem, melyet a vallás szentesített, a közigazgatás népszerűsített.

Midőn azonban a pápai hatalom korlátlansága szabályoztatok, mindinkább felébredt a népek szellemében a világi hatalmak szabályozása iránti vágy, melyet mint említünk a kiváltságos osztály nem minden siker nélkül kezdett meg: saját részére érvényesíteni. Vagyis a nép mindinkább óhajtotta, hogy necsak a kiváltságos osztály szerepeljen eme szabályozásban: felelősséget, számadást kért fillérei hovafoordításáról – szavazatot kért képviselői számára, sőt követelte, hogy mint a törvényhozás úgy a közigazgatás, bíraskodás, végrehajtás bizonyos nyilvános felelőség alá a közvélemény, közkívánat, közérdek felsőssége alá rendeltessék.

A népek eme kívánalmát némely kormány megtagadta s csak felfordíttatása után adta meg. A magyar kiváltságos osztály ezt már a múlt század végén kormánya ellenében is felajánlotta s 1848-ban ezzel együtt önkéntesen megadta.

Nemcsak a kormányzatra, de a társadalmi viszonyokra nézve is még a múlt század vége óta kimondták, s a mennyiben lehetett

életbeléptették hazánkban a szabadelvűség bajnokai a democrat (népkedvelő) szellemet.

Nem bíránk elősorolni mily hatalmas akadály volt nemzeti közfejlesztésünknek az aristocrat szellem egyedül uralkodása (mi előtt t. i. az a democrat szellem által épen nem korlátoztatott) azon háborúskodások s vizályoknál fogva, melyek nem közérdekeink előmozdítása végett történtek, hanem politicalai viszonyaink által idéztettek elő. A termelés, értékesbítés és szétosztás minden munkáit megakadályozták vagy megzavarták eme viszonyok annyivalinkább mert kormányunk sem sok gondot fordított, ama akadályok elhárítására – teljesen ellenezvén a democrat elveket. Nem tudnánk kiszámítani azon károk, kellemetlenségek értékét s közművelődésünk veszteségét, melyekbe a vallás és közigazgatás lassú, de küzdelemteljes reforma Itatása került – mert kormányunk szintén nem mindig jól volt értesülve közkívánataink jogosságáról s közkívánataink szükségességéről: vagy egymást emésztették a hazai pártok ...

Viszont nem bíránk kiszámítani, mennyi mindenféle erőt, tevékenységet szabadítottak fel az 1848-iki törvények – és minő eredményeket várhatunk a kiváltságok megszüntetésétől, a nemesi jogoknak a nem kiváltságos osztályokkal lett megosztásától, az ipar felszabadításától, a szabadoktatás törvényeinek életbeléptetésétől s általában a democrat szellem érvényre emeltetésétől, még társasviszonyaink között is, miszerint: az emberi belbecs zsinórmértékéül ne születése, hanem jelleme s tehetsége vétessék és főkép hogy a munka, becsületes, értelmes szorgalmas munka: minden irányon minden pályán melynek érdeke a közhaza érdekeivel kapcsolatban van hazafiasságnak tekintessék. És így ne csupán azok tekintessenek ilyenekül, kik jelentékeny áldozatokat tesznek a haza oltárára – ne csupán néhány tehetős, hanem sok tehetséges hazafiakkal dicsekedhessünk – sőt mindenik igyekező honpolgárt hazafivá növelhessük.

Óriási csapások nehezültek hazánkra ama törvények hozása óta. És íme a felszabadított osztály munkaerőben, termelési képességben, anyagi jólétben ezek alatt is annyira gyarapodott, hogy sok volt jobbágy sorsát méltán irigylené most némely volt földesúr – bár állítólag teljes kárpótlást nyert úrbéri telkeiért.

Talán felesleg is fejtegetnem, hogy annak, miszerint a köztevékenység, közművelődés, ipar és kereskedelem terén Nyugot-európa kisebb népeitől: népeiségre nézve pedig azon nemzetektől is elmaradtunk, kik száz, százötven év előtt számszerint kevesebben voltak mint mi – fő fő okai politikai viszonyainkban keresendő.

Ideértve ama nemzetiségi s kormányzati viszonyokat is, melyek tevékenységünket sok irányban korlátolván, közértelmünk fejlődését gátolván, kivált a volt kiváltságos osztály idejének s szellemi erejének nagyrészét arra fordították: hogy nemzeti nyelvünket, létünket, önkormányzati, szabad vallás gyakorlati s más jogainkat megvédjék – hogy közéletünkben általános védelmi küzdelmekre áldozzák tehetségüket, melyek szabad hova fordítása által nagyszerű gyors lendületet adhattak volna nemzeti közszellemi s anyagi kifejlődésünknek.

Felesleg fejtegetnem, hogy politikai viszonyaink és viszonytagságaink minden osztályban, minden pályán minő akadályokat gördítettek fejlődésünk elé – mert: politizáló nemzet vagyunk, figyelemmel kísérvük a napok történelmét Azért ülnek ismét együvé a honatyák, hogy ezen viszonyokat köznemzeti fejlődésünkre nézve minden eddigieknél kedvezőbbekké alakítsák. Lett legyen elég tehát eme akadályokból csupán azokat felemlítnünk, melyek elhárítását méltán remélhetjük – és siessünk kijelölni azon eszméket s intézményeket, melyek felkarolása által köznemzeti kifejlődésünket talán nemsokára azon pontra gyarapíthatjuk, melyen nemcsak a humanistikus tudományok, hanem talán a világiacok és világtárlatok és csaták terén is megmérkőzhetünk versenytársainkkal – mindig előbbre tevén a házi boldogságot, a belső békés, munkás jólétet a külső versenyszerepnél.

V.

Elvek és intézmények, melyek nemzeti közkifejlődésünket előmozdítanák.

1) Sérthetlen – korszerű alkotmány.

Sérthetlenek lesznek törvényeink: alkotmányozási kétoldalú szerződéseink, ha a felülről aláfelé terjeszkedő aristocrat szellem

az alulról felfelé törekvő democrat szellem által oly módon súlyegyengetik, miszerint bármelyik lépné túl törvényes korlátait az a másik önerőkifejtése által a kölcsönös szerződés megtartására szoríttassék: a főhatalom vagy a közjogerzet felébredése által minélelőbb törvényes korlátai közé tereltessek.

Ezen elvet sokkal könnyebb kimondani, mint gyakorlatilag életbe lépetni. De mit egy nemzet és királya egyakarattal kimond s helyesnek ismer el – az előbb utóbb életbe fog lépni a gyakorlati téren is, bár egyik s másik szerződő fél részére oly intézményeket alkotni, melyek szükség esetében elég hatályosak legyenek a törvény végrehajtására, az ellenőröknek törvényes medrükbe szorítására oly módon hogy: az önerőérzet, terjeszkedési vagy túlterjeszkedési vágygyá ne fajulhasson, még akkor sem, ha sérelmét vagy jogvesztésegeit kellett orvosolnia? még eddig épen nem sikerült sem a bölcs kormány férfiaknak, sem a legbölcsebb hazafiaknak – mert mindnyájan gyarló mozdonyai vagyunk ama szellemeknek, melyek felett okszerűen uralkodni hivatásunk.

Oly sajtószzerű ugyanis a nemzetek jelenlegi közjogerzete, mely kis sérelmek által, midőn e sérelmeket baj nélkül orvosolni lehetne, nem ébred fel. Hanem csak a legnagyobb sérelmekre. Ekkor azonban nem elégszik meg a törvényes határok megtartásával – bár kivételekre van eset épen a magyar nemzet történelmében – hanem még inkább túlterjeszkedik, a mennyire lehet – míg saját súlya alatt össze nem roskad.

Ezen túlterjeszkedés gátlása végett a főhatalom rendesen annyi erőt igyekszik öszpontosítani kezében – midőn arra szükség nincs is, mennyi a legnagyobb erőkifejtésnek gátot vessen. Ezen nagyero öszpontosítása és fentartása azonban nagyhátrányára van termelésünknek és mindenféle munkálkodásunknak, köz szellemi s anyagi és kivált nemzeti kifejlődésünknek.

Minél érzékenyebb leend önjogaira a nemzet minden polgára, annál inkább feleslegessé válik eme nagy központi végrehajtó hatalom – ha t. i. a kormány öszintén lemond a jogfoglalás politikájáról.

Ezen érzékenységet szemlátomást fejtheti az irodalom. Ez legjobb érzéke, őre a nemzeti jogéretnek. De szükség, hogy ez minden polgár önkeblében is fejtsse, ébren tartsa. Ezért nem lehet

elég gyakran ismételni nemzeti alkotmányunk következő alap-
tételeit:

(Pragmatica sanctio: egybehangzólag az 1745: 3. 1741: 8.
cikkkel, melyet az 1790–1791: .10. t. cikke így fejez ki.)

„Az ország karai és Rendéi alázatos felterjesztésére, ő Fel-
sége kegyelmesen elismerni méltóztatott, hogy, ámbár a felséges
ausztriai Ház női ágának örökösödése az 1723-iki 1. és 2. törv.
cikkei által Magyarországon és a hozzákapcsolt Részekben ugyan-
azon fejedelmet illeti, kit a megállapított trónöröklési rend szerint
elválhatlanul és oszthatlanul bírándó többi, Németországon kívül
fekvő örökös tartományokban: Magyarország mindazonáltal kap-
csolt Részével szabad ország, és kormányzatának egész törvényes
alakzatára nézve független, azaz, semmi más országtól avagy
néptől nem függő, hanem tulajdon állással és alkotmánnyal bíró:
annál fogva a maga törvényesen megkoronázott királyai által, saját
törvényei és törvényes szokásai szerint, nem pedig más tartomá-
nyok (a német-osztrák örökös tartományok) módjára kormányzandó
és igazgatandó.”

Óvakodnunk és örködnünk kell tehát mindnyájunknak, hogy
hazánk érdekei, nemzetünk jogai más államok vagy nemzetiségek
jogai alá ne rendeltessenek. Óvakodnunk és örködnünk kell to-
vábbá, hogy hazánk törvényei, mely mind kétoldalú szerződésen;
a nemzet és királya kölcsönös megegyezésén, alapulnak mindkét
fél által igazságosan megtartassanak.

Gondoskodtak elődeink, hogy a végrehajtó hatalom a tör-
vényhozó hatalommal némi egyensúlyban legyen. Az 1790-1791
törv. 12-ik cikke ugyan is így szól: „Hogy a törvények hozása,
eltörlése és értelmezésének joga Magyarországon és a hozzákap-
csolt Részekben a törvényesen koronázott fejedelemmel és az or-
szággyűlésre törvényesen összesereglő országos karokkal és Ren-
dekkel közös legyen, és azonkívül nem is gyakorolható – ő Fel-
sége önkényt és magától elismeri stb. stb.

Gondoskodtak, hogy a végrehajtó hatalom hadereje s a
közadó, a nemzet közakarata nélkül kellenél nagyobbra ne nö-
veltessék. Az 1790-1791: 19 t. cikk ugyanis az 1715: 8. és
1741: 22. t. cikkekre hivatkozva ezt mondja: „Nemkülönben
arról is teljesen biztosítani méltóztatott ő Felsége az ország és

hozzákapcsolt Részek, Karait és Rendeit, hogy bármely nevezetű segedelmek, akár pénzben, akár természetben akár újoncokban sem a Karokra és Rendekre sem nemtelenekre, királyi önkényszerint nem fognak rovatni, sem szabad ajánlat vagy bármely más cím alatt országgyűlésen kívül nem fognak szorgalmaztatni. Mennyisége pedig a közadónak, mely az állandó katonaságra rendeltetett, mindenkor az országgyűlésen, egyiktől a másikig fog meghatározatni.”

Eme becses törvényeinket, kétoldalú szerződéseinket megtartani és csupán a törvények által reánk rótt kötelezettségeken engedelmeskedni: minden honpolgárnak kivált tisztviselőinknek kötelessége. És ha ezt mi mindnyájan megtartjuk: ki lesz ellenünk? Ki bírja megzavarni, megszakítani a jogfolytonosságot? ellenünkben – milliók ellenében? ha t. i. mindnyájan éber szívvel és lélekkel örködünk alkotmányunk sérthetlensége felett – és egy sem lesz köztünk, ki segédkezet nyújtna megszegésükre.

De nem elég csupán sérthetlennel: korszerűnek is kell lennie az alkotmánynak – mely ama körvonalzott határok közt a két szerződő fél kölcsönös beleegyezése mellett oly módon alakítatik és tökélyesbítettik a kor igényeihez képest t. i. a részletekben, miszerint a törvények korlátain belül, minden polgárnak lehető legnagyobb szabadságot engedjen, sőt segínyt nyújtson testi s lelkihetségeinek kiképezéséhez és azoknak, s vagyonának, értelmének, munkájának önmagára s a közjóra célszerű felhasználásához. Itt is, minden irányon, minden részletben egysúlyba kell hoznunk a felülről leható aristocrat, és alulról felküzdő democrat szellemet egymással. Mindenkinek lehető legnagyobb szabadságot, szabadmozgást és erő kifejtést kell engednünk — de csupán a törvényes korlátokon belül.

Mert bármily célszerű kivált nagyobb erő kifejtés végett az egyes erők öszpontosítása – van egy bizonyos pont, melyen az öszpontosítás az egyéni vagy testületi, hatósági stb. jogok sérelme nélkül túl nem mehet – mint viszont: egész társadalom pásztori patriarchális alakot ölt, vagy anarchiává fajul ha a democrat szellemnek korlátokat nem szabva, mindenik polgárt, társulatot hatóságot szabad szárnyára eresztjük; egymástól törvényesen függővé nem tesszük.

El kell tehát választanunk, a mennyire lehet azon jogokat, melyek az egyes polgárok szabadságát, a falusi, városi, megyei stb. hatóságok önkormányzati jogait biztosítják – azon kötelezettségektől, melyekkel ezek egymás és a közhaza iránt tartoznak. Minél helyesb arányt és egyensúlyt kell behoznunk: a bizodalom és felelősség közt. Miszerint képviselők, tisztviselők, hatóságok, bírák, végrehajtók s így a törvényhozók is bár egyenkint vagy bizottmányonkint bízassanak meg, bármely közszellemi vagy anyagi ügyekkel – mindig felelősök legyenek: nyilvános utón, erkölcsileg a közvélemény előtt és más szempontokból is – egymásnak vagy a közhazának és királyának.

Eme nyilvántartás, felelősségre vonás sőt a méltatlan gyanúsítások megtorlása végett is múlhatlan szükséges, hogy a sajtó szabad legyen – de – viszont épen ily szükséges mindnyájunknak óvakodni mindazon visszaéléstől, melyet a sajtóra nézve a törvények eléggé korlátozni nem képesek. . . .

A korszerű alkotmányosság végre szükség, hogy ne csupán a személy, vagyon, nemzetiség, vallási szabadság, okszerű tevékenység, közhasznú vállalatok stb. biztosítására terjedjen ki – mi pedig már igen nagy tökélye az alkotmány szerkezetének, hanem egyszersmind segédkezet nyújtson minden közhasznú vállalat támogatására, életbeléptetésére és igyekezzen oda hatni, hogy a birtoktalan néposztálynak mindenik tagja nyerjen bizonyos erkölcsi, értelmi és munkaképességet, ingyen oktatás, iskoláztatás nyomán.

Régi megyei szerkezetünk igen jó védve volt nemzetiségünknek, alkotmányunknak – de már nem ennyire célszerű volt a nemnemesek érdekeinek védelmére s jólétük előmozdítására és igen nehézkes volt a közvállalatok életbeléptetésére nézve. Pedig ez utóbbi érdekek mostanában előtérbe nyomultak. Régi megyei rendszerünkön tehát korszerű átalakításokat kell tennünk, miszerint a közös teendőkből több hajlékonysággal – minden honpolgár ügyeiben egyenlő készséggel s méltányossággal, s kivált a vidéki megyei igényeknek megfelelő gyakorlati szaktanodák, vállalatok, sőt a helybeli közoktatás iránt is több érdekeltséggel, több behatással bírjanak, mind megyei hatóságaink, mind az értelmiség, a vagyonosb osztály átalában. Mert csak így nyerhet kellő gyors lendületet köz nemzeties kifejlődésünk.

Mily óriási erőt fejtenek ki a népek milliói, ha tevékenységük a már érintett középkori intézmények, balítéletek, téveszmék, kiváltságok és alárendeltségek stb. által nem korlátozottnak? Erre nyílt feleletet ad a történelemben Észak-amerika.

Milliónkint vándoroltak ki Európából azon épen nem gazdag, nem épen művelt, s nem épen kitűnő erkölcsi értékkel bíró osztályok tagjai, kiknek kezöket Európa aristocrat szellemű intézményei s társadalmi viszonyai megkötötték.

Mit találtak az „Új világban?” Egy – nem sokkal terméke-nyebb földet őserdőkkel benöve. Ezen nem is pusztá földön az u. n. csöcselék nép, tevékenysége nem korlátoztatván 50 év alatt több csatornát, több vasutat, több gyárat, több palotát, több nagyhajót stb. stb. épített mint Európa 10 szerte népesebb, legértelmesb államai együtt – holott ezek már évezredek óta gyűjtögették egybe mindazt mit a művelődés szelleme előhozni és maradandóvá tenni képes volt. – És most már sok részben elmaradva Európa gyárosai, Amerikái a mennek magukat szakpályájukban tőkélyesbíteni – vagy mi itthon ki nem vihető eszme, újítás, találmány: oda vitetik valósítás végett. Politikai téren pedig oda nőtte ki magát Észak-amerika mikép Európától független – sokkal inkább mint tőle Európa.

És ha minden így megy itt és ott mint ment 25-50 év óta: Nem úgy fogunk-e megrögzött gyarlóságainkkal, múmiaszerű cifra mágnásainkkal, szobatudósainkkal: igen ügyes, de ügyességét az eredménytelenségben értékesítő diplomatiáinkkal, cifra címeinkkel, nem épen őszinte bókolásainkkal kinézni 100 év múlva Észak-Amerikához, mint minőnek mi most hozzánk képest Khinát, és a khinaiakat tartjuk? Mi jóra e sok ceremónia, a sok mindenféle kötvény, törvény, kiváltság, irigykedés, felekezetestesség, meddő tudomány, üres beszéd, külszín, rang és munkátlanság? Sok könyv még több vers, kevés gyakorlati ügyesség, sok Ígéret, sok erőködés, kevés eredmény kezdi jellemzeni közéletünket. És ugyanezen nép óriási eredménydús tevékenységet fejt ki Észak-Amerikában.

Világos tehát, hogy jelen társadalmi és alkotmány szerkezetünk épen nem kedvező közkefejlődésünk előmozdítására – sőt nagyrészen csak korlátozására szolgál és felemészti egyik kéz mit a másik termel. Szabadabb, korszerűbb, sérthetlen és mozgé-

konyabb részeire nézve a korigényeivel párvonalos fejlődésre képes alkotmányra van tehát szükségünk – mint általában Európában, ^{úgy} kiválókép hazánkban: mely még az európai államok többjétől is elmaradván, szükség hogy gyors fejlődése által pótolja ki miben századokig korlátoltatott,

2. A szabadoktatás és szakiskolák.

Az 1848-ik évi XIX. törv. 2-ik §-a így szól: „Az oktatás és „tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrésztől a tanulás arra „nézve: mely tant, és melyik tanártól kívánja hallgatni szabad választást tehessen; más részről hogy a rendes tanáron kívül más „jeles egyének is oktathassanak... törvényesen kimondatik.”

Nincs az emberinemnek sikeretlenebb törekvése mint midőn oktatás útján: testet lelkét bizonyos meghatározott, az egyházak vagy kormányférfiak által közvonalzott keretekbe akarnak szorítani. Mint soha nem sikerült és csak nyomort, elégtelenséget s élhétlenséget idézett elő az aristocrat szellem főurasága alatt az ily keretek szigorú elkülönzése, s születés vagy más előjogok szerint egymás alá rendezése – úgy soha nem sikerülhet a democrat szellem azon túlvágya hogy mindenkit mindenben egyenlővé tegyen – mert ez csak ama örökös mindenhol mindenben szereplő, alakító, éltető fentartó erők korlátolása és szabályzása által történhetnék, melyekben s melyek által élünk és működünk, melyek vezénylését ugyan értelmünk által némi részben önkezeinkbe játszhatjuk, de melyek törvényeit, meg nem változtathatjuk t. i. az élettani, vegytani, az atomok, a vonzás és taszítás törvényeit kiismerhetjük némi részben önkezeinkbe játszhatjuk némi részben kívánalmaink szerint vezethetjük: de e törvények megváltoztatását merész tudatlanság volna megkísértenünk.

„Non omnes omnia.” Nem egyenlő az agyak idegek fogékonysága, fogalmazó, önműködő s a külbenyomásokat és önműködési mozgalmait figyelembe vevő, beemlékelő s megtartó tehetsége, mint nem egyenlők az izmok csontok stb. kifejlődése, szilárdsága, mozgékonyasága stb. stb. És bármily jelentékenyen közreműködhet egy kiképzett test és lélek a kiképeztetésre alkalmas növendékek tehetségeinek fejtésében és idomításában, igen távol van attól hogy mindenikét testben s lélekben egyenlővé növelje egymással. Egyi-

könk sem képes mindenben mind arra mire képes a másik. Es a természet ezen, östörvényeken alapuló műveleteit, kivált egész nemzetekre nézve épen nem vezényelhetjük kényünk szerint.

Mi is lenne egy oly államból hol mindenki egyenlő tehetségekkel és vágyakkal csak egyetlen szakpályára igyekeznek lépni?... igenis szükséges tehát több szakpályáknak lenni, melyek száma mint érintők a termelésnél legalább 100, a nyerstermények feldolgozásánál kétennyi s a tulajdonképeni ipar vagy gyáriparüzletnél ismét kétennyire mehet, jelen ismereteink alapján. Igen is szükséges, hogy kiki csak egy szakpályára fordítsa, minden idejét és erejét, mert csak ekkor viheti azt másoktól elérhetlen tökély pontra. De nagyon csalatkozánk ha ezen szakpályákat körvonaloznánk, és ezek helyes arányát gyarló számítások alapján kísérténénk meg kijelölni p. o. nemzetünk számára; s végre törvényhozásunktól várnánk, hogy azokat az oktatás és pálya előszabása útján töltesse be – végrehajtó hatalom által. Legbiztosabb kijelelő je a szakpályáknak a polgárok szükségérzete – ha nyilvánulásuk nem nyomatik erővel el.

Nagyon csalatkoztunk midőn tanodáinkat a felekezetteségek művelésére alapítottuk, a vallást minden tudományokba bezavartuk a helyt hogy elkülönítettük volna mindeniktől, mert: sok alig fenttartható tanodát kellett alapítanunk ugyanazon tudományok sőt az elemi ismeretek tanítására is. És csak most latjuk E.-Amerika példája után, mily célszerű a tanodák valláskülönség nélküli használata a növendékekre, mily könnyebbség ezek fentartása az államra nézve s mily hátramaradást szenved szakpályáján nálunk a papnövendék azáltal hogy mindenféle világi tudományokra s a világi növendék azáltal hogy mindenféle vallási és humanisticus tudományokra egyformán kényszerítettik.

Nagyon csalatkozunk midőn az oktatást s az ebből folyó életpályákat azon aristocrat társadalmi keretekbe akarjuk bealkalmaztatni, melyeket a középkor nem épen dicsérendő szelleme mesterségesen alakított. Vagy, ennek hibáit belátva, mindenkinek tanítunk mindent mit taníthatunk, egyformán: a gimnasiumokban hova rendesen a volt kiváltságos osztály növendékei sorakoznak egybe – s nem választjuk el az elválasztandó szaktudományokat a vallástól és egymástól, hogy azokból valláskülönség nélkül, kiki

azon ágazatokban képezze magát, mely hajlamának, körülményeinek s polgári viszonyainak leginkább megfelel.

Természetes következménye volt ezen mesterséges s leginkább u test s lélek egyenlően könnyen kormányozhatását célzó oktatási rendszernek, hogy hazánkban a pályák oly aránytalanul vannak beöltve, mikép testi s lelki igényeinket épen nem vagyunk képesek önerőnkéből fedezni sem a tudományokra nézve de még az öltözködésre, a legszükségesebb gazdasági és házi eszközökre nézve sem.

És általában gazdasági s a még sokrészben primitív ipar pályákon, sok emberrel kevesebb eredményt mutatunk elő s embereink sokkal kevesebb díjt kapnak mint Nyugot-Európa kitűnőbb államaiban. Ott ugyanis hasonló terület földön kevesebb gazda sokkal több marhát tartva, s földjét jobb gépekkel művelve sokkal több eredményt mutat fel mint mi. Az iparpályák pedig nálunk majdnem üresek és itt is összevegyítetik a gazdálkodás minden ága a kézipar minden ágával – mi tetemesen korlátozza az előhaladást a fejlődést egyik s másik pályán.

Hazánkban tehát túltömött a gazdasági pálya kivált a kis telkes birtokokon – holott igen hiános a nagy pusztákon, mert nincsenek gazdasági iskolák, melyek jó ügyes bérlőket nevelnének kik az örökbérendszert életbe léptethetnék, vagy jó áron megvásárolnák, kisdarabokra osztva a nagyobb pusztákat is. Viszont igen hiános a kézműipar pályák minden ága, még inkább a gyáripar s ezekben is inkább az aristocrat szellem fényűzési iránya jelentékenyebb mint ama democrat irány miszerint főtörekvésünk volna: a legszükségesebb táp, öltözék, bútortartási cikketek, gazdasági, háztartási stb. eszközöket minél nagyobb mérvben és minél olcsóbban állítani ki, hogy élvezetét minél népszerűbbé tehessek.

Ezen egyenlenség megszüntetése, az erőket célszerűbb elosztása, korszerű kifejtésünk biztosítása, csupán szabadabb intézmények nyomán eszközölhető, melynek alapját csupán a szabadoktatás olymódom értelmezésében találhatjuk fel, mint azt a fent említett törvény cikk kijelölte.

Azon számos milliónyi férfiak és nők közül, kik Európából É. Amerikába vándoroltak: igen kevesen voltak előkészülve azon pályákra, melyeken ott önjólétüket s a szabadállamok nagyságát megalapították. És mégis boldogultak? mert hajlamuk sugallatát

követhették, vagy megértvén körülményeik, helyviszonyaik kívánalmát, ha elég erőt s hajlékonyságot éreztek: bealkalmazkodtak azon pályákba melyek szükségességét önmaguk és a közállam jávára egyaránt jelentékenyeknek találták. És oly varázs erővel bír a szabadság s önállás azon érzete miszerint az ember mindazt mit sorsára kedvezőnek vagy bár kedvezőtlennek mondhat, önmagának köszönhesse vagy tulajdonítsa; oly tevékenységet fejt ki önválasztotta pályáján az ember hogy: sokkal gyorsabban s következeié sebben halad elő a különben nehezebb viszonyok közt is, mint ott, hol az akadályok nagyon is gondosan elhárítvák s így erőkifejtésre nem kényszerítők – a növendék pedig kedve, hajlama akarata ellen lett valamely pálya keretébe sorozva és járszalagon volt vezetve mindaddig míg megszokás által minden más pályára alkalmatlan lett.

Csupán szak tanórák, szakiskolák által eszközölhetjük hogy kiki saját hajlama s a közhaza igényei szerint (melyeket igenis szemelőtt kell tartania pályája választásakor – hogy a hazának hasznos polgára lehessen) – vegyen oktatást és később tényező részt a termelés értékesítés és szétosztás nagy munkáiban. És csupán ezen szabad választás nyomán remélhetjük, hogy észreveszi s betölti a még hiányzó pályákat hazánk mindazon fiatal tehetsége ki erre hajlandó és alkalmas. Pedig csak így lehet közigényeinkkel arányba hozni kielégítési képességünket, hazaszerte lealkudván s megtagadván magunktól kívánatát és élvezetét annak mit önerőnkől ki nem elégíthetünk, mindaddig míg erre is nem találkoznak önkéntes vállalkozók.

Csupán a szabadoktatás és szakintézetek életbeléptetése után érhetjük el a munka elosztásban, egymás kezére dolgozásban, a vidékek sajátságainak kizsákmánylásában stb. stb. ama szervezeti tökélyt öntudatosan, melyet az előttünk haladó nemzetek és népek ösztönszerűleg és sokrészben mostoha körülményeik érzékeny kényszerítése nyomán értek el, mely szervezet által azonban ők, mostoha földjükön csakhamar több adományát halmazták egybe az égnek és földnek mint mennyivel dicsekedhetnénk mi.

Vannak szakpályák, melyek óriási mérvben töltendők be számos milliónyi kezekkel, háziállatokkal, gépekkel, eszközökkel és melyekhez az elmélet több megyékben, némely részben egész or-

szagban egyöntetű lehet, sőt a gyakorlati különbség sem igen nagy mint p. o. a mezei gazdaság s gazdasági ipar egyes ágai; melyekhez tehát egyöntetű tanrendszert és gyakorlati rendszert alapíthatunk meg s oly módon egybe válogathatjuk a tantárgyakat, mikép azok a növendékeknek telyesen megfelelhetnek, a nélkül hogy a nagyobb rész sok olyast tanulna mire csak néhányoknak lehet szükségük (mint a gimnáziumokban).

Ily mezei gazdasági s gazdasági ipar tanodákat állítani köz költségeken a köz anyagi kifejlődés első kelléke, mely intézetek növendékei csakhamar tőkét fizethetik vissza a haza kincstárába, adó útján a reájok fordított milliommoknak. Európa legiparosb országában is majd százszorosan haladja a föld jövedelme az ipar útján beszerezhető jövedelmeket. Hazánkban épen nincs jövedelme sőt rendszeren nagy kiadása van az ipar terén – és jövedelmét, csupán a gazdaság mezéjén keresheti.... Fő gondja volt kormányunknak régóta, az általános adóképességet növelni; a jobbágyok gazdagságában osztottak volna földbirtokosaink. Ama csodálatos jelenségnek tehát, miszerint épen a nép számára országszerte egy gyakorlati és elméleti gazdasági, vagy gazdasági- ipartanoda sem állítatott, inig az írás olvasás és szenttörténet betanítása végett 14 ezernyi iskola állítatott, bár mind oly csekély felszereléssel, mikép hivatásának kellően meg nem felelhet okát legfelebb csak a vallás túlsúlya uralmának s azon balítéletnek tulajdoníthatjuk, miszerint századok óta úgy vélekedtünk, mintha a mezei gazdasághoz semmi értelmi képzettség és pénz befektetés sem szükségeltetnék csupán ép testi erő.

Vannak továbbá szakpályák, melyekhez hajlam és körülmények szerint különböző szaktudományok igényeltetnek – melyek kiválasztásában telyes szabadságot kell engednünk a növendékek számára „hogy előmenetelünkben ne gátoltassanak sőt segíelyez tessenek.

Ilyenek a bányászati, gépészeti s más számos iparpályák, melyek egyikében a földisme, vegytan, másikában más természet tani ismeretek, némelyikben a számtan, mértan stb. a többekhez igen különböző viszonyban s arányban szerepel, Ezekből is számos szakismereteket öszpontosíthatunk egy-egy intézetben, de igenis korlátozzuk a növendékek kifejlődését, ha mindenik számára egyenlő

adagokban és egyenlő minőségben mérjük ki mindazon ismeretet mely eme csoportot képezi. Itt már szabadválasztást kell engednünk a minőség és mennyiség különböző arányokbani élvezetére, hajlam, körülmények és választott szakok szerint, annyivalinkább mert, mint már említők minden elméleti oktatás hiános és emésztetién, kellő gyakorlati útmutatás nélkül és így ugyanazon tan tárgyak hallgatásához különféle gyakorlati tért kell kijelölniük p. o. fűvésznek, geológusnak, bányásznak, vegyésznek, gépésznek, építésznek, mérnöknek, utász és árkásznak, vízépítésznek stb, nem pedig tele tömnünk mindenik fejét mindazzal mire mindnyájuknak összesen sincs szükségük elméletileg, és nem nyújtani semmi gyakorlati oktatást – mint reáltanodáinkban szokás.

A különféle szakpályákhoz kell hogy legyenek oly intézetek melyekben mindenféle gyakorlati és elméleti szakismeretek alap járói, h or dőrejéről, kellékeiről tiszta fogalmakat szerezhessenek az elemi oktatást jó sikerrel bevégzett növendékek. Az az szakpályát választhassanak, melyekben magokat felsőbb szakintézetekben képezhetik ki annyira, miszerint az iskolákból egyenesen a gyakorlati termelő vagy feldolgozó vagy kereskedelmi, szaktudományi, vegytani stb, pályákra léphessenek át: következetesen, zakkanás nélkül az az oly módon hogy kárt ne tegyek se önmaguknak sem azoknak kik reájuk bizakodtak – és ők se csalatkozzanak.

Ezen középiskolákból míg a növendékek egyrésze az előbb említett ismeret csoportot veszi igénybe s ott végezi iskolai pályáját – a másik rész oly ismeret csoportokat igényelhet, melyek inkább polgáriak, jogiak, politikaiak, melyeket nem lehet ama inkább gépészeti, természettani ismeretcsoportokkal egyesíteni – bár itt is szükséges hogy a növendék hajlama és körülményei szerint válogassa egybe a „neki való” ismeretek és gyakorlatok minőségét és mennyiségét – mígnem telyes kiképeztetését eléri.

Szóval kell 1. egy elemi oktatási rendszernek lenni, mely az ismeretek általános kulcsainak, írás, olvasás, számtan, erkölcsan stb. bírására vezet a még gyöngé korú és értelmű gyermeket. Kell 2. egy általános tájékozási oktatási rendszer, melyben a növendék szülei s tanárai telyes egyetértése mellett önmaga válasszon egy s más szakpályát, a kellő tájékozás megszerzése után. Kell 3. minden szakpályára külön szakoktatás, elméleti s gyakorlati téren. De

ezen szakoktatásra nézve nem szükséges mindenik szaknak külön tanodát állítani. Mert több szakoktatást lehet egybecsoportosítani – bár az hogy eme csoportokban is csak az öszhangzók találkozzanak, szükséges lévén: természetes hogy számos különféle szaktanodákat kell állítanunk, mert csak így eszközölhetjük hogy ne legyen kényszerítve tanulni egyik növendék azt mi neki nem, hanem csak némely növendéktársának szükséges.

Oly egyszerit oly szükséges kellékek ezek közértelmi fejlesztésünkre nézve, melyeket igen könnyű dolog feltalálni s belátni – ha nézeteink az eddigi rendszerek által elhomályosítva nincs - ha az oktatás feladatát abban tartjuk, hogy értelmes, szorgalmas és becsületes polgárokat növeljen az élet mindazon pályáinak arányos betöltésére, melyeknél fogva köz szükségleteinket kielégíthetjük sőt felesleg értékeket is varásoltatunk elő a földből, a föld alól, vagy saját értelmünknek felhasználása s bedolgozása által.

De egészen más nézpontról indultak volt ki elődeink a közép-korban midőn a valóság szelleme uralkodott, mindenhova behatolt, és mindent háttérbe szorított. Akkor nem a jelen hanem a jövő világbani élet vagy megélhetés feladatai, most a jelen viszonyok közti kiélhetés kellékei a kiindulási pontok és vég célok. És hogy erre hazaszerte égető szükségünk van, arra nézve az általános elszegényedés elég tanúságot tesz.

Jegyzés. A szabad oktatás és szakiskolák érvényesítése legsürgősből szükséglet kivált a növelés szempontjából . . . Európaszerte csak panaszt és megrovást hallunk a növelés divatozó rendszerére nézve. Nem ismerik a nők az emberi hivatást, saját hivatásukat: mintha nem is e világra születtek, nem e földgömbre hivatnak volna. Nem ismerik kötelességeiket a társadalom a haza iránt minden oldalról – nem tekintik magukat a közélet közművelődés oly nemű tényezőinek mikép köznapi foglalkozásaik által és kiérdemelhetnék a „honleány” címet, – betölthetnék, honleányi kötelességeiket minden áldozat, fényelgés és köztaps nélkül. Nem értik szerepüket a közgazdaságban, miszerint ezer ötszáz millió forintnyi érték, a nemzeti fogyasztás legnagyobb része kezükön megy át: ők osztják szét vagy ők alakítják élvezhetővé az élelmi cikkeket általában s az öltözéki cikkeket s így tőlük függ a nemzeti vagyon megtakarítása nagyrésztben. Nem értik hivatásukat az egészség fentartására, a szerkezet megóvására, a tápcikk minőségének a szerkezet igényei s a foglalkozás szerint arányosítására nézve annyira hogy: rendszeren túltömik gyermekeiket a legnehezebb tápcikkokkal, óvják a kellő mozgástól és a kellő légváltatottól vagy tév ápolási s foglalkozási rendszereket követnek, mi éppen kedvezőtlen a testi s lelki tehetségek kifejtésére s míg

Átalánosan új alapra keli tehát tennünk az oktatási rendszert. Hagyjuk meg a vallásosságnak, mi övé. De szorítsuk azt is saját medrébe, saját szakába. Számos elemi iskoláinkba egészen más ismeretekre kell fektetnünk a súlyt. Tájékozási vagy pályaválasztási iskolákká kell alakítanunk humanisticus iskoláinkat: azoknak hagyva a görög s latin nyelvet és mindenféle theologiai tárgyat kik abból megélhetnek vagy kell hogy megélhessenek. Számos szakiskolákat kell állítunk, csoportonként beléjük osztva az egybevágó tantárgyakat – de külön gyakorlati oktatást nyújtva a különböző pályaágakra készülőknek reáltanodáinkban is.

Csupán ily módon menthetjük meg a túltömöttségtől azon pályákat, melyek most közkifejlődésünket gátolják. Ily módon tölt

egyik folytonos munkáltanságban s állandó + 18 + 20° fok melegben fehér négerré növeli gyermekeit, addig a másik: minden felhevüléstől óva azokat s a víz gyógyászat roszulértett elveit követve hideg vízben, pincemérsékű szobákban eszkimóvá satnyítja változatos éghajlatunk alatt is. Óriási mérvre fejlődtek közeik közt a hasonszerű golyócskák iránti téveszmék, miszerint ezeknek varázs erőt tulajdonítanak minden esetben; széltire gyógyítanak velők; ananélkül hogy fogalmuk volna a szerkezet anyagairól, műveleteiről: élettanról és gyógytanról. Pedig valóban önönök hivatvák arra, hogy gyöngéd gondoskodásuk s a szerkezet igényeinek, a táp és özőékanyagok jelentékenységének kiismerése s okszerű házirend, életrend által megóvják családjaikat a betegség ezer eseteitől és ápolják ha minden elővigyázat dacára e baj bekövetkezett. És nemcsak a testi és a lelki képességeket, igényeket is kell ismerniök és vezetniök mint említettük De a jelen divatos növelési rendszerek éppen nem készítik elő őket emesokoldalú feladataik megértésére. Nem nyújtanak tájékoztatást hazai, közgazdaszati, termelési, fogyasztási viszonyainkról még kevesebbé az élet és lélektanról, vegytanról stb. Tanítják a munkálkodást, takarékoságot és rendtartást elvileg De munkásságuk sikertelen, éppen nem felel meg hivatásuknak – leginkább apró fényűzési cikkek készítésére szorítkozik. Takarékoságuk ellenében pedig annyi varázsszal tűnik fel a „divat” és a közvélemény, mely a műveltséget a külsőségekben tapsolja meg, hogy ennek ellent nem állhatnak; talán takarékosak lesznek ott a hol nem kell – de mit sem kímélnek, hogy művelteknek ismertessenek el. Ily módon természetesen igen pontos rendet tarthatnak a külsőségekre nézve – de: megelőzik 10-od 20-ad rendű kiadásai az elsőbrendűeket; nem visznek számadást a fogyasztás és kiadásról, mely közgazdaszat! szempontban igen jelentékeny – s nem egyszer a legnagyobb óvatosság a legjobb szándék mellett a család eladósodását idézik elő – mert kiadásai mindig több mint bevételük – holott kiadásai túlsága som a hazai hanem főképp a külföldi gyáripár emelésére szolgált. Ezen köztudomású okoknál fogva:

beütik be azon üres szakpályákat, melyek hiányai miatt nagy adót fizetünk a világiparnak és nem vagyunk képesek kellő segélyt nyújtani a gazdaszatnak. Csupán ilymódon biztosíthatjuk, ném egyoldalú el ferdüléstől – a gyarmatszereptől hazánkat, sőt biztosíthatják gyors következetes nemzeti közkifejlődésünket.

3. Szabad társulás sőt a köz nemzeti kifejlődést célzó társulatok közsegélyzése.

Munka a nemzetek jólétének forrása. Aránylagos a nemzetek munkaképessége értelmi fejlettségükkel. Gyarló teremtmény az ember eredeti állapotában. Aligha növelkedett izom ereje jelenté kényen évezredek óta. De elleste értelmességénél fogva és csakhamar felhasználta az őt övező erőnyilvánatokat. Kileste az állatok

Átalában közvéleményünket fejezzük ki ha állítjuk, hogy a jelenlegi divatos nőnövelési rendszereket telyesen át kell alakítanunk, kivált hazánkban, hova ez Nyugat-Európa fővárosaiból, a fényűzés gyúpontjaiból szivárgott s így épen nem nekünk való.

Ezen átalakítás nagymunkáját azonban nem kezdeményezhetik az egyes nőnövelők, csak akkor ha irodalmunk országszerte segélyükre jön; ha törvényhozásunk megadva a szabad és szakoktatás törvényeit: irodalmunk – kezükbe fogja adni a nevelőknek azon szakkönyveket, melyeknél fogva a nőnevelést társadalmi, hazai, nemzeti s családi viszonyainkkal, a jelenleginél inkább öszhang zóvá tehetik, sőt a női közszellemet, közizletet oda vezényelhetik hogy ama nagy hatalmat melyet a kellem és szellem varázserejénél fogva kivált növendék ifjaink izletéro, törekvésére és szellemfejlesztésére hatályosan fordíthatnak, okszerűben s köz nemzeti kifejlődésünkre nézve célszerűben gyakorolhassák – mint most.

Irodalmunk gyúpontjának hol a fi s leány gyermekek növelésére, képzésére írt munkák az előre bocsátott s nyilvánossá tett elvek nyomán megbíráltasának, természetesen a magy. tud. akadémiának kell lennie. Innen kell kisugárzania a művelt nemzeti szellem szikráinak, hogy közkifejlődésünkkel öszhangzólag vezesse az egyes szakokat, ágazatokat; hogy eloszlassa a tudatlanság tévutakba bonyolító homályát – mely kivált a természettudományi, élet és lélektani téren uralkodik. Itt kell megkezdeni a növelési rendszerek, elvek, átalakításának s az idegen elemektől leendő megtisztításának nagymunkáját. El kell hárítania a közigazgatásnak és közfelvilágosodásnak többek közt azon akadályokat is mi szerint hazánkban a növelési pályákon, kitűnőleg csak idegenekkel találkozunk, kik nem értik nyelvünket, szellemünket igényeinket, miket a közvélemény mégis élébe tesz a honiaknak; mert nemzeties közkifejlődésünk egyik legjelentékenyebb akadály a divatos ferde nőnövelési rendszer; s viszont: leghatályosb előmozdítói leendőnek a valódi benső műveltséggel bíró a nemzet ügyét mindenben szívü-

igényeit, tehetségeit és gyarlóságait, 6s felhasználta eszét ez utóbbiak beigázására, hogy beigázott tehetségeiket önjavára működtesse. Kileste a mag csirázási és fejlődési képességét, megértette a kálások jelentékenységét s rakásra gyűjtven elvetette belőlük a felesleg magot, hogy kiélhetését legalább egy évre biztosítsa. Kileste a vizek teherhordó s a szelek taszító képességét: kivájta a fát, később hajót épített, ponyvákat feszített az árbocokra s végre ily módon óriási terhet rakva egybe, szép társaságban kényelmesen hajózta körbe a földet. . . . Kileste a fazékban forró víz gőzének játékát – mely fel-fel emelte a fedőt minél nagyobb súly tétetett reá annál dacosabban – gőzkatlant épített, mely hajót, kocsit és számtalan gépeket mozgásba hozzon. Kileste és felhasználta az elemek rokon és ellenszenvét, a szikra gyújtó tehetségét a tűz emésztő vagy olvasztó erejét, a föld alkatrészeit; és vasat, acélt készített a törmelék földből és számtalan célszerű eszközt a vasból, mely munkaképességét százszorozta – ezerszerezte: mily könnyen kivág most p. o. egy százados vagy évezredes tölgyet, melyet ősei mint a legyőzhetlen erő jelvényét leborulva tiszteltek s melyet ezelőtt csupán a vihar, villám vagy az idő emésztő foga volt képes megrongálni. De kileste a villám forrását is, a felhőket. Mint most a gyermekek, úgy hajdan a bölcsek hártját raggatak össze, fonalhoz erősítették, átadták a szél horderejének, mely a felhőkbe emelte a hártját, és midőn a fonál egy-egy bekövetkezett esőtől megnedvesedett, aláfolyt a villám, mint villany – sa frigyládába vezetett, hogy csodás fényt terjesszen a sötétben és hatalmasan megüsse a merészt, ki eme égititok leplét felakarja lebentem. Most a gondolatokat, eszméket, sőt már a kéziratokat táviratozza távfényképezi az ember, vagy a napsugarak segélyével mint etető, metsző szerrel: üvegre, acélra metszi az elébe tartott képeket. Mennyivel gyorsabb munka ezen neme a rajznak a toll rajznál?! a gőzkocsizás a gyaloglásnál? a gép szövésfonás a kézimunkánál?!

De nem csupán az értelem fejlődése képes így sokszorozni – növelni munkaképességünket.

Bármily értelmes legyen, kevés erőt, kevés ügyességet képes kifejteni az egyes elszigetelt ember. Ki tudná csupán étkezési vagy öltözködési igényeit is kielégíteni önmaga? Csupán társulás

útján fejtheti ki kellő sikerrel testi s lelki tehetségeit és társult erők által hajthatja végre ama nagy műveleteket, melyek megváltoztatják a földszínt; midőn t. i. megtanult célszerűen dolgozni egymás kezére.

Vannak egyes szakmunkák, melyeket csupán egy személy végezhet célszerűen. Néha az egynemű munkák által is jelentékeny erő kifejtéstől és idővesztéstől kíméltetik meg társulás által az ember. Mily háládatlan munka lenne p. o. valamely egyszerű teher részleteket: téglát, kévét stb. egy személynek egyenkint hordania a kijelölt helyre; a kazal vagy éppen a torony falának tetejére? Tízszerte, százszorta hálátlanabb, mintha néhányan egymás kezére dolgoznak.

Vannak egyes szakmunkák, melyeket már éppen nem végezhet célszerűen egy ember p. o. a gombostű készítésének 10 szakmunkája van s gyakorlati kísérletek igazolják, hogy ha mind a 10 szakmunkát egy személy végezi – (természetesen egymás után) alig készíthet többet 20-25 gombostűnél naponta, de ha 10 személy osztja meg egymásközt, összesen nem 250, hanem közel 100,000, s így egyenkint közel 5,000 (tulajdonképp 4,800) gombostűt készíthetnek – kivált ha kellőleg begyakorolta magát, kiki saját mesterségébe. A varrótó készítés 120 szakmunkája pedig szintén csak néhány kéz közt jól megosztva, oly hálás miképp mindenik munkás közel 100,000 darabot készíthet naponta.

A termelés, feldolgozás szétosztás nagy munkáinak ország-szerint megfelelő szakokra, s ezeknek oly szakmútételekre osztása, miszerint egy egy műtét az egész mű vagy eredmény oszthatlan egyszerű elemének mondható: – ekkor ezen szakmútételeknek, melyek egy-egy gép vagy személy kezébe advák, kellő összehangzásban egyesítése oly módon, miképp többszáz vagy többezerféle szakmútét egy valamely egész nagyművet, nagy vállalatot létesíthessen: óriási mérvre emeli egy-egy nemzet munkaképességét.

A munkák ilyenmű elosztása, de viszont a munkaelemek célszerű társítása t. i. a szakmunkálkodás és társulat – bármily ellenkező irányú törekvés, csak egyesítve képes nagy eredményeket előidézni: bizonyos „mikro- és makrokosmoszt” hozni létre az emberi műveletek s készítmények világában. És pedig minél többféle arányban és viszonyban egyesíti ezeket, annál inkább kitér-

jeszti e makro- és mikrokosmos határait nemcsak a végtelen kicsinytől a végtelen nagyig, hanem teremtményei sokféleségére, célszerűségére, egymásba vágó s egymást nemesbítő tökéelyeire nézve is.

A teremtés és folytonos tökéelyesbülés nagymunkáit utánozza ily módon a gyarló ember saját teremtményein, melyekre nézve mindinkább kiterjedő foglалásokat tesz a természet mindhárom országában: mindinkább kezeibe ragadja azon vezénylő hatalmat, miszerint az istenadta ásványokból egészen úujnemű, újtulajdonokkal bíró érceket készít, a növény és állatország számos lényeit pedig agy átalakítja, mikép már is alig ismerünk eredeti fajukra, s ásvány növény és állatországot egyaránt felhasznál saját javára.

Ezen munkálkodása által szemlátomást tökéelyesbíti saját lenyét: nem az izomerőkre nézve, hanem értelme, érzelmei, fogalmai nemesbülésére nézve. Ugyanis:

Óriási mérvben növelkedik a művelt nemzetek munkaképessége értelmök fejlődése által, s viszont növelkedik értelmük a mindinkább felfokozott tevékenység által.

És pedig eme tevékenységet nemcsak azért fokozza mindinkább fel a fejlődő értelem, mert mindinkább «belátja, hogy jólétünk főforrása a munka, hanem azért is, mert mindinkább fogékonya lesz ezen belátáshoz idegzete, szerkezete: ebben is mindinkább tökéelyes minőségben és arányban vegyülvén az alkotó elemek, melyek viszonyától függ szerkezetünk tökéelye.

Figyelemre méltó tényezője ezen szempontból a nemzeti értelem és tevékenység fejlődésének a kereskedelem: a nyers és feldolgozott anyagok szétosztása. Mert mindinkább megadja a legszegényebb osztályoknak is mindazt mi szerkezetük mindinkább tökéely es kiépítéséhez szükséges. És mert ezen örökké növelkedő szükségérzet, mindig több többféle cikket s anyagot kíván: mind inkább fokozza tevékenységünket, annyira, hogy csakhamar kevesli egy-egy nemzet mindazon anyagot, melyet honföldje adhat. Csakhamar megszokja, aztán megkívánja még a távol világrészek terményeit is – hogy azokat mindinkább tökéelyes minőségben és arányban fordíthassa szerkezetete kiépítésére, fentartására, testi s lelki tehetségei kifejtésére stb.

Ez tulajdonképpen forrása és jótékonyága a világkereskedelemnek – mely bármily fáradalmas és sokrészben haszontalan hureolkodásnak látszó munka, hivatva van: elejét venni azon ellenkedésnek és elszigeteltségnek, mely a nemzetek közt jelenleg még kitűnő mértékben létezik – meghozni az okszerű munkálkodáshoz és következetes fejlődéshez szükséges nemzetközi békét, s általános jólétet árasztani a népekre, az újságvágyat, élvezetvágyat, ezeknél fogva pedig a tevékenységet felfokozva.

Főfő eszközlője a kereskedelem azon anyagcserének, mely az emberiném szerkezete s léte vagy életmódja folytonos tökélyesbüléséhez vezet – s ily módon nem kismérvben közreműködik az ember, kivált idegen állatok és növények honosítása által a föld különféle elemeinek egybevegyítéséhez, hogy mindinkább tökélyes növény s állatszervezeteket termeljen és tenyesszen, és mindinkább összpontosítsa körében a nagyvilág különféle szervezeteit, oly helyeken is, hol azokat a mostoha természet nem engedne létezni... Vagyis tényező részt vegyen a gondviselés ama nagymunkájában, melynek feladata: mindenkinek megadni, mit kíván – s így előmozdítani hivatásszerű fejlődését.

Annál tökélyesebben hajtjuk végre ezen több mint emberi feladatot, minél több műelemeket fedezünk fel, és minél helyesb arányban vegyíthetjük ezeket, sőt eredményeiket is egybe, hogy társasviszonyunk: milliányi kar, értelem s szellem egybeillő művelete – egy egész műszervezet legyen. Hogy nemzettestünk minélinkább hasonlítson szerkezetünkhöz, melyben számtalan különféle sejtecske egyenkint önálló életet él, de a rokonosok egybe-szövetkeznek egy-egy szervet vagy műszert képeznek, hogy tár-sultróvel egyéniségük csekély voltához képest óriási műveleteket vihessenek véghez, mely eredmények ismét öszhangzásban vannak egymással s oly tüneményt idéznek elő, mely már a sejtecskék egyenkinti műveleteihez nemis hasonlít: ezektől annyira külön bözik, mint a növényélet az állati vagy ez a szellemi élettől.

Annál gyorsabban és tökélyesebben fogjuk végrehajtani egyéni s a haza közös érdekeivel mégis szorosán egybefüggő műveleteinket, minél egyszerűbb műtéseket kívánunk egy-egy embertől, állattól vagy géptől oly módon mindazáltal, hogy ezen műtét kellően be legyen osztva az egymás kezére dolgozásba. És

csak azon vállalatok és gyárak számíthatnak jelentékeny gyára podásra, melyek helyes arányban bírják az egybehangzó, egymás kezére dolgozó szakmákat a munkaelosztás elvén vagyis: csak azon szakerőt, szakmunkát társítják egybe, melyek egy nagyobb vállalatnak vagy üzletnek szintén csak egy szakmáját töltik be — de ezt egészen betöltik. Minél többféle szakma van egyesítve, annál bonyolódottabb, annál nehezkesebb, annál könnyebben szétomlik az egész üzlet vagy vállalat.

Anglia legkitűnőbb gyapot gyárosai p. o. óvakodnak mindenféle fonalat, szövetet gyártani vagy még festeni is. Egyik nagy gyár csupán fon; de nem is mindenféle fonalat, csak $\frac{1}{20}$ -részét, de ezt aztán óriási mérvben fonja az u. n. szokásos „numerok”nak. A másik csupán sző — de óvakodik mindenféle szövetnemekre kiterjeszkedni: csupán $\frac{1}{100}$ -nyi minta szerint dolgozik az összes iparmintákhoz képest, de ezt nagyobb mérvben mint egy-egy ország — e téren. A harmadik csupán fest; de nem alkalmaz mindenféle szint, csak néhány félét, ezt azonban oly mérvben, hogy hetenkint több mint 100 tonna festőfát használ fel — míg az osztrák birodalomban némelyik mindezen szakmát egyesíti — tökéletlenül.

Mint a társadalmi vagy politikai életben van egy bizonyos pont, melyen túl az egyéni erőket, jogokat az egyéniség önállása sérelme nélkül öszpontosítani nem lehet; de ismét vannak központok, melyekben ezen apróbb öszpontok (falusi, városi, megyei hatóságok) némi részben öszpontosíthatók sőt öszpontosítandók, hogy a kormányzást lehetővé tegyék, hogy a nemzet vagy állam egy jól szervezett egészséges testhez hasonlítson. Úgy a munkálkodás terén vannak egyes műtétek, melyeket öszpontosítnunk kell — midőn aztán az öszpontosított erők egyrészét ismét célszerűen egyesíthetjük. Ezen öszpontosítás csomóit meghatározni; a munkák elemzését s az elemek társulását célszerű öszhangzásba hozni, oly újdonszerű oly nehéz feladat, mely a körülményekhez képest minduntalan változván, igen nagy figyelmet igényel és szigorú szabályok által meg nem határozható. Bizonyos tapintat vagy szerencse, t. i. kedvező körülmény keli ehhez minő az angoloké. De ha őket e téren vakon akarnánk utánozni, könnyen csalatkozhatnánk — mert körülményeink másak.

Annyi bizonyos, hogy a munkák szakra osztályozását és a szakok célszerű egyesítését csupán azon nemzetek képesek a termelés, értékesítés és szétosztás minden nemében egyiránt kedve zőleg oldani meg önmagukra és egész világra nézve, kiknél a legkülönbözőbb erők és tehetségek társulása a kormánytól nem korlátoztatik – sőt mihelyt *egy* társulat világos jeleit adta annak, hogy működése a közhazára nézve jótékony lehet – azonnal segíyztetik a közkölcsegekből: államkincstárból.

Aristocrat szellemű országokban kevés segíylyt nyújthat a kormány a nemzeteknek, mert a társulás a különféle kiváltságok, az elkülönzött rangfokozatok és ezek kölcsönös ellenszenve miatta társulás akadályozva van. Egész kisvilága kinevetné az előkelő főurat, ha ő valamely gyárvállalatba lépve kezettfogna a városi iparosokkal, a fővárosi szakmesterekkel sőt néhány pénzes izraelita val stb. stb. Ki látott nálunk ily társaságot együtt 1848 előtt? De – bár miképp beszélünk 1848 óta – még igen távol vagyunk ama valódi democrat elvek gyakorlati alkalmazásától, melyekre körül-ményeik végre az. angol lordokat is reá kényszeríték – vagy észé-lyességük oda vezérlék.

Jól tudjuk, hogy nem örömet látták volna nyugoti iparos szomszédaink a társulati szellem feltűnését hazánkban, mert csakhamar feleslegessé tette volna iparcikkeket, sőt versenytársuk lett volna a magyar ipartermény keleten – és csakhamar jobb piacokat lelt volna nyersterményeink számára a bécsi s prágai piactól De akadályozta volna-e a kormány p. o. a Tisza szabályzása a sík föld csatornázása, öntözése stb. végett alakulandott társulatokat? Ezt nem állíthatjuk – sőt igen valószínű, hogy a mulasztásért egyedül önmagunkat vádolhatjuk – annyivalinkább, mert több mint valószínű, hogy az országgyűlés az ily társulatokat segíylyezte volna. Pedig jó utak, csatornák és öntözés az alföldön oly élet-szükséglet, mely nélkül közkifejlődésünk előre nem mehet – melyek 50 év előtti életbeléptetése kiszámíthatlan üdvös következményeket hozott volna nemzeti közkifejlődésünkre.

a) Gazdasági egyletek és tanintézetek segélyzése.

A gazdaság: egyletek feladata általában: emelni a föld be-
eset és jövedelmező képességét azon megyében, melyre hatásköre
terjed.

Arányban van mint láttuk minden emberi munka sikere azon
értelmi fokozattal, mely által kellő körülmények közt végre
hajtatik.

Értelmesen és célszerűen hajtatik végre minden ily óriási
munka mint p. o. egy ország földjének, növényeinek, állatainak
kezelése s felhasználása, annál inkább a) minél helyesebben tudjuk
megosztani ezen munkát: szakokra, szakmákra, műveletekre és
műveletekre – b)* minél helyesebben tudjuk társítani ezen eleme-
ket, csoportonként; aztán a csoportokat egymással: köznemzeti
szükségleteink fedezése és fejlődésünk elősegítése végett.

A gazdasági egyletek tehát – ha t. i. céljuk nem a legszű-
kebb körre szorítkozik, csak akkor felelhetnek meg feladatuknak,
ha: közreműködnek a közértelmiség fejtésére; ha a vidéki körülményekhez s hazánk igényeihez képest mindinkább megfelelően határozzák meg a gazdasági szakmákat, műveleteket és ezen műveletek elemeit, és minél helyesebb vezérelveket nyújtanak a működő tagoknak: ezen elemek célszerű csoportításához – hogy eme csoportok egymással is kedvező arányban legyenek közjóie tünk kifejlődésére nézve.

Ily óriási feladat megfejtését egyes s nemis a legvagyonosb hazafiak áldozatképességétől nem várhatja méltán a kormány, mert a gazdasági egyletek eme feladatai tulajdonkép a kormány feladatai, melyek végrehajtására legalkalmasb intézmények ezen egyletek, melyeknek a közkincstárakból kellő segélyzése annyival inkább méltányos, mert: a közkincstárak jövedelme, a népek adóképessége, aránylagos azon sikerrel, melylyel a gazdasági egyletek működnek.

Nélkülözhetlen szükséges gazdasági egyleteinkre nézve a kormány hatalmas segélyezése, nemcsak bizonyos pénzösszegekkel, melyek a különféle arányoknak tudományos és gyakorlati

kísérletek útján leendő meghatározásához stb. szükséges, hanem szellemi közreműködéssel is, melyek közt elsőb lényeges feladatok, hogy a) egy megye, egy vidék se legyen gátolva ily egyletek alakításában - b) egy elemi iskola se legyen, melyben: némi ásvány, növény, állat és föld isme nem taníttatik. – Vagyis a természettannak a gazdaszatban nélkülözhetlen alapismeretei mindé nik falusi iskolában tanköteles tárgyak legyenek – sőt a gyér mekek az okszerű gazdaszat alaptételeiben elméleti s a mennyiben a körülmények engedik, gyakorlati oktatást is nyerjenek. Mert csak így válhatnak fogékonyokká azon elvek, ismeretek befogadására és saját gazdaságukban leendő alkalmazására, melyeket a gazdasági egyletek, vidéki körülményeikhez képest helyeseknek állapítanak meg.

Szükséges, hogy gazdasági egyleteinknek a kormány mind szellemi mind anyagi tekintetben jelentékeny segélyt nyújtson, mert ezek csupán így felelhetnek meg ama sokoldalú feladatnak, mi szerint a haza földjének értéket s jövedelmét a nép értelmiségének fokozása s a helyes munkálkodás! elvek, arányok, viszonyok kimutatása által gyarapítsák.

Szükséges ugyanis, hogy gazdasági egyleteink minta vagy kísérleti gazdaságot tartsanak, melyeken az előlegesen célszerűnek Ígérkező munka s javítási rendszer az előnyökkel kínálkozó nővé nyék művelését s netalán némely gazdasági állatok vagy állatfajok honosítását ismereteik és tapasztalataik alapján megkísértsék, életbeléptessék. Ily kísérleti s végre minta gazdaszatok alapítása már sok költséggel jár – és elég ha hozzá a gazd. egyleti tagok csupán a fáradságot és ismereteiket adják.

De épen ily szükséges ezen kísérleti gazdaszatok mellett egy egy gazdaszati s erdészeti iskola felállítása, hol a nép gyermekei, munkáikért oktatást nyerjenek, saját termőföldjük kiismerésére s az általuk kezelendő növények és állatok igényeire, munka eszközeikre stb. nézve. Ily iskolákból kerülhetnek ki aztán azon értelmes, ügyes, gyakorlott földművelők, kik a cselédek vezénylé seben a gyakorlati téren is előlmennek; kik később igen előnyösen honosítják meg hazánk néptelen pusztáin az örökbér rendszert; és jobb bérlők és vevők lesznek a birtokrészletekre mint azon pénz tőzsérek, kik csak nyereséges eladás végett vesznek birtokot. Ily

iskolák növendékei lehetnek az okszerű földművelés és állattartás legjobb apostolai. És csak ily iskolák által vezényelhetik, gazdasági egyleteink: vidékeik s végre egész haza népességét azon utakra, melyeket csak közgazdaszatunk belső s külső viszonyainak mélyebb tanulmányozása nyomán fedezhetnek fel; melyek kimutatása által csakhamar oda vezényelhetik még a kisgazdákat is, hogy megértsék ama viszonyokban az őket illető hivatást: mind nyáján közgazdaszati szempontból gazdálkodjanak és közigényeink s külviszonyaink szerint megállapíttván: mit kell belső, mit kell külső fogyasztásra termelni, senki se termeljen olyas cikket mit eladni de eltartani sem lehet, s viszont soha ne szenvedjünk szükségét abban, mit jó földünk bőven megterem.

Szükséges, hogy a nép gyermekei megtanulják saját érdekeiket a közérdekekkel a jelenleginél helyesb viszonyba hozni: ne csupán gabonát termeljenek eladás végett, holott ennek ritkán van jókelete s néhol jobban megteremnek az olajnövények, dohány vagy szövetanyagok, gyümölcsök stb. És megtanulják megbecsülni az erdőket, ott a hol még van; sőt beültetni az ahhoz alkalmas földeket ott a hol nincs erdő. Hogy megtanulják a felföld népei oly okszerűen művelni földjeiket, ásóval mint a skótok, kik három ásónyomnyira mélyítik kis, de annál könnyebben javítható földjüket, hogy kétszeres termést adjon – de a művelés közben külön kezelik mindhárom réteget és vigyáznak, hogy soha se kerüljön egyszerre felül az alsóréteg, hanem elsőben középen töltsön 1-2 évet míg t. i. a lég, a trágyalé, az eső és napsugár kellően termékenyé teszi.

Csodálnunk kell jelen oktatási hiányaink közepette, hogy általános ínséges éveket nem élünk. Ki? és mi? biztosítja a hazát és nemzetet, hogy minden év meghozza az ő 100-140 millió mérő gabonáját? ama tudatlan kezek munkája nyomán, kik soha semmi oktatást nem nyertek a termelés műtéteiének sem megválasztására, sem beosztására, sem öszhangzatba hozatalára nézve?! Ki biztosítja a magyar nemzetet, hogy nem fog-e jó évben is jelentékeny hiányt szenvedni vagy pénzben – terményei értéktelensége miatt, vagy tán még gabonában is – ha netalán népessége kétszereződik, mint kétszereződött p. o. Anglia népessége néhány évtized alatt?

Kevés, és nem épen okszerű munka után is meglehetett élnünk ezelőtt. De viszonyaink megváltoztak: a föld hazaszerte soványabb – s a nép növekedik, és jelenlegi műveltsége elégtelen arra, hogy a mindinkább növekedő igényeket eddigi tudománya vagy inkább tudatlansága mellett kielégíthesse. Meg van írva: el kell vesznie a népnek, mely tudatlan. El kell vesznie a nála ügyesebb okosabb s annyivalinkább kapzsi vagy haszonleső népek közt.

Kevés tudománnyal is lehet a földből némi hasznot húzni. De minél több tudományt, szakértelmet fektetünk munkánkba annál több leend sikere. És nincs korlátja a siker [felfokoztatásának, mint nincs korlátja a tudományoknak. Minden tudományunkat bele fektethetjük a termelés, tenyésztés s gazdasági ipar szakjaiba – sikeresen. És ha elmondhatjuk, hogy 50 év alatt több előlépési tettünk a természettudományok terén, mint tettek elődeink 50 század alatt; ha elmondhatjuk, hogy 50 év alatt több javítás és kísérlet történt a gazdaságra és gazdasági eszközökre, sőt az állattenyésztés tökélyesbítésére nézve is, mint azelőtt ötezer év alatt: nem méltó, nem szükséges dolog-e ezen tudományokból legalább egy kis részt átadni a népek kezébe, hogy biztosítsuk közös létünket? Nem méltán kívánhatja-e minden gazdasági egylet hogy e munkájához hatalmas segédkezet nyújtson a kormány? mert hiszen, csak is így vehet részt az isteni gondviselés nagy feladatának végrehajtásában – mit tulajdonképeni feladatául különben is örömet mutat fel.

Számtalan feladata van hazánkban a gazdasági egyleteknek: ezeknek kell elől menni a kísérletek, példánygazdaszatok s a gazdasági oktatás terén, mint említettük, de ezeken kívül még sok nehéz feladatuk van.

Ugyanis: nincsenek kereskedelmi konzulaink – nincs közvetítő közege a magyar termelőnek a külföldi fogyasztókkal. Ezért nem tudja a gazda mikor, miből mennyit termeljen – eladásra. Nem tudja a fogyasztó népek kereskedője: mikor, kihez, hova fordulhat ezen igények fedezése végett. Eme kereskedelmi s termelési közvetítéshez egykor talán némi vezérfonalat adhat a fogyasztók kezébe egyik jólrendezett közigazgatási hivatal ha t. i. adatait gyorsan egybegyűjti és rögtön közzé teszi. Ezen adatok gyűjtésé-

ben is legtöbb segílyt találhat a gazdasági egyleteknél. De viszont csak az egyletek nyújthatnak kellő tájékoztatást, részvényeseiknek s minden körükbe eső gazdáknak arra nézve: mit igyekezzenek nagyobb mérvben termelni – mily termények nem számíthatnak biztos jó kellendőségre a világgpiacokon – minő alakot, minő tőkélyeket kell ezeknek adni, hogy kiállhassák ott a versenyt a világ minden népeivel?

Jegyzés. A gazdasági egyletek segílyzése: bár mily szokatlanunk látszik most midőn gazdasági egyleteink megyeszerte egy egy kis aristocrat közt képeznek, ha más úton nem legalább akkép szükséges hogy; bennök minden rendezett község alapító tagként szerepeljen; mert jelenleg egy egy megyei gazdasági egyletben alig van a megye területének néhány százaléka képviselve, holott az egészre ki kellene terjeszkednie és annyi jelentékeny feladat vár mint említettük mindenik egyletre, mikép azt egyesek százakért vagy százezrekért elviselni nem képesek s nem is lehetnek kötelesek. Pedig még olyanok is vannak, melyeket az ide vonatkozó cikkben nem érintettünk, mert ezen feladatok megfajtásától még igen távol vagyunk, holott előbb utóbb meg kell fejtenie azokat mindenik megyei gazdasági egyletnek, hogy a megye területén okszerű biztos alapokra fektetett arányokat, rendszereket léptessen életbe.

Ilyen egy részletes adatokkal ellátott geológiai térkép, melyen előadatik, a megye területének nemcsak általános szerkezete hanem a kiválóbb talajok vegyontása – ezek alkatrészei, a hiányok kimutatásával és kedvező esetben azon pótszerek ásványi javítószerek kijelölésével melyek által ama hiányok kipótolhatnának.

A termőföldnek, hogy valamely okszerű vetésforgásra alkalmas legyen, min tudjuk legalább 12-féle anyagból kell bizonyos arányban egybeszerkesztve lennie Ezen alkatrészek minőségének, mennyiségének kivált a só s gáznumék fémnumék stb. meghatározásához, melyek a legjelentékenyebb szerepet viszik a táplálkozásban, de csupán a nedvtartó képességnek s az ehhez kellő művelésnek, mélyítésnek, porhanyósításnak stb. meghatározásához is annyi előismeret, vegytani életteni tudományosság és annyi költség igényeltetik mennyit gazdasági egyleteink csak nagy áldozatok útján hozhatnak megyjőknek. És a megye népjeitől századok múlva sem várhatjuk, hogy saját termőföldét elemezni, vegyontani, megtanulja, hogy a javítószerek vegyontása s a növény alkatrészeinek ismeretnyomán okszerű arányba hozza a javítást, a talajjal s a talajt a kellő növényzet igényeivel. Pedig a gazdasági egylet által megállapítandó elveknek, kezelési módoknak stb. végre is a földművelő nép fogja legtöbb hasznát venni, ha t. i. a gazdászati tudományos alapokra leend fektetve. Méltányos dolog tehát hogy ezen osztály részt vegyen a gazdasági egyletek terheiben, kölcségeiben is.

Nagyfontosságú feladat hazai gazdászatumk kifejlesztésére nézve hazánk geológiai térképe, szerkezetének s talajának kiismerése, mert ezek nélkül tudó-

Arra nézve pedig hogy mely cikkek miképp alakíthatók versenyképesekké? a gazdasági egyletek kénytelenek saját körükben egymásközi versenyt idézni elő: jelentékeny versenytételek, jutalmak által... mely most erejüket haladja. Pedig csak így vezethetik a gazdaszat minden ágazatát azon tőkélypontra melyen legyőzhetik, az évről évre satnyuló egiptomi búzát, a szép de szemetes odessai gabonát, sőt kiállhatják a versenyt Északamerika termelőivel, kik pár évtized alatt annyira nyakunkra nőttek, hogy olcsóbban adják a búzát Triesztben, a szalonnát és füstölt húst Pesten, mint mi. Észak-Amerika ezen gyors és erőteljes fellépése elég arra hogy kormányunk ha t. i. a nemzeti kormányzat nem agyrém – minden erejével segélyezze gazdasági egyleteinket

b) Ipar egyletek és tanintézetek segélyzése.

A mily szükséges egy nemzet gyarmatszerű kiélhetéséhez a gazdaszat; oly szükséges annak önállásához az iparüzlet. És mert a gazdaszat már a pástorszerű életmódon sem terjedhet túl, ha segédeszközével segélyére nem jön az ipar; mint szintén nem dolgozhat kellően egymás kezére a gazdaszat és ipar, ha nem jön se-

mányos alapokra nem fektethetjük a földművelést. De sok oly segédforrásokra is vezethetnek kutatásaink, melyek némely vidéknek könnyű módot nyújthatnak a termőföld megjavítására. Sok oly javítószert találunk az ásványországban, melyet semmi más javítószertelyesen nem pótol – mely pedig felhasználás nélkül pang kivált hegyes vidékeinken szét szórva évezredek óta.

Nagy tömeg káli tartalmú mezőpáthtot találunk p. o. a Hegyalja több vidékein, mely által nagyterületű gabona termo földeket lehetne megjavítanunk. Jó anhydrit gipszet találunk Tállya mellett, melynek jó hasznát lehetne venni a Tízavidéki vízenyős helyeken.

Bajorhonban a Kenus vidéki szőlőket a Forsthegyi avult (bazalt decompose ou pourri) földdel javítják s ez termi Deidesheim vidékén a híres palatinatus bort. Óriási mérvben zsákmányoltatik ez ki Kaiserstul mellett. Nekünk is vau ilyen elmállott bazaltunk Tokajnál, van Nógrádban s a Dunántúl nagy mennyiségben, de még nem tudjuk hasznát venni.

Így vagyunk némely kőszénréteggel kénréteggel (Sárosmegyében) s egy nagy tömeg elmállott trachittal (Mérk mellett szintén ott). – Bazalt rétegeink általában több kálit tartalmaznak, mint némely kikeresztelt vidékéké. De ezek célszerűségét csak a gazdasági egyletek mutathatják ki gyakorlatilag is ha t. i. a talajok vegybombasztásához, kísérletekhez, s kezdeményezésekhez elég pénzforrásuk s a kézimunkához elég segélyük leend megveszerte minden helységben.

gélyünkre a kereskedelem: a közkiélhetés, önállás és fejlődés ezen három munkaszak öszhangzatos egybeműködésével arányosan halad elő – viszont arányosan süllyed, ha egybeműködésük bármi hiányok miatt gátoltatik.

Mi haszna termel a gazda, ha nincs a ki megvegye és felhasználja vagy feldolgozza cikkeit? Hiában igyekszik terményeit eladni amaz s megvenni emez, ha nincs kellő közvetítő kereskedelem.

Kereskedelem kellő utak s közlekedési eszközök nélkül nem jöhet létre. És ha egy nemzet iparát kiakarjuk éheztetni, gazdaszatát saját zsírjába akarjuk fojtani: elég utakat nem építnünk s ily módon még a közszellemet is mélyen lenyomhatjuk, mely a közlekedés, eszmecsere s személyes ismeretségek vagy összeköttetések nyomán szokott keletkezni s népszerűsüdni.

Természetes következménye a közlekedés tökéletlenségének az, hogy az iparos lemond saját pályájáról, gazdálkodáshoz lát, hogy legalább élelmét biztosítsa. Természetes következménye volt tehát europaszerte híres roszt utainknak, hogy népességünk nagyobb-része – bár a nagybirtokosok pusztái, különben is elidegeníthet-

Pedig még van egy gazdasági ipar, mely Nyugat-Europában 10 év előtt keletkezvén, e rövid időközön aránylag óriási eredményeket mutat fel s még nagyobbakat ígér – melynek kezdeményezése s népszerűsítése szintén csak a gazdasági egyletek útján lehető: országos, öngazgatási istápolás mellett. Ez a „tógazdaság” – a tavak és folyók benépesítése: mesterséges útoni haltenyésztés – pióca telepek stb. melyek által a magyar folyók meggyérült népessége a gőzhajó dacára is hajdani hírére emelkednék; a hasznavehetlen tavak és mocsárok pedig holdankint több száz forintnyi jövedelmet adnának, igen csekély befektetés és felügyelet mellett. – Átalában a nemtelenebb növényeknek, dudváknak s alsóbbrendű mezei és vízi állatoknak célszerű feletetése s e végett a házi szárnya sok, házinyulak, halak stb. országszerte nagyban tenyésztése, az ikrák és tojások-biztos nagybani kiköltetése, bármily messze áll és jelenlegi fogalmaink szerint azon aristocrat ildomtól miszerint birtokosaink ilyes jövedelmi forrásokat megvették: végre is komoly feladata leendő mezei gazdaszatnak, mert milliók számára, adhat finom táplálékot az év bármely szakában s így mélyen bele vág a gazdasági egyletek működési körébe; sőt sok kísérletet, sok fáradságot igényel, kivált hazánkban hol az ilyféle munkákra igen kevés a munkások hajlama – de éppen ezért szükséges, hogy köztörvényhozás útján, köz költségek által is segítéztessenek. közvagyonosbodásunk ily módoni előmozdításában p. o. folyók benépesítésében gazdasági egyleteink.

lenek levén üresen maradtak – a telkek szétdarabolására irány - ljtotta minden törekvését és üresen hagyta az iparpályákat, any - nyira, hogy most legalább három millió léleknek kellene átlépni a gazdaszat teréről az ipar pályáira, hogy nemzetünk megközelítse a Nyugoteurópa nemzetei közt létező munkaarányokat.

Iparunk ily óriási mérvben elhanyagoltatván ezt, mint gaz - dászatunkat, szintén csak célszerű egyletek által fejthetjük, más nemzetek példájára. De mert már sokrészből annyira elmarad - tunk, hogy honi iparunk csak általános és gyors erő kifejtés által érheti egykor utói versenytársait. Igen szükséges, hogy kormá - nyunk ne csak ne gátolja az iparegyletek és vállalatok életbelépte - tését, sőt hatalmasan, országszerte karolja fel, kivált az ipar oktatásának ügyét és igyekezzen mielőbb kiépíteni a már régte - vezett utakat és pályákat, melyek nélkül ipar és gazdaszat egy - mástól el nem válhat, egymáskezére nem dolgozhat, sőt hasztalan termelünk mindnyájan kivált gabonát – mert sem egymásközt jól szét nem oszthatjuk, sem ki nem vihetjük hazánkból.

Három vagyonsági fokozatot, három fogyasztó osztályt szokás s célszerű figyelembe venni az iparpályákra nézve: 1. a falusi népet, 2. a kisvárosi népséget, 3. a fényűző osztályt a fővá - rosokban.

Három fokozatos iskolákról kell tehát gondoskodnunk: a) falun, b) középvárosokban, c) fővárosokban, melyek a fogyasztók igényeihez mérve: az első legegyszerűbb de legterjedtebb, a második a gyáripár elemeit s elsőrendű feladatait karolja fel, a harmadik igénybe veszi a legmagasb, gyakorlati tudományt s ügyességet s inkább kivitelre, a világpiacok számára dolgozik – bár e térről a közép osztálybeli gyárak sincsenek kizárva – hogy minél bővebb pénzforrásokat nyissanak a közhazának, ama vásár - lásokra, melyek már is közönséges fogyasztási cikkek, és pedig jelentékeny mennyiségű ércpénzt vesznek igénybe p. o. Khina fűszerei, theája, selyemé, India gyapot, jute stb. szövetanyaga kávéja és fűszerei, Éjszak-Amerika és Keleti-Amerika számos ter - ményei, kávé, cukor, cacao stb. Olaszország rizkásája, figéje, na - rancsa, gesztenyéje stb.

Jelenleg épen nincsenek iparoskoláink falun. Ennek tulajdo - níthatjuk, hogy a nép a legszükségeseb ruházati, bútorzati eszkö -

zökben hiányt szenved – építkezése nomádszerű, többnyire fa, szalma, mely nagymérvben ki van téve a tűz pusztításának. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a nép kivált télen át pénzt érdemelni nem tud, könnyen ki van téve az Ínségnek – marháit kénytelen eladni, ha termése csak 10-15 nappal nyúlik rövidebbre az évnél – vagy törvénytelen utakon kényszerül kielégíteni egyszerű vágyait, mi aztán csakhamar keresetmódjává válik. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy kivált a felvidék népe 90 mföld félkör, és 10-15 m. szélességi területen, nem képes beszerezni mit mostoha földje bőven teremni nem képes: százak közül egy kettő ismeri a búzakenyeret, melynek anyagában az alföld néha túlbővölködik és a bort, melyet néha napján kutakba is eregettünk itt; ritka helységben s nem minden időszakban mérnek marhahúst: százak közül csak néhánynak van módjában ünnepnapokon marha vagy sertés húst enni. A világhírű hegyalján p. o. sok helységben, sőt némely régi fővárosban is hasztalan keres az ember marha, borjúhúst s más oly tápcikket, melyek nyugoti szomszédaink kisdéd faluikon sem hiányoznak. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy hazánkban századonként jelentékeny éhhalálozások fordultak elő, meggyeszte: mire a bár soványabb földű, de iparosb országokban nincs példa. És ne véljük, hogy a burgonya ettől végkép meg menthet. Csupán burgonyából nem szerezheti be szerkezetünk mindazon elemeket, melyek kiépítéséhez, munkájához szükségesek. Nagy mennyiségű burgonya fogyasztás, látszólagosan jól lakatja az emésztő szerveket – de ama hiányok miatt a szerkezet elébb-utóbb felbomlik. Csupán az iparcikkek termelése az, mely rosz terméskor is biztosítja a kiélhetést, mert ezeknek minden időben minden népek közt van keleté. Sáros és Gömörmegyéből némely családíő Ispahánig, Teheranig leviszi fűzfa kosarait és tele erszénnyel tér vissza. Ez s ennek családja nem fog éhen meghalni, ha a burgonya-betegség elhatalmazván a romlott burgonya fogyasztása miatt egész helységek kihalnak – vagy akkor sem, ha a termés épen nem sikerül. És végre is, nagyon kevés gyönyörűségünk lehet oly népben és munkájában, melynek főtápcikke a burgonya.

Óriási hiányt szenvedünk országoszte jó kovács, bogrnár kőműves, ács, szíjgyártó, lakatos, asztalos stb. mesterekre nézve, mely hiány miatt jelentékenyen korlátoltatunk mindennemű gaz-

dasági munkában. És nincs könnyebb, nincs egyszerűbb mint ezen mesterségekben némi elméleti s gyakorlati utasítást adni – illetőleg adatni a már kiképzett mesterek által.

Ezektől azonban nem kívánhatjuk, hogy fővárosainkból falura menjenek s oktatásuk után éljenek – annyivalinkább, mert a szegény népnek nincs módjában pénzt keresni és adni – habár csekély áron megszerezhetné fia számára becsületes kiélhetése biztosítását.

Ezen elemi ipariskoláknak tehát csak is közkölségeken lehet életbe léptetniök és fentartatniok. Az oktatásnak ingyen kell történnie – kivált addig, míg a nép belátja saját érdekeit s némi vagyonosságra küzd fel épen az ipar ezen népszerűsödése nyomán, mely legtöbb segílyt nyújthat földje műveléséhez s némi pénz keresethez.

Tökéjét fizetné az elemi iparoktatásba fektetett ezreknek vagy százezreknek, a nép vagyonossága. Bőven kamatoznék ez a munka és adóképeség gyarapodása által országszerte falun és városon. Itt azonban már csak segélyzésről volna szó.

A városi ipartanodákban, már magasb tantárgyak jönnének elő, melyek aránylag nagyobb jövedelmet biztosítanak a kiképezendő növendékek számára, és a városi nép már érti saját érdekeit: szívesen fizet gyermekei kellő kiképeztetéseért. Sőt nem lehetlen, hogy ha valahára a társulás szelleme nálunk meghonosulna: társulatok állanának elő a legszükségeseb gazdászati és ipariskolák létesítésére, melyek jelentékeny jövedelmet vennének be a növendékek gyakorlati munkái után. De a mily szükséges a növendékek munkaképességének kifejtése és felhasználása – oly ártalmas azoknak túlerötetése. Hogy ez ne történjék – erre az államnak kellene felügyelnie minden oly tanodában, mely a szabadoktatás elvén s törvényén alapult. Viszont igenis méltányos, és a közvagyonosbodásra nézve szükséges volna – hogy az állam az ily magánvállalatokat, célszerűségükhöz vagy kifejtett pénzerejüköz arányos vagy épen egyenlő mérvben segélyezze: azon városokban pedig, melyek ily iskolákkal nem dicsekedhetnének, ilyeneket, a hely s vidék szükségeihez mérve közkölségen állítson, jelentékeny viszonssegélyzést nyervén a növendékek munkája s a bár mérséklett tandíjak után.

Előléptethetnének, a falusi ipartanodák kitűnőbb növendékei a városi ipariskolákba s viszont ezek kitűnőbb növendékei a fővárosiakba. Ezen előléptetésekben azonban csupán kivétel vagy jutalomképen lehetne részesíteni a növendékeket, mert egy állam, egy nemzet közvagyonosságának főfeltétele, hogy mind a gazdasági, mind az iparpályák az adott helyzethez, viszonyokhoz, igényekhez hiányokhoz megfelelőleg töltsenek be. Es a jómestert becsülnünk kell falun is, nehogy Franciaország nyomaiba lépjünk, hol III. Napoleon a francia ipar emelése tekintetéből óriási munkavállalatokat s kitűnő díjazást nyújtván a fővárosokban – most majdnem üresen maradtak a kisebb városok és faluk – vagy csak a leggyaralóbb iparosokkal kénytelenek beérni. Természetes következménye az ily viszonyoknak: a földművelés sülyedése, mikép a birtokos kénytelen tőkéje fogyasztására dolgozni (mint nálunk –) miről már is hatalmas panaszok emelkedtek – és az iparos osztálynak a fővárosokban túlságos egybehalmozódása, hol aztán többnyire fényűzési cikkek gyártására fajul, a helyt, hogy a valódi igényeket, szükségleteket kielégítette volna.

Óvakodnunk kellene még a fővárosban a fényűzési irány felkarolásától, mindaddig míg az elsőbrendű hiányok fedezve nincsenek. Fővárosunk ipartanodája vagy egyeteme előtt főszempontnak kellene lennie az országos igényeknek vállalatoknak: közlekedési eszközök, utászat, hidászat, fonó s szövő vagy len s kender előkészítő gyáraknak, répacukor gyártás, szeszfőzés stb. feltéve, hogy a fogyasztási vagy üzleti adó nem teszi lehetlenné ez utóbbiak gyártását s nem kény szerit külföldi termények fogyasztására.

Óvakodnunk kellene főkép azon tudakos elméleti irányzattól, mely most igenis honos kezd lenni nálunk miután tanrendszerünk, tankönyveink, intézeteink nagyon is elnemzetietlenedtek – vagyis, külbefolyások által mindinkább idegenekké lett a magyar elem és szellem (mely inkább gyakorlati tettembereket növel mint elmélekedő szobatudósokat) saját hazájában – kivált a tanodákban.

c) Szabad kereskedelem és konzulságok.

Ipar s kereskedelmi egyleteinknek s vállalatainknak – ha valahára kellő mérvben létrejönnek, legjelentékenyebb segélyt nyújthat a kormány az által: ha egyeseknek kiváltságokat nem osztogat s mindinkább életbelépteti a szabadkereskedés elvét, elfogadható közgazdászati adatokat gyűjt és konzulságokat állít, melyek közvetítőül szolgáljanak a bel- s külföldi ipar és kereskedelmi vállalatok közt: a belföldi s illető külföldi közgazdászati adatai nyomán.

Jelentékeny jövedelmi forrást nyitván és – mi ezen rendszer feltalálóiira nézve tán fontosabb volt – sok hű szolgának nyújtván bő kereset forrást a vámrendszer: az általa érdekettek szép ürügyeket találtak ennek életbeléptetésére, melyek közt nagy érvényre emelkedett azon téveszme, hogy vámok által a nemzetek vagyonszobódását, és a szükséges ipar s kereskedelmi vállalatokat nagy mérvben elő lehet mozdítani – vagy célszerűen meg lehet a bukástól védni.

Pedig nagyon csatlakozik egy-egy államminiszter, midőn azt véli: jobban tudja kinek mire van vagy lehet jogos szüksége, mint az önmaga. Csalatkozik ha azt véli, hogy a vámkorlátok által korlátozni lehet az emberi szív és agy vágyait országszerte. És méginkább, ha azt hiszi, hogy ezen korlátozás által boldogabbá teszi mint ha vágyait kielégíteni engedné – sőt ennek kielégítését a belföldi termelés és feldolgozás elősegítése által kívánná eszközölni.

Nem megtakarítást, de pazarlást eszközölnek a vámkorlátok. Mert ki egy s más kereskedelmi cikket megszerezni vagy – ha csak tehetlensége nem korlátolja, megszerzi, s néha még örömessebb szerzi meg, mert kitüntető cikk az, mire nagy vám van vetve. S így az eredmény csak az, hogy kevesebb kereskedelmi cikket élvez és hamarabb tönkre megy, ha a vára az u. n. fényűzési cikkekre van vetve.

Még kedvezőtlenebb eredménye van a vámoknak a nem épen fényűzési vagy épen szükséges iparcikkekre nézve.

„Védnünk kell a honi vasipart”: mondják az államminisz-

terek és nagyvámot vetnek a legszükségesebb gépekre, eszközökre – a helyt, hogy ezek gyártását a belföldön segítenék elő. Azonban megvonja kenyerét, vagy meghúzza legjobb embereit az iparos, hogy p. o. angol ráspolyt, fűrész, gyalut, kést, borotvát, tűt; varrógépet stb. stb. hozathasson. Megvonja néha családjától a magyar gazda jövedelmét, hogy egy s más nem épen ismert s ezért nem bizonyosan célszerű gépet, ekét eszközt stb. hozasson. így megy ez a gazdaság, iparüzlet és közlekedés minden ágaiban – s bár elnehezített vámrendszer mellett mégis sok iparos, gazda stb. nélkülözi a legszükségesebb cikkeket vagy megvonja öveitől, de: ha csak teheti, mert pályáján előbb akar haladni nehéz vámok mellett is meghozatja azt mire: „nagy kedve volt.”

Mit használ ez a honi iparosnak? Azt, hogy hitvány gyártmányait meglehetősen eladhatja azoknak, kik reá vannak szorulva. Meg van kímélve jelentékeny befektetésektől, javításoktól firól-fira. Ezért legszívesebben marad a réginél. Ócsárol minden új találmányt – s mindazon iparos és gazda ki reá szorult – akarja nem akarja szintén: marad a réginél – nem is ismerve a jobbat.

Mennyit árt csupán a vas védvám, egy ország gazdaságának s iparának ily módon? mennyire korlátolja minden vele egybekötött szakmák előhaladását? Ezt már nehezebb – de szükségesebb volna kiszámítani az államminiszter uraknak.

Szabadverseny, melynek célpontja: „győzzön a jobb!” oly feltétele a nemzetek szellemi s anyagi fejlődésének, melynek legkisebb korlátolása által is – soha nem pótolható, kiszámíthatlan károkat s hátramaradást szenvedünk. És minő mérvre kell emelkedniök ezen veszteségeknek, mennyire alá kell süllyednie a nemzeti tevékenységnek, ha a hitványabbak erőszakosan elébe tétetnek a jobbaknak – ha ezektől a kellő méltánylat megtagadtatik – sőt egy-egy nemzet nem épen kiskorú polgárai, a jobb eszközök, izletesb cikkek stb. használatában és élvezetében korlátoztatván, kényszerítetnek beérni a gyámolt s némi részben kiváltságolt gyárok hitvány terményeivel.

Szabadverseny, szabadkereskedés nélkül végkép el kell maradniuk termelés, és feldolgozás terén azon nemzeteknek, melyek járszalagon vezetnek önlétük fentartására s köz nemzeti erejük

kifejtésére nézve – kivált ha e járszalagok, nem épen jól értesült vagy nem a legjobb szándokú kezekben vannak.

Jelentékeny segítyt nyújthat a kormány a versenyre törekvőknek az által ha önkezeikbe adja azon ismereteket, adatokat, melyek nyomán kellő önismeret, s kívülre kellő tájékozást szerezhetnek; ha a termelés és feldolgozás minden ágain megbízható adatokat nyújt: azok mennyiségéről, minőségéről, helyiségéről évenkint; ha a közgazdászat mozgalmait gondosan egybegyűjti és közzéteszi, hogy a kisebb gazdák és iparosok is tájékozást nyerjenek a közhaza szükségleteiről igényeiről, sőt arról is; mit s mennyiben készíthetnek a világpiaconra, időszakonkint.

Nélkülözhetlen szükséges tehát egy állam egy ország kellő kifejlődéséhez u. n. statisztikai hivatalokat állítani: a termelés mennyiségét s minőségét minél gyorsabban kimutatni – hogy el ne adjuk azt mire önmagunknak szükségünk lesz – ne vegyünk máshonnan mit saját hazánkban találhatunk és tájékozást nyerjenek a rendszeren fogyasztó népek: mit, mennyit találhatnak nálunk.

Ezen kereskedelmi közvetítést jelenleg, mint említettük csak gazdasági egyleteink pótolhatják. De előbb-utóbb szükséges e végett – más nemzetek sikeres példája után: kereskedelmi konzulságokat állítnunk, melyek nyomán adásvevés csalódás nélkül járjon és mindig tudhassák a velünk viszonyban álló nemzetek: mit, hol találhatnak mint viszont mi is, mindig biztos tudomást nyerhessünk tőlük: melyik ország miben, bővölködik? miben szűkölködik? és mely gyárak gyártmányai felelnek meg jelentékeőbb közigenyeinknek?

Mennyi bajunk s kárunk volt már századok óta csupán a borok eladásával? Kölcsönös kellemetlenségekből állt adás és vevés; kölcsönös félreértések keletkeznek kivált a fogyasztók ismeret hiányai miatt, melyeken csak jól rendezett kereskedelmi konzuli hivatalok segíthetnek. Természetes azonban, hogy panaszkodnak bortermelő birtokosaink akkor is, ha borukat „tűrhető áron” adták el, mert azon százalékokat, melyek tulajdonképeni hasznukat képezte volna: a vámok vették el. Első feltétele fejlődésünknek tehát a borra nézve is a szabadverseny, szabadkereskedés.

Nyugoteurópa államai régen belátták a közgazdászati mozgalmak nyilvánosságának s a konzulságok felállításának horderejét – s ezek jelentékeny tényezők a közkifejlődés gyorsításában, annál inkább minél szabadabb mozgás engedtetik az egyéni s társulati vagy végre egész nemzeti tevékenységnek.

Hogyan nyerhetünk ezek nélkül kellő tájékozást: azon árnyokról, melyekben ipar, gazdaszat s kereskedelem egymással vannak? Csupán öntönszerű tapogatózás után választunk életpályát gyermekeink számára, ha nem tudjuk: melyek a túltömöttek? melyek a hiánosak? Ösztönszerűlag termelünk egy s más növényt – és csak akkor vesszük észre, hogy mindnyájan csak gabonát termeltünk – holott némelyikönk szövetanyagokat, takarmánymagvakat, vagy épen takarmány által húst, szalonát stb. termelhetett volna – midőn gabonánk senkinek sem kell. Egy téves hír vagy tudósítás következtében eladjuk marháinkat olcsó áron holott e hírt épen azok hozták, kik jól értesültek, hogy egy s más országban a marhavész vagy más körülmény következtében nagy szükség van ezen cikkekre. Sőt gazdáink rendszeren akkor tudják meg, hogy p. o. Prágában nagy szükség van búzájukra, midőn Pesten a lisztneműek nagyrésze le van foglalva, s a pesti kereskedők szintén előlegeket osztogattak a vidéki terményekre. . . . Ezen intézmények tehát szoros kapcsolatban levén közanyagi fejlődésünkkel igenis méltók a kormány figyelmére, sőt közkölségek általi segélyezésére: illetőleg életbeléptetésére.

4. Kiváltság nélküli bankok és hitelintézetek.

Pénz által táplálkozik az ipar a földművelésből; pénzért szerzi be szükséges segédeszközeit ez az ipartól; ezen kölcsönös táplálkozást a kereskedelem közvetíti a termelés és feldolgozás minden szakosztályára, minden szakmájára nézve és feladata nem kevésb mint minden termelőt és minden értékesbítőt oly helyzetbe vagy viszonyba hozni egymással, miszerint: mindenki, bármikor, méltányosan eladhassa mindazt, mit eladni jónak lát, és mindenki bármikor megszerezhesse mindazt mit munkájához vagy jólétéhez szükségesnek vél.

Képviselvén a pénz mindennemű tárgyat, munkát, értéket,

jogot sőt törekvést, igyekezetet stb. mint törvényes és becsületes utón áruba bocsátni vagy viszont megszerezni, elsajátítani lehet – csupán ennek helyes forgalma, kézről kézre adása által lehet kelően egymásból táplálkozniok, és egymás kezére dolgozniok a legkülönbélebb munkaerőknek, csupán ennek helyes befektetése vagy elígérése által lehet felserkenteni a szunnyadozó munkaerőket. És minél tökéletlenebb a forgalom annál inkább elzsibbadnak mindazon munkaerők, melyek kellő táplálkozást nem nyertek – minél meddőbb helyre fordítanak egy államban a pénztökek, annál inkább megfosztatnak tápeszközöktől mindennemű termelési s feldolgozási vagy szétosztási munkák, vállalatok.

Végetlenül osztható s végetlenül egybehalmozható levén a pénz, egyaránt képes a legcsekélyebb tárgy, munka, szolgálat stb. díjazására és a legnagyobb vállalatok létrehozására a gazdaszat, ipar s kereskedelem bármely ágazatán, ha t. i. annak kiosztása, befektetése vagy elígérése helyesen történik.

Azonban mi legyen méltó díja egy s más tárgynak, munkának, szolgálatnak? Ezt meghatározni teljesen lehetetlen – mert ezek értékét az egyes körülmények viszonyok és szükségletek feltételezik, miszerint p. o. egy darab kenyér, egy pohár víz nagy szükség vagy betegség esetében többet ér mint máskor ezerannyi, egy hajótehernyi jég Grönlandban épen semmit sem ér, míg Cuba szigetére szállítva meggazdagítja a kereskedőt. Egy öltöny darab, életét tartja vagy menti meg az embernek télben, míg viszont igen alkalmatlan teher volna nyárban – de – legyen bár alkalmatlan, ha divatos: ezreket ér a gazdagnak ha hiú bár szintén megesik, egy egy csinos „kaftán” miatt oly lábra állítja egész háztartását némely vagyonos mahomedán, mikép csakhamar tönkre megy. Köznapi tünemények az ilyenek nálunk is.

Midőn tehát valamely tárgy vagy munka értékét, meg akaránk határozni, figyelembe kellene venni, mindenféle, viszonyt, körülményt, mindenféle gyarlóságot s tudatlanságot, sőt minden más tárgynak vagy munkának forgalmi értékét: viszonyítva azon pénzmennyiséghez, melyet a megbecsülendő tárgyért vagy munkeredményért kapcsolhatnánk.

Végre is, a törvény előtt: csak annyit ér egy tárgy és munka; a mennyiért eladni lehet, legyen bár a kedvező vagy

kedvezőtlen körülmények miatt ára rendkívül felemelve vagy le-nyomva.

Legkedvezőbb körülmény ha a vevő minél több – legkedvezőtlenebb, ha minél kevesebb, kivált ha hozzá pénze sincs – mint ez megeshet pénzetlen országokban p. o. nálunk, hol ínség és a termékek olcsósága karöltve jár.

Nem lehet teljesen meghatározni: mi mennyit ér? De szokás és gyakorlat nyomán már még a szellemi munkálkodások s művek értéke is meghatározott: jól roszul – körülbelől – de mégis célszerűen, mert csak így keletkezhet gyors forgalom: gyors forgalom, gyors anyagcsere, kellő egymásból táplálkozás a legkülönbözőbb munkaerők közt.

Mennyire gyorsítja az adásvevést a határozott mérsékelt ár? viszont mennyire akadályozza a folytonos alkudozás? mindkét irányra nézve kiáltó példákat láthatunk kül- és belföldön t. i. az előbbinre külföldön és fővárosainkban az utóbbira belföldön kivált vidékszerte.

De nemcsak ezen akadályai vannak a pénzforgalomnak – kivált hazánkban – országszerte.

Végtelenül osztható leven a pénz, nem nagy különséget tesz egy ország határain belül: pengőben beszélünk-e vagy váltóban? feltéve, hogy papiros pénzünket bár mikor beválthatjuk ércpénzért.. De igen nagy különséget tesz több országok közt vagyis a külföld irányában, ha náluk szegényebbek vagyunk ércpénzben. Oly szorult állapot ez, melyet versenytársaink minden irányban felhasználhatnak – háttérbe szorításunkra.

Ugyanis: a mily arányban szegényebbek vagyunk náluk, oly arányban sülyed papírpénzünk értéke, kivált ha az ércpénz a papírpénznek csak gyökkitévője. – Vagyis ők a gazdag, pénzes emberek mindenféle cikket jobban fizethetvén meg a világpiacokon mint mi – még azt is megszerzik mi nekik tulajdonkép nem kell de nekünk igenis szükséges – és – eladják nekünk, papírpénzünket kegyesen elfogadván oly módon, mint lehet eladni némely cikket egy megszorult félnek hitelbe, kötelezvényekért: mert csak ilyeneknek tekintik papírjainkat.

Azon nemzetek és államok tehát, kik a világpiacokon arany s ezüstpénzzel nem fizethetnek – hiában mennének Chinába

theáért, Japánba selyemért, Tibetbe szőrkelmekért, Persiába, Java vagy Cubaszigetére kávéért, Indiába vagy Amerikába gyapotért, fűszerekért stb. stb. mert ott csak gúnyt arathatnának. Itthon kell maradniok és bevárniok, míg ezen cikkeket elhozza az angol, a hanzas városok valamelyike stb. 10-, 20-, 30-százalékkal több papirost kell adni a kegyes közvetítőknek – kik azonkívül először is saját fáradságukat fizettetik meg – végre pedig gondoskodnak hogy papirospénzüket pontosan visszaváltsuk. Nagy kár, nagy szégyen, nagy hátramaradás ez, mely akadályozza a kereskedelmi pályán kellő vagy lehető biztos kiélhetést.

Igaz! ily esetben elmondhatjuk: mi igen nagy urak vagyunk: nem fáradozunk távol világrészekre – vannak kik helyettünk oda fáradozzanak és minket kiszolgáljanak – saját ércpénzüket adva a nekünk kellő cikkekért. Ezen uraskodásnak azonban sokszorosán megadjuk árát: nemcsak annyiban hogy a helyettünk fáradozók munkáját lassankint ércpénzzel is bőven megfizettük, hanem annyiban méginkább, a mennyiben kereskedelmi viszonyokat kötni elmulasztánk és az ezt élvezők jó áron adják el nyersterményeiket ott, míg mi azokat vagy épen nem adhatjuk el vagy épen ezen közvetítőknek kényszerülünk eladni papirosaink visszaváltása végett.

Nélkülözhetlen levén a nemzetközi verseny kitartásához s így nemzeti fejlődésünkhöz az hogy a versenyző társaktól ércpénzre nézve ne maradjunk neveltséges kisebbségben: Óhajtandó hogy kormányunk ennek forrásairól másképp gondoskodjék, mint gondoskodott eddig – sőt gondoskodjék legalább arról hogy papiros - pénzünk forrásai ne apadjanak ki vidékszerte – papirospénzünk ne csupán a bécsi kincstárba, Bécs, Prága, Brün, gyáraiba – ne csupán a börzejátékosok szekrényeibe vagy a „lif-ransok” tárcájába leljenek utat, hanem valamikép, ha már egyszer adó útján be szedettek s a katonaság felszerelésére, táplálására vagy kormányzati kiadásokra fordítottak: visszafelé és találjanak utat egészen a földműves üres ládájáig, hogy aztán ez ismét fizetőképes lehessen.

Éltető tápláló forrása a pénz minden munkának és kellő körzetes forgása által mindenféle tevékenységet kifejti, mert minden ép egészséges és romlatlan szívű ember szívesen dolgozik mindent mi tőle telik, ha tudja hogy munkájáért, vagy gazdasági s ipar ter-

menyeiért méltó díjt kaphat, melyért aztán beszerezheti mire szüksége van, mit óhajt, mi javítja sorsát vagy miáltal kedvezést vagy szívességet tehet másoknak....

De – viszont ki dolgoznék örömet ha nem tudja sőt nem is remélheti hogy munkái díját megkapja – és akadályozva van háár ezt megkapta, az óhajtott cikkek beszerzésében?!

Szükséges tehát oly bankokról és hitelintézetekről gondoskodnunk, melyek az adást, vevést, termelést értékesítést és mindenemű oly vállalatot, mely nemzeti közkifejlődésünkre céloz, célszerűen elláthassanak. Szükséges gondoskodnunk: oly intézetekről, melyekbe készpénzt biztos kamatokra, termékét előlegezett fizetésre beadhatja, leteheti a pénztőzsér vagy a termelő – melyből viszont kellő biztosíték mellett mérsékelt kamatokra kölcsön vehessen, iparos, kereskedő és termelő egyaránt – a lerakott hitelzálogolt gazdasági vagy ipar termények pedig lehető jó áron adassanak el.

Minél több bank és hitelintézet keletkezik országszerte annál inkább módjában van minden polgárnak igénybe venni ezek jótéményét, nemcsak a kölcsönzésre hanem arra névé is, hogy készpénzt heverni ne engedje hanem bármely napon beadhassa, kamatozó helyre – hol bizonyosan jobban megleend őrizve mint bárnilly magán házban – és nem kell visszakapásáért költséges pereket folytatni. Szabadverseny, szabadkereskedés – még a pénzzel is. Csupán ezen szabad forgalom terjesztheti ki a pénzt minden pontra kellőleg.

Ilymódon – democrat szellemben ellátván egy ország minden pontját kellő lerakó (dépôt) kölcsönző, zálog stb. intézetekkel: senki sem tehet panaszt hogy nem kap pénzt, midőn arra szüksége van, nem adhatja el közforgalmi cikkeit vevők hiányában – sőt minden vidéken keletkeznek oly tőke alapok, melyek jelentékeny közvállalatok eszközlésére is elegendők: segélyt nyújtanak egy s más gyár, ipar vagy gazdasági egyesület részvényeseinek arra hogy pontosan fizethessenek egy s más utón csakhamar visszanyervén mit e célra kiadtak.

Mily egész máskép történik mind ez p. o. nálunk most, midőn egy nemzeti (?) kizárólagosan szabadalmazott köz (?) bank Bécsben központosítja mindazon termékenyítő, tevékenységre buzdító

tápelemet, melyből gazdaszatunknak, iparunknak s kereskedelmünknek táplálkoznia kellene. Nem jobb állapot ez mint mikor a betegnek minden vére agyába vagy bármely tagjába todul – mert a több szervek és tagok táphiány miatt zsibbadásba esnek.

Más államok is megkísértették ezen kiváltságosítást – kiállottak az azokból következtetett bajokat – okultak ezen bajokon s most számos bankokat, hitelintézeteket állítottak számtalan fiókbankokkal és hitelintézetekkel, melyek az előbb érintett, nálunk csak „pium desideriumnak” nevezhető közvetítő, tápláló és munka, ébresztő körfolyamzást egy-egy ország minden városaiba, minden vidékeire, minden tevékeny lakosaira mindinkább kiterjesztetik.

Miért is volna értéktelen p. o. egy pest-budai bank pénzjegye ha ez a kellő ércalappal bír – ha ez az ő jegyeit akkor is beválthatja mikor a bécsi nem: miért bírna ez kevesb értékkel s hitellel amannál?

Minden irányon káros vészes egyesek kiváltsága az összes nemzet irányában, mert nagy mértékben gátolja csekély hasznáért a közkifejlődést. Mennyivel károsabb ez a közpolgári élet s tevékenység éltető levegőjére a pénzre nézve? Eléggé mutatja jelen állapotunk.

Pedig nemcsak arról kell gondoskodnunk, hogy a már készen levő tárgyakat, cikket mindenkor készpénzért eladhassuk vagy csupán készen levő terményeinkért nyíljanak meg a hitelintézetek szekrényei. Hitelre – országszerte oly hitelre van szükségünk minden munkaszakban, mely a csak várandó – de emberi ítéletünk szerint – ki nem maradható eredmények gyorsabb vagy telyesb mértékben leendő eléréséhez is segédkezetek nyújtana – és pedig lassú 20-30 évi törlesztés mellett is, kivált a mezei gazdaszat terén, mert a gazdaságba fektetett tőkék igen jó ha 10–15 év alatt visszavehetők ágnak ártalma nélkül.

Takarékpénztárainknak e részben keveset köszönhetünk 3-4 havi 10-20 százalékos törlesztéseik miatt. Csupán országos földhitelintézetünk eszközölheti ezt; de csak akkor ha egy megye sem leendő, hol ennek megfelelő fiókintézete ne lenne.

Mennyire akadályozza hitelintézeteink működését, s a kellő pénzforgalmat (vagyis ennek ország s vidékszerte szétterjedését s oly gyűjtőmedencék, pénzintézetek képződését melyekből a falusi, városi megyei közönség célszerűen táplálkozhatnak) – mennyire

megzavarta mindennemű munkálkodásunkat s azok díjazását kivált a nyersterményeknek az iparcikkekhezí árvíszonyát a kormány kiváltságsóító, ószpontosító és adóztatási rendszere?

Mint sülyed és rántja magával alá gazdaszatunk az ipart és kereskedelmet? Kivált az által miszerint a tókepénz a gazdaszatba fektetve (az adó stb. miatt) alig ad 2 -3 százaléket; és bár ipar, vagy kereskedésbe fektetve már 3-4-szerte többet adna, de mert államkölcsönökbe fektetve még többet ad: – gazdaszat és ipar nélkülızi a kellő pénzforgalmat. Mennyire akadályozzák közkfefejlődésünkent egy oldalról a megszorított kamatlábak; más oldalról azon kiváltságok melyeket az állam hitelezői élveznek 23-27 s több százalékkal olcsóbban jutván az államkótvényekhez, mint mennyit ezek képviselnek!! Ezen viszonyainkat most nem fejtegethetjük. Legyen elég ismét csak jelen viszonyainkra hivatkozunk – azon figyelemtetéssel, hogy a gazdálkodás jövedelmezése megszűnván vagy csak önámításnak tekinthető lévén, bár rendesen, az iparba s kereskedelembe fektetett tókek sokkal jövedelmezőbbek – most a gazdaszattal arányosan hanyatlik iparunk és kereskedelmünk, mert nem táplálkozhatnak egymásból kellően és bármily haszonnak örvendenek némely fényüzési cikk árusok vagy iparosok, mindinkább buknak a szeszgyárak, cukorgyárak sőt már a külföldi kelme s szövet gyárak is – mert nincsenek fogyasztói: csak tengődnek már iparosaink és kereskedőink mert a gazdának – birtoκος osztálynak nincs pénze.

Gazdaszat, ipar, kereskedelem egymásból táplálkozván a pénzfolyam kellő szabad, természetyszerű forgalma által mindenik csakhamar óriási mérvben kifejlődik: ha ezen folyam mesterséges utakon módokon el nem torlaszoltatik, vékony medrekbe nem kényszerítetik. Méltán pénznek tekinthetjük mindazt, mely valamely valódi érték tulajdonát képviseli. Ilymódon bármily szegények le gyünk ércpénz dolgában más államokhoz képest mi pedig fordítva lehetne... és bármennyire háttérbe szorítottunk általuk a világgpiacokon – csakhamar jelentékeny vagyonsóságra vergődhetnénk a haza határain belől – ha igényeinket helyzetünkhöz mérsékelvén kifejlődésünkent a tevékenységre alapítván, minden irányon életbe léptetnénk a munka megosztás és társulás elveit – és gondoskodnánk hogy legalább papiros pénzünk egy vidéket egy várost, egy

vállalatot, de egy termelőt egy iparost se hagyjon „szárazon.” Ehhez azonban szabad társulás kell – a pénzületekre nézve is...

Mondják: papír pénzünk is kevés. De: nincs könnyebb mint ezen segíteni. Nem azért, hogy az egyetlen kiváltságos bank, melynek papírjai más bankokhoz képest is óriási mérvben haladják az ércékeszetet és mely erkölcsi kötelezettségeinél fogva is mindig ki van téve a túlterjeszkedésnek – még több papírt ereszen forgalomba. Mindenik jól rendezett bankocska képes ezeknél. Biztosabb papírt bocsátni ki. És papirosal még inkább megfelelnek a vidéki igényeknek a megyei, városi forgalomnak mint a központi – illetőleg szélső ponti bank egybehalmozott papírjai.

Miért is vennénk el bármely várostól vagy társulattól az ily hitelpapíroknak, a törvények korlátai közti kibocsáthatását? Miért tiltanánk el hazánk bármely polgárját ezek elfogadásától? És nem több biztosítékot találna-e az állam, a közterhek viselésében, a papírok beváltására nézve száz meg száz kis, de jól biztosított bank jegyeiben, mint a minduntalan túlterjeszkedő egyetlen központi bankéban?,... mely néha csak kényszerített hitellel bír!

Elvek egy: kifejlődésünknek megfelelő pénz forgalom létrehozásához.

Lehangolják, előlik a köztevékenységet és minden irányon gátolják a közkifejlődést egyes, kiváltságos bank és hitelintézetek. Általánosabb, szabadabb, közrehatóbb szerkezetet kell adnunk pénzintézeteinknek hogy: mindenki könnyen hozzájuthasson az életere eme forrásainak gyarapításához vagy élvezetéhez – és senki se élvezhesse kiváltságosan a köz nemzeti vagyon jótéteményeit – sőt mindenki kamatostól fizethesse vissza az élvezett tőkét mihamarább. De mindhiában léptetjük életbe a leghajlékonyabb szerkezeteket ha nincsenek bizonyos vezérelveink a pénzforgalom tényezésére nézve; ha merítünk a forrásból, mielőtt kiszámítottuk volna: hogy s miképp fogjuk a tőkét s kamatait ön magából kifejleszteni; ha merítünk bizonytalan kiadásokra és vállalatokra, vagy bizonyos meddő kiadásokra. Mindhiában vannak

korszerű intézményeink ha átalánosan, mindnyájan: nem bizonyos elvek szerint vagy, minden elv nélkül adjuk kézről kézre eme köz éltető elemet mert ekkor folyama rendetlen leend, miszerint túlhalmozódik meddő helyeken és szárazon hagyja a hálás téreket.

Köz nemzeti vagyonnak, a művelt világ leghatalmasabb és legveszélyesb fegyverének, az erény és ártatlanság hatalmas gyámjának, az igazság s köteleességérzet gyakorlatára vagy megtagadására nézve oly eszköznek kell tekintenünk a pénzt, melynek helyes vagy helytelen kezelése által számtalan esetben jót tehetünk vagy ezer bűnt követhetünk el embertársaink iránt: anélkül hogy ezekért törvény útján számadásra vonathatnánk.

Számtalan vágyat, óhajt, szenvedélyt lehet kielégíteni pénzáltal. A világ leghatalmasb nemzetei midőn büszkén hivatkoztak fegyverük hatalmára, mely által meghódították elleneiket: mélyen görnyedtek meg szenvedélyük rabigája alatt. És nem lehetlen, hogy a nemzet mely ezer vész közt, kezében fegyverrel megbírta védeni hazáját, jogait, önállását a szokásos fegyverek ellen: rabigába görbed szenvedélyei, óhajai, vágyai súlya alatt, melyeket önmunkásságánál fogva ki nem elégített – azok előtt, kik azt kielégíteni ígérkeznek.

Nemcsak a csatamezőn – de átalános elszegényedés útján is veszélyezve van a nemzeti lét és önállás. Ellenünk egész világ; mert senki sem fog szívességből ellátni bennünket ingyenpénzzel – vagy iparterményeivel. Mindnyájunknak, minden adás vevésnél szem előtt kell tehát tartanunk közérdekeinket, mintha mindig csatában volnánk egész világgal. Csupán ilymódon biztosíthatjuk nemzeti önállásunkat sőt kifejlődésünket.

Mindenek előtt igen óvatosoknak kell lennünk kivált a külföld irányában. Minden forint, melyet külföldre bocsátunk 20-25 ft. áru földbirtok egy évi jövedelmét viszi magával és ugyanennyi ipartókétké tehet jövedelmetlenné saját hazánkban. Minden forint mely külföldről vándorol hozzánk 20-25 ft. áru föld egy évi jövedelmét veszi igénybe – s ha csupán kamatját bírjuk fizetni: a forint csakhamar visszavándorol – de a tartozás megmarad.

Nagy hasznot tehet közjólétünk vagy közművelődésünk ügyében ki, bár mi drágán, valamely hasznos eszközöket, hasznos ismereteket, honosítható növényeket, állatokat stb. stb. hozat. Nem

lehet kiszámítani mi s mennyi jót tett hazánknak az ki elsőben egy zsák tengerit, egy kis káposzta magot, néhány burgonyát stb. stb. vagy egy jó könyvet, egy térképet, zeneművet stb. vagy egy gőzmozdonyt egy jó ekét egy hasznos házi állatot stb. hozatott.

De viszont nem lehet kiszámítani mi s mennyi kárt tesz hazánknak ki a közélet köztevékenység eszközét, a pénzt külföldre oly fényűzési cikkekért küldi, melyek nemhogy valamely hasznot eredményezhetnének, sőt itthon csak a hiúságot ébresztik versenyre hogy minél többen tegyék ugyanezt.

Óvatosoknak kell lennünk még szükség esetében is a kölcsönzésekre nézve. Van eset, hogy *egy* földbirtokos vagy iparos oly módon helyezteti el a kölcsönt mikép minden forint csakhamar visszanoívi magát – sőt a vállalat továbbra terjedvén mintsem a letisztázás végnapja: köz fejlődésünkre szolgál. De – nem oly gyakori ezen eset mint gondolnánk. Nem egy földbirtokos elvesztette már saját vagyonát is csupán azért, mert ahhoz még egy kiegészítő részletkét, kölcsön pénzért szerzett... Egyesek bukásával a kezelés változásával csak egyes vagyonok szenvednek. Az összes hazára nézve azonban egészen másnemű veszélyek keletkezhetnek a netalán olcsó – de mégsem használható – vagyis haszonnal be nem ruházható tőkék kölcsön vételéből.

Kiszámíthatlan hasznot tehet hazánknak egy-egy fő úr, ha a külföldön, bár hosszabb ideig tartózkodva – s önművelődését s hazánk érdekeit szemelőtt tartva: minél több szép s hasznos ismeretet szerez, és oly oldalakról ismerteti meg hazánk természetrajzi, politikai, gazdasági stb. helyzetét s viszonyait mikép kölcsönös hajlamot, bizalmat összeköttetéseket s viszonyokat eszközölhet csekély fáradsággal. De szintoly káros ha némelyek ott milliókat adnak ki évenként minden szellemi és anyagi eredmény nélkül, önmagukra s a közhazára nézve, melynek tápnedvét elvonták.

Nem lehet célunk újólag életbe léptetni a volt védegyelet szabályait. Módunkban volt látni mikép ily szabályok rögtön életbe léptetése nagy zavart okozna az ipar és kereskedelem terén sőt annyira tarthatlanok a fogyasztók részéről is mikép gyakran csak a szószegés vagy kigúnyoltatás közt lehet választaniok – ha cinismusig nem képesek egyszerűsíteni igényeiket – mi ismét nevetséges lehet. Meggyőződünk hogy nem lehet szabályokba foglalni a véd-

egylet szellemét – bár viszont el kell ismernünk hogy Angliát; É.-Amerikát s több „önző”-nek nevezett államokat ez tett leginkább erősség önállóvá mind a világ ipar verseny mezején – mind a politikai téren.

Nem igyekszünk tehát itt utasítást adni: ki mit vegyen? mit ne? De igen is óhajtanánk tartjuk hogy iparunk védelmének szelleme, minden honpolgolgár és honleányban jóval nagyobb mérvben találtassék, minden aláírás és becsületszó kötelezés nélkül – mint találtatott a nagyobbbrésznél – aláírásuk dacára ...

Hiában léptünk életbe bármely ipar vagy kereskedelmi vállalatot, ha a közvélemény, közízlet nem hogy felkarolná de – szembehunyva elfordul tőle sok esetben érdemetlen versenytársai felé: ha előítéllettel viseltetik minden iránt mi külföldi – s minden iránt mi belföldi: annak hajlamát ennek megvetését ápolva keblében már a gyermek: mielőtt önfejjével ítélni tudna.

Nagy igazságtalanság ez nemzeti létünk és fejlődésünk irányában – melyért senkit sem idézhetünk törvény elébe. De számtalan más igazságtalanság is gyakorolható a pénz rász elhelyezése megvonása vagy okatlan bírvágya által – melyekért szintén ritka esetben perelhetjük be azokat kik annak közkifejlődésünkre nézve szükséges rendszeres forgását korlátozzák – folyamát megzavárják.

Senkit sem kény szeríthetünk arra, hogy tehetségének megfelelő részvétellel viseltessék közügyeink, közfejlődésünkre jótékony vállalataink, intézeteink, egyleteink vagy p. o. irodalmunk irányában.

Annyira kevés tájékozottsággal bírnak saját nemzetünk életbevágó érdekei iránt sok részben, hogy áldozatnak, hazafiúságnak nevezzük még azon részvételt is egy s más vállalatban, mely igen kis részben ugyan valóban javára van közkifejlődésünknek – de ezerszeresen hasznosabb magára a résztvevőre nézve. Irodalmunk kegyes pártfogójának nevezzük p. o. ki egy s más irdalmi műért néhány forintot ad. Irodalmunkra nézve igaz minden jól elhelyezett forint nagy nyereség. De még nagyobb arra nézve ki azt jól elhelyezte, mert: ezrekbe kerülő munkát élvez pár forintért és e munkát kellő használat után át adhatja még unokájának is – sértetlenül.

Minő iparcikkre nézve mondhatjuk ezt? Ki tudja megmérlegelni az értelem s ismeretek gyarapodásának, a szívnemesbedésének valódi értékét? Melyik itt a pártfogó? és melyik a pártfogolt? Az-e a melyik ezeket ad a fillérékéért?!... És mégis ezt szoktuk a pártfogoltnak nevezni. Ennek nevében mondunk köszönetet a fogyasztónak ki terményeit élvezzi – s ezáltal ön szellemi értékét egész életre kihatólag gyarapítja – ha t. i. okszerűen olvas. Ki – okszerűen olvasni még nem képes – azt, még kevesebbé nevezhetjük vásárlásaért hazafinak vagy honleánynak.

Igaz, az eszméknek azon sajátosága van miszerint minél többek közt osztatnak szét annál inkább gyarapodnak és annál több eredményt idézhetnek elő – de nem csupán saját javukra – hanem a közjóra közfejlődésünkre nézve is. Ezt tehát szem előtt kell tartanunk.

Nagy igaztalanságot követhetnek el közfejlődésünk irányában azok is, kik p. o. gyermekeiket tehetségük szerint nem növeltetik, családjukat ok nélkül adósságokkal, perrel stb. terhelik. Sőt számtalan apró igazságtalanságot követhetünk el tudtunk nélkül egyenkint, melyek népszerűsödés szintén jelentékenyekké nőnek p. o. a mezei munkák hiános díjazása – az árvák, betegek, s gyámoltalanok nem eléggé erélyes vagy nemépen eszélyes segítése által.

Nagy igaztalanságot követtek el azok – kik ugyan maguk korában bölcs törvényhozóknak neveztettek – de az emberiném s ebben nemzetünk kifejlődését századokon keresztül majd minden irányon gátolták: az aristocrat szellem egyedürségát mindenben mindenkire kiterjesztvén. Mindenkire oly módon hogy ország világszerte csak két osztály volt: egyik dolgozott díj és jutalom nélkül vagy nagy terheket viselt egy darabka föld művelhetéseért, mely nem övé volt – vagy igen drágán szerezte meg az iparüzlet vagy kereskedelem jogát. A művelt Parisban p. o. 400 livret tartozott fizetni egy-egy szegény leány, hogy virágait árulhassa. Egyik osztály tehát: a szolgák, munkások, iparosok osztálya nélkülözött minden jogot – vagy drága pénzért, erős munkával kellett egy-egy jogrészletet megszereznie. A másik viszont: a harcosok, nemesek papok osztálya nemcsak minden jogot, mi egy állampolgárt méltán illet, szabadon élvezett – de még oly kiváltságokat is gyakorolt minőket most nem lehetne pirulás nélkül felemlíteni p. o. jobbágyai

felett. Ezeké volt a földbirtoklásának joga. Mennyire akadályozta ez a gazdaság kifejlődését azt csak most kezdjük látni – midőn gazdaságunk évtizedenkint több előlépési tett mint azelőtt századonként – és mégis igen hátra van az elmélet azon fokozatátómelyei párvonalt kellene tartania. Ezeké volt a vadászat, halászat, italmérés, húsvágás stb. joga. Sőt mint rendszeresített kiváltságok keletkeztek a céhek. Előjogosított céh lett mindenik egyesület, társulat stb. stb. és a kiváltságosok kényük szerint szabák meg ezek gyártmányainak árát!

Mindmegannyi hatalmas korlátai voltak ezek az igazságos díjazásnak, a közkifejlődéshez szükséges pénzforgalomnak, az egymás kezére dolgozásnak az egymás keze után élésnek – melynek tökélyesbülésével arányos közjólétünk. Mert sokkalinkább megosztottuk a testi, lelki munkák minden ágait már is, mit sem megtudnánk élni ha egymás kezére nem dolgoznánk. És többnyire úgy vagyunk vele, hogy annak díját vagy viszonzását, mit szomszédunkért vagy társunkért teszünk nem annyira ettől, hanem inkább másoktól nyerjük vissza mit érettünk tettek. Gyors léptekkel közeledünk a socialisták azon ábrándos és kivált szavakba foglalva nevenséges rendszeréhez melynek szelleme azonban igen korszerű kezd lenni – miszerint: mindnyájan dolgozunk, legnagyobb mérvben olyas termeléssel vagy értékesítéssel, melynek önmagunk legkevesb hasznát vesszük; tehát mindnyájan a köztársadalom számára dolgozunk – és – mi már paradoxonnak látszik: „minél inkább csak a társadalom számára dolgozunk, annál igazságosb mérvben s annál többféle alakban nyerjük vagy érdemeljük ki a társadalomtól mindazt mire szükségünk van – mit óhajtottunk – vagy még azt is mi várakozásunkat meghaladta.

Mindazon kiváltság és jogtalanság, előjog és kizárás mely ezen egymáskezére dolgozást akadályozza – akadályozza egyszermind a pénzfolyam kellő körforgását; akadályozza az igazságosság gyakorlatát, sőt az isteni gondviselés-végrehajtását: az érdemek jutalmazását az érdemtelennek megbüntetését, s így akadályozza köz szellemi és anyagi, erkölcsi és politikai kifejlődésünket.

Nagyon tévedt a gyarló emberi elme midőn azt hitte – ha ugyan valóban hitte – hogy a pénzfolyam ezer ágainak, gyűlpontjainak, forrásainak s ama tengernek melyhez az állami közkin-

tárak hasonlítanak sőt ama felhőknek is, melyek az itt elgőzölgött tömegekből képződven, a források táplálására, a föld megterméke-nyítésére szolgálnak, hogy t. i. a pénzfolyam ezerágú körfolyamá-
nak mesterséges utón módon, gátak, zsilipek, sarkantyúk, felhő-
nemző s villámhárító eszközök stb. stb. által kell és lehet kellő
utat, irányt adni. Ezt eléggé bizonyítja ismét jelen állapotunk.
Bizonyítja azon tény, miszerint Európa minden államai egyenkint
óriási közadósságokkal vannak terhelve. . . .

Egy nagyhatalom a pénz, melynek kellő körfolyama nagyá
hatalmassá teszi a nemzetet. De kitudná szabályozni ennek folya-
mát kivált az adásvevés, díjazás, elhelyezés, befektetés stb. mii-
teteleiben? Pedig csupán ezek a valódi termékeny helyek.

Míg a pénz a kiváltságok, előjogok, céhek, úrszótörvények,
a kereskedelmi, hajózáti, vám stb. szabályok legalább némi lerom-
bolása által ki nem terjedtek a társadalom minden osztályaira, a
tevékenység méltó díjazására – addig nem hozhatott az kellő
eredményeket sem a gazdaszat, sem az ipar, sem a kereskedelem,
sem a szolgalmak, sem az irodalom, sem a művészet s általában a
közkiifejlődés terén. Kártyán s kockán forgott a kiváltságosok
kezén, vagy hadviselésre fordítottatott – mi épen nem termékeny
tér a közművelődésre nézve; és csak fillérenként hullott oda, hol
leginkább szükségeltetett: a termelő és feldolgozó kezek közé. Ki
gondolt volna, a tehetősb előkelők közül arra, hogy pénzét a me-
zeigazdaszatba vagy gyárakba fektesse – a középkorban – de
még a múlt században is?! ...

Midőn e forgalom következményei érezhetőek lettek *egy-egy*
állam minden osztályaiban: az ércpénz kivitele halálbüntetés alatt
lett megtiltva. Sőt ez nem volt elég; ilyforma büntetések szabattak
arra, ki a gabonát, a hasznosabb eszközöket, találmányokat, a
gyárak titkait, a gyapjút stb. külföldre vitte. ... Az állambölcsek
azt hitték: ily módon kellő belforgalmot eszközölnek minden ter-
ményre, minden osztályra nézve. És csak az eredmény mutatta
meg, hogy ismét csalódtak – legjobb szándékuk mellett is, mert
megkötötték a szabad adásvevést a méltányos díjazást, megkötöt-
ték a kellő anyagcserét és tevékenységet.

Előbb-utóbb be kell tehát látunk, hogy a pénzforgalmat
mesterségesen szabályozni ugyan lehet, de minél inkább szabályoz-

zuk (néhányan saját belátásunk szerint) annál inkább korlátozzuk azon polgári jogokat, melyeket mindenki méltán igényelhet magának, mert nem hogy sérelmére, sőt előnyére válik a közfejlődésnek.

Be kell látnunk, hogy a kormányok feladata nem az, hogy költséges védgátakat, zsilipeket stb. állítsanak, hanem, hogy minél szabadabb forgást s folyamat engedjenek a pénznek – épen azért örködvén szabad folyama felett, hogy ott hol az emberi gyarlóságok következtében kelletinél több tolul egybe, gátjait feloldják és oda vezessék, hol általa megtermékenyíthetik a földet vagy értékesíthetik ennek anyagait – előmozdíthatják a testi s lelki tevékenységet.

De ki parancsolhat p. o. a pénzkirályoknak, hogy pénzüket ne vonják el a közforgalomból, ne tegyék meddővé, vagy olyanná, miszerint csak papirost termelnek? Valóban ilyesmire törvényünk nincs – nem is lehet – mert nem volna végre hajtható épen az egyéni szabadság megsértése nélkül. De van közszellemünk. Engedjenek szabad nyilatkozatot ennek és: a szárazon maradt gazdasági, kereskedelmi, ipar stb. vállalatok, vagy ezek nevében az irodalom addig fog kiáltozni míg szavát megértendik a legeifogultabb fülek is: addig fogják részletezni, kivilágítani a károkat, melyek a pénz helytelen kezeléséből erednek és a hasznokat, melyek kellő elhelyezése által a közhazára – közkifejlődésünkre haramiának, míg megértendik közérdekünk szoros egybefüggését saját érdekeikkel a pénzkirályok – vagy gyermekeik ... mint megértették már főuraink – vagy gyermekeik nagyrésze.

Számtalan hibákat követhetünk el egyenkint és összesen a pénz körfolyamának tényezésénél – de a hiba megboszulja magát eredményeiben, a nézet tisztul s csak igyekezetünk legyen helyes: soha ne tévesszük szemünk elől önérdelkeinknek a közérdekekkel szoros viszonyát – és óvakodjunk megsérteni ezeket saját látszólagos előnyünk esetében is a forgalom végre kellő irányzatokat fog venni s hatalmasan elősegítendi közkifejlődésünket minden irányon.

VII

Méltányossági bírák.

„Midőn valamely tárgy vagy munka értékét megakarnánk határozni, figyelembe kellene vennünk minden más tárgynak vagy munkának forgalmi értékét: viszonyítva azon pénzmennyiséghez, melyet a megbecsülendő tárgyért vagy munkaeredményért kap hatnánk” – mondánk – és mert különböző körülmény, viszony, állapot stb. közt minden más tárgyak értéke vagy keletára különböző – lehetetlen biztosan s teljes igazsággal meghatározunk azok közül bármelyiket; csak azt is: mennyit ér egy órai kézi munka, egy pohár víz, egy darab jég – egy darab fa, mint élő – mint eszköz – mint tűziszter stb, stb.

Társadalmi viszonyaink azonban olyanok, miszerint azok nagyobb részét jól roszul meg kell határozunk – részint azért, hogy az adásvevést, munkatételt, szolgálmatokat stb. rendezzük – részint mert az „igazság szolgáltatásnak”, melynek nem minden tételére találkozik törvényünk: méltányossági szempontból eleget kell tennünk – a mennyire lehet.

Mely tárgyak s munkatételek megbecsülhetők? és melyek meg nem becsülhetők? Ennek meghatározását ismét csak a bírói belátásra és lelkiismeretre bízhatjuk – mert törvény útján aligha eszközölhetnénk.

Azt mondja p. o. az ausztriai általános polgári törvénykönyv, 303. §-a. „Megbecsülhető dolgok azok, melyeknek értéke másokkali egybehasonlítás által a forgalom végett meghatározható; (minő tág és bizonytalan értelmű szó!) „ide tartoznak a szolgálatok, kézi és elmebeli munkák is.” (Ez már legtöbb esetben a lehetőséggel határos.) „Ellenben azon dolgok, melyeknek értékei forgalomban levő más dolgokkali egybehasonlítás által meg nem határozhatóak (és melyek ezek?) megbecsülhetleneknek hívatnak.”

Ezen törvénycikk tehát csupán némi tájékozással szolgálhat arra nézve, hogy a bíró, ott hol a törvény nem állíthat fel számokat és korlátokat, igyekezzék ilyeneket a körülményekhez méltányosan

felállítani – vagyis ott, hol a törvény §-ait nem követheti – kövesse a méltányosság elvét.

Nagy boldogság volna a társadalomra nézve ha ez csak ritka, kivételes helyzet vagy eset volna. De az élet minden viszonyaiban ott találjuk a méltányosságot vagy méltánytalanságot. Óvakodunk oly dolgokat törvényelébe hozni, melyekre törvényeink nincsenek. Így számtalan méltánytalanságot eltűrünk vagy követhetünk a nélkül, hogy az megboszulná magát: oly elégedetlenségek, kölcsönös idegenkedések, gyűlöletek stb. származnak egész osztályok közt (mint p. o. a volt jobbágyok és kiváltságosok közt), melyek még akkor is tartanak, midőn az okok megszűntek; oly gátakat vetnek ezek közkifejlődésünknek, melyek igenis megérdemlik a törvényhozás figyelmét.

Nagy akadálya p. o. iparüzletünk kifejlődésének az ipartanonckodási pályától idegenkedésnek, hogy: az ipartanoncok viszonyai mesterükkel, régi szokások alapján nem épen méltányosan de nemis elég szabatosan vannak meghatározva, és a tanoncok nincsenek eléggé biztosítva arról, hogy mesterüktől nem inkább szolgálakul használtatnak-e? – és megnyerik-e a kellő oktatást és ellátást; vagy nem terheltetnek-e túl, korukat, erejüket, ügyességüket felülmúló munkák által? mely ha megtörténik is – a tanonc panaszkodni nem mer – vagy viszont némelyik elréműlvén, oly színben festi mesteréhez viszonyát mikép elborzadnak ily pályától azok is, kiknek, kedvük s hajlamuk lett volna hozzá, s a közönség az igazság mibenvoltáról felvilágosítást nem nyer.

Nagyobb vállalatoknál viszont a munkások, igen könnyen oly nyomást gyakorolhatnak a tulajdonosra – mely a méltányosság korlátain túl megy – de a törvények korlátait nem sérti meg s így nem orvosolható.

De mi is lenne abból ha minden, méltánytalan díjazás vagy követelés miatt pert lehetne vagy kellene indítani?

Mely mesterségekhez elegendő csupán néhány hét „próba idő?” melyikhez kell 1-2-3 s több év? Kik jogosok ezeket tanítani? minő oktatást, minő ellátást adjon a mester? mely esetekben kívánhat fizetést? viszont mely esetekben és minő fizetést adjon a mester? mely esetekben szűnik meg a kölcsönös viszony?... Hogyan óvassék meg a legény attól, hogy bérkötése által ne váljék

bérszolgává – vagy rabszolgává? Hogyan biztosíttassék egyik s másik fél – szorult viszonyok közt is, hogy szorultsága méltánytalan visszaélésre ne adjon alkalmat? hogy méltánytalanul több időt, felelősséget ne kívánjon a mester, midőn a munkakereső nem tud hova lenni – de viszont méltánytalan feltételeket ne szabjon a segéd stb. midőn a munka meggyűlik az újoncozás pedig megkezdetik stb. . . Minő szerződések köttessenek általában: a kölcsönös beegyezésre, a munkabérre, a teendő munkára, a munka tartamára a kötelezettség félbeszakítására vagy feloldására nézve? Ez, közönségünk előtt mind igen ismeretlen dolog és számtalan félreértésre, idegenkedésre, igazságtalanságra ad alkalmat.

Nem csoda ha a céhrendszer önkénye visszariasztotta az iparpályáktól kivált a gyöngédebb érzelmű szüléket és gyermekeket. Az aristocrat szellem önkénye viszont oly visszahatást idézett elő a kiváltságtalan osztályban, hogy ennek tagjai előtt most igen nevetségesnek látszik, ha egy-egy „régiműves” családtag lép az ipar terére – és legkönnyebben visszariad ezek gúnykacaja miatt a tanonc, vagy növendék. De lassacskán ez is megszűnik és csakhamar el kell jönni azon időnek, midőn 3-4 millió lelket számítandunk az ipar mezején.

Számtalan oly kérdés jön elő 3-4 millió lélek ily viszonyai közt, melyekről a törvény nem gondoskodhatott, melyeket csak méltányosság útján lehet elítélni: előbb mérlegbe vetve a tekintélyes szakértők szellemi súlyukat – aztán – ha ezáltal kellő egyetértést nem lehet létrehozni: bíraskodva, mint hatóság.

Nélkülözhetlen ezen méltányossági bíraskodás minden nagyobb gyár helyen – s már félszázados tapasztalás igazolja Franciaországban, hogy az ipar béke bírák (les juges de paix de l'industrie) egyenkint felkeresve s megvizsgálva az egyes iparvállalatokat, szerződvényeket stb. vagy mint hatóságok (Conseils de prud'hommes) temérdek akadályt félreértést kellemetlenséget elháríthatnak az iparüzlet minden viszonyaira nézve – még a meghamisítások a név s találmányok eltulajdonítása stb. iránt is.

Nem kevesebbé célszerűek volnának nálunk és ilyeneknek találatnak szintén Franciaországban a mezői béke bírák (Tribunaux agricoles). Ezek is csak mint béke közvetítők, tekintélyükkel s értelmükkel lépnek fel először – mi pedig nem jelentéktelen

dolog – és igen sújtva van a közvélemény előtt ki tanácsukkal ellenkezően tesz. Aztán bíraskodnak, még a vétségi esetekben is: némely ügyben felebbvitelt engedve, de a kisebbekben végrehajtási hatalommal bírva.

Számtalan bajnak, kárnak, igazságtalanságnak elejét vehetnék ezek a méltányosság érvényre emelése által.

Nem örömet mondunk kellemetlenségeket de hibáznánk ha szépítnénk gazdasági viszonyainkat: a cselédtartásra, szolgalmakra, szerződésekre nézve, minők p. o. a részművelés, felesvetés, résztakarás és nyomtatás. Sok méltánytalanság történik itt egyik s másik részről: A felföldi birtokos 70-80 napszámot követel egy zsellértől lakbérképen, a lakhoz egy darabka földet is adva és csupán 10-12 újkrajcárt ad egy kapás napszámért éppen ezen szorult helyzetű zselléreknek – kik aztán „olyan munkát tesznek minő a fizetés” – de a drága napot el vesztegetik, annál inkább, mert csak kenyeren élnek, míg viszont az alföldi napszámos, hol „az úr jár a kapás után” 40-50 krt kíván, s azt is kevesli, mert nincs ki viszonyairól panasza esetében kellően felvilágosítná.

Természetes aztán hogy a felföld szegény népe, ha levándorolni nem mer, megsokallván a munkát, örömet hallgatja honnan honnan nem sugalmazott tanácsadóit: „ne dolgozzatok” – „megvan már váltva minden úrbéres föld” – „pedig mind (?) úrbéres az a miért munkát kell tenni – csak az urak titkolják” stb. stb. Ekkor megtagadva a munkát, a birtokosnak kinek földjét örök munkabérben bírják, kiszámíthatlan károkat tesznek. A dolog perre kerül. A per 3-4 évig tart. Végre a birtokos nyer. Nyeri mint mondják a veszett fejszének nyelét. A zsellérség pedig mindenét veszíti – mert egyetlen tehenét is veszíti a család ingóságaival együtt.

Számos helységben történt s történik ilyen kellemetlenség. Némely megyéből tavaszunkint rendszeren felmegy egy-két bujtogató mint mondja Bécsbe – s onnan vagy honnan? oly híreket és utasításokat hoznak, melyért megérdemelnék, hogy a nyarat hűvös helyen töltsék.

Viszont nem titok előttünk alföldi emberek előtt, hogy a nép: egy fuvart, egy bármely vállalatot sem tesz a nélkül, hogy egymással ne tanácskozzék – egy vagy más szorító feltételt ki ne

gondolna ha t. i. látja hogy sikerülhet, és ha egyszer egy idegen bérlő, vagy ujdombirtokos valamivel többet ígér mint más – mind ehhez tartja magát – egyetértőleg, annyira hogy azok, kik a köz ségben megállapított résznél vagy díjnál olcsóbbért tennének valami munkát: sok más kellemetlenségnek volnának kitéve.

Átalában, országszerte sok kívánni való van még mind az erkölcsi mind az anyagi viszonyokra nézve, mind a volt kiváltságosok és jobbágyok, mind az urak és cselédek, mind a birtokosok és iparosok, a polgárok és nemesek stb. stb. osztályok és osztálytörédek közt, melyek viszonyai közki fejlődésünket igen akadályozzák és melyek útja csak a méltányossági bíraskodás behozatala által egyengethető ki célszerűen t. i. oly móddal, hogy a sok apró igazságtalanságok gyűlöletté, kölcsönös perlekedéssé és romlássá ne fajuljanak, bár igenis jól tudjuk, hogy tökéletes igazságot igen ritka esetben lehet szolgáltatni – már csak azért is, mert ritka eset, hogy egyik felnek tökéletesen igaza a másiknak tökéletes nem igaza lenne.

Mennyire korlátolja mezei gazdaszatunk kifejlődését azon állapot, miszerint a már 25 év előtt megkezdett birtokrendezés, tagosítás még hazánk fele részében sincs bevégezve?! Vannak esetek, hol egyes birtokos téves felfogása vagy „potior”-kodása gátolja a befejezést; vannak esetek, hol a volt jobbágyok félre vannak vezetve – ok nélkül túlkövetelők. Pedig mindkét félnek kiszámíthatlan kárával jár a hosszas perlekedés.

Azon körülmény miszerint az eddig bevégzett rendezetek nagvobbrésze békés utón ment véghez, biztosíték arra nézve, hogy méltányossági bíráink ezernyi helységben eszközölnék a tagosítást ily utón – s már csupán ezen egy neme feladatainak oly fontos közki fejlődésünkre nézve, miszerint méltán óhajtjuk, hogy mielőbb meg kezdjék működésüket.

„Summum jus summa injuria”: minél teljesb mértékben megadjuk a felperesnek mit kivan – annál inkább sértjük az alperest és néha nem épen méltányosan, mert legtöbb esetben mindkét perlekedő félnek van egy kis igaza, és van egy kis igazságtalansága: ritka esetben lehet törvény és per útján adni meg kinek-kinek mi őt méltányosan illeti – ezért is szükséges, hogy egyenes, szigorú,

szegletes törvénykezésünket előzze meg a hajlékonyabb, engedékenyebb s a körülményeket minden oldalról inkább ismerő és figyelembe vevő méltányossági bíraskodás.

VIII.

A közkifejlődésre legkedvezőbb iparágak:

- a) Gyapot-, len-, kender-, fonó-, szövő-, festőgyárak.

A nemzeti közkifejlődés minden ágai, minden ágazatai, sőt itt egymással minden szakmák oly szoros egybefüggésben vannak, mikép egyiknek hátramaradása többek fejlődését gátolja és egyik sem tehet jelentékeny előlépési társai segélye nélkül s még kevesebbé ha azok elmaradtak. Ugyanis:

A munkálkodás és munkásság minden ágazatai párvonalban haladnak elő az értelem fejlődésével. De az értelemfejlődése korlátoztatik az igen súlyos anyagi viszonyok közt. Viszont kedvező anyagi körülmények, ha a polgárok kellő szabadságot élveznek, igen könnyítik a szellemi felődést, sőt, mint példákából láthatjuk a népesedést is, melylyel aztán arányosan fokozódhat a tevékenység s az iparágak fejlődése. Továbbá az ipar fejlődése, könnyíti a kiélhetést; millióknak biztos kenyeret ad – ha segélyére jön a kereskedelem s így szintén fejti kivált a közlekedést és iparvereny által az értelmet, s más úton gyarapítja a népességet. De ezek segélye nélkül fejletlen marad.

Ily szoros viszonyban vannak egymással az iparágak, ezek egyes szakmái sőt mütétei is.

Óriási mérvre fejlődött a gyapot ipar, minden más iparágak felett. Csupán Anglia m. e. 100 millió font gyapotot dolgoz fel; 6-8 száz millió forint értékre emeli ezen nyersanyagot, mely fontonként csak 1 forint s néhány krajcár értékű; 1,500 millió rőfnyi gyapot kelmét használ fel saját szükségei fedezésére két ennyit ad el, és m. e. 4 millió lakosnak ad ily módon kenyeret.

A gyapot ipar azonban soha nem fejlődhetett ide, ha segélyére

nem jön a vasipar: illetőleg ennek kivált a fonó s szövő eszközök gyártására vonatkozó ágazata.

A gyapot ipar soha nem fejlődhetne első jelentőségű iparággá ha a gép általi fonás, szövés festés fel nem találtatik. Ezen gépek szerkezete egyes darabonként nagy mérvben feltételezi az ipar fejlődését. Sok jelentékeny műtél igényeltetik csupán a fonáshoz, és itt; egy gondolat megváltoztatja az eredményt – egy eszköz, más rendszert igényel – 60 év alatt több mint 10-féle rendszer keletkezett, számtalan kísérletek után, a tökélyesb mindig elnyomva a többeket. És ha lehet valamely előnyt keresnünk abban, hogy mi magyarok, kik a gyapotipar terményeit majdnem oly mérvben élvezzük mint Európa más nemzetei, kik fejenként s évenként 4-5 forint áru gyapot kelmét fogyasztanak; ha találhatunk valamely vigaszt arra nézve, hogy a világipar mezején mint termelők és versenyzők nem szerepeltünk – ez csupán az, hogy okulhatunk a versenyzők viszonyain: nincsenek nagyszerű gyáraink, melyeket újjá kellene alakítani, vagy beállítani; hanem oly gyárakat állíthatunk, minden kísérlet nélkül, melyek Európa elsőrendű gyáraival kiállják a versenyt.

Úgyde: A gyapot ipar soha nem fejlődhetett volna ily mérvre ha csupán a bár tökélyesb eszközök jönnek segélyére. Anglia gyapotipara csak valamivel több mint felét teszi Európa gyapotiparának. És Angliában csupán a Lancashirben 300,000 lóerő szükségeltetik a fonás, szövés, féslés műtételeihez.

Milliónyi lóerő igényeltetik a gyapotiparhoz, mely naponta 24 órát dolgozván 5-6 milliónyi állati lóerővel ér fel. És mindez nem léteznék most, ha a gőzgépek szerkezete feltalálva felhasználva nincs.

Sőt: mit érne minden gőzgépünk, ha nem volna hozzá kellő tüzelőszerünk?! És aligha csatlakozunk, midőn állítjuk, hogy Anglia általános kifejlődésének egyik fő tényezője volt ama sok jó vas és kőszén, melyet szintén nagyobb mérvben termel mint kivülről Európa összes államai.

Viszont természetes, hogy a kőszén ipar, nem fejlődik oly mérvre, miszerint évenként 1800 millió mázsányi kerüljön napvilágra – ha ezt a más iparágak nem igényelik. De már maga a kőszénbányászat ily mérvre fejlődése ehhez kellő iparágakat felté-

telez, melyek a földalatti nagy munkákhoz, eme temérdek teher kiemeléséhez, szétosztásához, sőt egy százalék t. i. m. e. 180 millió mázsányi terméknek a világpiacon szállításához szükségesek, megfelelő. Vagyis maga a kőszénbányászat oly gépgyárakat igényel, melyek a gőzkocsik, gőzhajók gyártásának megfelelnek: a gőzkocsik ismét nem járhatnak még a töltéseken – vasutakat igényelnek, melyek építése fentartása stb. sok munkás kezét, sok értelmes főt, sok részvényest stb. igényel – s nem kis gondot az államkormányzatnak. A vasutakhoz pedig szintén szükséges, hogy jó országutak, töltések vezessenek. Ezekhez sok igavonó marha, sok mindenféle szekér stb. stb. igényeltetik. . . . Szóval: egyik iparág a másik fejlődését feltételezi: fejlődésük s korlátoztatásuk szorosan egybe függ. Így midőn először is a gyapot-, len- s kenderiparról szólunk, ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy mindenekelőtt csak ezeket kell előléptetnünk – mert hiszen nem is léptethetjük elő – míg a velők egybefüggő iparágakat szintén előbbre nem vittük, hanem csak azt, hogy Európa kitűnőbb államaiban ezen iparágakba van legtöbb tőke fektetve, ezekkel dolgozik ezek után él legtöbb (10 millió) iparos – és miután ezek és a több ezekkel kapcsolatban levő iparágak legjelentékenyebb tényezőik voltak az előttünk haladó államok anyagi jólétének, miszerint ezt kisebb és soványabb területeken is biztosítják, mint hazánk területe – méltán állíthatjuk, hogy nemzetünk anyagi kifejlődéséhez is legszükségesebb ezen iparágak felkarolása – annál inkább, mert fogyasztásunk szintén igen jelentékeny – a nők s gyermekek nagyrésze hazánkban is gyapot kelmékkel ruháztatik és egy nemzetnek, mely Önállását anyagi téren sem akarná veszélyeztetni, első feladata, hogy saját igényeit önmunkássága által fedezze.

Miután azonban nemcsak a szövetyártás terén, hanem az ezzel egybefüggő iparágak mezején is elmaradtunk, helyzetünk most már olyan, mely könnyen kétségbe ejthet a kezdeményezés kellő eredménye iránt.

Azon egyetlen vigaszunk ugyanis, miszerint most már okulva a versenyző gyárosok viszonyain, oly fonó s szövő gyárakat állíthatnánk, melyek a világipar mezején bátran versenyezhetnének Európa gyáraival – először is ott török meg, miszerint oly gyá-

raink melyek a kellő eszközöket és gépeket jó vasunkból kiállítani tudnák – éppen nincsenek. Az ily gépek és eszközök behozatalára pedig igen nagy vámok vannak vetve, holott világos hogy minden eszköz, mely által a természet erői vagy anyagai felett diadaloskodunk egy hatalmas fegyver jólétünk kivívására: egy új műszer, melyei, tökéletlen műszereinkhez kapcsolva nagy eredményeket vívhatunk ki – az élelmességnek, a kiélhetőségnek eszköze, mely a termelést vagy feldolgozást gyarapítja. Ennek behozatala tehát csak javunkra válhat.

Egész osztrák birodalomban nem lévén ily eszköz és gép gyárak, természetes hogy el kellett maradnia a világ ipar terén: Négy millió ember erő van itt alkalmazásban (a helyt hogy gőzerővé! fonnának és szőnének) csupán a len és kender fonás, szövésnél s fejenkint éven át csak 37 frt. értéket termel míg p. o. Angliában 80.000 ember hasonló eredményt hoz elő az ő gépeivel s fejenkint éven át 1782 frtot termel.

De – nemcsak a fonó, szövő, festő eszközökkel és gépekkel gőzerővel, hajtó művekkel stb. hanem az építéssel, építészeti képzettséggel is szoros összefüggésben van ezen iparág – és végre sok kicsi sokra menvén, oly óriási különbség nővi ki magát, miszerint – hiteles adatok nyomán kiderül, hogy az osztrákbirodalomban egy szokásos 10-, 20- 30-ezer orsóval működő gyár felállítása és felszerelése orsónkint 60 frtba jönne, holott Angliában, a jól fizetett munkások hazájában, mely Ausztrália és California 20 ezer mázsányi aranyát kevesb mint 20 év alatt kizsákmányolta: csak 35 frtba jön. Pedig ott a befektetett tőke után sem számítanak annyi kamatot. Es ha vesszük a végeredményt: egy orsó egy évi termelését, úgy ez Angliában 3 frttal több mint az osztrák-birodalomban – s egy egy gyárnál 100,000 frtra megy. De: még jelentékenyebb e különbség a gyártmányok árához viszonyítva.

Nem ereszkedhetünk itt a számítások részleteibe. Legyen elég csak annyit mondanunk, hogy Európa gyárosai már azon tőkélypontján állanak az egymáskezére dolgozásnak, miszerint azon fonógyárnak, mely nem volna képes 1 új krért 2800 rőf fonalat (1000 métre = 1 centime) kiállítani -- meg kellene buknia.

Igenis! Ezen gyárosok 18060 métre gyapot fonalat 14 cent. – 100,000 métert 49 centimért (tehát nem egészen 20 krért) állít-

nak ki – és ki velők versenyezni nem képes annak meg kell bukni. De csak a világpiacon és nem saját hazájában. Itt ugyanis égs zen máskép állanak a viszonyok.

Melyik felvidéki fonóleány képes, ilyen 100° finomságú és pedig 100,000 rőfnyi hosszú fonalat 20krért megfogni? ... Melyik képes 1 fontnyi lent 120 mérföldnyire kinyújtani? (minő a 800 számú mely már az 1862-iki kiállításon szerepelt.)

Egyik sem, hiszen a sokkal vastagabb fonál is 10-20-szorta drágább. És ha e mellett úgy a hogy mégis ki tud élni a fonóleány. Mi pedig megtudjuk fizetni az ő munkáját. Ugyan hogy bukhatnék meg hazánkban az ki egy újított s javított modorban szerkezet „folyton fonó gyárat állítana? Kivált ha üzletét nem a luxusra, de a köz szükség kielégítésére irányozza!

Vagy ugyan: szabadkézzel akarunk ezen gyárakkal versenyezni, még századokig? Soha sem akarunk ennél jobbat–csupán azért mert kezdetkor a világpiacon nem szerepelhetnénk?! Óriási tévfogalom lenne ez melynek elkerülése végett szükséges a fonás, szövés mesterségével kissé közelebből megismerkednünk, kivált a len s kenderneműekre nézve, melyek mint első minőségű honi termények kitűnőbb figyelmet igényelnek a gyapotnál, bár a gyapot fogyasztást miután ennek kellendősége az ízletben alapszik, vámok által korlátozni semmivel sem tarthatjuk előnyösbnek, mint bármely más igény ilyennemű korlátozását, melyre nézve a méltó panaszokat csak akkor szüntetjük meg, ha tőlünk telhetőleg kielégítjük: önmunkásságunknak szabad mozgást engedve.

Jól ismerjük nemde a len s kender áztatás, szárítás, tilolás, gerebenelés s végre szövés és fonása mütéteiéit?

Hosszas nehéz munkák ezek, melyek sok kárral sok veszteséggel járnak s többnyire igen különböző fonalakat eredményeznek melyek együvé szövése a vászont vagy kelmét értéktelenné teszi.

Ezen mütételek 6000 év előtt is ugyan úgy történtek, mint 60 év előtt. Ezen közelebbi 60 év közül azonban egy sem múlt el a nélkül hogy jelentékeny javítás ne történt volna mindenik mütéteire nézve. Ezen találmányok közt nevezetesebbek:

1. A nyersanyagok feldolgozására nézve: az angolos eljárás, melynél fogva a melegvíz, gőzerő s vegyszerek által az anyagok 60 óra múlva fonható anyagokká alakítatnak. Ez azonban csak a

vastagabb fonalokra nézve találtatván célszerűnek, legjelentéke-
nyebb kivált alföldünkre nézve Lefébure előkészítési modora, mi-
szerint a pozdorja gépek által összetöretvén és kirázatván, a rost-
szöveteket egybetartó növényenyv a neki megfelelő vegyszerek
által felolvasztatik s ez oly tökéletesen, hogy általa a szövetanyag
selyemfényt nyer, a gépfonásra csak oly alkalmas mint a gyapot
– s mindez rövid idő, 3-4 nap alatt és kevesebb költséggel és
veszteséggel mint a legközségesebb vízbe áztatás vagy harmat-
oltatás.

Nem ok nélkül karolta fel az országos magyar gazdasági egy-
let a len s kender előkészítés ügyét – s itt Lefébure rendszerét,
mely nélkül most már annyira elmaradtunk, hogy nyersterménye-
inkkel alig jelenhetünk meg a világpiacon és mely által a magyar
kender elsőrendű szövetanyaggá leendő kevesb költség és fáradság
után mint mennyivel most jár. Ezzel tehát lehetlen régi modorunk
mellett a versenyit kiállni. Méginkább lehetlen ez:

2. A fésülésre nézve. Azon óriási műtételek közül, melyek a
rostok párvonalos rendezése végett történnék – és melyeket pusztá-
kézzel vagy gerebennel eszközözlni nem lehet, csak a fésűhengert
említjük melyben 15000 fog szabályosan levén elhelyezve, percen-
kint 1200 fordulatot tesz, találkozva egy neki megfelelő fésű
rendszerrel.

3. Nem kevesebbé tökéletes a nyújtó henger rendszer, mely-
ben az 1-ső pár hengerek 1000, a 2-ik párok 1500, a 3-ik párok
2000 fordulatot tesznek, hogy a már fésült nyersanyagot előbb kol-
bász, aztán fonál alakba idomítsák, midőn aztán következik:

4. A fonás. Ennél bonyolódtabb mesteri műve nincs az emberi
elmének. De a mily nehéz volt ennek műszereit kitalálni, egybe-
illeszteni s czélszerűen működtetni, oly hálás az eredmény.

Nem említve mily feladatokat kellett megoldani az embernek
míg*a gőzerőt a fonás s szövés műtéteieire alkalmassá tette, csupán
a fonásnál következő feladatokat kellett megoldania:

a) Ezernyi sínen, ezernyi kis kocsira különféle szerveket il-
lesztvén, ezek egyikéhez t. i. az orsókhöz a fonandó anyagot meg-
erősítvén: a kocsikat egyszerre s jelentékeny gyorsasággal (mert
ezen gyorsasággal arányos a jövedelem) megindítani és előre taszítani
oly módon hogy különböző szervei az orsóknak a távolodással a rá-

nyos forgást adjanak; mert ezen forgással arányos a fonal összetartási ereje t. i. a fonal kinyúlik és gyenge ha ez egy bizonyos mértéken innen marad s viszont összezsugorodik és szintén gyenge ha ezen túl megy.

b) A kocsik menetét, mielőtt ütődési ponthoz érnének el lassítani de úgy hogy az orsók megtartsák gyorsaságukat.

c) A kocsikat egyszerre megállítani, de úgy hogy az orsók meg ne álljanak sőt forgásuk mindinkább gyors legyen, hogy a kocsik visszamenetelekor is fonjanak.

d) A kocsik visszamenetekor mozgásba hozni a lecsavaró gombolyokat – de úgy hogy az orsók folyvást működjenek figyelembe vévén, hogy a legombolyításnál minél inkább megtelik a gömbölyítő henger annál többet vesz fel egy-egy fordulatra: tehát annál gyorsabban kell előhaladnia... Ez a Dobson és Barlow-féle „self acting” fonó gépezet. Említsük meg még, hogy finom fonalaknál egy orsó percenként 800,000 fordulatot tesz. Említsük meg hogy a felügyeleten kívül a munkaerő köszén által végeztetik éspedig egy löerő óránként 10-12 font köszénből kikerül. És most kérdezzük; versenyezhet-e országunk minden leánya csak egy jelentékeny gyárral is? Mérvözhetnek-e Európa összes fonóleányai csak az említett Lancashire megyegyáraival is, hol több mint 30 millió orsó dolgozik – éjjel nappal, hétköznap és ünnepeken át – olcsó köszén által működtetve.

A gépszövére nézve nem ily nehezek a feladatok – de hasonló kisebbségben maradt a kézerő a géperőkhöz bár kisebb mes-terműveket értelmes kezek ügyesebben hajtanak végre. Smith szövőszéke percenként 120-130 ütést tesz: a bélfonal elszakadása esetében magától megáll. Skótország egyik gyárában 8 sor szövőgép működik, melyben mindenikben 90 szövőszék van. Vannak szövőszékek Cartwright találmánya nyomán, melyek percenként 340-400 ütést tesznek a bélfonallal.

Mi mindennemű szövés s fonást képes az ember gépek által eszközölni? Nem célunk itt elősorolni. „Legyen elég csupán eme két vívmányt említeni, miszerint a harisnyakötés a körzetes szövés (tricot circulaire) feladata teljesen megvan fejtve Troyes és vidékén a londoni kiállításban pedig oly csipkék szerepeltek, melyeket eddig az ember illetőleg a nők sokszoros súlyú arannyal fizettek,

mert csak Bruxelles, Gande stb. mesterei tudták készíteni – melyeket azonban most gépek által csinálnak éspedig a kézműhez annyira hasonlóan hogy azoktól megkülönböztetni műértőknek sem lehet.

Nem győznénk elősorolni a tökélyesbüléseket, melyeken a szövETFestés pár évtized alatt át ment, mind a festanyagok gyártására nézve, melyeket „újszín” cím alatt ismerünk, mind azon vegytani ismeretekre nézve, melyeknél fogva ezen színeket kivált a gyapothoz vegyelemig kötni képes az ember, mind a festőanyagok felrakására nézve, kivált a festőhengerek alkalmazása által.

A francia gyárosok ezen hengerek által már 16-, 20-, 24 szint képesek a szövetekre rakni, mikép festményük a művészettel vetekedik. Az angolok következetesek ama közmondásukhoz: „The frenchmen work for the few, but we for the millions” – és nemelyik gyáros másfél millió vég szövetet fest évenként s a szövETFestés Anglia gyáraiban a folytonos olcsóbság dacára 30 év alatt háromszorozta magát és most 1200 millió forintot jövedelmez.

Nemde alig hiszünk e számoknak?! Bámulatos jövedelmet ad az iparos népeknek csupán az eddig említett szövETanyagok feldolgozása. Nem gazdagnak tartanánk-e magunkat ha ezeknek csupán egy ágát is oly mérvben bírnánk mint Anglia? És miért ne bírhatnánk még nagyobb mérvben a kender ipart, mint Európa bármely nemzete? A magyar sík föld, mint említettük legújabb föld Európában. Annyi szép kendert bírna ez teremni, mennyit most csak az Oroszbirodalom volna képes felmutatni. Nem nagy segély volna-e a magyar gazdára, ha eladhatlan gabonája helyett drága áron eladható kendert termelhetne, melyet nem kellene áztatgatni, tilogatni, gerebenelni stb. és Hollandiába hurcolni, hanem ott helyben átvenne a gyáros?! Nem természetes következménye leendene-e végre, hogy a kenderszövet – ha segélyére jönne a gyapjúipar egykor kiszorítaná az idegen gyapotszöveteket, melyekért most odaadjuk terményeink jó részét.

Igenis! a gyapot szövETek ki, vagy háttérbe szoríttatása vagy csupán eladás végetti gyártása nagy előny volna, ha ezt valaha elérhetnénk. De előbb honosítnunk kellene – s pedig ez is nagy s nehéz – bár épen nem lehetlen feladat.. Honosítnunk, mert igényeink még olyanok mikép a szép karton ruháktól a növilág

megválni nem tudna. Szebbek ezek mint a len és kender szövetek mer finomabbak és az eddig ismert festékanyagokkal rokonosabbak: jobban felveszik; jobban tartják s világosabbak mint a len s kenderszövetek. Ezenfelül: olcsóbbak is. Sokkal több vég perkál stb. kikerül egy mázsányi gyapotból. Sokkal könnyebb fonása – mert nem oly egybetartok szálai mint a len és kendernek: p. o. a vékony fonál 1000 mtrje csak 1 cent. míg a lené 3-4 cent. bár a vastag egyáru.

Ezek azon okok melyeknél fogva a gyapotipar melyet 80 év előtt az európai szárazföld alig ismert – mert a gyapot csak öszvéreken s lóháton hozatott Macedónián keresztül, most már oda nőtt miszerint 2000 millió font hozatik nagyrészt (1300 millió font) Amerikából, hol 80 év előtt még nem ismerték a gyapotot s csak később vittek a bahamai szigetekről (hol már Columbus idejében termeltett) magvakat a kivándorlók Déli-Karolinába. Négyezer millió forint van ezen egy iparágba fektetve. Némely évtizedben kétszer zödütt – még mindig gyorsan halad elő – míg – len s kender fogyasztásunk ugyan nem hanyatlott, de nem is növelkedett jelentékenyen 80 év alatt. Pedig természetes hogy ez is hasonló mérvben növekedhetett volna – ha termelésére s előkészítésére 80 év előtt kellő gondot fordítottunk volna.

Nem volt jelentékenyebb Anglia egy egy megyéjében száz év előtt a lenipar, mint a magyar felföld némely megyéjében. Jelentékeny volt ez egész hazánkra még a szomszéd alsó tartományokra nézve is. És most? kereskedésre termelni nem képes, mert kezelése csak az mi száz év előtt volt – s így a finom lenanyag melyből elsőrendű vásznat, csipkét, cérmát” lehetne gép által fonatni a pór nép vastag öltözékéül szolgál – a jó lenföldbe pedig burgo-nya termeltetik.

Pedig ugyanaz lehetne a Felföld számára a lenipar, mint egykor volt – ha a tökélyesb feldolgozást honosítnánk. És az: mi lenni fog az Alföldnek a kendertermelés ha az országos magyar gazdasági Egylet példás előmenetele kellő sikerrel fog találkozni.

Számos más iparágna nyitna ez utat az előhaladásra és mezei gazdászatuskat mind a Kárpátok közt mind a Tisza s Duna mellékén sikeresb irányra vezetné a mostaninál – sőt igen jelen-

tékeny pénzforrást nyithatna Kelet piacain. Pedig már csupán a megtakarítás is gazdálkodás. Ennél kezdődik a szerzés.

Sok szép pénzt megtakaríthatnánk, melyekért most sok esetben nem is valódi jócikkeket kapunk. Számos versenytársa van a len és kenderneműeknek. Egy növény sem állja ki ezen versenyt – legalább nem állotta ki 6-8 ezer év óta, mint a múmiák öltö-zékein is látjuk. De mégis veszélyes némelyik, mert a vevő nem ismerheti meg a lentől vagy kendertől, ha jól fel van dolgozva. Ilyen a jute. Hitvány mocsári növény ez, melynek fontja 4-6 krba kerül – de csinos vastag fonalat ad.

Jegyzés. A szövét festésre nézve meg kell jegyeznünk, hogy ez a szövét**nemű**ek gyártásánál a fehérneműeken kívül a legjelentékenyebb műtéi, mert legtöbb előismeretet, ügyességet és segédeszközöket feltételez és általában sokkal többbe kerül mint mennyibe a szövétanyag és minden előkészítése, fonatása szövétése került, annál inkább minél több szint akarunk a kelmékre felrakni, úgy hogy a 10-12 színezetű kelméknél a festés vagy színnyomás, a színanyagok drágasága a minták költséges kiállítása, a többféle vegyszerek stb. felhasználása következtében 4-5-szörto többbe kerül mint mennyit a festendő szövét ér.

A fehérneműek gyártásánál szintén temérdekbe kerül azon fehérnye, mely által azok külfénye s keménysége megadatik, mely pedig csak nehezíti a vászon tulajdonainak kiismerését s akadályozza a földolgozást, miután első gondja mindenkinek hogy a szövétanyagot ezen alkalmatlan máztól megtisztítsa. Sok millió tojást megkímélnénk és jelentékenyen olcsóbbak leendenének a vászonkelmék, ha a közönség a gyárosok ezen kiadását megtiltaná vagy legalább nem igényelné. A festett ruhakelmék pedig mostani keletárunknak $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ részén bocsátathatnának piacra ha csupán egy két színnel beelégednénk.

Ez azonban izlet dolga levén s az izletben határozott vezérelvek hiányában még vitakozásba sem bocsátkozhatván, sőt a közönség izlete a divat ezer szeszélyeinek úgy látszik még hosszú időkig rabja maradván, bár ezen szeszély rabjává teszi néha még a józan ítéletet is annyira hogy kielégítése többbe kerül mint a legpanaszosabb közterhek viselése jelenleg nincs más mit tennünk mint: igyekeznünk hogy közönségünk szeszélyeit önmagunk eléigítsuk ki; mert hiában termelünk bármily finom gyapjút, hiában készítünk bármily szövétet, ha kellően megfesteni nem tudjuk – nem lesz kelendősege.

Mindenek előtt a vegyszerek gyártását kellene odaemelnünk hogy igényeinknek megfelelhesünk, mert köszönünk és sónk mindenféle van elég, a szék.ső gyártás pedig hazánk 10 □ mnyi területén régi hasznos ipar és a jobban el nem használható zsiradékot értékesítéséhez a szappangyártáshoz, mely szintén kedvenc iparüzletünk volt míg ügyesebb versenytársaink háttérbe nem szorítottak' első nélkül szükséges anyag.

Bár minő óriási előlépéseket s hódításokat tett a vegyten e században a

Milliónyi font jutet dolgoznak már fel évenként az angolok» Sikeresen bele vegyítik a kender, len, gyapot és gyapjú szövetekbe. S mi drágán fizetjük e hitvány anyagot. A fonalok Nr. 2-től 33-ig terjednek.

Vannak esetek midőn e vegyítés célszerű. A gyapot szintén sokkal hitványabb növény mint a kender vagy len, bár ezzel egy-áru – és mégis célszerűen feldolgozható – kivált ha az ember maga megy érte Indiába vagy Amerikába. Célszerű volna hogy a magyar hajók – ha egyszer már lesz kereskedelmünk: gyapottá juteval terhetlen jöjenek vissza – mert ezen növényeket hazánk földje soha nem teremheti oly mérvben mint a melegebb égajl hol p. o. 1400 font ily növényt terem egy holdföld. De ezeket felgyártva fontonként 8-10 frtjával fizetni ez valóban csak káros lehet. Ezért szükség hogy önmagunk lépünk valahára a gyártás terére...

közzgazdászaira s iparüzletre nézve legjelentékenyebb a színanyagok és savak készítése, miszerint a színanyagokat, melyeket a gyáros ezelőtt nagy költséggel a fáradsággal Ázsiából s Amerikából szedett egybe s vont ki a festőfákból, növényekből stb. most olcsó kőszénből gyárthatja oly mérvben miszerint p. o. Londonban Maule et Nicholson naponta több mint ezer font anilinet készít mely az ... újszinek" alapanyaga a sókat pedig, mind állati tápszerűl, mind a a festéshez s szappangyártáshoz kellő etető szerekül kivált az angolok egyenesen a tengervizéből gyártják oly mérvben hogy egy vízpároló edényük egy épület, melyben 2,700,000 köblábnyi víz tétetik ki a nap hevénék

Nem terjeszkedhetünk itt ki ezen vegyszerek gyártásának bővebb ismertetésére. A sók és savak készítésére nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez oiy mesterséges, annyi ügyességet s pontosságot igényel, miszerint, nem ismétél, hetjük elégé hogy nekünk kiknek 10 □ mfnyi szikósít, glaubersót, szódát tartall mázó oly területünk van, mely ezen sókat esők után tisztán kivirágoztatja s kik kősóban is annyira gazdagok vagyunk (70,000 millió mázsa) hogy egész Európa fogyasztási szükségét 1000 évig bíránk, asztali söneműekre nézve fedezni – figyelembe véve a sóvári kimeríthetlen sóforrásokat is, világos előnyeink vannak NyugotEurópa nemzetei, államai felett.

Az angol ugyanis, miután ily óriási edényekben a tengervizet a naphevének annyira kítette hogy az jelentékenyen megsűrűdik, t. i. Baumé sűrűméroje szerint „28 foknyi: ezen sűrített vizet részletenkint megfagylalja, fagylaló vagy jégkészítő (Curréféle) gépek által. Ezek gőzerő által hozatnak működéshe: lég-üressé teszik az étherrel ellátott edényeket; az éther gyorsan elpárologván az edények külterületét s az azt övező vizet 20-25 foknyi hideggé teszi, aztán az éther más edényekbe vezetettvén ott össze nyomatik, folyós testé válik, s melegét elereszti, átadja az edény körött folyó víznek stb. Szükséges pedig ezen fagylalás

b) Gyapjúipar.

Nemzeti közkefejlődésünkre nézve legjelentékenyebb iparágak levén azok melyek nem az egyesek szeszélyének vagy fényűzésének hanem a köznemzeti szükségnek vagy igényeknek kielégítésére vonatkoznak: méltán az elsőbrendű ügyek közé sorozzuk a gyapjú - ipar felkarolását annyivalinkább mert köztudomású dolog ama vizsás helyzetünk miszerint: hazánk népességéhez képest elsőrendű termelők és majdnem ilyen fogyasztók vagyunk, de szükségletünket nem önmunkásságunk által hanem ama szokásos utón elégítjük ki melyre elmondhatjuk: „drágán vettük olcsón adtuk épen azt mire szükségünk volt.”

Mint szükséges és illő dolog, hogy népünk bőviben legyen a csinos fehérneműeknek, ágyneműeknek, asztalneműeknek sőt a nővilág a már említett ízletes gyapotszöveteknek, úgy szintén szükséges és illő hogy kivált a férfiak bőviben legyenek a szép és jó posztóruháknak, melyekhez a hazaföldén legeltető juhnyájak ép oly bőven megtermik a kellő nyersanyagot mint megtermi alföldünk a kendert vagy a felvidék a lent.

Nem méltán szégyelhetnénk-e országszerte hiányt szenvedni

mert a tengerivíz 0.86 kénsava csupán ez utón vehető' el rokonaitól s alakítható át kénsavas sziksóvá, miután aztán a még benmaradt sóneműek forralás, elpárolás útján vétetnek el a víztől.

Igaz, az angol vagy francia ezen mesterséges és költséges eljárás után 1 kőb métrenyi 28 fok sűrű tengervízből $3\frac{1}{4}$ mázsa különféle sókat (40 kilogr. sulfate de soude anhydre, 10. kii. chlorure de potassium, 120 kii. sel marin raffiné) nyer, de nekünk ily mesterséges eljárásra szükségünk nem levén, világos, hogy még több s még olcsóbb sóneműeket termelhetünk mint ők

Legnagyobb akadálya lehetne hazánkban a szövetfésztésnek az hogy iparrajziskoláink nincsenek, melyre más államok sokat áldoznak – és nem hiában. A közönség minduntalan más mintákat, más alakokat igényel, melyek fogalmazása művészet, kimetszése mesterség s alkalmazása sok ügyességet kivan. A hollandiak már Japánból, Chinából stb. hordják évtizedek óta az eszméket, hogy itt a közönség ízléséhez idomítsák. Százazrekbe kerülnek egy egy gyárban évenként a minta alakok. Óhajtható volna hogy közönségünk mérsékelje szeszélyeit a kelmék színezetére stb. nézve. De mert erre kilátásunk nincs, nekünk is iparrajz tanodákat kell állítanunk. Miben a szeszély kielégítésén kívül azon nyereségünk lenne, hogy ízlésünk általában nemesebbednek s végre műízlésünk is terjedelmes alapot nyerne.

ezen kelmékre nézve melyek egyszersmind a csinosabb bútorzat kelméi is – ha a természet ezek anyagainak bőven rendelkezésünk alá adván, nem igyekeznénk azokat a mennyiben lehet saját előnyünkre fordítani.

Megjegyzendő itt hogy a magyar birodalmon a közös osztrák birodalomtól mint az előbbeni cikkben úgy ebben is elkülönítve kell figyelemre vennünk, mert annyira különbözők termelésünk-iparunk és igényeink viszonyai, hogy igen könnyen tévedésbe esnénk, ha p. o. Magyarországot mint Ausztriába beolvasztott tartományt figyelembe nem vennénk s mindig csak a közös Osztrákországot szerepeltetnénk Európa államaival szemben.

A gyapot, len, kender és gyapjú ipar ugyanis az osztrák örökös tartományokban annyira kivan fejlődve, hogy igen megelégedhetnénk sorsunkkal, ha alkotmányos viszályaink rendezése után 40-50 év alatt ezen iparágak hazánkban azon fejlődési pont-ra érhetnének, melyben most az örökös tartományokban vannak: értékre nézve.

Az osztrákbirodalom gyapotiparából 350000 ember él s a termelési érték 120 millió forint. Mihez itt csak tájékozás végett említjük hogy Anglia gyapotiparával csak 400,000 munkás foglalkozik s mégis 600 millió forint értékű termel. Az angol iparosok értelmi és ügyeségi túlsúlyát tehát el kell ismernünk s így világos hogy kívánságunk, még épen nem túlzott, ha eme csekélyebb eredménnyel 40-50 évi küzdelem után beérjük – vagy csupán tökéletesebb kezelés után sóvárgunk.

Mi a len és kender ipart illeti itt az osztrák örökös tartományok oly nagy mérvben működnek hogy Európa minden államait felül múlják. Az évi ipartermelés ugyanis 150 millió forint. míg Angliáé csak 142 millió forint. Az örökös tartományokban azonban rá. e. 4 millió lakos foglalkozik ezen iparággal míg Angliában csak 80000 – s így nem lehetünk túlzottak ha netalán valamivel sikeresebb eljárást óhajtanánk hazánkfiak számára hol a kéznek mégnemannyira vagyunk bőviben, hogy fonogatásra is reá érnének a családapák.

A gyapjú iparban már csak félannyit termel Ausztria mint Franciaország s ennél is többet termel Anglia. De itt is főhiba a gépek hiánya a rossz munka elosztás, miszerint itt 400,000 egyén

dolgozik ama felényinél is kevesebb eredményért, melyet Angliában 160,000 egyén elér.

Természetes tehát, hogy az osztrák birodalom iparosainak is minél több jó gépet, jó munkást kívánjunk. Kívánjuk, hogy okuljanak az angolok munka elosztási és a szakmunkák társítási alkalmazásán. De kívánjuk ezen elveket honosítani is minélelőbb – mert ugyancsak kell igyekeznünk, hogy bár így is elérhessük a gyapjuiparnál ama még mindig szép 120, millió forintnyi ipartermelési fejlődéséget, melylyel most az örökös tartományok dicsekedhetnek.

Midőn ugyanis hazánkban ezen három iparág 500 millió forintnyi termelést fog évenként felmutatni – akkor már kevés kendert, lent s gyapjút fogunk eladni nyersen, sőt a gyapotiparral is ismerősebbek leendünk, és nem lesz népünk oly primitív állapotban, öltözködésre, butor s más szövetekre nézve mint most. Sőt egészen másképp fognak idomulni a gazdasági és ipar viszonyok. Milliányi kéz leend alkalmazva a szövetkészítő gyárakba. Milliányi kéznek kell foglalkoznia ezen gyárak felállításával, felszerelésével és azon eszközök előállításával, melyekre igenis szüksége leend azon mezei gazdáknak, kik a gazdaság terén maradtak. Sőt itt is nagyon megváltoznak az arányok. Milliányi kéz fordul a kender és lenipar felkarolásához. Más arányok állanak be a vetésforgás, takarmányozás s juhtartásra nézve stb. stb. Nem fog nyakán veszni a magyar embernek gabonája: jó áron megveszik ezt az iparosok helyben s így lehet és illő dolog lesz, hogy ezek iparcikkeit, szintén jól megfizesse s bőven fogyassza a magyar ember.

Megfoghatlannak látszhat Európa előtt, melynek viszonyai-ban Magyarország mindig oly színben tüntetik elő mint az egységes Osztrák birodalom felerésze – hogy a birodalom ezen részében az összes iparágak termelése úgy áll az u. n. másik felerészhez mint $2\frac{1}{2}$ a 13-hoz. Megfoghatlannak látszhat Európa politikusai és diplomatikusai előtt, vagy a világtárlaton – az avatlanok előtt, hogy az u. n. egységes kormányzat vagy közös szövetség dacára a mi összes ipartermelésünk csak 140 millióra megy holott, a másik félrészen majd 800 milliót tesz. Nem keressük itt elmaradásunk okait. Legyen elég megjegyeznünk, hogy ez tényleg így van. És épen azért hazánkat mindig külön szempontból kell tekintenünk.

Ezért kell igyekeznünk, és mielőbb felkarolnunk kivált a legszükségesebb, közfejlődésünknek leginkább megfelelő iparágakat – minő p. o. a gyapjúipar.

Nem könnyű feladat pedig ennek felkarolása, bár az út már meg van törve előttünk.

A gyapjú bár mennyire ki legyen tisztítva minden idegen résztől, nem oly alkalmas a gépfonatásra mint p. o. a gyapot. Pedig nem kis feladat annak kivált az állatizsirtól, a gyapjúzsirtól megtisztítása.

Igaz azon 6-7 százaléknyi zsír, mi a gyapjúban van (a szokásos mosás után) annak ki hozzálát csak hasznot hajt, mert p. o. Rouenben, Mauménè és Rogelet gyárában a gyapjú mosás 10 millió kilogr. után 150,000 frc. tiszta jövedelmet ad; mert 28 fontnyi gyapjúzsírból 12 font oly hamuzsír kerül ki, mely 17 font salétromnak megfelelő.

Mi azonban még nem ismerjük ezen ipart és szívesen oda engednénk a gyapjú zsírosságát kivált ha magunk akarnánk azt megfenni.

A gyapjú mosás ugyanis hálátlan nehéz munka – 3 ember alig bír 500 fontot ki mosni – kosarakban, úgy mint 10 év előtt szokásban volt. Most már mosógép által 2 ember naponta 1.500 fontot tisztít ki; és ez η agy előny. De ezt meg is kell szárítani. És ki győzne egy gyárban 25–30 ezer mázsa gyapjút megszáritgatni, szabad légen, kivált télben?

A gyapjúiparosok tehát szárító készülékeket használnak. Legújabb javítás Pasqual gépészé Reimsban, mely egy jól fűtött 6-7 öles készülékben erős légmozgalmat idéz elő; a nedves gyapjút végetlen vásznakra rakja, melyek lassan haladnak át ezen készüléken: nedvesen mennek be és szárazon jönnek ki.

Némely gyapjúban számtalan apró tövis moszat van. Ilyen rendszeren mindaz mi Algerben terem. Sokáig nem tudták ezt jól feldolgozni a gyárosok, míg nem Sykes és Hogdan egy ehhez kellő tisztító gépet talált fel. Ezen gép által most egy nő azon munkát mit ezelőtt 20 nő tett, jobban elvégzi.

Minő hatalmas fésűk működnek már a szálak párhuzamos rendezésére? Erről az előbbeni cikkben szoltunk. Ez már nem új találmány s nem különbözik a gyapot fésűhengerektől. De még

mindez kevés volt ahhoz, hogy az ember a gyapjút gépfonásra alkalmassá tegye.

A gyapotot már 60 év előtt, úgy a hogy gépek által fonta az ember. De a gyapjú ily módoni fonását 30 éven át hasztalan kísértgette – ezer meg ezer módon; és a gép általi szövés csak 15 év előtt ért oly sikert, melylyel megelégedhetünk, mert nagyon rugonyosok s a sodrás által is kevésbé összetartok a gyapjú szálak, könnyen szakadnak kivált a szövésnél. Most már a szövés több csolnakocskákkal többféle színnel és gépszerűleg megy Mercier találmánya nyomán; és alkalmas mindenféle u. n. combinatiókra.

Így haladtak elő lassankint Európa iparosai e nehéz pályának minden mütéteién. Egyik legnehezebb feladat volt a posztó szárítás. Ehhez is találtak készüléket, melylyel az időjárás szeélyétől mentesen két ember most 2,500 rőf kelmét megszárit naponta.

Mennyi baj, mennyi küzdelem volt a gyapjú szövetek festésével? Mennyire elégedetlen volt a közönség a régi színekkel? Köztudomású dolog. De a mely feladatot megfejteni lehet – csak tanulmányozni és kísérteni kell s a feladat megleend fejtve.

A festanyagok gyártása pár évtized alatt jelentékenyebb előmenetelt tett mint ezelőtt évezredek alatt. Oly tudományos ismeretek jöttek segélyére e téren az iparosnak, melyekről a régi bölcseknek fogalma sem volt. Egybe szedték a vegyészek a föld legkülönbözőbb terményeit, ásványait, növényeit, állati festanyagait stb. tanulmányozták ezek vegyrokonságát egymással, azon etetőszerekkel, melyekben fel lehet vagy kell olvasztani mint szintén azon kelmékkal, melyekhez le kell kötni a festanyagokat. Nem találtak a természetben tiszta festanyagokat. Rendesen több szín van egybe vegyülve, melyet igen nehéz elválasztani. De ez is csakhamar sikerült. Némelyik festanyag igen drága volt – e helyett tehát olcsóbbat kellett keresni. Az ultramarinnak fontja p. o. a múlt században 1000 forint volt. Leykauf 25 év előtt mesterséges utón kezdett ultramarint készíteni. E találmány következtében ezen festanyag fontja 25-30 krajcár. A gyapot kelmékre nézve nagyon nehéz volt oly festőanyagot találni, melyet olaj által lehet lekötöni: a gyapot szövetek a színt nem tartották, kellemetlen tapintatot nyertek a kemnyés festékektől. Végre sikerült közbenső

vagy közvetítő vegyszerek által ez is – s ennek köszönhetjük a gyapotkermék élénk színét, puhaságát. Összefüggésben van a festanyagok ára a só árával, mert ebből készítették a lúgzők, etetők stb. Később leend alkalmunk látni mily mesés olcsóság Angliában a só ára – és mily óriási mérvben gyártatik.

Egyik legjelentékenyebb találmány volt az anilin színnek feltalálása s gyárszerűleg készítése. Ezt akkor találta fel Perkins, midőn a gázvilágításhoz igényelt kőszénsalak vagy kátrány felhasználását kísértgette – kioskodni. Az anilin nyomán egészen új világ nyílt a festanyaggyártók számára: anilin, parafin, chinolin, nitrobenzin, benzol, anthracin, fuchsin, pyridin, picolin, luditin, lepidin stb. stb. egész sereg élénk új szín, melyet az őspálmák a tán akkor még tisztább légben a melegebb naptól sajátítottak el.

Nagy tudomány a festanyagok vegytani sajátságainak s ezeknek egymáshoz, a sókhoz, savanyokhoz, a napsugarak hatásához, és a festendő állati s növényi szövetanyagokhoz viszonya. Nem is gondolják meg a színekben végnélkül válogatós hölgyek: mi mindent kivannak az iparosoktól, a vegyészektól, a tudósoktól?

De végre is, igényeik, a mennyire lehet ki vannak elégítve. És mi mindezen felfedezési kísérletektől megmentve – holott némelyik szín engedékenysége elég volt egy kelme árát $\frac{1}{3}$ -ra szállítani – először is oly biztosan használhatjuk fel eme találmányok gyümölcseit mint maguk a feltalálók.

Nagy előny ez, melynek mellőzését oly drágán fizetjük meg a feltalálóknak, a mily ócsón juthatunk találmányaik felhasználásához.

Kétszeres termelés és értékesítés, kétszeres jövedelem és megtakarítás? – vagy – folytonos kiadás – a legszükségeseb öltözéki, bútorzati, asztal, szőnyeg stb. cikkekre? E két feltétel közt kell választanunk. És minthogy köz nemzeti kifejlődésünknek csupán az elsőbb felel meg, remélnünk kell, hogy a szövetek gyártását ezután több figyelemre, több tanulmányra fogjuk méltatni, mint méltattuk eddig.

c) Gépek és eszközök gyártása.

Az iparüzlet mindennemű műtétei olyanok, mikép azokat kellő alkalmas eszközök nélkül végrehajtani a legértelmesebb és ügyesebb ember sem képes, s:gy a tökéletlen eszközök s gépekkel dolgozás, nem hogy fejtené, sőt elnyomja az értelmet és okos, ügyes emberek műterményeinek is oly alakot ad, mely nem kedvező alakban tünteti elő műveltségüket míg viszont: jó gépek és eszközök által a kevesebb értelmesebb ember is bámulatos eredményeket idézhet elő, és ezen működése, eszközeinek s gépeinek vagy azon anyagoknak melyeket feldolgoz, kiismerése: jelentékenyen fejtí, gyaráptja értelmességét.

Vannak gépek s eszközök, melyek nélkül az emberiném szellemfejlődése előbb nem mehet. Vannak értelemképző eszközök és gépek. Maga az eszmecserék eszköze az írás: az elme termékeinek, ismereteinek, észleleteinek raktára az irodalom, gépek és eszközök által fejlődött ki, ezek által működik, és ezek nélkül nem létezhet. Vannak eszközök és gépek, melyeknél fogva a termelés, feldolgozás és értékesítés két, háromszoros s némely irányon több eredményt ad – mint a tökéletlenebbek által. Sőt nincs oly munka vagy műtétei, melyen meg ne látszanék: minő eszközzel volt végrehajtva? és meg ne lehetne ítélni, jó vagy hitvány volt-e ezen eszköz? Pedig ezenkívül még sok időt és erőt kell pazarolnunk a tökéletlen eszközök kezelésére.

Egy nemzet köz értelmi és anyagi kifejlődésére tehát oly mulhatlan szükséges, hogy azok kiknek ehhez idejük, erejük van, vagy kik társulás útján tehetik, minél nagyobb mérvben és fejlődési pályájának minél magasb tökélyfokán karolják fel s léptessék életbe a gyáripar jelentékenyebb ágazatait: mikép ezt első rendű polgári kötelességüknek mondhatjuk, melynek teljesítése által bár önérdéküket is előmozdítják, de sokkal több hasznot tesznek a hazának mintha pénzüket és vagyonukat áldozatképen, jótékony célokra felajánlanák, és bár mily távol álljanak a tudományoktól a gépgyár vállalatok, egy tudományos férfi sem hozhatja kétségbe, hogy nem kisebb szolgálatot tehet egy jó gépgyáros a tudomá-

nyosságnak, mint a tudományosság a gépek s eszközök tökélyesítésének.

Önmagunknak kell pedig ezen iparág felkarolásához látni, mert olyan az emberi természet, mikép örömet nélkülöz, sőt végre érzékeny hiányt szenved, kivált az ily cikkekben, ha azokat drága pénzért kell külföldről hozatnia; és az u. n. védvám, melynek célja az, hogy a külföldről behozatal helyett a belföldi gyártást emelje, mint említők és mint a gyakorlat mutatja, céljával épen ellenkező eredményt hoz, mert eredménye rendesen az hogy: a szabad verseny által nem ösztönöztetvén, a belföldi gyárosok megszűnnek újításokat, befektetéseket tenni és gyártanak régi alakú gépeket és eszközöket, drága pénzért, melyek nemhogy emelnék, de elkedvetlenítik a termelés és feldolgozás minden vállalatait.

Jó gépek és eszközök nélkül nem tehet jó munkát a gazda sem a földművelésre sem terményei feldolgozására nézve, még kevesebbé az iparos a gyáros, mert ennek a jó eszköz egyetlen fegyvere. Még vásárra sem vihetjük terményeinket, ha nincsenek vagy nagyon tökéletlenek közlekedési eszközeink. Általában oly köz nemzeti szükséglet jó gépeket s eszközöket gyártanunk mind a termelés, mind a feldolgozás, mind a szétosztás minden műtéteihez, miszerint sok milliónyi napszámot és kézerőt pazarol el, és csak csekély eredményeket mutathat fel szorgalmas fáradsága mellett is egy nemzet azok hiányában míg 4-5-szörös eredményeket vívhat ki a másik jobb gépek és eszközök által.

Érintettük mily lassan s mily csekély lépésekkel haladt elő a találmányok terén az emberiném. Találmányai jelentékenyebb része a gépek s eszközök készítésére vonatkozik.

Mint valamely élő lény annyi különféle szervekkel bír egy óragép, egy szövő fonó gép, kivált gőzmozdonyhoz alkalmazva. De nemcsak az alak a szerkezet, a szervek egyes részeinek meghatározása – de ezeknek a köz összes működésben szükséges anyagokból kiidomítása is oly nehéz feladat, mely sok tudományos ismeretet a testek sajátságainak a mozgás törvényeinek stb. pontos és részletes ismeretét igényli.

A gépek és eszközök nagy része fából vagy fából és vasból vagy vasból s más ércekből van egybe szerkesztve. A faneműeket még meglehetősen könnyedséggel és szabatosággal tudjuk kiido-

mítgatni – kivált ha már bírunk a munkánkhoz megfelelő eszközökkel. De a vasneműeket, önmaguk által kell feldolgoznunk. Oly kemény acélt kell a vasból készítnünk, mely által munkák habár lassú de sikeres legyen. Ily acélt nem ismertek a régiek, még a múlt századbbeliek sem – pedig ezen acél neműek munkájától függ munkánk eredménye a vas s más érc anyagokban, mint függ a vasneműek munkájától, a faneműek átídomítása s végre a termelés feldolgozás és szállítás eredménye a gazdaság, ipar és kereskedelem terén.

Minél tisztább a vas minden más anyagtól, annál szilárdabb. A szemet azonban csak Bessemer találmánya nyomán lehet tőle teljesen elvenni. Sajátságos zárt kemencékben történik ez, melynek fenekéről erős légroham tolatik fel, hogy az olvadt tömeg minden «részcskéjét felkavarja s élennyel ellássa. Az első 5-6 perc alatt barna füst, sárgás vagy veres lánggal s temérdek szikrával dolgoztatik ki, ezen éghető anyagból. A második 5-6 perc alatt a füst megszűnik a világosság élénkebb a forró anyag mozgása nyugtalanabb, szikrái nagyobbak erősebben lövellnek ki. De ez csakhamar szűnni kezd: színes sugarak zöld, kék, violaszínű szikrák váltakoznak, különféle árnyalatokkal. A harmadik 5-6 perc alatt a láng gyorsan kialszik – s ez annyit tesz, hogy a szénanyag kiégett a forrás csendesebb s oly olvadt acéllal rendelkezünk, mely az eddig ismert öntött vashoz úgy áll, mint a legjobb vert s edzett acél a puha nyersvashoz.

Nagy előny ily anyaggal bírnunk – de ez még mind kevés alkalmazást nyer, nagy nehéz munkánkban.

Óriási fűrő, metsző, vágó, gyaluló s ütőgépeket kell állítanunk az ezekhez képest csekélyeknek látszó eszközök feldolgozása végett. Nagy súlyt, erős ütést, különféle kör vagy csavarszerű működést kell egyesítenünk egy-egy pontra, hogy kellő eredményeket hozhassunk elő. Srófok tartják egybe gépeink s eszközeink nagy részét – jó srófok nélkül csakhamar széthull az erős rázkódásnak kitett gép vagy eszköz. Jó srófokat kell tehát készítnünk. De ez nehéz feladat, melyet hazánkban nem láttunk kellően megoldva. Ki kell próbálnunk az anyagot, melyből dolgozni akarunk – s ehhez már igen mesterséges készülék oly gőzök kell, mely akaratumnak engedelmeskedve gyors óriási ütésekkel adjon a

60-70 fontos vasgömböknek, míg szét nem esnek. Ez összetartás! erejük mérlege.

De nemcsak ily egyszerű műtételekre van szükségünk. A nagy erőhöz hajlékonyságot is kell kötnünk. Hány különféle alkat-része van egy gözmondonynak? és a gözkocsiknak – többnyire vasból. És ezt mind gépek által kell készítenünk – ha t. i. primitív állapotban nem akarunk maradni.

Nehéz feladat egy hosszú érchengert mint p. o. egy sugár agyu, kifűrni. De ez is meg van már fejtve: számunkra. Egyik londoni gyáros oly gépet állított ki a közelebbi világtárlaton, mely szabatosan kiesztergályoz bármely mértani alakot. Némelyik gép annyi lyukat s oly távolságban fűr egyszerre a hüvelyknyi vastag vastáblán, mennyit akarunk p. o. egy gözgép katlanhoz. Másik csavarokat készít deréknyi vastag vasrudakból ha kell. Szintén jó gépek kellenek a kőfaragáshoz, p. o. a kova malomkövek bányászatahoz és faragásához; az épület s más kövek fűréséhez, gyalulásához, fűréseléséhez. És még hatalmasabbak azon gépek – melyek által ezeket készítjük. Hatalmas egy kisded eszköz a jó ráspoly. A ráspoly készítésben régóta versenyezett Anglia és Franciaország, változó sikerrel. Mi e téren teljesen járatlanok vagyunk. Pedig nem nehéz az előttünk járók nyomába lépni – kik igen sok kísérletet tettek csak a végett is, hogy meghatározzák: minő szögletek alatt kell találkozniok a ráspoly vonalainak? és jobb-e a hullámzó vonalrendszer az egyenesnél?

Deréknyi vastagságú jó hengerezett vasat 1-2 perc alatt ketté vág az acél karikafűrés ha a vashenger meg van tüzesítve. Egy másik gép mintha vasból volna oly könnyen idomítja gözkocsi kereké a vasrudakat.

Még nagyobb tökélyvel működnek a már jól készített vas gépek és eszközök a fákban. Egy karika fűrés percenként 2,500 lábnyi utat tesz, útjával aránylagos eredményt idézván elő, míg a vasban csak 25 lábnyit tehetett. Vannak másológépek, melyek két oldalra egyenlő vágásokat, véséseket tévén híven lemásolják fába, az eléjük tett metszvényeket. Egyik elmés francia oda módosította ezen két oldalra dolgozást, mikép az ő másológépe változtatva: jobb és ballábra oly pontossággal készít kaptafákat a mint azt szemmérték után lehetlen – kivált hasonló gyorsasággal elké-

szítani. Némelyek már az erdőbeli fákat gőzerővel fűrészselgetik – bár, csak kivételes esetekben. Mások, több sikerrel apróztatják gépeik által a kivágott fákat: csak gályákkal táplálván a mozdonyt. Átalában oly tökélyre fejlődött hazánkon kívül a gépek és eszközök gyártása és ezeknek az ő feladatukban: vasban, kőben, fában munkálkodása mikép az emberi vagy állati erőt megkímélve oly eredményeket hozhat ki mindennemű munkájában egy-egy munkás, mely eredményére s tökélyére nézve a mi munkánkat sokszorososan meghaladja.

Soha nem emelhetjük oda iparunk jelentékenyebb ágait, hol ők most vannak, ha gépeinket és eszközeiket honosítani nem fogjuk. Pedig gazdaszatunk, mint említettük csak akkor léphet előbb, vagyis csak akkor lehet valóban jövedelmező, ha jelentékeny 3-4 millió lélekből álló iparos osztály keletkezik, mely a tápanyagokra nézve mint fogyasztó az iparanyagokra nézve mint értékesbítő s egyszersmind a kereskedelem táplálója lép fel.

Hiában termelünk az alföldön kendert, a felföldön lent, ha nem tudjuk feldolgozni. Nyers szövetanyagokat olcsóbban kaphatnak Európa gyárosai az orosz földről, Afrikából, Kanadából stb. mint tőlünk. És ha szükségét látnak kender s lenfélékben, felhasználják a gyapot minden nemét – ha ez nem elég a jutet, csalánt, komlót, platán és pálmafa rostokat, a kákát (melyet a Tiszamelléken ellátkoztak) az alfát vagy esparterot, mely igen divatos szövetet ad, az agave rostokat, melyekből 3-4 millió zsák kerül évenként Európába cukorral s egy zsák 16-24 krba jön.

Hiában termelünk szövetanyagokat, ha nem tudunk feldolgozásukhoz kellő fonó és szövőgépeket készíteni. A jelentékenyebb iparágak egymás nélkül ki nem fejlődhetnek. Ezeket tehát mind fel kell karolnunk erőnkhez képest – ha nem is valamely óriási mérvben, de a tökélynek azon pontján, melynélfogva iparterméseink kiállhassák a világipar versenyét.

Hogyan haladjon előbb gazdaszatunk, míg nincsenek jó földművelő eszközeink. Két, három milliónyi vasekére van szükségünk – a gazdasági eszközök gyártása is óriási előhaladást tett külföldön. De nekünk nincs elegendő jó gépünk s eszközünk. A nálunk ötszörte fejlettebb osztrák ipar magát sem képes ellátni gazdasági és kivált kertészeti eszközökkel. Pedig a kertészetnél és szőlőmű-

velésnél szintén jelentékeny szükség van jó metsző, vágó, nyíró, stb. eszközökre, kapákra, ásókra, baltákra stb. Gazda ember különben is örömet faragcsál, ékez, fótoz, rendez – maga igazgatja ekéjét, boronáját, szekerét, hordóit stb. és természetes, hogy rosz eszközzel inkább ront mint javít. Jó gépek jó eszközök jellemzik a népek műveltségi fokozatát – s ha ezt pénzért nagy részben megszerezhetjük – valóban hazafiúi kötelességünk, hogy inkább erre adjuk azon summákat, melyeket a „népre” akarunk költeni, mint . . bor és pálinkára . . (követválasztáskor) mert ezzel közkifejlődésünk nem halad elő.

d) V a s é s k ö s z é n i p a r .

Mai világban nem az arany, hanem a vas a „nervus rerum gerendarum.” Nem azon népeknek van sok aranyuk, melyek honföldje ebben gazdag, hanem a melyeknek sok vasuk van ha t. i. a vasat jól feltudják használni: mert az aranyat ki kell adni kezünkéből, ki kell vinni az országból, hogy érette jó gépeket és eszközöket szerezzünk. De a vasat nem kell kiadni kezünkéből, hogy vele évről évre sok szép aranyat szerezhessünk.

Nagy tévedés tehát minduntalan azon panaszkodnunk: nincs pénzünk; és arra törekednünk hogy kölcsön pénzek által szerezzünk jó eszközöket és gépeket a legszükségesebb gazdászati és gyári felszerelésekre – külföldről. Nagykérdés: ki fizeti e kamatait és a fáradságot az ily kölcsön pénz?! De bizonyos dolog, hogy ezerszeresen kifizeti magát a vas ipar – ha termékeit nem adjuk el nyersen, de inkább feldolgozzuk gépekké és eszközökké.

Százötven millió ember erővel dolgoznak az angol nép száma a milliónyi vaseszközök, vas karok, melyeket nem épen elsőrendű vasanyagából gyártott; 150-szeres eredmény ez az iparüzlet terén. És mi gazdáknak tartanánk magunkat, ha csak 5-szörös ipareredményünk volna. Hiszen ha gépeink csak 10-15 millió ember erővel dolgoznának – már meghaladná munkájuk minden erőködésünket – ha bár mindnyájan az iparterére lépnénk is. Pedig igenis van annyi vasunk, és pedig igen jó vasunk mennyiből ily erőt fejthetnénk, ha t. i. nem feledkeznénk még egyszer

smind a koszén bányászatról, mely a gőzgépek legjobb tápja s a vasneműek feldolgozásánál igen nagy segítéség.

Vas és kőszén termelés elválaszthatlan iparág: egyik a másikat fejti, gyarapítja; egyik a másik nélkül nem képes kifejlődni. Ezért egész hazánkra nézve jelentékeny fejlődést fog gyakorolni a Kassa-Oderbeg közti pálya, mert a gömöri, szepességi stb. bányák számára jó és olcsó kőszén szállíthat Oderberg és Ostrau vidékéről.

Nagy jótétemény leend ez hazai vasiparunkra, iparunk s gazdaszatunk közkifejlődésére nézve. De csak akkor, ha hazánk jó vasanyagát jó eszközökké s gépekké alakítandjuk.

Egy nagy közös hazai kincs a jó vasanyag. – Ennek segélye nélkül nem haladhat elő sem gazdaszatunk, sem iparunk sem kereskedelem: önerőnkéből. Pedig csak az a valódi gyarapodás mi önerőnkéből fejlődik. Mert mihez az erőt máshonnan kölcsönöztük – annak gyümölcseit kölcsönünkkel együtt visszaadjuk.

Közös kincsek hazánk vasérc telepei és hegyei. Nélkülöz - hetién szükségünk van ezekre mindenféle munkáink és műteteleink végrehajtásában – mint a viselendő dolgok idegzetére. Épen ezért igen nagy kárt tennének hazánknak s nemzetünk kifejlődésének vasgyárosaink ha iparterményüket, mint értesültünk, nyersen szándékoznának cserébe adni a morvaországai és sziléziai szenekért.

Igaz, lehetne egy mázsán 50-60 krajcár jövedelmük holott most egy sincs. És ez nekünk nagy segítség volna – hamarjában. De nem lehetne ugyancsak egy mázsán 50-60 vagy épen 5-6 százforint jövedelmük, ha ezeket eszközökké, gépekké értékesítenék?!

Huszonnyolc kéz munkáját helyettesíti p. o. egy varró gép. Nem szívesen megadhat-e ily segélyért egyszer mindenkorra 100-120 forintot egy varróleány – egy mesterember – kesztyűs, szijgyártó, szabó stb.? . . . És mibe kerül egy varrógép kiállítása? ...

Nem szívesen megadhat-e egy kapcakötő gépért egy-egy családanya 40-50 forintot, mely 3-4 perc alatt elvégez egy kapcát vagy női lábtyút. A családanyák hazánkban általában igen keveset olvasnak: mindig „dolgoznak” – azt hiszik a kapca

kötés is munka. M. Jaquiu a női harisnyák tucatját már 1 írtért a férfikapcákat felényiért állítja ki az ő körbekötő gépje által. Egy egy családaya egész napi kötése tehát legelebb néhány krajcárt ér – és nincsenek-e ennél szükségesb teendők? melyekhez sokat kell olvasni, gondolkodni. Növelheti-e gyermekét kellőn ki önínagát nem növeli? Pedig a a családanyák írják be s idomítják egész életre kihatólag gyermekeik agy s szívhártyáit, eszmékkel, érzelmekkel. – És mibe kerül egy ily gép kiállítása?

De mibe kerül egy mázsa patkó, kasza, sarló, kés, borotvacélgomb, acéltű, rugó stb. kiállítása? Vagy a cséplőgépek darabjai a hajtómű, rosta stb.... ahhoz képest amint azt ellehet adni? Bizonyosan sokkal kevesebbe – holott a vevő is – bármily drágán vette legyen, nem bánja meg ha jó gépet s eszközt vett.

Felföldünk iparosai ily módon bizonyosan igen sokkal több hasznot húzhatnának az alföldi gazdáktól és a honi iparosok s gyárosoktól – mintsem 50-60krt: mázsánkint, feldolgozatlanul adva Sziléziába. És mégis örömet adhatnák meg e nyereséget saját hazánkfiái ha ipar s gazdaszati termelésük csupán kétszereződnek is pedig még ekkor is olyformán állanának az örökös tartományok termeléséhez kivált az ipar terén, mint 1: 3-hoz.

Nem figyelmeztethetjük elége hazánkfiáit a különködés eredménytelenségére s az egymáskezére dolgozás óriási eredményeire. Mi hasznuk lehet p. o. x és y birtokos uraknak egyenkint, ha vasércbányája és szenesítendő erdeje ugyan mindkettőnek van, de oly módon elcserélve, mikép onnan hozatja egyik a szenet, hol a másik ércbányája van; viszont emez onnan nyeri az ércet honnan a másik de szenet ismét máshonnan 5-6 mérföldnyiről hozat – tengelyen – vagy bőviben levén a szénnek ő viszont onnan hozat vasércet hova a másik ezen szenet viteti stb. stb. És mily egész más eredményekben részesülne mindenik ha a szén és vasérc birtokos részvényes társulatot képez: a vasat nagyban gyártya, végre egy olcsó 3-ad rendű vasutat hoz létre a társulat (valamely kőszénbányászati társulattal kezet fogva) egy kőszéntelepig; és igyekszik p. o. az angol gyárosok nyomán egy gyárban annyi vasat termelni, mennyit most egy megye alig termel.

Szükséges pedig vastermelésünket főkép a kőszénre vagy épen a turfamezőkre alapítani, mert 12-14 millió öl fát fogyasztunk és

az erdők utánnövése alig 9-10 millió ölnyi vagyis szemmel láthatóan kevesebb mint a fogyasztás. Azon időktől pedig, midőn a Szabolcs, Biharmegyei vagy a Váctól Alpárig nyúló homokrétegek befásíttatnak, igen messze vagyunk. Sőt ekkor is messze lesznek ezektől a felföldi vasérctelepek.

Írland némely vidéke egészen kirívó jóléti színezetet öltött a turfamezőkön, mióta a turfát 4-8 lábnyi víz alól kiszedni, összepréselni, megszántani – és vele vasat készíteni megtanultak. Legjobb borotvák most a turfával készített acélból gyártatnak. És – ki az ecsedi, fertői, alibunari stb. stb. lápokat ismeri az nem mondhatja hogy ezekben szükségét szenvednénk.

De vannak nekünk jelentékeny kőszéntelepeink is. Éspedig némelyik első minőségű. Pécs városa mellett egyik kőszéntelep 140 lábnyi vastag s mázsánként 6147 melegségi egységet tartalmaz. A bánságban Resitza, Doman stb. vidékén egy mázsa hőtartalma 7229 melegségi egység, holott az Ostrau vidéki csak 6032. És mégis ez utóbbiban majd 4 millió mázsányi bányásztatik, m ig az előbbeni kétszázezer mázsányira sem megy.

Nem számíthatjuk ki mily lendületet adhat vasiparunknak a salgó-tarjáni telep, mert bár anyaga nem elsőrendű, de alkalmas a vasgyártáshoz. És ezért nem szégyelhetjük elége hogy ily vállalat – oly csodálatos viszályokon ment át, minők a vállalat lételét veszélyezték, hitelét alá ásták, s más kevesebb előnyös vállalatoktól mindenkit visszariasztottak ...

A bécsi geológiai társulat 239 féle tüzelő anyagot állított volt ki Londonban a szövetséges birodalom különböző helyeiről. A kőszén bányászat eredménye 10 év alatt háromszorosra emelkedett. Nincs tehát okunk kétkedni hogy tüzelő anyagban bővülködünk s azon körülmény hogy a kőszén behozatala közgazdászati tételeink közt nem szerepel arra mutat hogy igényeinket bőven fedezhetjük, holott p. o. Franciaország több mint százmillió mázsa szenet vesz Belgiumtól, Angii ától s szomszédaitól. De pedig nemépen így áll a dolog.

Vannak ugyan nekünk, azt sem tudnánk minő nagy széntelepeink. Cseh és Morvaországot gazdagnak tartjuk e részben, mert hiszen e két kis ország együtt annyi iparcikket gyárt mint összesen a magyar birodalom – éspedig a gyáriparnak egyik legjobb mérve

s alapja a kőszén fogyasztás. Ámde egész osztrákbirodalom csak felényi kőszén fogyaszt, mint mennyit készpénzért vesz Franciaország. És Poroszország kőszéntermelése $3\frac{1}{2}$ annyi mint az osztrák összes államoké. Világos jele ez az osztrákbirodalom ipar szegénységének, melynek örökös tartományai]: Magyarország és kapcsolt részeihez gazdagok, mert mint említettük a mi ipartermelésünk az örökös tartományokéhoz úgy áll mint $2\frac{1}{2}$ áll a 13hoz; a gyárosok és kézművesek száma viszont az örökös tartományokban úgy áll hazánkhoz mint 18 a 4-hez. E számok szólnak.

Világos mérve az ipar kifejedésének a kőszén fogyasztás mert a szél, víz s állati erőn kívül a tűz az egyetlen hatalmas mozdító az ember kezében, mely olcsóbb mint az állati mozdító és engedékenyebb, rendesebb mint a szél és víz. Anglia m. e. 100 millió tonna kőszén termel és fogyaszt. Az osztrákbirodalom $3\frac{1}{2}$ millió tonnát, melyben a mi termelésünk és fogyasztásunk $\frac{1}{2}$ mill. tonnára sem megy. S így természetes hogy a hazánk területénél nem nagyobb Anglia jövedelme legalább százszor annyi mint a mienk ...

Mily erőt fejtenek ki más nemzetek a kőszén bányászat körül? csak egy példát említünk. Franciorszámban Moselle depban M. Pouge úgy vélekedvén hogy a Sarrebruck melletti kőszéntelep Saint-Avold határáig nyúlik, mely vizenyős: társaság alakult mely a víz eltávolítása végett egy 400 lóerejű gépet hozott alkalmazásba és öntött vaskarika gyűrűkkel 70 ölnyi (150 métre) mélységbe ereszkedett alá, hol még 50 ölnyre kellett lehatolni a réteg kellő kiaknázása végett s így m. e. 120 ölnyi mélységből történik a kiaknázás – a víz alól.

Nálunk nincs erre szükség. De minek is fáradnánk ha a szén nem kell senkinek? vagy alig fizeti ki szállítási díját? Igaz! Míg vasiparunk a kőszénnel közelebb viszonyba nem hozatik, addig nincs szükségünk a szénre. Vasiparunk emelkedésével arányos volna a kőszén fogyasztás – hanem még közlekedési irtaink és eszközeink is primitív állapotban vannak: gazdasági, kereskedelmi és iparüzleti szempontokból, mert az eddig épített vasút töredékek, melyek Kassánál, Váradnál és Aradnál megállottak legfelebb gazdasági szempontokból lehetnek célszerűek.

Kitűnő figyelmet érdemel a vasiparra nézve Bessemer említett eljárása, miszerint a forró olvadt vasat, minden szén hozzá

adása nélkül fúvatás által felhevíti s belőle minden éghető anyagot kiéget, kitisztít.

Bessemer eljárásánál fogva oly anyagot nyer az ember a vasból, melyet még nemismert és mely számtalanféle alkalmazásnál fogva jelentékeny változásokat kezd előidézni a vasipar legtöbb ágaiban. Ezen acélanyag egy négyszög centimétrenyi vastagságban 90 mázsa: ugyan ily vastagságban mint „vert acél” több mint 200 mázsa terhet bír el.

Nagy nyereség volna hazai vasiparunkra nézve, kimutatni hogy vannak-e olynemű vasaink, melyek ezen eljárásra alkalmasak? Van-e a mi vasunkban azon bizonyos hajlama az acélosodásra (propension aciéreuse) melyet Anglia s Franciaország iparosai saját hazájukban hiában keresnek s melyeket Svéd- és Oroszországból drága pénzen megvesznek – mert ezekkel teszik alkalmassá az acélosodásra saját vasukat.

Nagy nyereség volna gazdaságunkra nézve a jó öntött acél szántóvas, mert olcsóbb és erősebb volna – kellő vigyázat mellett mint a vert vas. Az angolok már kaszákat is acélból csinálnak. Ezt nem kell, nem is lehet kalapálni. Igaz – könnyen eltörik ha az ember nem vigyáz vele, de könnyebben és jobban vág úgyannyira hogy 1½ annyit kaszál vele a munkás, mint a legjobb „Stájer” kaszával – egyenlő erő és idő reáfordítása mellett.

Köztudomású dolog hogy az angol vas olcsóbb saját piacainkon saját vasunknál. Igaz, hogy selejtesebb – de – évről évre jobb, mert az angolok tudományosan hozzá látnak a minőségjavításhoz ... A vevők pedig nem igen értenek hozzá – de tudva is örömet vesznek a kevesbbé jót – ha olcsóbb.

Anglia 70 millió mázsa vasat termel. Tehát többet mint kivülről egész Európa. Már maga ezen termelési arány mutatja, hogy ehhez földje kitünőleg meg van áldva – és csak köszönetet mondhatunk Anglia gyárosainak, ha ezen áldást velünk olcsó áron megosztják.

Vasgyárosaink természetesen védvám által akarják kiszorítani piacainkról az angol vasat. De hiszen elége kifejtettük már, hogy a vas mindenféle munkatételnek idegzete, eszköze, mely nélkül az ember tehetlen és melynek felhasználásával arányos hatalma embertársai és a természet erői felett. Ezt piacainkról visszaut-

sitni annyit tenne mint közkeifejlődésünket öntudatosan megakadályozni.

Hogyan lehet olcsóbb az angolvas, mely drága kenyéren, drága napszám mellett tőlünk 200 mérföldnyire termeltetett – mint saját vasunk? Mi lehet oka hogy az angol nyersvasnak tonnája (20 v. mázsa) a walesi kerületben 3 font 1 sh. Skóthonban, 2 font 14 sh, Clevelandban 2 font 4 sh. (24 frt.) s így mázsánkint $1\frac{3}{4}$ – 2 frt.?!

Hogyan lehet hogy némely gyárban, a gyáros saját hivatalos kimutatása szerint (Ulverstone, Lancashire: Schneider et Comp.) egy mázsa nyersvas termelése csak 12 krba kerül?

Hogyan lehet, hogy Anglia több tartományaiban a vertvas (Stabeisen) mázsája 3 frt. 3 frt. 57 kr? Melynek aztán természetes következménye hogy az angol vasat a világ minden népei szívesen veszik és Anglia gyárosai 7 millió mázsa vert vasat szállítanak szét a világpiacokra.

Bizonyos hogy Anglia földje a vastermelésre nézve természet szerint kedvezőbb mint p. o. a magyar felföld. Ott síkföldön számos apró folyók mellet vegyesen találtak kőszén, vasérc, mész stb. úgyhogy néhol ugyanazon gép emeli ki egyik láncon a kőszént a bányából, mely egy másik lánc által a vasércet húzza ki. De a természet ily jótéteményein kívül sokat köszönhet az angol saját szorgalmának, miszerint a vizeket szabályozta, jó fő és mellék utakat csinált s ezeken olcsón hordhatja szét terményeit.

És bár mennyivel kedvezőbb volt a természet a vasiparra ott mint nálunk vagy p. o. a már jó utakkal és a gyáros kezére dolgozó iparágakkal bőven ellátott Prága vidékén, igen csalatkoznánk ha az angol vasiparosok előnyeit főképp a természet bőkezűségében keresnénk.

Egészen más arányokat, más munkaelosztást más berendezést és az iparkifejtéséhez más szellemet más elveket találunk Angliában mint az osztrákbirodalom korona országaiban.

Az angol gyáros merész, vállalkozó, szívesen társuló ember ki meghallgat minden új eszmét és nem kímél költséget s fáradságot annak gyakorlati alkalmazásában. Ilymódon oly munkaelosztást, oly műtétéleket s ezeknek olymódoni társítását puhatolgattak ki és hoztak létre az angol gyárosok, melynél fogva munkájuk minél-

inkább szakokra oszlik, annál nagyobb szerű egy egy szakban és ezen nagysággal arányos az eredmény.

Igen tanulságosak a közelebbi londoni kiállításról hivatalos után közzé tett bírálatok. Ezek egyikében osztálytanácsnok Tunner úr hivatalos adatok nyomán párvonalba állítja a prágai vasipar egyletet, illetőleg azon eredményt mit ez 5019 munkással és 74 hivatalnokkal kihoz – azon eredménnyel, melyet egy angol gyáros Dowlais, Tydwilben Merthyr mellett 8000 munkással, kiknek 3 millió frt. díjt ad – kihozni képes... A végeredmény az hogy az angol gyáros 5-szörte több nyersvasat, 6-szorta több vert vasat és m. e. $\frac{1}{3}$ -tal több kőszentet hoz napvilágra mint a prágai iparegylet, mely munkásait nem igen halmazza el kedvezményekkel.

Ily különség főokait nem találjuk a természeti viszonyokban fel. Ekkor – ha t. i. az angol $1\frac{1}{2}$ -szeres munka erővel 5-szörös eredményt hozhat ki – már rég megbuktatta volna Anglia Európa vasipar vállalatait. Az eredmények különségének fő okait, a berendezésben, arányokban, munkaelosztásban stb. kell keresnünk és főkép azon esméleti képzettségben, melynélfogva a német tudós akadémiákban képzett férfiak az ő ismerethalmazuk conglomeratja miatt gyakran nem látják azt mit lábbal tapodnak – büszkébbek mintsem magukon kívül mást meghallgatnának – rendíthetlenség elméleti tételeikhez – irtóznak minden újítás javítástól – és még-inkább a kísérletektől – holott az iparüzlet sőt a találmányok és felfedezések terén általában sokkal előbb járt a véletlenség és a gyakorlat, mindig, mint az elmélet, mely ugyan logikai rendbe szedi a találmányokat és bölcsen megfejti azok okait stb. de – újat kihozni nem képes csak kísérletek nyomán.

A tanulás mindezekből főkép az, hogy tanulmányoznunk kell a munkaelosztás, a műtételek s ezek egymáskezére dolgozásának titkait. Óvakodjunk oly elméleti tételeket egybehalmazni növendékeink fejében, melyeket kellő gyakorlat [nélkül meg nem emésztethetnének. Sőt iparunk kifejtésénél fősúlyt fektessünk a gyakorlati szakismeretekre. És igyekezzünk értelmesebbé, ügyesebbé növeltetni kivált az ipargyakorlat terén népünket, melynek kezében van a munkaerő nagyrésze s melynek tudatlanságán meg kell törni a legbölcsőbb elméleti tételek eredményeinek is.

És ha még ily szellemfejlesztési irányunk mellett sem bíránk versenyezni az angolokkal? Ha vasiparunk részére kiépítenék a kellő közlekedést nemcsak a köszénbányákhoz, de a haza minden vidékeihez hol a vasneműekre szükség lehet? Még ekkor is óvakodjunk vasiparunkat védvámok által gyámolítani, mert ez csak negatív gyámoliítása az iparosoknak, mély által gyámoltalanná tesszük a nemzet minden munkás osztályait, mindennemű oly műtétéleikben, melyhez vasgép, vaseszköz, vassalerősített fa eszköz stb. szükséges – holott alig ismerünk eszközt, melyhez ez nem szükséges vagy célszerű.

Az emberi erő és értelem leghatalmasabb fegyvere jóléte előmozdításában a vas. Méltán köz hazai kincsnek nevezhetjük a felföldi vasérc és köszén telepeket. Méltán igényelhetik tehát vasgyárosaink, hogy munkáik könnyítéséhez a köz haza hozzájáruljon – de nem azáltal, hogy a közönség megvonná magától a kieléséhez legszükségeseb eszközöket – hanem az által, hogy óvakodik a vasipart nagyadóval terhelni, sőt, felmenti minden adózástól, és: ipariskolák állítása, az iparegyletek pártolása, a javítások, találmányok jutalmazása stb. által lehetően közreműködik a vasipar minden ágainak, sőt a vele egybefüggő iparágaknak emelésére is. Szóval hazai közügygyé teszi a vasipar ügyét a kormány – és gondoskodik, hogy méltó jutalmát vehesse fáradozásainak a vasiparos. Mert kivált adóztatás által gyárosainkat oda hozni, hol már a legerélyesebb igyekezet mellett sem lehet haszon, annyi volna, mint kivenni a haza minden munkásainak kezéből a legszükségeseb eszközöket vagyis általános elszegényedést eszközölni a munka idegzetének bekötése által.

e) Vegyszerek gyártása, liszt, cukor, olaj, szesz stb. gyártás.

Az iparüzlet minden ágazatában, a feldolgozás és értékesítés minden műtétéiénél, hol nem csupán az anyagok külalakja, hanem egyszersmind azok minősége tökélyesbítendő: egyetlen vezérünk azon még csak néhány évtizedes tudomány, melyet vegytannak nevezünk; és oly segédeszközeink itt a vegyszerek, mint a

tárgya külalakjának átidomítására, feldolgozására nézve a gépek és eszközök.

A gépek és eszközök legjelentékenyebb anyaga mint láttuk a vas. Azonban magának a vasnak igen sokféle minősége s tökélyfokozatai vannak, melyeket egyedül csak vegytani ismereteink alapján hozhatunk létre a vasérből. A vasipar nélkülözhetlen segéde, előmozdítója tehát a vegytan, melynek természetesen a tüzelőanyagok, a kő s más szén-féléket, a vasolvasztáshoz kellő segédanyagokat stb. is mind szem előtt kell tartania.

De szoros egybefüggésben van ez az eddig említett iparágak mindenikével s kivált szövetanyagok festésével, a festanyagok készítésével, melyeket a legszebb minőségben s legnagyobb mennyiségben találunk fel a kőszénben. Szoros egybefüggésben van a cukor, olaj, szesz, szappan, gyertya stb. világító anyagok gyártásával, melyek közül azonban csak a mi közigenyeinkre és fejlődésünkre nézve legszükségesebbeket említendjük, melyek anyagát jól roszul feldolgozva vagy feldolgozatlanul nagy mennyiségben találjuk hazánkban.

Ilyenek p. o. a sóneműek. Konyhasó, sziksó, timsó, lúgsó, glaubersó és az iparágaknál nagyban szükségelt savanyok: só-savany, kénsavany, salitromsavany, a haméleg, hamuzsír stb. stb. sok millió mázsányi tömegekben igényeltetik egy iparos államban. Franciaország p. o. 1 ½ millió Anglia pedig 4 millió mázsa sziksót termel – mely nálunk már csak 30-40 ezer mázsányira megy. És ezen sók, savanyok, elegek stb. oly sajátságos viszonyban vannak egymással, mikép sokesetben egyik a másikkal helyettesíthető – és mindnyájuknak közös anyjuk a konyhasó, melyben köztudomás szerint gazdagok vagyunk.

Ezen gazdagságra nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy tőkénk a kormány kezeiben illetőleg a földben van és még eddig nem zsákmányoltatott ki. Sziksó telepeink ugyan magán birtokosok kezein vannak – de eljárásunk a tisztázásnál mindig a régi levén, most már ez a kézmunkát is alig fizeti ki, miután mint látandjuk ezen cikket az angolok a sóból, olcsóbban gyártják, öiint mennyibe nekünk a tisztázás kerül. Pedig oly nagy szükség van erre a birodalom határain belől is, mikép az osztrák ipar szá-

mára évenként több mint 100,000 mázsa hozatik be – bár csupán az aussigi gyár 2-300,000 mázsa sóneműket termel.

Nem említve itt, mily nélkülözhetlen szüksége van a sóra, állatnak s embernek egyaránt, és mily összefüggésben van ennek olcsósága közjólétünkkel, gazdaságunkkal, egészségünkkel – csupán a vegyszerek gyártása szempontjából tárgyaljuk, melyben mint érintettük szintén főszerepet játszik, és nem kevesebbé jelentékeny anyag a minőségi átalakításoknál mint az állati anyagcsere előmozdításában.

Egészen új tudomány levén a vegytan, mely ismeretlen anyagokat hoz napvilágra, ismeretlen alkalmazást s becset ad né-mely ezelőtt igenis ismert és lábbaltapodott u. n. haszontalan tárgyaknak – köznapis dolog, hogy a vegyészek nem mindig elég szerencsések felvilágosíthatni nemzetüket egy s más találmányuk fontosságáról, vagy úgy tesznek mint egyik derék hazánkfia Irinyi, ki a dörzsgyufa készítményt feltalálta és örült, hogy egy bécsi gyáros az ő elméleti találmányát valósította, miközben míg emez milliónyi tőkét szerzett, amaz – háta megett – azon gúnynevet nyerte: „gyufás”.

Franciaország 32 év előtt nem vette észre Le-Blanc párizsi gyógyszerész találmányának fontosságát, ki a sziksónak konyhasóból előállítását feltalálta, és oly határozottan leírta, mikép annál ma sem tudunk jobb eljárást.

Le-Blanc a szegények kórházában halt meg. Anglia azonban csakhamar észrevette, hogy gyapotiparra csak ezen találmány által vehet óriási kifejlődést. Mint minden más irányon úgy itt is első gondja volt az angol kormánynak és társulatoknak, az ipar vegyszeréhez kellő anyagot nagyban beszerezni és minél olcsóbbá tenni.

Nagyhajók mentek sóért a világpiacokra, kivált Olaszhonba és Sziciliába, hol m. e. 6 millió mázsa termeltetik, és egy tonna (20 mázsa) 5 líra = 5 régi húszas. De mindez kevés volt. Neki fogtak tehát a tenger kiaknázásának, mindig ügyesebben és értelmesebben. Iparkodásuk végeredménye most az, hogy több sójuk és sziksójuk van mint Európa minden más államainak. És a jó asztali só mázsája Londonban 1 forint 24 krajcár (2 sh. 6 p.) A sziksónak pedig tonnája – bár 1841-dik évben 600 forint volt;

1823-ban már csak 150 forint volt; most pedig 45 forint vagyis mázsája 2 forint 25 kr.

Megjegyzendő azonban, hogy ezek a legmagasb árak, a legfinomabb cikkek, mert közönséges konyhasónak tonnája 8. sh. vagyis 1 mázsa 20 kr. o. p. Ehhez legszükségesebb pótszer a kén, melynek tonnája 80 frt; a mészkő, melynek tonnája $3\frac{1}{4}$ frt és a kőszén, melynek tonnája 3 forint – a kitünőbb gyárhelyeken – sőt egész Angliában a kőszén közepára mázsánként $17\frac{1}{2}$ kr. o. p.

Ily eredményeket vív ki a szakismeret, ipar és értelem. Egybe hasonlítva ezekkel p. o. a só és kőszén árát nálunk, alig hiszünk szemeinknek, annyivalinkább, inert igenis érezzük, mennyivel kevesebb pénzünk van, mint az angoloknak – és mennyivel kevesebbnek látszik ott 20, vagy $17\frac{1}{2}$ kr. mint nálunk.

Igaz, hogy a kősó üzleti költsége nálunk is csak 26 krajcár a lugsóé 25 kr. mázsánként. De eladási ára 7-8 frt országszerte. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy általános fogyasztásunk fejenként csak 12 font míg más államokban hol nem épen iparüzleti célokra fordítatik p. o. Poroszhonban $18\frac{1}{2}$ font Schweizban 25 font stb. Ezen magas árak tulajdonítjuk, hogy megvonja magától s marháitól a sót a szegény ember és most 400,000 mázsányival kevesebb sót fogyasztunk mint fogyasztottunk, akkor midőn olcsóbb volt – bár soha nem volt oly olcsó mint Angliában.

Tapasztalat igazolja, hogy minél alább szállítatik a só ára annál több a fogyasztás, annyira, hogy hinnünk kell, mikép $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$ árra szállítva több mint 2-3 szorozódnék a fogyasztás. De ha bár egy forint, egy krajcár haszna sem volna rajta az államnak, mégis érdemes volna ennek lehető legalább szállítása, mert oly eszköze, oly tényező ez a legjelentékenyebb iparüzleteknél s a gazdaszatnál is, mikép a bányászatban mellőzött jövedelmet bőven ki lehetne nyerni az adóztatás más nemeiben s a fogyasztó közönség meg sem érzené, mert belőle, ha a sót kellően felhasználta, még neki is maradna a nemzeti vagyon és jövedelem egyaránt növekednék.

Nem említve itt azon fontos szerepet, melyet a só más iparágakban játszik, csupán egyet mutatunk fel, melyről hazánk egykor híres volt, melyhez a nyersanyagokat nagy mennyiségben bírja. Ez a szappan gyártás. Most sincs jobb szappan a világon

mint a szegedi szappan: ezt műértők, kereskedelmi kamarák stb. egyaránt elismerik. De alakja épen nem olyan, hogy azzal világpiacokra állhatnánk. Bécsben, melynek szappanosai a birodalom nagyrészét szintén jó szappannal látják el, dísztelen alakja mellett is kiállaná ez a versenyt, de 10 százaléknyi vám van reá vetve s ezért kénytelen visszavonulni. De még ezt is ki bírná, ha 10-20 százalékkal kevesebbe kerülne kiállítása. Van ugyan Szeged vidékének csak oly jó sziksója mint az angolnak. De nincs kitisztítva, szürke – s ha csinosabb szappant akar valaki csinálni angol sziksót vesz, melynek mázsája 10-11 ftrba kerül. Hogyan lehetne ezzel célt érni? bár minden más nyersanyagunk bőviben legyünk. A Tisza és Berettyó közti salátrum telep ugyanis m. e. 10 □ inf. A Pest-Pilis-Solt és Bács megyéken végig vonuló szódatelep pedig még nagyobb.

Kétségtől van, hogy a magyar szikes vidékek terméke semmivel sem rosszabb mint az angol vagy a világ bármely szikója és hogy, ha ezt angolosan kitisztítjuk felényibe sem jön, mintha a kész sziksót Angliából hozatjuk. Kétségtől van, hogy a sertés szalonna sokkal alkalmasb a szappankészítéshez mint a világ mindenféle olaja, olajdéka, növénye vagy a fagygyú és zsír. Kétségtől van, hogy mindazon szappan, mely hideg utón állítatik elő, melyet cifra papirosa és festett színei miatt mi is nagyon fogyasztunk, igen sokkal rosszabb mint a főzés utján előállított hazai szappan, annyivalinkább, mert amamba rendszeren 75 százalék víz préseltetik be, és olaja kiszáradni nem képes, csak megavasodni és nyálkásodni, míg p. o. a szegedi szappan pár év alatt kiszárad.

Köztudomási dolog, hogy igenis terjedt oly szikes mezőink vannak, melyeknek gazdasági célokra nem lehet hasznát vennünk. Köztudomási dolog, hogy számos só hegyeink vannak. A hajdani tengerekből, kiszámíthatlan mennyiség ülepedett le Máramoros észak szélétől kezdve Erdélyország mentében a Dunáig. Eddigél bőviben voltunk a szalonnának; olajat is bőven termelünk: repceből, napraforgóból, lenből és kenderből. ... És ha mindezen nyers anyagok dacára sóban, vagy az ebből nyerhető savakban, sziksóban, timsóbau stb. hiányt szenvednénk? Ha eme hiányok korlátolni fogják a szövetanyagok fehérítését, festését, a borkészítést, szap-

panfőzést vagy még a táplálkozást is stb. stb. azt csupán önma-
gunk hiános törvényeinek, egyet nemértésének, vagy rossz számí-
tásunknak s igyekezetünk hiányának kellene tulajdonítanunk,
Igaz, jó nyersanyagaink feldolgozásához aztán kissé több vegyé-
szeti ismerettel kellene bírnunk mint jelenleg bírnak, p. o. a sze-
gedi és debreceni jó szappanfőző családanyák. Egyik s másik
iparágat egyenlő erélylyel, egymáshoz kellő arányban kellene fel-
karolnunk, hogy egymáskezére dolgozhassunk.

De van még egy ágazata a vegyészeti ismereteknek, melyhez
a kellő elsőrendű anyagokat szintén nagy mennyiségben bírjuk, s
mostanában már értékesíteni is kezdjük Zemplin megyében, Mogyo-
rósán és Szeghi-Longban. Ez a mesterséges kőtapaszok készítése.
Nem lehet ezek nélkül tartós hidakat, vízi építményeket tennünk,
melyekre, ha közlekedésünket nem akarjuk örökös elmaradásra
kárhoztatni, nagyban szükségünk van. De ez az épületi diszitmé-
nyek, szobrok, arabeskek stb. anyaga is.

Az osztrák birodalom örökös tartományai mostanában oly
mérvben építkeztek, miszerint e nemű kiadásaik évenként m. e.
200 millió forintra mennek, és bár Tirolban, Salzburgban stb,
jelentékeny kőtapaszgyárak keletkeztek, mégis több mint 100,000
mázsa portlandi cement hozatott be évenként. Nem mondjuk,
hogy ennél jobb a magyar készítmény, de sokkal olcsóbb, mert a
még csak most emelt (40 lóerejű gőzgéppel működő) szeghi-longi
gyárban hideg úton állítatják ki – és a célnak teljesen megfelel...
Miért építik idegen cementtel a pesti dunaparti rakhelyeket, ha-
zánkíiai? Nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy ezen iparterményünk
jelentékenységet még nem fogtuk fel – homoktéren épült váro-
saink a cementkövezés felett nem is gondolkodnak, holott e nélkül
ezen iparág ki nem fejlődhet – bár szoros kapcsolatban van p. o.
ez utóbbi gyárvállalat a műmalomkövek készítésével, melyre szin-
tén országos szükségünk van.

Van ugyan már hazánkban 147 gőzmalom, 70 műmalom, 475
szélmalom. De van még 9173 patak malom, 4301 hajómalom és mi
legroszabb: 7966 száraz malom. Már, hogy a hajó és patakmalomok
nagy részét a szárazmalomokat pedig általában műmalomokkal kel-
lene helyettesítnünk, eziránt nem kételkedik senki, ha ezen malmok

termékeit egybe hasonlítja. De még mindez nem elég, közgazdászaink irányában.

Jó években 20-25 millió mérő gabona is kivitetik a magyar birodalomból – de nem örölte. Az őrlemények még egy millió mázsára sem emelkednek. Hány százezer mázsa, korpát, port, vastaglisztet stb. ki cipelünk gabonánkkal? Mennyivel értéktelebb gabonánk nyers alakban, mint feldolgozva? nem számítgatjuk ki. Annyi bizonyos, hogy ezen másod, harmadrendű termény és szemet, mely künn nem szükséges, itthon pedig jó szolgálatot tenne,; elegendő arra, hogy felemészsze mázsánként azon néhány krajcárnyi hasznot, melyet a kereskedő tiszta jövedelemnek nevezhetne, és ezért, vagy itthon marad gabonánk, vagy a gazdák viselik eme sokramenő veszteséget – holott mindketten csak nyerhetnének (hasonló körülmények közt) ha a gabonát csupán jó műmalmok által feldolgozva s ennek csupán kitűnőleg igényelt cikkeit szállítanák külföldre – és ezeken kívül még malomiparosaink is megkapnák az ő 7-8-10 százaléknyi osztalékukat a befektetett tőkék 5-6-os százaléka kívül.

Köztudomási dolog, hogy gabonánk jól darusításának egyik főakadálya, miszerint közlekedési eszközeink és utaink más országokhoz képest igen kifejezetten. Nem említjük itt fel hány-szorosan haladják felül, vasutaink, vízi utaink, töltéseink számát Anglia közlekedési vonalai. Csupán ezen hiányunkat miszerint, összes kőutaink csak 200 egyszerű kavicsos utaink 250, azon utaink pedig, melyek sem kövezve sem kavicsai behintve nincsenek 100 mérföldnyi vonalat tesznek ki és még sokkal többek a községi utak, melyek kiépítését p. o. Franciaország jelentékeny államsegély mellett eszközli.

Ily körülmények közt azt várta a magyar gazda közönség, hogy, ott a hol lehet, majd csak kisegítik a vasutak. De erre nézve jelentékenyen csalatkozott, mert ily súlyos és kevésértékű terményért mértföldönként $1\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{4}$, krt fizetni (10-20 s több mfnyi szállításnál) csak rász időben s járhatlan sarokban segítség. Kassa és Pest közt, lehetlen a vasutat, nehezebb terményekre nézve célszerűen használni. Még a könyvek és súlyosb iparcikkek is tengelyen szállítatnak – mert így épen felényibe kerülnek mint vaspályán.

Az örleményekre nézve pedig még vizásabban állunk. Míg Budáról Triesztbe egy mázsza gabona vitele $80\frac{1}{2}$ kr. mi pedig már a búza értékéhez képest igen jelentékeny összeg; addig egy mázsza lisztté 1 fjt 25 kr. Miért? Nemde hogy a trieszti malmokkal a pestiek ne versenyezzenek. Így Sziszekekről Triesztig egy mázsza o-abona vitele 44 kr; egy mázsza lisztté $71\frac{8}{10}$ kr. Szegedről Bécsbe a gabona vitele $68\frac{4}{10}$ a lisztté 84 kr. mázsánkint.

A nem épen hazafias érzelmű vasúti társulatok tehát kicsinyben némi védárurendszert gyakorolnak a szállításnál – de – nem a mi javunkra – saját hazánkban. . . . Természetes, hogy ily eljárást a kormány, melynek hazánk gazdasági kifejlődése méltán mindenek felett szívén fekdühet ne engedjen. Hárítsa el az akadályokat, melyek ezen általános életbevágó üzletek kifejlődését gátolják, sőt igyekezzenek, ha lehet tevőleges módon is elősegíteni közkifejlődésünket.

Nem értékesítheti a rossz utak s a malomipar fejletlensége miatt gabonáját a magyar gazda, pedig most már nem éri be nádmézzel, s ez nem is oly bőven terem, hogy vederrel méregesse mint hajdan, hanem szép fehér cukrot akar fogyasztani 3-4 fontot fejenkint itt a „tejjel mézzel folyó” hazában, míg mások a kőszenek hazájában 20-25 fontot fogyasztanak.

Európa minden államai felkarolták a répacukor termelést. Az örökös tartományokban 25 év alatt annyira kifejlődött ezen ipar, miszerint most évenként 16-17 millió mázsányi répacukor termelnek. Hazánkban azonban alig keletkeznek, s csakhamar megbuknak a cukortermelő és finomító gyárak, részint talajunk ama saját-sága miatt miszerint répánk csak $6\frac{2}{4}$ - $6\frac{3}{4}$ százaléknyi cukrot tartalmaz míg a Cseh- és Morvaországi $9\frac{1}{4}$ - $9\frac{2}{4}$ -et, az adó pedig, mely ugyan ez utóbbiaknak sem kedvez, nem a termelés, hanem a keverék úrmértéke szerint vétetik, részint azon saját-ságos adókezelés miatt, miszerint az adót előre kell fizetni, havonként számadásokat tenni, és ha a gyáros többet fizetett, mintsem termelhetett – a visszafizetést igen nehezen kapja meg 5-6 hónap múlva – pedig a cukorgyártás sok tőkét igényel, a pénz nálunk igen drága stb. stb. így végre is fel kell hagynunk az iparral és jó ezüstpénzért kell gyarmatárukat hozatnunk az angolok által Stettinbe vagy Hamburgba és innen, mázsánkint 60-70 fjt szállítás

díjt fizetve.....és ha pénzünk egyszer Indiákra vándorolt – azt nem egy hamar kapjuk vissza többé.

Nem lehet a világon oly kormány, melynek érdekében ne állana tőle telhetően eszközölni, hogy népei lehető anyagi jólétre vergődjenek, mert hiszen: ezzel arányos aztán adózási képességük. Épen ezért nagyon téved saját jövedelme gyarapítására nézve a kormány ha a cukor, olaj, szesz stb. gyártásra elbírhatlan terheket ró. Eme terhek nyomán talán be vesz 10-15 millió frtot is, de 100-150 millió forint haszon vonatik meg a nemzet gazdától és iparosaitól, ha eme jelentékeny gazdasági iparcikkek feldolgozása korlátoztatik. És ezen korlátozás következtében végre ama 10-15 millió forint is lepad: holott kétszereződhetett volna, ha gazdának, iparosnak és kereskedőnek szabad egymáskezére dolgozást engedve a közvagyon kellően növekedett volna. Természetes, hogy: a birtokos a répaföldre vetett adót, vagy a burgonya földre vetett adót egyszer megfizetvén, azzal a répát és burgonyát értékesítő gyárak ne terheltessenek, a szesz és cukor kivitel ne gátoltassék, de arra, hogy a külföldi cukrot iparosaink kiszorítsák, jutalom téessék stb. stb. Csak örülhetnénk ha hazánkban $\frac{1}{100}$ -re résznyi szesz fogyasztatnék (mert ennyi elég lenne a közegesség fentartására) és a többi mind kivitetnék. E kivitel azonban – bár ez esetben a százalék visszafizettetik, temérdek bajjal, költséggel és kellemetlenséggel jár – annyira, hogy már jelentékenynek sem mondhatjuk. Oly neműek nálunk a szesz elárulásra vonatkozó középkorbeli intézmények, melyek káros anyagi és erkölcsi kihatásáról könyveket lehetne irai. Ezen intézmények megváltoztatására, az adóztatás jelenleg elbírhatlan rendszerére s illetőleg a tehernek olyképeni megosztására, mikép ez közkifejlődésünket ne gátolja, hanem csak onnan és akkor merítsen a honnan és mikor van mit meríteni – szóval ezen elsőrendű gazdasági iparok rendezésére és emelésére tehát nagy szükségünk van általában. Szüksége van a nemzetnek és kormánynak egyaránt, mert csak ezek rendezése által eszközölheti a valódi adóképességet a közvagyon gyarapítását.

Általában nem törvényes sem nem igazságos eljárás a ma gyarországi kezdetleges cukor, szesz és olajgyárakat az örökös tartományokban régóta működő gyárakkal egyenlő mérvben ter-

helni, mert; nálunk, hol a népesség csekély, a gyártmányok eladás végett messze szállítandók és hol egyik gyárvállalat még nem se giti a másikat, az építkezés a kellő gépek és anyagok beszerzése sokkal kölcségesebb pénzünk pedig sokkal kevesebb mint az örökös tartományokban hol az iparüzlet 3-4-szerre nagyobb mérvű.

A magyar éghajlat, továbbá sokkal szárazabb jellemű, télben nincs mindig jól betakarva hóval és nyárban elsül minden mező míg az szépen zöldellik Cseh- és Morvaországban vagy Sziléziában, Éghajlatunk eme sajátosságainál fogva az őszirepce vetés kivált az alföldön kétes eredményű, sokszor csal: néha nem kel ki, néha kifagy; olajtartalomra nézve pedig 10 százalékkal szegényebb mint a Csehországban termett. így vagyunk, mint említettük a répacukorra nézve is. És már csupán ezen éghajlati különség elegendő arra hogy lehetetlenné tegye, hasonló terhek mellett a cukor és olajgyártást. Kenderiparunk még nem fejlődvén ki a fentemlített előkészítő gyárak hiánya miatt, kender és lenmagolajunk arra sem elég hogy saját szükségünket fedezzük. A birodalomba több mint 200,000 mázsa faolaj hozatik be – pedig a jó kender, len és napra forgóvirág olaj – ha hozzájuk kellő finomító [gyáraink volnának ennek a helyét is pótolhatnák sőt jelentékeny mennyiségű asztal vagy bőjtői olajat vihetnénk ki északi szomszédainknak kiknél ez bőjtön át óriási mérvben igényeltetik.

De nem állíthatunk gyárakat ezen olajneműek gyártására míg kender és len előkészítő gyáraink nem lesznek; vagy ha állítunk azok nem képesek oly jövedelmet adni, mint adhatnak az örökös tartományokban, hol még a gyertya és szappangyárak is segélyükre jönnek az olajiparnak a tehetősb gazdák pedig megbíráják fizetni az olajbogácsák árát, melyek „tőlünk Olasz vagy Hamburgon át Angolországba vitetnek m. e. 200,000 mázsa évenként mert gazdáinknak nincs ehhez pénzük.

Búzatermő földjébe sok jó magyar gazda repcét vetegeivén, évi termelésünk több mint egy millió köbölnyi és már ez nagylen dületet adhatna a pénzforgalomnak ha feldolgoznánk, mert a helybeli gyáros 20–30 százalékkal többet adhatna mint az örökös tartomány béli. De gyáraink a termésnek alig $\frac{1}{5}$ -ét dolgozzák fel és azt sem azon javított modorban, mit épen egyik prágai repcegyáros talált fel: gőz és vegyszerek által, midőn az eredmény 6-7

százalékkal több. A felvidéken csak oly jól megteremne az őszi-repce, mint Prága vidékein. De gyárunk nem levén, a szállítás díj (köblönkint 2 fjt s néhány krajc.) levonatik s ez elég arra hogy a termelőt végkép elkedvetlenítse – annyivalinkább mert már úton útfélen csak az amerikai kőolaj használtatik világításra – s mindenki végveszélyt jósolgat a repcetermelésre.

Ily körülmények közt a régi gyárakat – drága kamat mellett? nem tanácsos építeni ha csak a kormány: tekintetbe véve, mennyire fontos gazdasági és iparágak átalában az olajos magvak termelése és felgyártása – és tekintetbe véve hogy nemcsak olaj, de, gyertya és szappan gyárakat, len és kender előkészítő vagy feldolgozó gyárakat is kell emelnünk, hogy az osztrák örökös tartó raányokkal némileg színvonalba állhassunk – és tekintetbe véve hogy annyi különféle kezdeményezés temérdek bajjal s áldozattal jár – ki nem mondaná mikép: ezen elsőrendű hasznos gyárak néhány évig teljesen adómentesek, mint szintén a gép és eszközgyárak is mint már említettük.

Igenis! Szoros egybefüggében vannak a gyár és iparvállalatok, a gazdasági felszerelések és berendezések stb. s azt mit évtizedek – mit századok óta elmulasztottunk, nem lehet egy évtized alatt kipótolnunk sőt nem lehet kezdeményeznünk a kormány tényleges pártfogolása – adómentesítése nélkül annyivalinkább mert a kellő pénzforgalom kivált vidékeinken teljesen hiányozván, aligha lehető e kezdeményezéseket jelentékeny külföldi kölcsönök nélkül eszközölni.

f) Tudományi eszközök gyártása.

Egybegyűjtik, tisztázzák és maradandóvá teszik a tudományok mindazon tapasztalatokat, ismereteket és eszméket, melyek az emberinemnek tudomására főképp érzékei által jönnek. Érzékeink azonban oly csalékony ok oly határozatlanok hogy csupán a súly, távolság melegség stb. meghatározására sem alkalmasok. Így ahhoz hogy tudományos ismereteket szerezzünk oly eszközökre van szükségünk melyek érzékeink ezen hiányait kipótolni képesek. Szükséges pedig tudományos ismereteket szereznünk mindennemű munkálkodásunkhoz, szükséges hogy termelésünket és feldolgozásunkat minden irányon tudományos alapokra fektessük, mert egyedül ezek

a biztos alapok, munkánk sikerére és hasznosvoltára nézve, és csak akkor vezethetjük közművelődésünk s szellemfejlődésünket jelen tékeny botlás és tévelygés nélkül, kellő öntudatossággal s tehetségeink és gyarlóságaink kellő ismeretével, ha vezérünk egyenkint és összesen a tudományos utón megalapított eszmék, ismeretek és tapasztalatok leendenek.

Vannak tudományi eszközök melyek készítéséhez a mesternek kevés előismeretre van szüksége ha t. i. a kellő eljárás már megvan határozva. De mindazon eszközök készítéséhez, melyek a javítás, tökélyesbülés bélyegét magukon hordják több mint középszerű tudományosságra van szüksége a mesternek – e téren. És csakis ez a legjelentékenyebb befektetés az iparüzlet ezen nemében. Mert itt nagyszerű gyárról szó sincs, csak egyes ügyes mesterkezekről – hacsak a nyomdászat és papírgyártás terén nem.

És mégis jelentékenyek ezen egyes iparosok közkifejlődésünk előmozdítására nézve.

Egy ügyes iparos egy egy értéktelen darabka üveget addig idomítgat, míg belőle nagybecsű látszerészi lencse lesz: de itt is tudnia kell, mi célra dolgozik?

Másképp kell alakítnia ezt ha a tudós számára ama nagyvilágot teljes pompájában akarja előmutatni, melynek földünk talán a többek közt észre sem vett, paránya. És ki tudna ügyetlen kézzel tudományos ismeretek nélkül p. o. oly távcsőt csinálni mint I. Buckingham Londonban; melynek nyilasa 20 hvelknyi és gyúpontja $8\frac{1}{2}$ lábnyi?!

Másképp kell az értéktelen üvegdarabokat feldolgoznia az iparosnak, ha ugyancsak a tudós számára ama parányvilágot akarja megmutatni, az élőtestekben a sejtekben, a vérgolyókban stb. melyek ismerete nélkül nem tehet előlépési az élettan, vegytan, bonctan terén; vagy közelebbről megakarja ismertetni az iparosokat s gyárosokat, a selyem szőr, gyapot, len és kender szálainak szerkezetével, azok fonható s csavarhatóságával stb. Itt már a gyúpont távolsága $\frac{1}{25}$ hüvelyk.

Sok tudományos ismeret igényeltetik egy jó sarkellenesítő górcső készítéséhez, a látszerészi, mérnöki, fényrajzi stb. üvegek s szerszámok egybeállításához.

Hogyan tudhassa meg az orvos vagy természettudós hány

véresejt van egy font vérben, ha nincs ahhoz kellő recés mikrométerje? Éspedig 10,000 vonalat tenni egy gyémánttűvel egy hüvelknyi üvegcsére és ezen tízezer vonalat másik 10,000 vonal által egyenlő kockákra osztani: ez már ügyességet is igényel. Ehhez már oly gépezet szükséges, mely az emberi kéz műtéteiét megköti olymódon hogy egy vonal 5-6 ezerszer rövidebb egy betű 30-40 milliionszorta kisebb mint minőt pusztá kezünkkel teszünk vagy tennénk s így a miatyánkot $\frac{1}{365000}$ angol hüvelknyi térre le lehet írni – mely gép most igen jó szolgálatot tesz a londoni banknak, mert a bankjegyekre irt betűk pusztá szemmel nem is láthatók....

Hogyan mérje meg a tudós a fény fokozatai t, hogyan működtesse kellően egybe a különmemű villany szikrákat, ha nem jön segélyére egy ügyes iparos, oly készülékkel melynélfogva a folytonos szikrázás folytonos fényt, hoz létre; melyet 40-50 ezer ölnyire belövell egy világító a tenger síkjára, hogy megóvhasssa ott a veszélytel a hajóst? Igenis! ily hatalma van egy jó világító gépnek 32,000 viaszgyertya lángjával ér fel; és mibe kerül?... A villanyt egy gőzmozdony fejtí ki, melynek egy lóerőnyi tápláléka 8 font kőszén óránként.

A villanyfény ára, midőn 700 gyertyaláng fényével világít, óránként 15 centim = 6-7 kr. A tudomány és ipar tehát a takarékoságra is jó utat mutat.

Temérdek köszönet kiméinek meg a világ gyárosai, hajósai? illetőleg gőzmozdonyai mióta a tudósok kimutatták, hogy a régi szerkezet a szénben levő 5-6 ezer melegségi egységből ezerét sem képes értékesíteni: mozgássá alakítani és segélzésére jött a tudó, mánynak a tudományos iparos keze, több mint 20-féle jelenté kényen különböző gépszerkezetet léptetve életbe.

Majddnem csodákat visznek véghez a mérnökök az ő szög-mérő, vízszínező, körmérő stb. gépeikkel. Mily tőkélyre pontosságra ment a földmérés tudománya? És mindebben főtényező a tudományos iparos keze volt.

De pontosan megakarja mérni a vegyész a folyadékok sűrűségét; a természetbúvár a légsúlyát, a hőfokát, a szélgyorsaságát – sőt a villany és mages erők változatait irányukra s erejükre nézve.... És míg egyik iparos ezekhez oly érzékeny eszközöket készít, melyek ép egészséges érzéseinket végetlenül haladják –

mert hisz a mágnes folyam változatai mi hatással sincsenek reánk – addig s másik mester, vagy művész (mert már ez a művészetbe vág) oda alkalmazza az ő fénykészületét ezen merészekhez – se gédül hívja az órást, hogy az érzékenyített papír hengerének lecsavarítását földünk forgásával arányba tegye – s ekkor a kívánt adatok, minden szorgalom nélkül óráról órára, emelkedési és alászállási vonalaikkal pontosan lejelölve az érzékenyített papirosokon–

Minő törpe lenne a világ kereskedelem még mai nap is – mennyire üres lenne Amerika? ha a tudományos iparos egy jelen téktelen iránytőt, az órás egy jó időmérőt, a látszerés jó távcsövet nem adott volna a hajóskapitányok kezébe?!

Thomas számítógépe 8 számot 8 más számmal sokszoroz $\frac{1}{3}$ perc alatt – és nem téved. Kiszámítja 16 számból álló összegnek az osztóját vagy quotiensét – kivonja 16 szám gyökét $\frac{1}{2}$ perc alatt. Ezen számító gép minden fő műtételt bámulatos gyorsasággal és pontossággal visz véghez, s 10 számmal dolgozó gép ára csak 150 ft a 20 számmal dolgozóé 800 ft. pedig ez már törtekkel is dolgozik.

Sax J. súlymérője $\frac{1}{1000}$ grant, Luhmeé $\frac{1}{10}$ milligrammat megérez.

Több mint 10-féle távirás létezik már: Morse távirógépe tintával jelöli azon pontokat és vonalokat melyek a táviróknál a betűket helyettesítik; Hughes gépe már a közönséges betűket adja nyomva; de még igen bonyolódott szerkezetű; Dujardin „telegraph imprimeur-”je sokkal egyszerűbb és előnyös a használatban; Guyot d'Arlincourt „imprimeur-alphabétique-”je egy zongora billentyűzet s több de egybe csomózott sodrony segítségével alkalmas arra hogy az ember általa oly gyorsan távirjon, mint zongorázni képes vagyis ha ügyesen kezelei a gépet a beszédet távirhatja kis módosítással egyszerre többféle – több állomásokra; Bonelli „télégraphie électrochimique-”je egy érzékenyített papírra az egyik állomáson feladott kéziratot, nyomott ívet stb. a másikon lemásolja; abbé Cazelli távirása már valóságos távrajzolás mely a „fac simile-”t teljesen visszadja – egy neme a távfényképezésnek, mely már igen valószínű, hogy nemsokára megfejtetik. .. A fényképezés pedig már segélyére hívta a szobrászatot: 24 fényképész, 24 oldalról egy pillanatban lemásolván a szoboralakban örökítendő egyéniséget, búv-

lámpa, gólyaorr (másoló gép) stb. segítségével a szobrász az árnyék-minták után köröskörül úgy kiidomítja az adott 24 oldal nyomán az alakot hogy az eredetijéhez teljesen hasonlít – s az első kiidomítás ahhoz való viaszból történvén, a gipsz levonat, bronzöntés stb. könnyen megy.

Kevés oly nagy emberünk levén kinek mellszobrát már életében kellene dicsőítenünk, nagyobb hasznot hozhat közművelődésünknek a fényképészet azon neme (héliographia, panikographia stb.) melynélfogva a képek vagy maga a fény, vagy vegyszerek által valamely érc, üveg vagy porcellánlapba beévetnek és alkalmassá lesznek arra hogy a nyomdászat terén jó szolgálatot tegyenek: sokszoroztassanak, sokkal hamarább és olcsóbban mint a fa vagy kőmetszetek.

Mindezen tudományi eszközök készítéséhez, kezeléséhez a gyakorlati életbe átültetéséhez és tökélyesítéséhez sok tudományos iparos vagy iparos-tudós igényeltetik egy oly országban melynek népe nem akar elmaradni Európa művelt népeitől.

Az osztrákbirodalomban a tudományi eszközök készítéseivel több mint 2000 ember foglalkozik és évenként több mint 3 mill. fit. értéket termel. Óriási mérvet ölt ez ha a nyomdászatot is ide számítjuk. Pedig mi igazabb eszköze a tudományosság gyarapodásának és népszerűsödésének, mint az irodalom – és annak eszközei?

Papír, írószerek, nyomtatás és könyvkötéssel, ide értve a fémkőmetsző intézeteket is 150,000 munkás foglalkozik és 120 mill. forint értéket termel, az osztrák birodalomban. Mennyi esik ebből hazánkra? hazai irodalmunkra? mely a birodalomba mindig bele számítottatik. Nem tudjuk de annyi bizonyos hogy a nagyobb rész nem reánk esik és kivált nem a magyar irodalomra, mert hiszen magában a magyarbirodalomban is több pénz fordítottatik a német mint a magyar irodalomra

Éspedig nagymérvben túlszárnyalják Ausztriát Európa német államai, ezeket pedig Észak-Amerika, hol 340 millió ív hírlap jár kézen, 15,000 közkönyvtár van, és m. e. 30 millió font papirost fogyaszt az irodalom.

Nem lehet elég igyekeznünk hogy az előttünk haladókat utóira érjük. Pedig nem azért maradtunk el, mintha értelmünk s kedvünk nem volna eme gyakorlati tudományossághoz, Parisban és London-

ban a legtöbb értelmet s ügyességet igénylő iparpályákon számos magyar embert találunk – és rendszeren ezek a legkitűnőbbek.

Sok szép találmány fogamzott már hazánkban, de az arisztokrat szellem nem engedte hogy a nagy úr kezét fogjon az iparossal és tudóssal. Sőt még a tudományosság terén is honos volt eme szellem miszerint sokan lealázni vélnék magukat és a tudományt, ha ily iparos műtételekhez kellene nyúlniok.

Nem nevette volna nálunk egész világ ki Daguert, ha látta volna haszontalan kísérleteit mily szorgalommal úzi-fűzi az ő 4-5 emeletes üvegtornyocskája tetején?! Sok mindenféle kísérletet tett Aragón az „Arc de triomphe de l'Etoile” tetején az electrom lámpával, míg barátjaival az ügyes iparosokkal létre hozta az electrom világítást. Más számos találmányait, mindig ezek létesítették.

De nálunk a tudományosságról egészen más fogalmak vannak. Annyi mindenféle illemszabályoknak van itt alávetve egy „tudós” hogy csak gúnynak tenné ki magát ha utón útfélen vagy a kapuk s tornyok tetején járna kísérleteivel.

Nem szeretjük mi a gyakorlati tudományosságot, csak az elméletit. Pedig a legmagasb tudományos felfedezések eszközeit érkeink ellenőreit az iparosok adják kezünkbe; és a tudomány tételeit a gyakorlati életbe átvinni legszebb feladata az embernek, mert ezáltal legtöbb szolgálatot tesz embertársai jóléte vagy szellemfejlődése előmozdítására.

Sokan, végkép elakarják szigetelni a tudományok nagyobb részét az élettől – pedig ezáltal, ha sikerülne szellemi: életétől fosztaná meg a nemzetet. Viszont csak akkor számolhatunk arra hogy nemzetünk még a valódi elméleti s általa nem érthető szaktudományokat is méltányolja s annak irodalmát áldozattal is fentartsa, midőn a tudományok gyakorlati tételei mindennemű munkában, gazdaszat és iparüzletben lehetőén alkalmazva és népszerűivé lesznek.

Csak ekkor veheti magára a tudomány azon vezérszerepet, melyet egy nemzet anyagi és szellemi erőnkifejtésében feladata vinni – mert különben ismét csak tévedezés botorkolás leend haladásunk mint öntudatlanul járó kelő s csak véletlenből előbbre lépő népeké.... Szükséges tehát hogy a tudományok gyakorlati olda-

laít az iskolákban túlsúlyúvá tegyük – az életben pedig kezet fogjunk azon iparosokkal kik eszméinknek kifejezést adhatnak.

Szükséges hogy a tudományosságot ne szigeteljük el az életől, sőt minél inkább egyesítsük vele, mert: el kell enyésznie azon tudománynak, mely kifejezést nem nyerhet az életben; az nem valódi tudomány, csak emberi képzemény vagy agyrém melynek maradandó beceje nincs. És viszont el kell enyészniök azon szabályoknak, elveknek, állításoknak stb. melyek nem tudományon alapulnak, bármily buzgósággal karoltassanak is fel a gyarló, minden segédeszközhöz kapkodó emberinem vagy egyes felekezetek által egy bizonyos időig.

Valódi tudomány végre is csak az mit a természet s élet tünevényeire nézve kipuhathatunk, kétségnélkülivé tehetünk. És érzékeink ezen puhatóldzásban mint említettük igen csalékonyak levén: a tudományi eszközök azon új műszervek melyet még az érzékeinkre legkisebbé sem ható erők változatait is felfogják, tudomásunkra adják. Mit tudnánk p. o. a mages erőről, ennek törvényei vol, ba eszközeink nem volnának megméréséhez? Pedig ez egyik legjelentékenyebb erő melynek műveleteit méltán nagyszerűnek mondhatjuk.

De hiában számítná ki a tudós a gázak, gőzök, villany stb. feszerezét s más tulajdonait. Közművelődésünkre, közfejldésünkre mi hatással sem volna tudománya mindaddig míg segélyére nem jönne egy gépész, ki gőz vagy villanymozdonyt alakít – vagy táviró eszközöket készít.

Új műszerek, új organismusok a tudományossági eszközök, melyek alakításához „teremtő” erő szükséges mely dicsőségére válik nemcsak az egyénnek de nemzetének is ha a természet törvényeit kiismerve, azok tényezőit valamely eszközbe beigázza s megméri általa a súlytalan erőket, az elemek rokonsági és idegenkedési fokozatait, a sugarak elhajlását, törését stb. vagy eszközül használia eszméi kicserélésére s tova küldésére stb.

Kimondhatlan eszme zavart okoztak és a természettudomány biztos fejlődését századokig hátráltatták elmélkedő tudósaink, kik a tudományi eszközöket megvetve mindent saját énjökből akartak kimagyarázni, vagy épen a „kinyilatkoztatás” tekintélyéhez folyamodtak.

Téveszméket tévtanokat állítottak fel melyeket csak jó esz-

közök által lehet, és ha csak lehet, meg kell cáfolni; mert mit meg lehet cáfolni, az nem valódi tudomány, annak jobb lett volna nem születnie, annak az emberi szellemfejlődés történetéből ki kell hullania.

A természettudomány – ide értvén az élettant és mindazon képességet s tehetséget, mely az élet kifolyása vagyis összes valódi tudományunk csak azóta kezd biztosan fejlődni, mióta esz közeink segélyére jöttek az érzéknek, elméletnek és ítéletnek. Ez utóbbiak vezénylik az emberi életet: törekvéseit s cselekvényeit egyenkint és összesen – ezeknek eszközei tehát oly műszervek, melyek közkifejlődésünk iránytűi — melyeket tanodáinkban, irodalmunk által és az életben eszme cserék által egyaránt népszerűsíteniünk kell.

IX.

Gazdászati elvek és reformok: közgazdászati szempontokból.

Midőn az egyes mezőgazda, gazdaszatát közgazdászati szempontból szándékozik vezényelni, célja: a nemzeti közvagyonosságot oda emelni, hogy a nemzet más nemzetek terményeire ne szoruljon, sőt felesleggel is bírjon.

De nemcsak terményekkel, hanem iparcikkokkal is élünk. Az egyes iparosoknak is nemzetgazdászati szempontból kell vezényelni munkáikat szintén célul tűzve, hogy: a nemzeti közvagyonosságot, ipartermékekre nézve is oda emelni, hogy a nemzet más nemzetek iparterményeire ne szoruljon, sőt minél több iparcikket vihessen ki azok részére.

Aránylagos e kettős cél elérésével a nemzet gazdagsága és függetlensége. Aránylagos az eladott nyers és ipartermények értékével más nemzetek felett gyakorlott hatalma.

Természetes azonban, hogy a kivitel csak ott kezdődjék, hol a szükség megszűnik; vagyis: ne adja el gabonáját azon ország, mely azt célszerűen elfogyaszthatja, akár oly módon, hogy a búzát és tengerit élvezhetővé teszi népe minden osztályánál; akár az

által hogy a zab, árpa s gumós növényeket állattartásra használja – mely – azon években, midőn a gabona hiánosan terem jó tápcikkül szolgálhatnak, de különben is mind a földműveléshez, mind a javításhoz oly nagy mérvben alkalmazhatók, melyek ne továbbját még egy állam sem közelítette meg.

Ha gazdagnak és függetlennek csupán azon államot nevezénk, mely sem gazdasági, sem iparcikkokban nem szorul más államokra, akkor e nagy világ nagyhatalmai közül egyiket sem mondhatjuk ilyennek.

Angliának 3-4 millió népe idegen országok termékeiből él – melyet iparcikkeiért szerez be. Oroszország és több más iparszegény ország elfogyasztható gabonájának egy részét eladja hogy iparcikkeket szerezzen. így jelentékeny szükségét egyik sem szenved – s ennyiben gazdagnak nevezhetjük. De egymástól függetlennek épen nem, a világ bármely államát sem, annyivalinkább, mert épen a leghatalmasabbak még az iparukhoz szükséges nyersanyagokat is nagyrésztben más államoktól veszik. Pedig – bárki mit mondjon egy nemzet anyagi jólétének biztosításánál mindig nagy hiány az, ha e nemzet saját honföldje termékeiből táplálkozni és öltözködni nem képes.

Egy állam és kivált egy művelt állam sincs, mely saját igényeit saját gazdaságata s iparüzlete által másak közbejötté nélkül kielégíteni képes volna, és – mi különösebb egy állam sem törekszik ily nemű függetlenségre – sőt mindenik főképen azon igyekszik, hogy csupán iparterményekkel bővülködjék, ezek által szerezzék be másaktól kenyerét, és jelenlegi viszonyaink közt, sokkal inkább biztosítvák a közinség csapásaitól azon népek, melyek iparterményekben bővülködnek, ha t. i. a világ gabona piacaival kellő összeköttetésben állanak, mint biztosítvák egy-két rász év alatt a különben bő termékenységű országok.

Természetes következménye ezen, nem épen helyes számitáson alapuló törekvés azon ténynek, miszerint mezőgazdaságata után még egy állam sem gazdagodott meg, mert ez nem oly jövedelmező mint az iparüzlet. Természetes következménye viszont ezen törekvésnek, hogy azon államok, melyek egy-két század előtt termelő államok voltak mint p. o. Anglia, Belgium stb. – elérvén iparfejlődésük egy bizonyos fokozatát, fogyasztó államokká ala-

kulok s a termelő államok száma Európában évtizedenkint fogyatkoztán, most már Északamerika őserdeit irtoztatják odább-odább a földművelő népek – hogy Európa fogyasztó államaikat az éhhaláltól megvédjék – és pedig ezen világrésznek is már közepén járnak, mert a tengerpartok, melyeket száz év előtt kimeríthetlenneknek hittünk, már fogyasztó államokká alakultak. . . .

Ezen tévirányt a világ hatalmas államainak elébb-utóbb el kell hagyni, hogy népeiket olynemű küzdelmektől, melyek a gyors szaporodás következtében bekövetkezhetnek, biztosítsák – mert ezek beállításakor megszűnnék a nagy hatalom, sőt szétbontatnék minden társadalmi kötelék.

Ezen tévirányt a művelt népek csak akkor fogják elhagyni, ha az okozat megszűnik t. i. az ipar nem leend egyetlen útja a meggazdagodásnak, hanem méltányos viszonyban leend egymással, ipar és gazdaszat. Vagyis a gazdaszat és az ebből élő népek sorsa oda emeltetik, hova jelentékenységnél fogva emeltetnie szükséges; t. i. főcélja leend az államkormányzatnak, hogy kormányzottjai sem gazdaszati, sem ipar terményekben más államokra ne szoruljanak – csak mostoha évek s rendkívüli esetekben.

Sajnálattal kell megvallanunk, hogy Európa államainak kormányai ez ügyben még igen keveset tettek, de célt csak is akkor érhetnek, ha ezen nagy feladatban a nép is megérti s betölti szerepét.

Arra nézve, hogy *egy* állam népeit, megmentse a kormány a netalán bekövetkezhető Ínségektől, némely távolabbra ható nemzetgazdaszati intézményeken kívül – legfelebb annyit tehet, hogy a termés mennyiségét és minőségét gyorsan s pontosan összeírhatja – és szükség esetében a kereskedelemnek utat s módot, vagy ha elkerülhetlen, segílyt is nyújt, hogy az igénylendő mennyiséget kellő időre beszerezze.

Nagy és nehéz feladat ez, mely azonban hogy nem lehetlen, onnan látszik, hogy azon kormányok, melyek azt megoldani törekesznek már közel vannak céljukhoz, a kellő önismerethez: ez irányon.

Sokkal nehezebb dolog a nép értelmiségét odafejlesztteni, hogy saját feladatát megértse és betöltse.

Magyarország népei p. o. idáig mentve lettek volna minden

ínségtől ha gazdáink közgazdászati szempontokból vezényelték volna termelésüket és fogyasztásukat.

Bármily gazdagnak tartottuk volt hazánk földjét: az alföld bő terméseiben ritkán részesült a felföld népe. Rendesen több vitétt ki, mint mennyit valóban feleslegnek mondhattunk volna – mert nem osztottuk meg, kivált búzáinkat és tengerinket a felföld népeivel, nem tudtuk hússá, zsírrá alakítani a másodrendű növényeket. És aligha csalatkozunk midőn állítjuk, hogy ha a szétosztás és tőkésítés mesterségét az által, hogy a felvidék iparát kifejtsük s népét jó fizető fogyasztóvá emeljük – a gabonák és bus neműek raktárolását és eltartását 1-2-3 évre is kiterjesztjük: évtizedek múlva s akkor sem leend oly nagymérvű kivitelünk mint ezelőtt volt ~ holott most habár nyakunkon a szükség, nem érez zük, eladjuk télen át gabonánkat, marhánkat s tavaszkor segítséget szenvedünk – vagy jó időben megfeledezzünk a bekövetkező mostoha évekről, kivált ha a külföldiek 120-130 forint papiros pénzt kapván az ő 100 ft ércpénzükért, gabonánkat s marhánkat 15-20 százalékkal jobban megfizetik, mint reméltük...

Ezen érzéketlenségünkön segíthet a kormány, ha még őszkor közhírré teszi: „népek! a termés, bár egyes vidékeken szép, de összegben kevés – tehát: legyetek takarékosok!”

Igen is! De csodálatos szó ez a takarékoság. Erre intheti és hiában inti kormánya a népet, ha ez nem tud takarékos lenni - ha ez nem érti, mily óriási eredményeket idéz elő az egyes gazdák takarékosága: egybevétel.

Nincs oly ország, mely saját terményeit el ne bírná fogyasztani – ide érve a tőkésítést és marha állományokba ruházást is – ha nem takarékos. És óriási inségeknek elejét veheti, ha min denki takarékos.

Magyarország népei p. o. hetenkint na. e. két millió mérő gabonát fogyasztanak – így évenként m. e. 104 milliót. Tegyük fel, hogy a termés 124 millió mérő; de a fogyasztás eme bő termés (?) következtében naponta $\frac{3}{100}$ -el több. Íme ezen többlet hetenkint $\frac{21}{100}$; öt hét alatt már 2 millió mérő s 52 hét alatt épen fel emészti az u. n. felesleget. Így viszont ha a fermés csak 80-85 millió mérő: azt véljük nagy inség lesz, mert hiszen ki fog nekünk 20 millió mérő gabonát venni? mennyi hajó – mennyi kocsi –

mennyi pénz kellene ehhez? Ne tegyünk mást, mint takarítsunk meg naponta $\frac{3}{100}$ gabonát, fogyasztásunkból; ezt a gyomor alig veszi észre – s a 20 millió mérő hiány fedezve lesz – és a közegesség bizonyosan jobb lábon leend mint rendes álláspontban, midőn a legtöbb betegség a gyomor túlterheléséből származik. De, ha teendőnkőről előre értesülve nem vagyunk?

Nem lévén ily nagy mennyiségű gabona behozatalhoz, sem pénzünk, sem közlekedési eszközünk a hiányt, kellő takarékoságunk is hiánozván, rendszeren a marha állományból pótoljuk. Ez azonban 10-15 millió mázsányira megy – vagyis menne, ha minden igényeinket ebből fedeznénk; de mert az összes szarvasmarhák és juhok száma országszerte alig több 20-25 millió mázsánál: a szegény ember burgonyához, korpához, zabhoz, dudvához, gyümölcsökhöz stb. lát s elég ha 4-5 millió mázsa hús kiárultatik. És ez már nagy ínség, mert marha állományunk $\frac{1}{3}$ -részét felémesztettük ... a szegény nép pedig néhol rakásra hal, nem épen azért, hogy ne lett volna mit ennie, hanem mert hamisan táplálkozott: szerkezete nem találta fel a másod s harmadrendű tápcikkekben a kellő mennyiségű fehérryét, kemnyét, zsírt stb. s midőn ilyeshez egyszer hozzá jutott annyit evett hogy: éhség idején (mint ezt az orvosi észleletek igazolják) épen a csömör s túlterheltség miatt legnagyobb a halandóság.

Ily gyarló az ember, ha számítani, takarékoskodni s önvágyain uralkodni nem tud!

Könnyen elmondjuk: minő neveltséges volna, ha én, az ország egy tizenöt milliomodrésze, az én napi fogyasztásomat két bárom százalékkal mérsékelném? hogy a hazát az ínségtől megmentsem! És mert egyikőnk ezen élcet jól tudja hangoztatni: utánmondja s teszi mindenik. Pedig épen ez a hiba, mert mint láttuk, ha 15 millió gyomortól naponta 2-3 százalék megvonatik az, együtt véve jelentékeny mennyiség: éven át 20-24 millió mérő gabona, mely 10-12 heti fogyasztásunkat fedezi. És a mely nemzetnek p. o. a Franciának csak 10-15 napi tápláléka is kétes, már megérdemli az ország és kormány általános figyelmét, mert, sok jelentékeny világszereplőt fel kell keresnünk s 2-3 ezer hajót is szét kell küldenie p. o. Franciaországnak, hogy ily hiányt fedezhessen. Másrészt mi magyarok nagyon jó évnek mondjuk, amelyben

kivitelünk 20-24 millió mérőnyire rúg ... s íme: ily jó évet, takarékoságunk által akkor is csinálhatunk magunknak, midőn a hivatalos kimutatások szerint éppen annyink van, a mennyivel csak kijöhetünk. Viszont – irtózatosságszerűen évenként csinálhatunk azon esetben, ha bár éppen elégünk volt – de – nem takarékoskodván: naponta 2-3 százalékkal több gabonát fogyasztottunk mint kellett volna.

Arra nézve tehát hogy úgy nemzet, más nemzetek terméneire ne szoruljon, a kormány ez irányon eleget tett, ha a termés minőségét és mennyiségét gyorsan és pontosan közhírré tette. A megtakarítást azonban legfeljebb csak annyiban eszközölheti, a mennyiben az adatok közzétételekor, már mutatkozván a bekövetkező hiány, gabonáját mindenki többre becsüli, többre tartja s így kissé takarékoskodik. A megtakarítás valódi tényezői azonban maguk a gazdák, ha t. i. gazdaságunk viszonyait mindig figyelemben tartják a közhaza érdekeihez – és főképp a gazdaszorongók, kiknek kezén átszűrődik a fogyasztás, kik: jó és kielégítő tápcikket képesek készíteni a 2-od és 3-adrendű anyagokból is ha értenek a sütés főzéshez, viszont: ízetlen s hiányos tápcikké alakítják az 1-ső rendűeket is, ha hivatásuk ezen ágához nem értenek – ha – bár mily csekélynek lássák is a naponkinti takarékoság, ezt kellő erélyvel és kitartással nem gyakorolják egész éven át. . .

A megtakarításnál kezdődik a vagyonszaporítás. Óriási eredményeket idéz elő millió kéz ily módoni egybeműködése. Nemcsak a tápcikkek okszerű szétosztásánál, de az ipartermények okszerű fogyasztásánál is hasonló eredményeket várhatunk: azon iparüzletnek, melyre a fogyasztó közönség millió fillérjei sűrűen hullanak, fel kell virulnia – azon iparüzletnek, melytől ezek megvonatnak – nem lehet felvirulnia. így a hazai vállalatoknak a hazai művészetnek és a hazai irodalomnak, ha ezek a közönségnek csupán egy osztálya által pártfogoltatnak – nem lehet kellően kifejlődniük.

A megtakarításnak számos nemei vannak, kivált: a felesleg megtakarításának, hogy az mostohább években a valódi hiányokat fedezze.

Kormányzóknak és kormányzottaknak egyaránt érdekében van, hogy a felesleg megtakarítása oly mérvben történjék, mikép

1, 2 sőt 3, mostoha év. se hozzon érzékeny közínséget. Erre valók a takarékok magtárak; az élelmi szerek raktárolása – mely raktárak egyszerre mind biztos piacul szolgálhatnának a külföldiek részére, mert bennök jelentékeny tömeg élelmi szerek halmazódhatnának egybe, holott most azon ezer meg ezernyi család, mely ily raktárakat mindig tömve tarthatna, egyenkint csekély becset fektetvén arra mit oda adhatna, azt jól rosszul elfogyasztja.

Ily mag és raktárak létrehozását, méltán főgondul tűzheti ki a kormány – és mindenik gazdasági egyesület meggyeszerzte, mert ezek még akkor is jelentékeny segílyt vagy jövedelmi forrást nyújthatnának, midőn azokat az ég megtagadta.

A gazdaszat általános jövedelem forrásaira nézve azonban még igen jelentékeny teendőink vannak, melyek nélkül a gazdaszati és iparüzleti cikkek árviszonyát, a gazdaszatat és ipart, kellő öszhangzásba kellő egyenjogúságra nem emelhetjük.

Az iparcikkeknek ugyanis, mint említők rendesen nagyobb kelendőségük s a termelési tőkéhez és befektetéshez képest jobb áruk van mint a gazdaszati terményeknek. Az iparcikkeknel mindig kiszámíthatjuk: mennyibe került, egy darab, egy tucat stb.stb. és illetlennek tartanánk megvonni, még némi kis felül fizetést stb. is. – Kivált ha a cikket nem első kézből vesszük. És oly kedves fogyasztási cikkek a jó, csinos ipartermények ország világszerte, hogy bár termelésük 20-30-40 százalékkal szaporodott, vagy az egymáskezére dolgozás által ugyanannyi költség vagy erő kíméltetett meg, az iparcikk ára alig szenved néhány százaléknyi különiséget. Íme – a gyapot cikkek termelése nem százalékokkal szaporodott hanem most 20-30-40-szerte több cikk termeltetett mint 100 év előtt. De igényünk a készlettel arányosan fokozódott – a fogyasztás népszerűsödven óriási mérvet vett s a kelmék ára, igaz leszallót $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ -nyire, de közel sem oda hol az a termeléssel párvonalban állna.

Nem így van ez a gazdaszati terményekre nézve: Senki sem vesz gabonát, ha szüksége nincs reá. Gyomra mindig egyforma s fogyasztását nem sokszorozhatja úgy mint a ruhakelmékét, ha évszakonkint vagy végre hetenkint másat vesz. Gazdasági terményekre nézve igen nehezen lehetne kiszámítani: mennyibe került egy mérő búza? És egyik gazdának 10-20-30 száza-

lékkal többbe kerül mint a másíknak, a nélkül hogy észrevenné, holott a gyárosnak már buknia kellene, ha gyártmánya 4-6 százalékkal többbe kerülne mint a másíké. Még a bukást sem oly könnyű észrevenni a gazdászatnál. Szorult helyzetben a gazda földje erejét emésztí fel – melynek értékét bajos kiszámítí. Ha az országos termelés 10-20 százalékkal kevesebb mint kielégítí: igaz nagy ára van a gabonának 40-50 százalékkal felébb megy; ez azonban az iparosnál is így van, mert ekkor „a fogyasztó fut a termelő után” – de, mindhiában van a gabonának bár kétszeres ára, ha nines „eladó” – szűk termés esetében pedig ez a rendes állapot.

Viszont ha 10-20-30 százalékkal több gabona terem, mint a fogyasztáshoz szükséges: nem könnyen találunk vevőt és a gabona ára 40-50-60 százalékkal alább esik. Hiában mondja ekkor a gazda: nekem egy mérő búzám kiállítása, ennyibe került annyiféle a számítás a mennyiféle a viszony – ezt nem lehet zsinórmértékül venni. Hiában mondja a magyar gazda az ő szomszédjainak; önök most szorult helyzetben vannak – önöknek nincsenek hajóik, hogy Canada, Odessa, Riga, Egiptom kikötőiből, hozzanak gabonát – és pénzecskéjük is van – önök tehát megadhatnak a mi búzánkért ennyit és ennyit. A szorultság értékét megmérlegelni nem szokás nem is illik. Hiában mondjuk viszont az angoloknak: önök ugyan kapnak búzát más világpiacokon is – de önöknek igen sok pénze van – tehát adhatnak a mi búzánkért 20-30 százalékkal többet, mint másokéért: a nélkül, hogy megéreznék. Angolunk nem hajt az ilyen beszédre semmit, hanem vesz ott ahol olcsóbb. Szomszédaink viszont az mondják: igaz hogy megszorultunk – de hát kísérsétek meg gabonátokat más-hova, p. o. Angliába vinni: nemde ott sem adnak többet?

Így a gabonák ára, ország világszerte igen csekély változáson megy át: mikor a termés szűk, jól adja el gabonáját a világpiacokon a, kinek van, az pedig a kinek nincs, otthon marad. – Mikor viszont a termés bő – akkor világpiacra sem viheti, kivált ily magunkféle nemzet, a hosszú szárazföldi utak miatt, ha mi volna eladó – ha csak lisztté nem gyártja. – De általában senkitől sem kérdik: mennyibe került gabonája! Hogy pedig Észak-Amerika, Egiptom és Oroszország néptelen, de csekély művelés

után vagy a fris iszapban is jól termő vidékein, egy mérő gabona előállítására felényibe sem kerül mint nálunk, azt számokkal is lehetne igazolni.

Ily körülmények közt nincs más mód, mint minden magyar gazdának mint egy test s egy lélek, együtt tartani: kivitelünk könnyítése végett a mit lehet, szemetjétől, héjától, korpájától jól megtisztítani s így állítani világpiacra – melyhez mindenképp előtt jó és olcsó vízi és vasutakat kell készítenünk. Jó szomszédainknak pedig megmagyarázni, hogy mi nem adhatjuk terményeinket oly olcsón mint az oroszok vagy yankeek, mert nekünk sokba került – és mert ők sem mehetnek búzáért Canadába – illő hogy nekünk megadják, mit búzánk ér. És pedig adják meg akkor, midőn arra nagy szükségük van azon árt, mely a mostoha évek hiányait is méltányosan fedezi – vagyis: gabonánk termelésénél ne csupán egy évet, hanem legalább 10-12 évet vegyenek számítási alapul, mert igen csatlakoznánk, ha csupán egy két éven jó évet vennének, stb. stb. . .

Ily felvilágosításokat természetesen csak gazdasági egyleteink s csak hírlapok útján tehetnek. És senkit sem kötelezhetnek arra, hogy erszényét megoldja. De van a helyes okszerű számításban bizonyos erő – és van a népekben bizonyos igazság érzet, melyre eme okszerű számítással hatni lehet, annál inkább: ha ily számítások nyomán maga az eladó fél is tájékozást nyervén viszonyairól, magát erősebben tartja – sőt – a legerősebbek, nem hagyják elbukni a leggyengébbeket: a már említett közraktárakban, helyt adván és előleget nyújtván annak ki magát nem tarthatja.

Országszerte – európaszerte többbe kerül a gazdaembernek egy-egy mérő gabona kiállítása mint mennyit érte kap, mert nem számítunk és nem jól számítunk – számításunkat érvényre emelni nem tudjuk. Ezért jövedelmez kevesebbet a gazdaságba fektetett tőke az iparba fektetett tőkénél. Ezért vált országvilágszerte egy pusztító hadjárattá a gazdaság, mely szerint egy-egy nép saját honföldjét ki éli; a termelő vidékekből csakhamar fogyasztó lesz és a nép: az ipar előnyeinek fogva más néptelenebb országok terményeit szedi egybe saját igényei fedezése végett, a helyt, hogy saját mezőgazdait oly helyzetbe tenné mikép ezek: javított eszkö-

zökkel, magasb számú gazdászati állatokkal, ha kell gyártott vagy a fővárosokból széthordott javítószerekkel: a népesség és igényei gyarapodásával arányosan tudnák gyarapítani a hon föld termelését.

Senki sem számíthatja: mibe kerülhettek a gazdának a jó éveket megelőzőtt rősz évek; csupán a jó évekről beszélnek és kevés gazda van ki egy két jó évben maga is élne feledné: mibe került az azelőtti inséges év. Még a kormányok sem hajlandók oda működni, hogy a gazda gabonájaért jó években is oly árt kapjon, melyekből a mostoha éveknek nemcsak hiányait fedezhetné, sőt azokat is méltányosan jövedelmezőknek mondhatná, mert országszerte olcsó gabonát és olcsó húst kapni a fegyveres erő számára nagy előny, és országszerte azon balhitben élünk hogy kivált az ipar előmozdítása végett habár a gazdaszat áldozatával történik, olcsónak kell lenni a kenyérnek és húsnak kivált a fővárosokban. Pedig van egy bizonyos határ, melyen túl ezen áldozat magának a termelő erőnek fogyasztásával jár és ha ezt elfogyasztjuk: a föld ugyan még mindig ád olyan a milyen termést, de elegendőt nem ad az egész nemzet számára, holott ha a gazdászati terményeket jól díjazták volna, a termelő erő folyvást gyarapodott volna és kielégítené igényeinket a népesség gyarapodásakor is... .

Ne vegyük ki ezen vád súlya alól Európának egy államát sem. Háromszorta több gabonát termel 3-4 annyi marhát tart az angol oly területű földön, mint hazánk – de még sem képeb népei igé' nyeit fedezni – pedig: hol van itt a „ne tovább?” ... A föld termő erejében, ha vele bánni tudunk nincs „ne tovább.” Sokkal értelme-sebbnek tartjuk Európa népeit mint a khinaiakat. A khinai birodam-ban pedig Európánál sokkal kisebb területen kétszerre annyi nép él. És ők soka sem jönnek hozzánk tápcikkért s öltözék anya. gokért; de mi igenis reászorultunk az theájukra rizsükre, cukor, selyem, gyapot stb. termékeikre. Ha tehát ők, a mindöröké csú-folt nép kissé jobb termő földön kétszeres-, háromszoros, hazánkhoz képest pedig 4-5-szörös népességet ki bírnak tartani értelmük és szorgalmuk által: Illő hogy mi, az értelmesebbek legalább kétsze-rezzük termelésünket Európaszerte, és ne szoruljunk reá a magyar kanaán fővárosában Amerika szalonnájára, tengeridarájára, füstölt húsaira stb. mely rendesen olcsóbb itt, mint saját terményünk.

Országvilágszerte nincs méltányolva a gazdászati termény

kellően. Ezért nem lehet a gazdaságba már 5-6 kamatos kölcsönt sem fektetni a bukás veszélye nélkül – holott az ipar s kereskedelem terén ezt kevés munkával és kevés várakozással kikaphatjuk. Pedig mindennemű munkánál pénz és ismét pénzre van szükségünk. A kamatlábakat törvények által le nem nyomhatjuk – s ha a gazdaságot oda nem emeljük, terményei méltánylása által, hogy ez a szokásos 5-6. kamatos pénz mellett még hasznot is hajtson sőt szükségeseiben a takarékpénztári 8-9 kamatos kölcsönöket is elviselhesse: kizártuk mezőgazdáink hitelét a pénzpiacokról és takarékpénztárakból ... minek végre is köz elszegényedésünk leend következménye ama szigorú összefüggésnél fogva melyet az ipar, gazdaság és kereskedelem „egymásból táplálkozásának” neveztünk hol a tulajdonképeni tápforrást mégis a mezei gazdaság képezi.

Végre is nem bír terményeinek kellő árt kivívni a gazdaság, mert nem bír kellő tájékozottsággal a körülményekről, a közgazdasági viszonyokról melyekben szerepel és nincsenek oly egyletek, pénzalapok, melyek a gyengébekezt a véletlen nyomásoktól megóvnák. Maga az adóbejtás, katonai pontossággal hajtva végre egyik három hónapban, könnyen felemésztí a következı 3 vagy 6 hónap hasznát; így jár szintén ki váltóra kölcsön vesz. De sokszor egy ferde hír, vagy csupán azon állapot hogy saját terményeink mennyiségérıl s a külföldiek igényeirıl fogalmunk sincs – egész évi tiszta jövedelmet felemésztí egy szerzıdés vagy olcsó eladás következtében.

Ezen általános nyomott helyzetbıl kibontakozásnak igen sok akadályai vannak, melyeken nem egyhamar leend segítve. Addig is azonban szükséges hogy minden gazdaember felfogja megértse a szerepet, melyet közgazdaságunkban visz; megértse és gyakorlatba léptesse a célszerı takarékoság elvét minden irányon; és szükséges hogy megyszerte gazdasági egyletet alakítván, minél többen sorakozzanak az egyletbe, kezükbe vétén az illetı vezérszerepet és felvilágosítást kérve s keresve kormánytól és külföldön a termelési s fogyasztási viszonyokról. Azok pedig, kik csupán az ekénél ma- idnak: oraculumként tekintsék az egyletben kifejtett elveket s határozatokat, melyeket ugyan elfogadni nem kénytelenek, de Mellızni aligha lehet saját káruk, vagy utódaik kára nélkül. Így

vége mindnyájan több ügyeimet fordítsunk közviszonyainkra – egymás gyámolítására – közkifejlődésünkre.

a) A gazdasági arányokra nézve,

Minden egyes gazdának célja mint említettük hogy a haza melynek polgára, más nemzetek természeire ne szoruljon, sőt felesleggel is bírjon, főképp oly cikkekből, melyek más nemzetek állal igényeltetnek.

Hogy az egyes mezőgazdák a közhaza érdekét mindig szemük előtt tartsák arra, saját érdekük is kényszeríti, vagy ösztönzi, mert legjobb keleté van azon gazdasági terményeknek, melyek leginkább igényeltetnek bel vagy külföldön – és hiában termel olyat melyet polgártársai nem szándékoznak igénybe venni. Hiába termel t. i. „eladás” végett, mert mind e mellett is célszerűen termelheti saját gazdasága szükségletére.

Van tehát bizonyos arány az eladás végett és gazdasági szűk ségletek végett termelt s tenyésztett gazdasági növények és állatok közt, miszerint nem neveznénk jó gazdának ki saját termékeiből semmit sem tudna felhasználni s mindent csak eladásra termelne – de viszont azt sem ki eladásra semmit sem termelve, mindent saját gazdaságában fogyasztana el – kivált ha ez által ennek bel-értékét sem fokozná kellően. Ily fokozás ugyanis nagy pusztákon darab ideig lehető.

Annál jobbnak mondjuk a gazdasági üzletet, minél többel adható terménye van a gazdának, de csak akkor, ha gazdasági szükségleteit minél több irányon fedezte, mert ezek az elsőb rendűek.

Hány százalékat emésztheti fel a belszükséglet a közjóvedelemnek? Hány százalékot kell tenniök az eladott terményeknek s állatoknak? hogy a gazdát jó gazdának mondhassuk? Legalább is 50-60 százalékot, mert hiszen $\frac{1}{2}$ termésért kiadhatjuk, és szokás is kiadni kivált az alföldi birtokokat, tengeri burgonya stb. földet.

Ezen korlátokon belől azonban számtalan fokozat van. Értelmes, szorgalmas gazda, ki családjával, cselédeivel, állataival birtoka közepén lakik s nem nagyon messze esik valamely jó piactól 10-15 százalékra kevesbítheti belszükségletét, 80-85 százalékra

emelheti eladásait ha t. i. birtoka megfelel pénz és kéz erejének s a belső' elrendezésében szintén helyes arányokat állított fel.

Viszont széttagolt, vagy a művelés és javítás korlátait túlhaladó birtokon, bár lelkiismeretes tisztek kezelése mellett is igen könnyen megfordul ezen arány kivált ha a piac távol van és az utak rosszak...

Van tehát bizonyos terjedelem, melyen túl nem lehet a birtokot egy középpontból kellően kezelni: sok időt és erőt fogyaszt a ki s bejárás, a termények egybehordása, a javítószerk széthordása, és mindazon munka, melyet több vonatok egyszerre tesznek, nehézsé, lassúvá válik, mert egy eke egy szekér stb. késedelme miatt várnia kell a többinek. Vagyis, van bizonyos munka elosztás, bizonyos egymás kezére dolgozás itt is mint a gyárakban, melyei arányos a munka eredménye. Es helyes arányban kell lenni itt is mint a gyárakban: a pénzerőnek, kézerőnek, gép és eszközöknek, a vonó sőt javító erőknak is a feldolgozandó anyaggal a termő földdel.

Nem valami „ördögi mesterség” ezen arányok eltalálása. Könnyen megérti s eltalálja ennek kellékeit kevés műveltség mellett is ki „benne él” a gazdaszatban. De vajmi nehéz ezekről tiszta meggyőződést szereznie a birtokosnak, ki csak a fővárosi vagy aristocrat társadalmi viszonyokat ismeri s a gazdálkodást – megveti. Innen van hogy a telkes gazdák három nyomásos rendszerük s te mérdek balítéleteik, rősz eszközeik stb. mellett is jóval több jövedelmet húznak holdonkint, mint az európai műveltség és tudományosság színvonalán álló nagy birtokosok. Pedig mi nekik hiány az az összes hazára nézve jelentékeny hiány, mert ők jelentékeny részét birják a haza területének.

Széttagolt birtokba helyes arányokat hozni lehetlen. így csu pán azon körülmény, miszerint hazánk nagyobb része még széttagolt állapotban van elegendő arra hogy gazdasági viszonyainkat a legkedvezőtlenebb színben mutassa be Európa előtt – bár viszont biztosíték arra nézve hogy a tagosítás befejezése által a közeredmény országszerte kétszeresre fokozható, mind a termelés mind a tenyésztés és főkép az eladás irányában.

Sajnos azonban, hogy a mily jótékony gazdaszatunk fejlődé sehez a tagosítás befejezése oly kártékony arra nézve a megkezdett

tagosítások huzamosb időre halogatása... ezt a köznapi példák elége tanúsítják.

Tagosítás alá vett birtokban, kevés kivétellel, mindenki úgy gazdálkodik saját földjén, mintha azt – nemis tudja mikor – el lenségének kellene átengednie... Csupán tagosított birtokban lehet minden munkát kellően megosztani; a cselédséget berendezni a termelés és tenyésztés arányait az igényelt munkatételhez javításhoz s a kül és belszükséglethez megfelelőleg megállapítani – hogy még nagy munka időben se szoruljunk idegen erőkre hanem kapálás, kaszálás, gyűjtés, aratás, cséplés stb.-nél gépeinket hívjuk segélyül; de viszont a téli napokban is mindennapra minden órára meglegyen minden munkatevő embernek és állatnak az ő rendes szakmunkája – évről évre.

Mint egy nagyterületű gyárban úgy kell mennie a helyes árnyok szerint berendezett gazdaságban minden munkának: egymásba vágva egymás kezére dolgozva, időt és erőt mindenben kiméivé: magán és közérdeket egyenlően szemelőtt tartva...

Mily végetlen messze van még hazánk területe az ilynemű felosztástól, berendezéstől és rendszeres egybevágó működéstől?! Bámulnunk kellene ha ismét eszünkbe nem jutna hogy kivált az értelmeseb birtokos osztály századok óta elhanyagolta e nagy de előbb utóbb végre hajtandó munka megkezdését. Többet gondolt törökkel tatárral, kiváltságaival s a classikus tudományokkal mint a közkifejlődés alapjának megvetésével. Ösztönszerűleg vezényeltünk e munkára, leghatalmasb de nem épen kedves oktatónk a szükség volt, melynek oktatását csakhamar feledtük a böidőkben – és csak azóta van folyvást emlékezetünkben, mióta a böidők, ügylászik végkép megszűntek.

Óriási nagymunka leend és századokig fog tartani a haza területének olymódoni berendezése, hogy minden majorság, és ebben minden talpnyi föld megkaphassa kellő javítását s munkáltatását, jelentékeny erő és idő pazarlás nélkül terményei pedig kellően fedezzék 1) a műveltetéshez kellő pénzbeli s terménybeli igényeket 2) a közhaza igényeit: táp és öltözéki cikkekre ipar növényekre stb. nézve 3) a külföld változó igényeit.

Nagy feladat itt elsőben is a munkás kezek és munkatevő állatok és a birtokosok, bérlők stb. azon viszás helyzetét magvai-

toztatni, miszerint ezek most, mintha még most is mindig várnák a törököt és tatárt, falvakban és városokban csoportosulnak egybe pusztán hagyván a mezőt; és egybe halmazván századok óta az elfogyasztott termények kivonatát kivált a fővárosokban, ugyannyira hogy ezek most már e miatt igen egészségtelen levegővel s vízzel bírnak.

Végképen el kell választanunk a gazdászattól az iparüzletet, mert annak hogy jószerszámaink, eszközeink nincsenek fő oka az hogy az iparosok féligmeddig mind gazdák s így csak féligmeddig iparosok – holott ha egészen saját szakmájuknak élnek, a gazda is megleend kiméivé oly eszközök készítésétől, melyekhez sem tudománya sem szerszáma nincs – és minden erejét gazdaszatára fordíthatja,

El kell választanunk a termelő gyakorlati gazdászattól azon fogyasztó vendégeskedési rendszert, melyet birtokosaink gyakorolnak; tavaszkor fordón, télen fővárosokban s csak nyáron időzván ott, hol jelenlétük mindennap szükségeltetek – mert ily módon még a termelés fogyasztás közt sem állapíthatunk meg biztos, helyes arányokat.

Nem mondhatjuk művelés alávetett földnek a legelőt sem jól-táplálásnak a legeltetést, pedig igen is szükséges hogy a gazda műveletlenül ne hagyja földjét, marháit pedig jól tartsa, mert ezek tulajdonképeni haszna t. i. a munka erő, tejelés, növés, kifejlődése csak akkor s ott kezdődik, mikor s a mennyiben a létfenntartás, anyagcsere, melegség képzés elsőrendű szükségletei fedeztetvén a szerkezet némi felesleg tápot nyer.

Országszerte be kell tehát hoznunk a takarmány termelés mesterségét és a gazdaszati állatok istálón tartását, sőt még itt is sok teendőnk van kivált a tápcikkek előkészítésére nézve, mely nélkül takarékoságról szó sem lehet és mely által, másodrendű anyagokkal takarékoskodva is jobb állapotban leendenek állataink mint most.

Átalában egészen máskép kell kinéznie hazánk területének máskép kell megosztva lenni a termelés és feldolgozás ezerágú nagy munkáinak, máskép kell felcserélve lenni a birtokok legnagyobb részének és ezeken sokkal több s jobb marhának kell lenni mint most? hogy ennyi vagy még kevesb emberi erővel 3-4-szerte több ered-

ményt érjünk el s így egy emberre 3-4-szerre több kereset jusson mint most. Ezt csak a mindinkább rendezett gazdasági arányok által érhetjük el – mint elérték Nyugoteurópa főbb államai.

Ez azonban nem azt teszi hogy törvények útján szabjuk ki a minimumot és maximumot és elméleti utón körvonalozgassuk a berendezés arányait.

Nincs oly kisterületű föld darab, melyet jól ne lehetne művelni sőt a tapasztalat mutatja, hogy minél több részletekre van tagolva egy ország, annál jövedelmezőbb és legjövedelmezőbbek a 2-3 holdnyi ásóval művelt majorságok (farmé). Viszont a tapasztalat igazolja hogy minél nagyobb puszták vannak egy kézen, annál kevesebbet jövedelmeznek holdonként, mert hiányzik a kellő javító, munkaerő; sokba kerül a felügyelet, sőt minden darab földhöz minden falka állathoz más pásztort kell állítani (tengeri, krumpli, dinnye, mák, stb. csősz, liba, malac, tehén stb. pásztor, kerülő, gu lyás, csikós, juhász stb.) mely a majorsági gazdasátnál felesleg. És ha mégis vannak családok kik $\frac{1}{8}$ telekhez kötik életüket, sem mi más munkát és jövedelmet nem keresve mint mit ez ad; és van uak viszont nagy birtokosok kik birtokaikat sem felszerelni, sem majorságokra osztani s bérbe adni nem hajlandók – holott jövedelmük 2-3-szoros leendene – törvények által egyiket sem kötelezhetjük saját jogai sérelme nélkül arra hogy életmódját vagy elveit megváltoztassa; nem is avatkozhatunk abba, hogy hány hold föld tegyen egy egész majorságot? még kevesebbé abba, hogy; hány majorság legyen egyesítve egy kézben? hanem minél teljesebb szabadságot engedünk a birtok adás és vevésben, annál hamarabb felfogják találni az illetők azon arányokat és módokat, melyeknél fogva a birtok mindinkább jövedelmezővé tétetik.

Egyaránt bekopogtatott már a szegénység érzete vagy félelme a kunyhókba és palotákba, hogy figyelemre és gondolkozásra ébressze lakóit, helyes arányok felkeresése végett. Nem leend lehetetlen ezeket a gazdasági egyletek s tanácskozások nyomán és az irodalom segélyével feltalálni. Csak a kellő közcsendesség és szabadság – a vagyon s jövedelem kellő biztosítása hiányzik. Főképp a bérrendszer mely a nagybirtokok majorságokra osztására s az elaprózott birtokok elhagyására vagyis összesíttetésére egyaránt kedvező volna éppen nem jöhet létre a pénzérték örökös inogása miatt.

Megzavar ez mindennemű adást s verést és számítást annyira hogy közkifejlőd esünk minden ágazatában jelentékeny akadályként szerepel; ezt elhárítani azonban csak alkotmánynak gyökeres reformja által lehet – melyet fejtegetni e téren nincs helyén.

b) Gépekre és eszközökre nézve.

Legjobb és legkevesebbe kerülő segéd munkása a földművelőnek a jó eszköz és gép, melynélfogva kétszerezheti munkája eredményét vagy lovára, ökrére bízhatja az erősebb munka tételeket s némely munkatétel végett ezek helyett beigázhatja a szelet vizet és gőzerőt.

Tapasztalat igazolja hogy annál jövedelmezőbb egy egy ország földje, minél több gépek és eszközök munkálkodnak közre a föld művelésben. Jól felszerelt országokban a gépek és eszközök száz, meg ezer milliókat érnek: $\frac{1}{10}$ értékét teszik a földbirtoknak.

Hazánkban a földbirtok ára $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ annyi mint Nyugoteurópa országaiban és mégis igen távol vagyunk attól hogy gépeink s eszközeink értékét 3-4 száz millió forintra becsülhetnénk 3-4 ezer millióra becsült földértékünkhöz viszonyítva. Pedig a lengyel-orsz sikkföldön kívül Európában egy oly nagy siktér egy oly alkal matos földterület sincs, a gépek és eszközök könnyű alkalmazása hoz, és egy oly néptelen sikkföld sincs, mint a magyar alföld.

Más nemzetek is keveset törődtek a gépek és eszközök alkalmazásával s javításával századok óta – közelebbi évtizedekig. De mintha e nagyszerű mulasztást helyre akarnák pótolni most semmi nemű gyártásra még a közlekedési eszközökre nézve sem jött létre annyi találmány, annyi újítás mint a gazdasági gépek és eszközökre nézve.

Tíz év előtt még sikertelen kísérletnek mondhattuk: a gőz ekét, a széna és gabona kaszálógépet a híg és száraz javítószereket szétszóró, az ültetve vető, morzsoló, daráló stb. stb. gépeket melyek célszerűsége t. i. olcsó és jó munkája most már kétségkívül vau téve. Pedig maga a gőzeke oly előlépés a gazdaszat történelmében minő évezredek óta nem tétetett. Ennek közalkalmazása kivált az arra kínálkozó helyen minő a magyar sikkföld, megváltoztatná a föld képét és kivált ha a nehéz terhek vontatására ennek mozdonya alkalmaztatik, oly terjedelmet adna a majoroknak, minőt jelen viszonyaink közt nem helyeselhetnénk.

Igaz! a gőzeke, meggazdagítván birtokosát elszegényítné unokáját – ha az istállózás a hústermelés arányosan nem emelkednék ennek terjedelmes mély munkájával. Az előbbeni cikkben említett arányokat tehát mindig szem előtt kell tartanunk. De ezen arányokat megtartva: minő nyereség, ha a gép csak köszönet és csak akkor fogyaszt mikor dolgozik, naponta 10-12 ezer négyszög ölet mélyítve meg munkál s 4-5 száz mázsa terhet, még jelentékeny dombokon is, hol az előtte menő gépnek néha kéménye sem látszik, oly gyorsan elvontat, hogy a gyalog ember nem érkezik vele – és így maga megy vízért s teherért ha kell 3-6 szoros gyorsasággal.

A gőzmozdony azonban kivált ekék elébe fogva csak a sík-földre s nagy birtokokra terjed ki, melyen kívül még sok mindenféle talajú, fekvésű kisebb birtok van, melynek már alig van igazi tiszta jövedelme, a jó gépek és eszközök hiánya miatt. így van például a felföld, mely már nem bír előnnyel búzát termelni ott hova vasúton az alföldi búza könnyen vihető – és hol oly csekély a vonó erő, oly nehéz a munka mikép jó eszközökre és gépekre legnagyobb szükség van, mert hiszen alig látunk más ekét mint az u. n. ruhadiót. – Egész vidékek vannak (É.-Bihar, Máramaros stb.) hol a szekerek nincsenek megvasalva. Mindenféle gazdasági eszköz egyaránt tökéletlen, értéktelen és több hiányzik mint mennyi van országszerte, holott sehol nem terem gazdasági szerzőkhöz jobb fa s jobb vas mint felföldünk némely megyéiben – és minden gazdának azon kell igyekeznie, hogy a vetés, kaszálás, kapálás, aratás és cséplés nagy munkáit, mint említettük saját erejével, gépei segítségével vigye véghez.

De hogyan vennék gépeket, holott igen drágák?! mondják gazdáink. És: „hogyan adhassuk olcsóbban gépeinket ha a fogyasztás csekély?” felelnek gépészeink; és egyik sem akarja az első lépést megtenni, holott világos, hogy ha egyet értenek, ha a gépek fogyasztása 10-20-30-szorta több azok termelése 10-20-30 százalékkal kevesebb leend.

Végre is, egy gazda sem megy tönkre azért, ha egy jó vas ekét vesz egy ruhadió helyett, vagy megkísért egy vető, kaszáló stb. gépet; holott igenis tönkre mehet a gyáros, ha megkísérti 10-20 százalékkal alább szállítani gyártmányait. A kezdeménye-

zés tehát mégis a gazdákat illeti, anyanyivalinkább, mert p. o. egy jó vetőgép, rögtön kifizeti egész árát és országszerte 15-20 millió mérőnyi magot kímélnénk meg ezen gépek kellő népszerűsítése által ...

Nagy előnyt nyújt a sorvetőgép már csak azért is, mert a vetéseket, lóerő által minden dudvától mentessé lehet tenni, a szalma pedig erősebb. a kalász nagyobb és még sem dül meg; sőt az aratást gép által lehet eszközölni. Országszerte panaszoknak birtokosaink, hogy termésük $\frac{1}{9}$ -ed részét csupán az aratás $\frac{1}{8}$ -ad részét csupán a nyomtatás felemészti; panaszoknak gépe szeink, hogy gépeiknek nincs keleté. Jól tudjuk, hogy az országos pénzhiány és pénzavar ebben is korlátolja az egymásközére dolgozást. De viszont látjuk, hogy némelyek ezreket adnak ki oly célokra, melyek sem a magán, sem a közvagyonosbodással semmi összefüggésben nincsenek. Es aligha csalatkozunk, hogy a iecél szerlibb gépek lassú terjedésének s népszerűsbödésének főkép más körülmények az okai, mint p. o. az, hogy azok kezelésével s jótékonyágával nem vagyunk elég ismerősök s hiányzik bennünk a határozott előre törekvés.

Pedig elébb-utóbb be kell nálunk is jönni a sor vetésnek, művelésnek és gépek általi munkálkodásnak, mint bejöttek ezek azon országokban hol pedig igen sokkal több munkás kéz vau. Be kell jönni a zúzó, daráló, takarmány előkészítésnek, mint bejött egykor a sütés főzés mestersége – mert ez a haladás rendje: akarjuk nem akarjuk győzni fog a jobb s mit más nemzetek e részben jobbnak találtak, azt csak akkor előzhetnénk meg, ha nyomukban haladván elő annak alapján léptetnénk életbe még valami jobbat.

Egy országnak sincs aránylag oly kevés rétte, mint nekünk kik pedig ebben 50 év előtt gazdagok voltunk – de mostoha vi szonyaink következtében azok nagyrészét feltörtük. Országszerte érezhető a takarmány hiány télen át és meglátszik mar háiukban éven át, sőt a felvidéken ivadékról ivadékra. Takarmányunk $\frac{1}{4}$ -ét megkímélhetjük a kellő zúzó s aprózó gépek által. Annyit tesz ez mint a tél $\frac{1}{4}$ -étől gond nélkül megszabadulni – sok millió forint értékre megy ez országszerte – és ha mégis nélkülözzük a kellő gépeket, megérdemeltük eme gondokat és károkat.

Hány millió napszám emésztődik fel siker nélkül: tökéletben ekéink, szekereink, szállító s dolgozó eszközeink miatt? Mily hitvány eszközökkel kínlódik, és mily kevésre megy kivált a felföldi napszámos? és mindemellett is mennyire idegenkedik minden újítástól? Ennek némi mentő okát legfelebb abban találhatjuk, hogy ha jó eszközök által napi munkáját talán $\frac{1}{2}$ nap alatt leróná – aztán nem tudna mihez fogni. Pedig hiszen inkább pihenne mint így dolgozik, bár természetes hogy a jó eszköznél legfőbb nyeresemény az idő.

Wood vagy Cranston szénavágó gépje, mely némely részletek leszedése után arató géppé alakítható, óránként 1000-1200 \square ölnyi rétet vagy vetést lekaszál, 170-270 font vonó erőt igényel s 250-350 frtba kerül. Célszerűsége tehát kétségbe vonhatlan. És miért nem talál nálunk alkalmazást? „Mert a gondatlan cselédek nem tudnak vele bánni – és ha egyszer megrontják Pestre vagy Londonba kellene küldenünk stb.”

Igen is! De ha cselédeinket soha be nem akarjuk tanítani, csupán azért mert ez eddigi fogalmaink szerint „nem illet” akkor soha nem fogunk előhaladni. Vagyis: itt az ideje hogy megbarátkozzunk azon eszmével miszerint gazdálkodó embernek, minden gazdasági munka illik – csak a gondolatlan heverés nem illik.

Nincs egyszerűbb gép mint a lókapa: burgonya és más gumós növények kapálásához. Panaszkodunk, hogy a kapás-napszám igen drága s kapást akkor legkevesebbé kapunk midőn reá legnagyobb a szükség. És még sincs kellően népszerűsítve ezen gép használata.

De nem célunk itt a gazdasági gépek s eszközök célszerűségének ismertetése. Csupán annyiban szóltunk ezekről a mennyiben sok különféle: földművelő, szállító, zúzó, aprózó stb. eszközök vannak, melyeket jobb gazdáink már ismernek, és melyek még sem népszerűsödnek eléggé, holott köz vagyonosbodásunkra nézve igen jelentékenyek: sok erőt, sok munkát, magot, takarmányt stb. kímélnek, jobb termést eredményeznek és lehetővé teszik a gazdasági termények célszerű feldolgozását értékesítését stb. mint p. o. a gyümölcsbor, sajt s aszaltak készítése, a tej feldolgozása stb.

Láttuk mily összegre mehet a megtakarítás eredménye, ha

azt 12-15 millió lélek egyetemesen akarja. Ily eredményeket várhatunk a célszerűbb eszközök s gépek életbeléptetésétől, a megtakarítás nyomán – és még többet: a termelés és értékesítés útján. Pedig még egy harmadik eredmény is ettől függ: a növények és állatok nemesbítése.

e) Az állat és növényfajok nemesbítésére nézve.

A mily csekély hitvány tárgy egy szem búza, tengeri és riz egyenkint oly nagy szerepet játszik az emberinem történetében tömegesen kint mindenik, annyira, hogy Európa népei búza nélkül, Ázsia népei riz nélkül, Amerika népei tengeri nélkül nem fejlődtek volna azon pontra, melyen most állanak, sőt irtózatos pusztulásnak lennének kitéve, ha ezen három növény valamely veszélyes betegséget kapna Viszont jelentékeny befolyást gyakorolna jólétünk kifejlődésére minden csekély tökélyfokozat, melyet értelmes művelés és célszerű gépek s eszközök által nemesbítésükre nézve előidézhetnénk.

Így vagyunk a gazdasági állatokkal is: Nem építhetett állandó lakházat az ember, míg nem volt néhány maroknyi búzája, mely helyben maradását különben is igényelte s télen át élelmét biztosította. Viszont: nem bírta munkálni a földet, hurcolni annak terményeit, míg járomba nem fogta a megszelídített marhákat... És minő egész másképp nézne ki e világ története, ha a csaták nagyon is tevékeny munkájában segélyére nem jön a gyors erős paripa?.. Mi magyarok hihetőleg most is a Don tövénél lagnánk ezek segélye nélkül....

Hogy pedig mind a növényeket mind az állatokat, kevés tudomány mellett is jelentékenyen lehet nemesbíteni – azt eddigi történelmük tanúsítja, miszerint most már épen nem találunk vad búzát, vad tengerit, kevés vad lovat s csak bivalokat találunk vad állapotban, és ezek s némely létező vadnövények sokkal tökéletlenebbek, mint gazdasági állataink s növényeink – bár azt nem merjük állítani hogy a búza, vadócból fejlődött elsőrangú lisztes növényé.

Mily befolyást gyakorolhat az okszerű táplálás az állatokra, kivált a már nemesbített növényzet által? Mily egészen új faj

lovakat, juhokat, marhákat lehet előállítani a növény és élettan tanulmányozása nyomán? Erre nézve elég példát látunk Nyugot európa államaiban, kivált Angliában. De ott sem kell messze mennünk, hogy lássuk mennyire ellenkező eredményeket hoz elő az emberi gondatlanság. A Shetlandi szigetek törpe lófaja világszerte ismeretes; Skótország nyomorult legelőin a nemistállózott bika nem nagyobb, mint az angol lincolni juh; Franciaország Bretagne de partementében nem nagyobb az ökör mint egy jó erős kecske bak. Nem sokkal jobbak s nagyobbak ezeknél hazánkban Sáros megye némely vidékén kivált a Makovicán nőtt tehénkéék, melyek borja 4-5 hetes korában 1 ft 20 kr. o. p.

Azonban nagyon csodatkozánk ha ezeket már átléphetlen szélsőségeknek vélnék,

Tanulmányozzuk csak állataink és növényeink szerkezetét, életműveleteit, igényeit: és látni fogjuk, hogy mindaz mit eddig termelésük vagy tenyésztésük ügyében tettünk, gyarló tevélyteljes tapogatózás volt. Tanulmányozzuk csak a növény és állatélettant, kísértsük meg okszerűen s jó gépek és eszközök által kellően elő készíteni állataink s növényeink tápforrásait és okszerű körforgást vagy anyagcserét hozni létre a növény és állatfajok közt: ügyesen felhasználva ezen anyagcsere közvetítésére a földet az ő savaival, az esőt az ő ammoniakjával, a napsugarakat az ő termékenyítő vagy ingerlő hevével, villanyával és vegytani erejével. És látni fogjuk mikép: a gazdálkodásnál nincs szebb, nemesb és nehezebb tudomány, ha t. i. ezt okszerűen akarjuk vinni, mert hiszen úgy mint eddig, tapogatózva s csak saját kárán okulva, kevés tudományal is megélhet az ember.

Bár minő tökéletesnek tartssuk búzáunkat, Hallett megmutatta, hogy néhány év alatt a vetőmag s kezelés okszerű megválasztása által óriási szaporaságra s óriási kalászokra lehet emelni. És búzáunknak egyik igen hátrányos tulajdona, hogy sok korpát (25 száz,) ad, holott az angol Jersey búza csak 15 százaléknyit

Thali Zsigmond tisztelt hazánkfia nem csak a búzára, de majd minden gabona fajra; burgonyára s aztán a tejelő tehénekre, sertésekre stb. nézve oly szerencsés kísérleteket, oly útmutatásokat tesz, melyek népszerűsödése megváltoztatná terményeink s álla-

taink eddigi alakját és jelentékenyen előmozdítaná anyagi gyarapodásunkat.

De nem csak az anyagi, hanem az értelmi fejlődést is előmozdítja a jó példa. Ki jobb géppel, jobb eszközökkel kezd dolgozni és okszerűbben kezdi bár nem eléggé értett példák után művelni földjét s kielégíteni növényei és állatai szükségletét vagy igényeit, az egyszersmind értelmileg is fejlődött.

„Nem számíthatnánk ki mily jótékony következése lenne ki-fejlődésünkre nézve legalább az elemi és gymnasiumi oktatás oda módosítása, miszerint a növendékek legalább rajzolatok s némi elmélet útján fogalmat szereznének azon gépekről eszközökről, melyek alkalmazása a gyakorlat útján hazánkban is kétség kívül előnyösnek bizonyult be.

Csupán ismeret hiányunknak tulajdonítható, hogy hazánkban még azon kereskedelmi és iparnövények sem műveltetnek, melyek iparfejllettségünk mellett is nagyban fogyasztunk, mint erre hazánk közönségét már a pest-budai kereskedelmi és ipar kamara is figyelmeztetett.

Cseh, Morva, Szászországból hozzuk a koriandrum magot lepárolás, szesz s olaj készítés végett. Lengyel és Morvaországból az édes köményt holott mindkét növény kitűnően díszlik hazánkban. Morva-, Olasz- és Oláhországból kell vennünk a barna mustár magot, melynek termelése nem járna nagyobb gonddal a repceter melésnél – az ára pedig 12-16 frt, Valódi fehér mustárt nem termelünk holott az ál fehér mustár néha zabvetésünket előli; ennek ára 5-6 frt; amannak 10-12 frt. mázsánkint s ezt Morvaországból vesszük.

Sőt annyira megy ismerethiányunk, mikép a vadontermő növényeket sem használjuk fel. Mázsánkint 100 frtjával vesszük a korpafü magot, melyben a kárpátok bővelkednek – a szepesség ről vitt s 50-60 írtjával adott korpafü nem valódi: nagyrészt gyalogfenyő virág, bár aztán szükségből ez is elhasználtatik. A csudafa magot pedig, melytől némely kertet s udvart alig bírunk kitisztítani Lombardiából és Indiából nyerjük s becses olaját jó drágán fizetjük – mázsánkint 40 45 írtjával. . . .

És mit mondjuk azon számtalan félig vad gyümölcsfákra, melyek kevés nemesbítés útján májusban sőt júniusban is a leg-

szébb zamatos fris almát adhatnák a fővárosok piacaira: Angliában jobban el kelnének a narancsnál, Pétervárott ezüsttel súly egyeztetnének? Mit mondjunk a másod harmadrendű gyümölcsök kezeléséről? az almák szántásáról, melyekből egy Turner-féle zúzógéppel finom sajtot vagy gyümölcsbort lehetne készíteni?

Drágán vesszük a Bordeaux-vidéki szárított gyümölcsöket, melyek nem jobbak azoknál, melyekből hordószámra cefrét csinálunk, gönci hordaját 1 frtéért adva. Drágán fizetjük Pest Budán a znaimi zöldségeket, a bécsvidéki salátát stb. mintha hazánk földje a zöldség termesztésére alkalmas nem volna. . . Még Szolnokban is honosak ezen zöldségek s országszerte ismerjük a párizsi préselt zöldségeket.... pedig a párizsiak ezt nem csupa ingyen kedveskedésből készítik számunkra.

Nagy tudomány a növények s állatok élettana. Nem ismerték ezt a régi bölcsek. De egyszerűek azon elvek és mindenki által felfoghatók: melyeknél fogva a tudományt gyakorlatba alkalmazzuk. És nagy hiány tudományos iskoláinkban a gyakorlati élettan elhanyagoltása vagy éppen megvetése.

Igen kevésbé ismeri a szervek tulajdonait, műveleteit az egesség feltételeit, ki azt hiszi egy s más betegséget a szokásos orvosi szer azonnal megszüntet – és ebben bizakodván egességét vagy hozzátartozói s állatai egességét a bajtól, megtámadástól megóvni nem igyekszik. Az egesség megzavartatása többnyire csak akkor nyilvánul, midőn már nagy mérvre fejlődött s ekkor az orvos legfelebb annyit tehet, hogy a szerkezetet újabb megtámadásoktól óvja s a működéseket korlátozó akadályokat, a mennyiben lehet elhárítja. . . . Szép tudomány ez. De éppen oly szép és még jótékonyabb az egesség fentartásának tudománya. Csodálatos finom, érzékeny, áthatható és sokféle behatásoknak minduntalan kitett gépezet egy előszervezet, mely egyiránt elsatnyul és megromlik a szélsőségekbe, midőn minden erősb behatástól s minden erősb munkatételtől megóvatik; és csak ezek kellő fokozatos alkalmaztatásában és változtatásában találja fel kifejlődése biztosítékát. Nagy és szép tudomány ennek igényeit, mozgalmait úgy vezényelni hogy közbenjött véletlenségek se zavarják meg fejlődését, de viszont a tétlenség se ölje el, mely felé mint a boldog megelégedettség ne továbbja felé állat és ember egyaránt törekszik.

Mint az orvosnak tudományos feladata a megzavart egészséget s fejlődést a már felhalmazódott akadályoktól megmenteni, így minden értelemmel bíró lénynek természetes és a tudomány útján is eszközözlendő feladata szerkezetét minden belőlről vagy kívülről jöhető rendzavaró hatások egybehalmazódását meggátolni – s fejlődését okszerűen értelmesen vezényelni.

Mindinkább népszerűsödnie kell e tudománynak, mert csak ezáltal vehet részt az ember az emberi értelem, az állatok és növények nemesítésének, sőt ez után végre a teremtésnek még mindig tartó és reánk nézve örökké tartó nagy munkáiban.

Mily egész másképp nézne már ki a föld és ennek minden növénye állatja, ha azok nemesítésének fonalát az emberiném évezredek óta tudatlan kézzel számtalanszor szét nem tépte volna, sőt kezeibe véve öntudatosan vezényelte volna.

Az emberi értelem a teremtés vagy tökélyesbülés nagy munkáiban még eddig nem szerepelt – legalább történetileg bebizonyítani nem tudjuk. Fejlődésünk történetét figyelembe sem vettük, bár a gondviselés keze, tévelygésünk közben is előbbre vezényleti századokról századokra.

Alig megy néhány ezernyre a növények faja, melyeket nagy részt csak időtöltésből – vagy tán egy magasb kötelesség érzetből (? kertészeti) művelés alá vettünk. De mit köszönhet nekünk a még m. e. kétszázezernyi növényfaj, melynek egy üres névnel többet tudósaink sem adtak? Gazdászati állataink fajszáma százra sem megy holott százezer állatfajt számítunk. És ki tudja, melyik növény, melyik állatfaj van hivatva, hogy évezredek múlva nemünknek azon szolgálatot tegye, melyet nekünk a mostani gazdasági növények és állatok teszik?!

Nem ismételhetjük eléggé, hogy a teremtés nagy munkája még bevégezve nincs; hogy a növényi és állati szervek folyvást tökélyesbülnek és végre oly átalakulásokat nyernek mikép új fajként lépnek fel; annál inkább, mert azon anyag, mely most a föld termőrétegét teszi, mindinkább gyarapodik, mindinkább alkalmassá válik arra, hogy tökélyesb szerveknek szolgáljon tápul és alkatanyagul.

Egy előttünk ismeretlen kezdetből, egy reánk nézve semmi- nek, vagy parány s paránycsoportnak nevezhető kezdeményezésből

indult ki a természet, mint látszik csupán azon egyszerű törvények nyomán, melyeket most is egyaránt feltalálunk a parányhalma-
zokban és a milliárdnyi világtestekben, melyek talán szintén csak
parányi egy a miénknél nagyobb világrendszernek. Ezen törvé-
nyek 1) a zömparányok egymást vonzzák: tömegük nagyságával
egyenes, távolságuk négyzetével fordított arányban; 2) a lebpar-
nyok egymástól idegenkednek: tömegükkel egyenes, távolságuk
harmadik hatványával megfordított arányban; 3) a zömparányok
a lebparányokat vonzzák a tömeggel egyenes, a távolság negyedik
hatványával megfordított arányban... És minő csodás, nagyszerű,
sokszzerű eredményeket hoztak ezek létre?! A zöm és leb-parányok
különbéféle csoportulása különféle elemeket, a különféle elemek cso-
portulása különféle kristályosodott testeket, ezen testek különféle
vegyülete szerves testeket hozott létre, melyeknek számtalan tö-
kélyfokozataik szerint különféle képességük s tehetségük van...
Nagy előlépés volt már a földnek, mint legalsóbbrendű szerves
testnek létrejötte. De a föld kezdetben kopár volt. Sok idő múlt el
míg a zuzmók feltűntek, bevonták növényzettel a sziklát – ezek
pedig csekély növények, a forró nap, lég s eső áramlatok stb.
alatt annyira elporhadoztak, hogy a mostani termőréteg, vagy
inkább a hajdani termőréteg, mely a mostaninál sokkal tökéletle-
nebb – előálljon. . . . Mint legtökélyesb lények szerepeltek ekkor
a virágtalan növények, koraitok, puhányok és ízállatok.

Nagy előlépés volt a teremtés munkájában: az ős pálma
erdők iszappal be takarása a kőszén korában egy: új növényzet (a
kétszikűek a tobzos fák stb.) keletkezése, mely alkalommal új
hüllők, új faj madarak, sőt már szoptató állatok tűntek fel kényei
mes ellátást találván a fejlődő növényzet által. Évezredek-, milliár-
dokon át szakadatlanul folyt a teremtés nagy munkája: növény és
állatországban mindig az alsóbbrendű szervek jöttek előbb létre;
a föld mindinkább alkalmas lesz a tökélyesb szervek fentartására
– De eme átalakulás következtében mindinkább elhalnak a régibb
korszakok teremtményei. A föld belső melegsége, melynél fogva
egykor egyenlő növény és állat sereg tanyázott a sarkok és egyen-
lítő alatt, – megszűnván a felső kérgen kihatni: növények és ál-
latok sajátságosan átalakulnak a hideg s meleg éghajlatok sze-
rint. . . . Ekkor már élt, régóta élt az ember. De értelmének

nyomai sincsenek. Értelme arányosan fejlődött szervezetével. Értelménél fogva mindinkább ura e földnek és teremtményeinek. így igen is illő és közkifejlődésére nézve múlhatlan, hogy most saját kezeibe vegye az élőszervezetek fejtésének, tökélyesbítésének munkáját. – Kegyelettel temesse el a művelődésre képtelen balítéleteiben megrögzött népeket – és igyekezzék az újászülető nemzedékek szervezetét oda tökélyesbítni, hol nagyszerű hivatásuknak méltán megfelelhettek.

Szükséges tehát, hogy a már hatóságilag is kezdeményezett gyümölcsiskolák ügye a néptanítók által országszerte karoltassék fel, és egy növendék se maradjon teljesen tudatlan a növény és állatélettan alaptételeiben.

Szükséges, hogy főiskolánkban a fősúly ne az elméleti, hanem gyakorlati tanokra legyen fektetve, és ezek közt első helyen szerepeljen a növény és állatélettan.

Szükséges, hogy gazdasági egyleteink a növények és állatok honosításának és nemesbítésének ügyét teljesen méltánylólag karolják fel: tehetségük szerint gyakorlatilag is eszközöljék legyenek közvetítői, bírálói, terjesztői a sikerült kísérleteknek.

Szükséges, hogy a növények nemesbítéséhez kellő művelési mesterfogások, eszközök és gépek még a tudományos tanodákban se maradjanak ismeretlenek.

Mindenek felett szükséges pedig, hogy a tudományos intézetek mellé, vagy azok egyosztályából gazdaszati és erdészeti tanodákat képezzünk, hogy mindennemű növénytermelést és állattenyésztést tudományos alapokra fektessünk – és ezen elveknél a mennyiben lehet; gyakorlatilag is kifejezést adjunk. . . . Mert midőn a gazdaszati növények s állatok nemesbítésének ügyét karoljuk fel – saját anyagi s egyszersmind értelmi kifejlődésünket mozdítjuk elő – és midőn azt elhanyagoljuk: kifejlődésünket tesszük lehetetlenné . nyomtalan engedjük tespedni az értelmet, melynek hivatása c földön vezérszerepet játszani.

X.

Segélyzőleg jótékony s munkaadó egyletek és intézetek, életbeléptetése.

1) Népnövelésünk nem olyan levén miszerint általa a nép gyermekei kellően értelmesebbekké, szorgalmasabbakká és ügyesebbekké tétetnének, nem hoz jelentékeny eredményt sem a termelés sem a feldolgozás mezején. A nép gyermekei kik minden vagyon nélkül léptek az életbe, megtanulják a vallás és erkölcsiség szavait, az önmegadás, türelem, lemondás elveit: szószerint. Dolgoznak vagy hevernek mikor dolgot nem találnak – vagy egy-egy jó napot csinálnak maguknak a korcsmákon, mikor aztán mind elfeledik azt, mit egykor a kis és nagy kátéból tudtak. Eljönnek a nehéz idők, bekopogtat az éhség, szomjúság, hideg – és ha munka nincs – törvénytelen utakon keresi meg a tudatlan s roszul számító ember élelmét vagy azt mi egy-egy „jó nap” csinálásához szükséges. ... Bő forrása eme növelési rendszerünk azon szükségeknek, melyek törvényt rontanak s általában a szegénységnek, mely egy betegség következtében nyomorra fajulhat, holott nyomor és bűn együtt jár és százezreket sújtól, ha elejét nem vesszük országszerte. De nem alamizsnák által.

2. A földművelési munkák több erőt igényelvén és sokkal kevesebb értéket eredményezvén mint az iparmunkák: gyengéi beteges öregek, gyermekek stb. kik pedig még tehetnek, valamely gyöngébb kerti vagy mezei munkát, eme munkájuk díjából nem fedezhetik szükségüket: kézmű ipart, melyet szobájukban is előnyösen dolgozhatnak nem tanultak – s így kivált az 5-6 hónapig tartó teleken át irtózatossá nyomorba sülyednek. Ez a nyomor második forrása.

3) Tudatlanság, restség, tehetlenség egybevéve könnyen háttérbe szorít minden nemesb érzetet: ki a nyomorultság színezetét netalán munkaképessége mellett is kitűnő mérvben magára öltheti; annak biztos kenyere, biztos keresete van, mert ilyennek alamizsnát adni szokás; nem adni szégyen. A kegyelet eme nem épen helyes felfogása vagy végrehajtása következtében, legtöbb

nyomorult kéregető találkozik ott hol a nyomornak ingyen adakozás által akarjuk elejét venni. És mennyire igazságtalanul hullanak szét a ki kiabált vagy zsarolt fillérek? Köztudomású dolog. Párizsban p. o. némely hídfő koldulási jövedelme naponta 9-12 frc. Angliában némely országúti állomás, midőn az alamizsna ily igazságtalan szétosztása még divatban volt, naponta 20-25 frtot jövedelmezett míg nem 1838-ban az essexi megye országútján egy igen éltes koldus 1,700,000 font sterling örökséget szerezvén az angol kormány másképp nem intézkedett, valódi szegényeiről. A koldulás tehát ha életmóddá tétetik, könnyen kenyérkereseti üzletté válik – az egészségesek előtt is.

4) Nem lévén oly intézeteink, hol *egy* s más munkát tanulhasson, vagy a gazdaszat s ipar *egy* s más ágában dolgot nyerjen bármikor a munkaképes ember – kivált iparszegény vidékeinken könnyen elszegényedik az értelmes, szorgalmas, takarékos ember is – kivált ha nagycsaládjá van.

5. Örököségi törvényeink, bár mily méltányosoknak tartjuk, azokra nézve kiket szüleik vagyonaiban részesít, igen szigorúak azokra nézve, kikre szüleik mit sem hagyhatnak, mert őket: kizárják ég és föld minden javaiból. És nem mindenik kap oly növelést, hogy munka útján igényeit fedezni megtanulná. Nem is mindenikben van kellő igyekezet s kegyelet ez jelentékeny forrása a nyomoroknak.

6. Fenyítő rendszerünk nem hordja magában a javítás magvát; büntet, elkeserít, boszúra ingerel a helyt, hogy a kiállott fenyték mellett vagy után nemesb érzelmeket költene s több ügyeséget vagy alkalmat nyújtana a becsületes keresethez.

7. Tehetősbejünk nem mindnyájan úgy bánnak vagyonaikkal, mikép az közzgazdaszatokból legcélszerűbb volna: némelyek, kivonják forgalomból a pénzt, mások megvonják földbirtokaiktól a kellő munkát és javítást; megvonják néha a méltányos kiadásokat, melyeket törvényútján erőtetni ugyan nem lehet – de melyek által igen sokat enyhíthetnének az örökösödési törvények szigorú voltán s leginkább bebizonyíthatnák, hogy méltók ezen törvények kedvezményeinek élvezetére.

Ezek főbb forrásai azon számtalan nyomornak, bűnnek, mezeket leginkább a szegénység idéz elő.

A középkor balítéletei közt egyik legveszélyesebb volt társadalmi életünkre nézve az ingyen adakozás vagy alamizna nyújtás» tekintet nélkül arra: kinek? miért? mivégre? És nem épen jól fogták fel a keresztény vallás szellemét azok, kik nagyszerű vagyonaikat u. n. jótékony célokra hagyományozták a középkorban. Mert ekkor még nem voltak oly valóban jótékony intézetek, melyek a betegnek ápolást és egészséget, az egészségesnek munkaképességet és értelmi képzettséget – a kiképzett tehetségnek megfelelő munkát szándékoztak volna adni.

Nagyszerű zárdák és kolostorok keletkeztek, de ismeretlenek voltak mindazon jótékony intézetek a középkorban, melyeket most így nevezünk, mert ezek csak alig egy század művei. Ezért nem csoda hogy európaszerte annyi a nyomor, a szegénység, miszerint közkifejlődésünkre ezek mellett nem számíthatunk. Vagyis kifejlődésünket tulajdonképp csak a szegénység és nyomor forrásainak bedugása – az elszegényedés megelőzése által lehet kezdeményeznünk. Mert ha e források szünet nélkül ontani fogják társadalmunkba a szegénységet, nyomort és bűnt? . . . hiába küzdünk hullámaival és oly veszélynek megyünk elébe, mely szégyenére válnék egy oly nemzetnek s kormányának egyaránt, mely önkezeivel akarja végrehajtani saját társadalmi viszonyainak fentartásában és vezénylésében az isteni gondviselés nagy munkáját.

Jótékony intézetek pedig mindazok melyben a beteg ápolást, a csecsemő gyermek felvételt a kiskorú árva kiképeztetést vagy bármily korú dologképes szegény: tehetségének megfelelő munkát kap, Mert nincs nagyobb jótékonyosság mint a gyermek vagy bár felnőtt mindkét nembeli ifjúság testi s lelki tehetségeit oktatás utmutatás által, fejleszteni, kivált ha munkájuk még oly csekélybecsű hogy általa elsőrendű szükségleteiket sem fedezhetnék.

Semmi vád sem sújthatja méltóbban és fájdalmasabban a jelenkori művelődést, mint azon adatok miszerint az oktatás népszerűsödésével arányosan gyarapodik a vétkek kihágások száma, mert: „qui profíeít in litteris sed deficit in moribus, plus deficit” – s így sokan vannak kik művelődésünk lényegének előhaladásában egész életen át kétkednek: „cifrábbak ügyesebbek vagyunk – de követelőbbek és gonoszabbak” mondják – és hivatalos adatokkal igazolhatják hogy mindenféle erkölcstelenség nem csak esetszámra

hanem meggondoltság, ravaszásra nézve is gyarapodik és mindinkább kiterjed a kiskorúakra, a népnöveléssel arányosan.

Nem lehet tehát kétségbe vonnunk, hogy népnövelésünk nincs a társadalmi viszonyokhoz alkalmazva. Nem eléggé jól tanítjuk a nép gyermekeit meg az írás és olvasás mesterségére – mert kezdeményezésüknek mi hasznát sem tudják venni az életben. Arra pedig mire még nagyobb szükségük volna: a munkásságra, ügyes ségre saját élelmük és ruházatuk beszerzése s a végett is hogy a uemzetestben melynek tagjai, ennek jólétéhez megfelelőleg tudjanak élni és mozogni: épen nem tanítjuk őket.

Népiskoláinkat tehát jelenleg alig számíthatjuk a jótékony intézmények közé, holott ezek, feladatuknak megfelelően e téren legelsőök leendenének. Pedig nemcsak a nép gyermekeinek van szüksége arra hogy ruházatukat és élelmüket becsületos úton megkereshessék.

Igen sok szegényünk van országszerte, azon osztályokban is melyek magukat nem sorozzák a nép közé. Nem képesek élelmüket és ruházatukat megkeresni kivált a nőnembeliek, részint azért, mert erre képesítve nincsenek, részint mert nem szokás őket a nemüknek s tehetségüknek megfelelő munkákban sem alkalmazni.

„Bánát Komlóson, Nákó Auasztazia asszonyság alapított női kézimunkák tanítására iskolát, két nőtanítóval. Ezen iskolát egy évben 105 tanítvány látogatta, valláskülönség nélkül.” Stat. és nemzg. közl. a magyar tudományos akadémia bizottsága által.

Itt tehát egy helységben két „jobb növeltetésű” hölgy kapott alkalmazást és 105 tanítványnak adott egy év alatt utasítást a kézimunkákban. Mindezt egy honleány saját erejéből eszközölte.

Nem mondjuk hogy ezt minden egyes honleány teheti – de tehetik az egyletek és erkölcsi kötelessége a kormánynak hogy az ily egyletek tevékenységét pénzsegélyekkel is gyámoítsa, mert: ezek jelentékeny tényezői közkefejlődésünknek.

Nem számítjuk ki azon jótékony eredményeket melyek ezen intézmény népszerűsítéséből hazánkra kisugárzanának, ha p. o. 15 ezernyi helységeinkben 30 ezernyi jobb növeltetésű hölgy oktató a női kézimunkákat, ezzel együtt: a takarékoság, csinoság, munkásság elveit sőt figyelmeztetné növendékeit, hogy az anyai jó szívnek s értelemnek legbiztosabb zsinórmértéke: a gyermekek jószí-

vűsége, értelmessége és igyekezete.... Mert hiszen az anyák növelik mindenekelőtt gyermekeiket: ezektől öröklik a gyermekek az indulatokat, törekvéseket, az apróbb ügyességeket a magaviseletet a beszédet, mely az értelem kifejezése, a rend s takarékoság szeretetét stb. stb. Ezekről kérdezi először a gyermek: mi jó? mi rossz? s minduntalan megfordítja a kérdést: jó ez? rossz ez? Es lia az anya ezekre felelni nem tud, vagy nem úgy felel mint kellene? kiszámíthatlan következmények alapját teszi le vagy mulasztja el letenni.... melyeket megmászítani igen nehéz feladat.

Igenis: 30 ezernyi jobb növeltetésű hölgy kapna becsületes keresetet és milliányi gyermek vagy növendék kapna a nép osztályból oly oktatást, mely által kenyere egyrészt megkeresni, más részét megtakantni: a következő mindkét nembeli növendékeknek pedig egész életre kiható elveket szívökbe s agyukba lehellni vagy azokban felébreszteni képes leendene csupán ezen egyszerű s más országokban már népszerű jótékony intézmény által.. . áldozatok nélkül.

Nem kevesb jótékonyaságot lehetne kifejteni oly mezei munka adás s egyszersmind oktatás által, mely a nép gyermekeinek megfelelné, a midőn pedig a kis munkások munkájuk által nagyrészen megtéríthetnék a reájuk fordított költségeket – mint ezekre is számos példát láthatunk Belgiumban és Angliában.

Legbiztosabb menhely ily intézet a kiskorú árvák számára, kiknek száma annál jelentékenyebb minél inkább kifejlődik a folytonos fegyverkezés és hosszas katonai szolgálattétel rendszere – mely napjainkban óriási mérvre nőtt. Legbiztosabb megelőzője ily intézmény azon aljas életmódnak mely társadalmi viszonyaink közt; temérdek munkátjad a közigazság szolgálainak és kiszolgáltatásának: megtölti a börtönöket – de nem térítheti meg a felgyújtott helységek kárát és nem orvosolja gyökerében a bajt.

Ne adjunk ingyen segélyt, csak a betegnek, míg munka képelen. De adjunk munkát a nyomorultnak is. Keressünk ha szokásban nincs oly foglalkozást vagy legalább felügyelési oktatási stb. munkát mely tehetségüknek megfelel, mert a munkátlanság főforrása a szegénységnek s ha börtöneinkben a gonosztevők vagy munkakerülők foglalkozásra kényszerítetnek, míg egyrészt azzal

leendenek büntetve mi ellen vétkeztek – másrészt megszokják a foglalkozást mely legjobb biztosíték a szegénység ellen.

Nagyon is elterjedt és meggyökerezett nálunk azon balhit, mintha Isten haragjában átok gyanánt mérte volna reá az emberi nemre a munkálkodás szükségességét. Nem átok ez hanem áldás, mely testi s lelki erőnket kifejti és melyet minden ép szervezet megkíván mert munka nélkül gyakorlat nélkül, nem csak ki nem fejlődhet sem testi sem lelkileg, hanem mindkettőre nézze meg romlik.

És nagyon elterjedtek azon középkori balítéletek mintha az erény csak a folytonos tétlen imádkozásból s a vallási szertartások külső gyakorlatából vagy a módfelett! nélkülözésből, a test sanyargatásával stb. állana. Sőt inkább oly feltétele a testi vagy lelki foglalkozás az erénynek, mely nélkül nem is létezhet, mert az erényesség célja az erkölcsi és értelmi tökélyesbülés, mely egymást feltételezi, és melynek fejlődése aránylagos a helyes tevékenységgel, az érzelem és értelem világának okszerű benépesítésével nemesbítésével. – Ki viszont épen szegény állapotban csupán az ájtatosság folytonos gyakorlata végett visszavonulna minden testi munkától, arra szintén elmondhatnánk: plus deficit, quam proficit.

Vannak erények, melyek a hon és nemzetiség fentartására vonatkoznak. Vannak erények, melyek egyes vidékek, vállalatok érdekében gyakorlandók. Erény mindazon cselekvény, mely által mások kára nélkül ön javát, vagy ezzel kapcsolatban ön családja vagy hazája javát valaki előmozdítja. Az erény tehát nem valamely „negatív” érthetlen és nem olyas csodálatos mesterség, melyet a legszegényebb ember és nő is ne gyakorolhatna. De cselekvény, tevékenység: az egyéni s közművelődés és ezzel arányos jólét előmozdítása.

Ki kell tehát irtanunk kivált népünk kebléből és agyából a munka és erény iránti tévfogalmakat. Sőt közmeggyőződéssé kell tennünk ama tételek igazságát: a munka, természetes szükségérzet – jótétemény – és a jólét forrása; az erény pedig nem más [mint a helyes vagy jótékony munkálkodás önmaga, melyet a haza minden polgáraitól méltán elvár a társadalom, mert ez mindenkinek tatalmában áll.

Kifejezést kell adnunk ezen vezéreszméknek tanodáinkban,

egyházainkban, segélyző s jótékony intézeteinkben egyformán mert csak ezek által előzhetjük meg az elszegényedés s az ebből következő nyomorok bekövetkezését.

Igenis szükséges hogy minden országnak legyenek törvényei a szegénység megelőzésére nézve. Hogy a törvények pártolják és segélyezzék mindazon egyleteket és intézményeket melyek a szegénység s nyomor megelőzésére céloznak. Méltányos dolog hogy az állam évenként megkészszeresse azon csekély összegeket, melyeket önszegélyzésül az iparosok művészek, tudósok stb. fillérenként egy beraknak. Íme p. o. Angliában a múlt hetekben néhány előkellő ifjú társaságba lépve alapítványt tett a szereplésre nem alkalmas táncosnők javára, azon felszólítással hogy: ők is járuljanak heten kint bármily összeggel önszegélyzésükhöz; és azon kötelezettséggel miszerint: a társulat év végével mindig megkészszeresi a ballerinák által berakott összeget. Miért ne tehetne hasonló ajánlatokat és kötelezettségeket az állam vagy nemzet azok javára kik az állam feutartására a nemzeti közkiifejlődésre nézve jelentékenyebb tényezőkképen szerepelnek?!

Igenis teheti és teszi ezt Anglia sőt kisebb mérvben Francia ország, Belgium, Hollandia is. Magán vállalat volt p. o. a Kensington museum. De mihelyt a parlament belátta a benne felállított iparrajz tanszékek hordereje!, azonnal segélyére ment és óriási mérvre fejtette ki pár év alatt. Hasonló pártfogolásra számíthatnak ott a magántanodák, mint szintén több közhasznú intézmények. Anglia nyomán haladnak Nyugoteurópa jobb szervezetű államai. Nálunk azonban a társadalom még nem képez oly organicus, egybefüggő egymásból táplálkozó, egymást fentartó egymás javára dolgozó szerkezetet mint ott. Mert bár a 48-iki törvények lerombolták, pa piroson, a válaszfalak nagyrészét, még többnyire fenmaradtak azok a szívbén; és a nemzetiségi, vallási, központosítási, germanisálási stb. törekvések nagyon szaggatott állapotban tartják nemcsak hazánkat hanem az egész birodalmat.

Szükséges hogy nekünk is legyenek törvényeink, melyek a szegénység és nyomor forrásait kiapasztani igyekezzenek, de minden törvény hiános és tétlen ha annak érzete a nemzet közérületében támogatást, gyakorlati alkalmazást nem talál. Sőt könnyen vészé lyessé válik félre magyarázás által, ha p. o. a nép azt hiszi hogy:

lévén szegények törvénye – nekik már nem kell magukról gondoskodniuk.”

Kiszámíthatlan rossz következményeket idézett előtt p. o. Angliában a múlt század végén egy törvény „Gilberts act” mely kötelességül tette a felügyelőknek hogy gondoskodjanak saját területükön arról hogy a népnek legyen munkája és keresete – közkinctárból fedeztetvén a hiányt.

Életmóddá tette ez a szegénységet. Sok ember elhagyta saját földjét hogy róla az állam gondoskodjék. Az állam e nembeli kiadása csakhamar 20-30-50 millió 1848 évben 100 millió forintra nőtt s a szegények száma szintén milliókra 2-3-4 millióra szaporodott – s az ipar és földművelés azon vidékeken melyekre a kiadás legtöbb volt leginkább hanyatlott, elmaradt a többektől.

Más és ismét más rendszereket kellett életbe léptetni, melyek végre a méltányosság elveit országszerte kifejtvén a szegénység forrásait kiapasztották annyira hogy most már büszkén mondja az angol: nálunk többé nincs koldus, nincs rabszolga, ki a nyomor szíuét magára öltse hogy megélhessen, megélhet minden munka képes ember becsületesen; a munkatehetleneket pedig csupán segíezzük. Ezek tehát segítettek” – és nem „koldusok.”

Nagy tudomány egy ország szegényeinek állapotát, viszonyait kifürkészni s odavezényelni hogy többé ne legyen „koldus.” Nekünk e tudományhoz nincsenek adataink: nincs statistikánk. Nálunk tehát még a törvényhozás sincs oly állapotban hogy ehhez alaposan hozzá szóljon – pedig mint említettük nagyon sok szegényeink vannak – nem csupán a néposztályból. És igen sokat tanulhatunk kivált az angoloktól arra nézve: mitől óvakodjunk? sőt arra nézve mit kellene tennünk?!

Addig is azonban míg e nagy kérdés megoldásában törvény hozásunk határozott lépéseket tenne, önmagunk kezdeményezhetjük és közegyetértés útján nagyrészből megoldhatjuk e nuagymunkát: a munkák, kivált gazdasági munkák és szolgálatok méltányos díjazása, a népnövelés és népoktatás tőlünk telhető emelése s irányítása, a kölcsönösen segélyző intézetek pártfogolása és gyarapítása stb. által törvényhozásunknak tartva fel hogy a fenyítési rendszeren ok és korszerű módosításokat tegyen és bízva tehetős osztályunk tagjaiban hogy a pénzt, melynek közgazdászati jelentékenységét

már elége megismertettük; se önmaguknál zárva ne tartsák se meddő helyekre ne fektessék be vagy ki, honnan többé vissza sem kerülhetnek.

Természetes hogy a közoktatásra nézve is legtöbbet tehet a törvényhozás. De – ezt megelőzőleg szintén igen sokat tehetnek a patronusok, kegyurak sőt bár ki is ki ehhez szólni tud, ki a gyakorlati oktatás horderejét belátja, eziránt lapok útján vagy magokkal a néptanítókkal s egyházférfiakkal értekezhet; a növénydekeknek pedig egy egy csekély ajándékot; egy jó könyvet; egy jó gazdasági eszközt, egy csizmát, egy bocskort vagy egy jó szót kel lomodon ajándékozhat.

Sokkal nehezebb téladat azon intézetek és egyletek alakítása melyek valódi célja a szegénység megszüntetése – de nem alimizna osztogatás; hanem oktatás, útmutatás, munkaadás és segélyezés által; mert ezekben mindig szemelőtt kell tartani az emberi gyarlóságokat, balítéleteket, ferdeségeket és rász akaratot. Ezekre nézve azonban elég oktatást lelünk azon említett államok fejlődési történetében, melyek öntudatosan apasztották ki a szegénység forrásait – mely források végre is csak a hibás társadalmi szerkezet kifolyásai, s így nem elenyészhetlenek.

Nagy nyereség hazánkra nézve e szempontból is a még csak mostanában született de már is szépen kifejlődött biztosítási ügy, Ki magát az elemek pusztítása ellen biztosítja – az családját az elszegényedés főbb nemei ellen biztosította. Ki életét évenként csak néhány forinttal is biztosította az, halála után ezeket hagyományoz családjára – ha semmije sem volt is. Oly nagy nyereség a vagyon és életbiztosíthatás a haszonbérő és munkás osztályra nézve minélfogva mindkettő megvan védve a szokásos elszegényedéstől és szép vagyont hagyhat gyermekeire (kik iránt mint említettük, az örököségi törvények túlszigorúak) ha önmaga is sikeresen igyekszik. Megosztják a biztosító intézetek e jótékonyaságot a vagyonosabbakkal, habár vagyonuk gyarapításában nem szorgalmasak. Az élet és vagyon biztosítása tehát első rendű oly intézmény mely a szerencsétleneket segélyezi s az elszegényedés főbb nemeitől biztosítja... Óhajtandó hogy a több ilyenmű intézetek hivatását is kellően fel fogjuk s gyors kifejlődéshez vezéreljük.

A közkifejlődésünkre célzó versenyek előmozdítása.

A munka és tevékenység testi s lelki kifejlődésünk eszközlője, mint láttuk egyénekre s egész nemzetekre nézve. De természetesen csak akkor, ha ennek iránya helyes: ha tevékenységünk nem arra van irányozva, hogy egymást megkissebítsük, megadóztassuk, megkárosítsuk, hanem arra hogy: meggazdagítsuk, tökélyesbítsük és kölcsönösen hasznos szolgálattételekre kötelezzük.... Pedig mint említettük az emberinem hatalmasbjainak, sőt egész nemzeteknek egykor ama pusztító romboló irányzata volt még önkeblében egyes osztályok, kiváltságosok és adózók között is – és csupán a jelen kor szelleme kezd a közkifejlődésünkre célzó irányon fellépni – haladni.

A tevékenység egyik legfőbb ösztöne a verseny; mint értjük: a nemes verseny, mely egymást tökélyekben s kölcsönös szolgálataiban akarja felülmúlni a versenytársak megalázása megkárosítása nélkül. És minél inkább ki van fejlődve, ezen ösztön, egy nemzet minden osztályaiban: iskolákban, társaséletben, ipar és gazdaság terén annál inkább kifejlődnek a gyakorlatba vett testi s lelki tehetségek az ipar és gazdaság versenyző ágai. Példa erre az angol nemzet, mely a versenyzést annyira túlvitte az élet minden viszonyai közt, mikép sokszor a nevelésig megy némely oly verseny terén, melyet alig találunk öszhangzónak a közkifejlődéssel melyre azonban, mint minden tökéletlenebb cselekvényre vagy mire szintén elmondhatjuk: ilyennek is kell lenni – sőt sok ilyennek kell lenni hogy ezek hiányain okulva tökélyesbbek jöhessenek elő.

Versenyzik ugyanis az angol: a gyepen, a jégén, a vízen, a termekben számtalan féleképen. Versenyeznek a nők a vadászatban, nyilászatban, a férfiak a lapda vagy teke játékokban a jégén (curling) a mezőn (cricket, wicket, bowls, golf, shinty-hurlig) és termekben; versenyeznek a tauulóifjak az úszásban, futásban, csónakozásban stb. nem egyenkint de társulatonként melyekben egyes városok, egyetemek szerepelnek. Versenyeznek az ipar és gazdasági kiállításokon egyetemesen minden terményekre nézve; egyenlő figyelmet fordítva mindenik jelentékenyebb ágazat kifejtéseie: oly

szakértő tudományos ítézetett tartva p. o. a tyúkok, házinyulak és galambok felett, mikép magyar gazdáink, kik az ilyen „tyúktudománybani” jártasságot nem tartják ildomosnak, méltán megbámulhatnák az angol gazdát, Versenyeznek versenyek alkalmával szegények és gazdagok legalább fogadások által; legyen a fogadási inger tárgya bár egy kakasviadal vagy hízott sertések versenye hol a leglomhább nyertes. És örülségig megy néha a verseny és fogadás, de mindig „győz a jobb” és egyes igazságtalanságok s bukások dacára is oly gyorsan fejlődik mindenféle ügyesség és tökély a „jobb” irányzatot mikép végre majdnem minden európai versenytéren az angol első – mert otthon egymás közt mindig versenyez.

„De hát mi jó volna abban p. o. épen a tanuló ifjúságra nézve hogy egyik 5 láb 6 hüvelyk magasán ugrik? másik 4 perc és 4 másodperc alatt 2 angol mérföldöt fut? vagy némelyik 20 láb és 4 hüvelyk hosszant ugrik s némelyek csólnakon elhagyják gyalogló versenytársaikat? stb. Mi jó volna abban hogy az erősebbek kitűntetik magukat a gyengébbek rovására kik közül az igyekező könnyeü bele halhat a versenyzésbe?” kérdik a gondos szülők: nevetésesnek tartva hogy ilyen nemépen tudományos versenyekre egész városok egybesereglenek: 15-20 gőzhajó áll sorba a csólnak verseny bírálata végett és rémítő kitűntetéssel halmazzák el a győztest.

Ezen túlfeszített testi mütételekben tulajdonkép semmi jó sincs, kivált ha miatta némelyik tanulmányait elhanyagolja, vagy egészségét megrontja, mint nem volna semmi becse egy olyan remek iparcikknek, vagy egy valamely gazdasági terménynek vagy állatnak, mely jóval többbe kerülne mint mennyit ér, verseny alkalmára csodaképen állíttatnék ki. De nagy becse van azon belső igyekezetnek mely a versenyre készülés ideje alatt minden testi s lelki erőt minden utat és módot egybeszed megkísért hogy testi vagy lelki tehetségeit lehetően kifejtse. Egyformán kedvezőtlen kivált az ifjú fejlődő erőkre a túlcsigázás és a túlságos óvakodás; t. i. a könnyelmű erőködés, mely előkészület nélkül akar versenyezni, talán mert azt hiszi hogy rangjánál születésénél fogva így is nyerhet, mint viszont a folytonos tespedés, ülés, olvasás s minden csekély légvonnattoli óvakodás. És midőn p. o. a cambridgei tanulóifjak egy vagy más téren kitűnően nyertesek, minden oxfordi ifjú keble meg-

telik azon igyekezettel hogy: a jövő évben ez ne történjék. Igyekeznek, gyakorolják magukat és e közben mindinkább kiismerik ön testi s lelki tehetségeiket és gyarlóságaikat – mi az egész életre jótékonyan kiható előny, azok felett kik ezt kísérlet s igyekezet hiánya miatt nem teszik.

Mi jó van abban, ha egy versenyző ló gyorsabb futó, vagy erősb terhet vontat mint társai? Az, hogy ha a lótenyésztő gazda ki lovainál egy jobbat látott, igyekszik lovait ezen jobbal egyenlővé tenni. Igyekszik vagy a tüdőt, vagy az izmokat oda fejteni hogy ha a netalán gyermekesnek látszó dicsőségben nem osztozhat is – legalább az élet javaiban méltó jutalmát vehesse szorgalmának.

Csekély jutalom az mit egy gazda gyapjújáért kaphat egy versenyen vagy kiállításon, azon temérdek fáradsághoz képest mibe a finomított gyapjú termelése került. De nem épen üres aztán a dicsőség, melyben a kitüntetett gyapjú részesült. Jobban adhatja el nemcsak a gyapjút de kivált a nemesbített kosokat s végre is, ha eme dicsőség sok fáradságba s kísérletekbe került, mégis ő maga legtöbb hasznát veszi fáradalmainak, mert megtanulta e közben azt is: hogyan kell minél kevesebb költség mellett minél nagyobb jövedelmet húzni gazdaszatából, vagy a gazdaszat ezen ágából? hogyan kell, kevesebb takarmánnyal több húst, több s finomabb és hosszabb gyapjút növelni? hogyan kell a szaporodást p. o. 7-8 hónaponkénti elletés által $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{2}$ szerte növelni másokhoz képest.

Csekély jutalom, mit egy iparos az ő iparcikkéért kap – de nem üres szó egy jury szava, midőn termékét, jónak, célszerűnek és olcsónak nyilvánítja. Oly dicsőség ez mely annak kelendőségét biztosítja és oda növelheti hogy a kisebb vállalatból s jövedelemből nagyobb – kétszeres háromszoros keletkezhet, ha t. i. a jury szavát s útmutatását a közönség megérti és méltányolja.

Kiszámíthatlan kedvező eredményei vannak a versenynek szellemi és anyagi téren: ha célja tévesztve nincs, ha célja minden irányon az hogy: győzzön a jobb!

Még csak 15 éve hogy létrejött az első ipartárlat, melyben a világ minden népei versenyre léptek egymással a gyár ipar terén. Es ki tudná kiszámítani: mily világszerte kiható eredményeket hozott ez? Mennyivel nagyobb volt már az eredmény mennyivel

tökélyesb cikkek, mennyi javítások, újítások szerepeltek a második, harmadik világipar tárlaton?

De maga ezen elnevezés ipartárlat (exhibition Ausstellung) mutatja hogy ennek valódi hivatásáról még idáig nem volt eléggé tiszta fogalmunk. Nem ipartárlatoknak, hanem versenytárlatoknak vagy iparversenynek kell neveznünk ezen világtárlatokat, mert céljuk nem az, hogy oda egy s más kiállító valamely csodálatosan sikerült terményt vagy készítményt küldvén, azt dicsértesse vagy kiváltságokkal koronáztassa: ha nem célszerű a közszellemi vagy anyagi jólét kifejtéséhez – hanem hogy bíráló alá bocsássa: őszintén előadván azon elveket s gyakorlati eljárásokat melyek által azt előállította.

Nagyon csalatkozunk kivált mi magyarok, ha azt véljük hogy egy országos vagy világraszóló verseny tárlatba, mint valamely múzeumba csak a legkitűnőbb cikkeknek vagy állatoknak van helye – és e miatt nem veszünk részt a közönségesebb cikkekkel azokban, kivált gazdasági terményekre nézve. Nem sokkal szebb p. o. egyik búza, árpa, burgonya stb. mint a másik? De sokkal szaporább – vagy kevesebbe kerül előállítás: Ez esetben mégis ez az előnyösebb – mert végre is a cél, a jövedelem mennyiség, a befektetéshez vagy munkához arányosan.

És a hol tárlatok nincsenek a világ azt sem tudja mit termel? mit fogyaszt? Hol iparverseny nincs ott a vevő tájékozni sem képes magát: melyik cikk célszerűbb és olcsóbb? Nagy sötétség ez – melyben temérdek tévedés és igazságtalanság történik.

A világtárlatok még most is hasonlítanak a múzeumokhoz. Bizonyos fényűzési szellem látszik rajtuk, mely azonban a juryk bírálatában már számúzve van; mert ezek nem adnak előnyt a hitvány cifra cikknek, külfénye miatt. A gazdasági vagy vidéki versenytárlatoknak már óvakodniok kell ezen színezettől, sőt feladatuk: a legközönségesebb legnépszerűbb cikkeket s terményeket, természetes egyszerűségükben állítani párvonalba és hasonló célszerűség mellett az olcsóbbnak, egyszerűbbnek adni a jutalmat.

Kétségtelen tény hogy mindazon iparcikkek melyeket a juryk bár célszerűeknek de drágáknak találtak 10-15 év előtt, most már sokkal olcsóbban állítatnak ki. És ha van hatalom, mely a gazdasági termékekhez képest túlságosan díjazott iparcikkek árát

mérsékelje – ha lehető hogy az ipartermékek a gazdasági termékkel méltányos árviszonyba hozassanak, az főképp csak az ily nyilvános versenyek útján eszközölhető, hol nemcsak a jury, de a közönség is biztos fogalmakat szerezhet az ipartermékek valódi életéről s becseről; az iparosnak pedig feladatául tűnik ki hogy cikkeket minél olcsóbban állítsa elő.

Főképp az ily versenyek útján szoríthatja végkép háttérbe a talán cifrább de hitványabb cikkeket a célszerűbb: ily módon nyelhet a közönség oly tájékoztatást, melynélfogva előbb utóbb győznie kell a jobbnak – mi egyszersmind a közkifejlődés fő kelléke. Győznie kell – mert mit a közönség tisztult nézete következtében megvet – annak el kell merülnie – mit felemel, annak fejlődnie kell.

Ily iparversenyek nélkül, idáig az iparosok sem tudták: ki mit termel? Nem okultak egymás által. Az iparcikkek legnagyobb része olyan, melyet előlegesen kiismerni kipróbálni nem lehet. Melyek tulajdonairól tehát a fogyasztó közönség csak akkor lett meggyőződve, midőn már azok árát kifizette. És mennyi csalódásnak adott ez helyt? azt kivált hazai fogyasztó közönségünk igenis érzi, pedig nálunk a hamisítás az utánzás még nem oly tökéletes mint Nyugoteurópában – de mi nem is értünk annyira a belső becselőleges megítéléséhez mint a nálunk iparosabb nemzetek.

Nemcsak ideiglenes de állandó tárlatokra van szükségünk, kivált nekünk, kik az ipar terén nagyon elmaradtunk és hazai készítményeinknek s gyártmányainknak igenis hajlandók vagyunk elébe tenni a külföldieket. Ezeknek kellene lenni azon iskoláknak, hol önismeretet szerezniék hazai gazdászatumk és iparunk eredményeiről – hol iparos és gazda tájékoztatást szerezhetne arról: mit kell vennie? mitől kell óvakodnia? s mindinkább bealkalmazhatná saját pályáját a közélet szerkezetébe.

Finom érzékeit sértve érzi egy világtárlaton némely fő úr vagy úrhölgy ha szeme egy füstölt marhanyelven, pár fontnyi sertéshúson, egy halmaz friss vajon, tojáson, vagy valamely kocsonya félén akad meg.... De nézze, vizsgálja meg csak e csekélysegeket – nagy dolgokat tanulhat ezekből ... íme! ezen kocsonya, igen finom teknősbéka leves, Jamaikából, melynek készítéséhez segédkezet nyújtott a vegytan: zsebben vihető, hónapokig eltartható cikk – s a

„tábla leves” mely ilymódon készül a hadseregek olcsó jó táplálására igen alkalmas. Ama tojás pedig terpentinbe mártatatot, annyira hogy a lég behatását korlátolván a tojást hónapokig friss állapotban tartja – de mégsem vonatott be oly vastagon, hogy a csirmag életét előlné... Az ízetlen sertéshúson pedig egy kis papírszelet vehető észre melyre ez van írva 4½ d. Ezen füstölt hús Prinz Eduard szigetéről jön – innen és Amerika számos tartományából két három ezer hajó teher sertés, bivaly, marha stb. hus kerül ki évenként s az a 4½ d. azt teszi hogy ára Angliába szállítva fontonként 18 kr. o. p. azaz mi, kanaán földén lakó magyar nemzet vele a versenyt ki nem állíthatjuk ... mint szintén ama füstölt marhanyelvfélével sem, mely Ausztrália Déli-Walesi tartományából Angliába szállítva, fontonként csak 4 d. t. i. 16 krért adatik. Nagy dolgokat képviselnek ezen csekély tárgyak. Igazolják hogy sok részben elmaradtunk azon népektől, melyek még nem léteztek akkor midőn mi már 800 éves alkotmányunkal dicsekedhettünk, Vagyis ezen csak e század elején született nemzetek, elhagytak bennünket az anyagi fejlődés terén, de nem csupán azért mert földjük vagy éghajlatuk a gazdaságra kedvezőbb volna, hanem főképp azért, mert a gazdaságnak már segélyére hívták a vegytant, a gazdasági ipart és kereskedelmet ... fáradhatlan igyekezettel munkálkodva s versenyezve kifejlődésük nagy munkáján.

Bámulatos tevékenységgel találkozik az utas Nyugoteurópa és Északamerika városaiban és gyárvidékein: gyors beszéd pontosság az időelosztásban, gyors kiszolgáltatás, rövid határidők egy s más munka elvégzésben, gyors járás kelés közlekedés a fővárosok utcáin, számtalanféle zuhogás, kopogás, csörgés, kalapálás, sűrűfüst, veres láng stb. mely a kéményeken kitolakodik, gyorsan iramló csolnakok a mezőn, egy két ló által ínagy terhet vontatva, gyáralku, hosszú-kéményű majorház a gazdaság közepében stb. oly annyira feltűnő egy magyar ember előtt, mint feltűnő hazánkban a lassú munka, lassú beszéd s járás kelés, csekély munkáknak hét. számra halogatása, poros út, rosz lovak, fákó szekerek, rongyos kunyhók stb. s feltűnő főképp a mezőkön azon síri csend az idegenre nézve, mely keblét aggodalommal tölti el.

Feltűnő ama tevékenység s eme tétlenség egyaránt. És természetes, hogy azon államok melyeknek minden tagja polgára

reggeltől estig, bár néha igen csekély eredmény miatt fáradoz: egy év egy tized alatt kétszeres – tízszeres eredményt ér el, vagyis messze túlszárnyalja versenytársait, kiknél, vagy melyeknél a népességnek csak alig $\frac{1}{3}$ része dolgozik, annyit a mennyit unaloműzés végett kell dolgoznia; másik $\frac{1}{3}$ részének tevékenységi célja legfeljebb az élvhajhászat a harmadik $\frac{1}{3}$ pedig ennek tesz némi szolgálatot vagy hízelgést hogy élhessen.

Munkások és igyekezők a népek mint mondtuk természet szevint, ha munkálkodásukban nem korlátoztván, annak gyümölcseit méltányosan élvezhetik: mert, jólétük aránylagos a tevékenységgel. De ha ezen munkálkodás és kivált az egymás kezére dolgozás, a szellemi és anyagi közlekedés korlátoztatik, vagy a munkaerő, hadviselésre, úri szolgálomakra stb. fordítatik – lassan kint kialszik az igyekezet: kivált azon osztályokban melyek adó mentességet s más kiváltságot élveztek mint viszont azokban is kik munkálkodásuknak méltányos eredményére soha nem számolhattak. – És végre ha az állam, a nemzet belátta hogy ily módon végkép elszegényedik – elenyészik, mert az elszegényedés dísztelen halála által is elenyészhet: közigazgatásában oly reformokat létesítvén melyek minden egyes munkaerőnek szabadabb mozgást, minden egycélra vezetőerőnek könnyebb társulást biztosítanak, egyszer smind versenyek által is kell az igyekezetet a tevékenységet ébresztenie, az ipar és gazdaszat minden szakában, az iskola és élet minden pályáin.

Világosan szólanak az eredmények miszerint Európa népeit némelyiken kívül túlszárnyalták s évről évre mindinkább túlszárnyalják az új világrészek népei. Bármily kedvező színben szeretjük is tehát feltüntetni viszonyainkat – el kell ismernünk hogy azok Európában épen nem oly kedvezők a köztevékenységre, közkifejlődésre nézve mint Amerikában vagy Ausztráliában. Hiszen száz- ezrek vándorolnak tőlünk évenkint azon világrészekbe: tevékenységüknek sikeresb tért keresendők – és a szorgalmas ügyes emberek csakhamar jelentékeny eredményeket mutathatnak fel: nem annyira a gazdaszat mint az ipar terén. Tehát nem azért hogy földünk már kevés volna, hanem azért mert ott több s jobb segéderőt es könnyebben kap alkalmazást az ipar s közlekedés pályáin, mint nálunk. Néhol a népesség nem kevesb, de nem is több mint nálunk

– és mégis sokkal könnyebben létre jön egy vállalat, egy csatorna egy vasút vagy gyárvállalat mint nálunk.

Köztevékenységünk, közkifejlődésünk fenemlített akadályainak nagyrésze elháríthatnák egy korszerű sérthetlen alkotmány által; a tevékenységet lehangoló méltánytalanság vagy igazságtalan díjazás, könnyen igazságosabbá válhatnék az aristocrat szellem szűkkörre szoríttatása s egy oly pénzforgalom létrehozása által melynek elveit előtérbe állítottuk; az oktatási s tanítási szabadság, szabad társulás: a nemzeti közkifejlődésre célzó egyletek s vállalatok segélyzése mint a korszerű alkotmány kifolyása már igen élénkítené a versenyzési szellemet s képességet jelentékenyen gyarapodnék termelő s feldolgozó tehetségünk, ha az ingyen segélyzés helyett a munkaadást léptetnénk életbe és jótékony intézeteink a munkabani útmutatást, oktatást tűznék ki főcélul, a nyomor megelőzésére nézve a legalsóbb osztályoknál. De annyira le van már hangolva, kivált hazánkban minden gazda, minden iparos, minden vállalkozó reménye az ő munkásságának méltányos sikere iránt – oly kevés reménye van ahhoz, hogy erőfeszítése által ön családjá és hazája ügyein csakugyan javíthat valamit, miszerint épen nem lenne felesleg a versenyzési szellemet, kedvet: egyleti vagy köztárlatok, jutalomtételek, díjazások stb. által előmozdítani. Nemcsak a csekély pályadíjak, kitüntetések stb. hanem kivált azon közméltánylat hozhatna a kiszámíthatlan jó eredményeket országszerte, miszerint kitüntetett termelők vagy iparosok terményei, állatai, iparcikkai stb. kétszeres háromszoros kelendősegre számíthatnának s a közönség míg eme méltánylata által a pályanyertest méltó díjban részesítné, egyszersmind önügyét is jobban felkarolná és önmaga nyerne legtöbbet, a jó mag a jó iparcikk stb. népszerűsítése által.

Szükséges tehát hogy a helyes irányoni versenyzés szellemét tehetségük szerint fejtsék, élesszék, egyleteink és kormányunk az iskolákban, kivált ipar és gazdasági iskolákban, a termelés, tenyésztés minden ágazataiban az ipar minden szakmájában, a kereskedelem, közlekedés, irodalom terén.

Jegyzés. A közkifejlődésünkre célzó versenyek élénkítését, sokan a találmányok kiváltságosítása vagy előjogosítása által vélik legcélszerűbben előmozdítani. Ezen téveszmét magáévá tette Európa kormányainak nagyobb része s oly előjogokat oly egyedárusi kiváltságokat adott az u. n

Szükséges hogy a versenyek élénkítését közkifejlődésünk, közjólétünk szempontjából vezényeljük – és ne tegyünk elébe a 10-, 20-, 30-ad rendű dolgokat az elsőbrendűeknek. Ne tűzzünk nagyobb díjakat a közkifejlődésünkre kevesebbé jelentékeny költői műdarabokra, mint azon tudományos munkákra, melyek a közművelődést országszerte elősegíthetnék – vagy a leghasznosabb ismereteket népszerűsíthetnék. Ne tűzzünk nagyobb díjat a jó ugró angol paripákra, mint a jó vonó hazai lovakra vagy marhákra. Óvakodjunk kitüntetésekkel jutalmazni a fényűzésű ipart míg elhanyagoljuk a legszükségesebb gazdasági s ipar eszközök gyártását. Sőt mindenben a célszerűség olcsóság és népszerűvé tehetés legyen fő

feltealálókna, miszerint ezek, mint a tapasztalat igazolta igenis hajlandók azokkal visszaélni és nem kis költségeket, károkat okoznak oly iparosoknak s gyárosoknak, kik a néha nemépen új találmányokat maguk módja szerint s maguk találmánya nyomán megközelítették vagy épen felül is multák.

Az emberi szellemfejlődés története tanúskodik, hogy soha egy találmány sem volt egészen új és egészen kielégítő hanem mindig némely előbbeni találmányok nyomán, azok tökélyesbítése vagy összetétele által és mindig oly tökéletlenül fogalmaztatott először, hogy csupán közhírré tételének idejét s napját határozhatjuk meg, melytől fogva alig múlt egy nap hogy némi javítást ne nyert volna. És többnyire, nem azok nyerték az egyedárusság által előidézett jutalmat kik azt leginkább megérdemelték volna, hanem azok kik az u. n. találmányt fogalmazójától csekély árért megvették. A találmányok népszerűsödésének s közhasznosra szolgálásának pedig mindig igen alkalmatlan akadály ai voltak a kiváltságok. Meggazdagodtak a kiváltságosok s igen keveset nyert a fogyasztó közönség mert drágán kellett fizetnie a javított vagy tökélyesbített cikkeket. És a pátensek gyakran nem hogy használtak volna azon nemzet iparfejlődésének, melynek tagja kiváltságosítottatott, sőt ártottak – mert igen könnyen kivitetett vagy utánoztatott a találmány valamely szabadabb szerkezetű országban, éz itt nagyobb kifejlődést nyervén már csak azért is mert nem kellett az előjogokat drágán megvásárolnia a gyárosnak, ezen előjogositott gyártmányokat saját hazájukban háttérbe szorították a szabadon versenyök gyártmányai, így a szabadországban (p. o. Schweiz) felvirágzott egy s más új iparág, míg a kiváltságoló országokban megbukott.

Más jutalmazásról kell tehát gondoskodnia az államnak a kormánynak: a közkinestárból. Legyen a nemzeté vagy az emberinémé egyik s másik találmány s javítás; jutalmaztassanak meg létrehozásáért mindazok kik abban részt vettek: a tudós (mi legritkább eset) ki a természet törvényeit, anyagait stb. kifizértszte a gépész ki ezeket szerkesztette, a gyáros ki egy új hasznos ipar életbeléptetését megkíséerti stb... A valódi közbecsű találmány jutalmazása nem fogja tönkre tenni a közkinestárat, mert hiszen annak haszna végre is bőven vissza fizeti a nyert előleget s megleendő kímélve a közigazgatás számtalan oly panaszoktól, melyekben ítéletet hozni igen nehéz és ritkán lehet a valódi érdem sérelme nélkül – és meg-

célunk hogy minden irányon megoszthassuk, megkóstoltathassuk a néppel, a művelődés és jólét eszközeit s felébreszthessük bennük azok folytonos élvezetének vágyát. Mert Mában igyekeznek milliók közt az egyesek – ha a milliók tétlenek és értelmetlenek. Végre is ezek kezében van a munkaerő. Ezek értelmi fokozatának csak egy kevéssel felébb emelése – óriási eredményeket hoz ki országszerte – és ha ez nem igyekszik önmagát okzerüen, korszerűen fejteni, tökélyesbítni – akkor lehetlenné válik a közkifejlődés nagy munkájának előbbre vitele. Ne tegyük aristocrat alapokra p. o. gazdasági egyleteinket sőt igyekezzük hogy ezekben tényező, versenyző részt vegyen minden földbirtokos és csak akkor számít

leend kímélve a közönség számos oly egyedárusság terheitől, mely arra tulajdonkép nem is méltó.

Könnyen összetévesztik némelyek a találmányok előjogosítását vagy kiváltságosítását az ivói jogtulajdon megőrzésével. Pedig nemépen oly észtermékel-e a találmányok mint az irodalmi termékek. A találmányok létesítésében mint lát-tük több fej, több kéz és némely pénztőke együtt működése szükséges – melyek rilkán találtakoznak együtt egy személyben. Sőt a találmányok népszerűsítéséhez a fogyasztó közönség részvéte annyira nélkülözhetlen, hogy ennek hiányában századokig hevert p. o. a gőz és villanyerők kifejítése – és a találmány más más államokba vándorolt, új alakban ütötte fel magát stb. hogy létesülhessen. . . A találmányok előjogosításánál tehát azon egyetlen előre toladó egy in ki társai s a közönség közreműködését ignorálván, oklevelet kór, néha legkevesebb mondhatja a találmányra: ez az enyim! az én saját értelmem és szorgalmam gyümölcse – saját szellemem megtestesítése. De igen is mondhatja ezt művére egy író – bár tulajdonkép a köz emberi szellemben született, fejlődött, növelkedett; ebből táplálkozott és csak igen kevésre mondhatja hogy ez: kizárólag csak saját értelmem terméke. Ezért óhajtandó volna hogy az írói tulajdonjog is más utón módon, s ne a műtermékek a közönségtől elvonása által tartanék fel és méltányoltassék: annyivalinkább mert minek becsét nem ismeri azt nem mindig kívánja a közönség, pedig ennek szellemi s anyagi méltánylata tulajdonkép azon cél melyért az író az ő termékeit papírra teszi. Légyen közössé, bármely nyelvre áttehetővé minden észtermék mihelyt meg van testesítve vagy le van írva. Mindenféle előjog, biztosíték, kiváltság stb. korlátolja annak közre világotását, korlátolja a közszellem kifejlődést. Előlegesen nem is képes megítélni a gyarló emberi elme: mennyiben fog ezen találmány vagy mii a közjólétre és művelődésre hatni!? Legyen utólagos a valódi jutalom: a közjólét eredeti forrásaiból melynek garapításához a találmány vagy mii járult. De ne állítsunk kiváltsági korlátokat sem az ipar sem ez irodalom mezején, mert ez – gyakorlati kísérletek után is célszerűtlennek bizonyult be, mind a valódi érdemek méltánylatára, mind a közki-fejlődésre nézve.

hatunk általános óriási eredményekre a termelés terén. Csak ekkor tanulják meg kis birtokosaink közgazdasági szempontból vezényelni kis gazdaságukat. Mindenek felett főgondunk legyen pedig a tudományosság kifejtésére és a tudományoknak a gyakorlati életben kellő alkalmazására.

XII.

A tudomány és irodalom vezérszerepének elismerése és e szerint méltatása.

Ha az u. n. világtörténetet t. i. azon tények halmazát, mik az emberiném családjainak, a nemzeteknek történetéből feljegyeztettek, átolvassuk: bennük igen kevés olyast találunk mire ha tán az egyesek igenis, de az összes emberiném méltán büszke lehetne. Annyi következtelenséget, annyi igazságtalanságot, annyi gyarlóságot, tévedezést, félreértést, elégedetlenséget, őszinteség hiányt, rosszszándékot, kártételt és romlást találunk ezekben, miszerint bátran elmondhatjuk, hogy a nagyvilágon ekkorig egy nemzet sem haladt, következetesen, öntudatosan, sorsát önkezevel s kezét kellő előreletással és értelemmel vezérelve anyagi s szellemi fejlődése pályáján.

Bár mint dicsőítsük az u. u. classions népeket, vagy őseinket, vagy Európa bármely nemzetét: ha a történet írók szándékosan ki nem hagyták mindazt, mi a valódi történelemben örömet nyújthatna – ha szándékuk nem volt csupán az említett gyarlóságokat, botlásokat s küzdelmeket örökíteni – elhallgatva a kebel és agy világának nemesbülését vagyis az emberi szellem fejlődésének mozgalmait; ha történetíróink valóban csak azt jegyezték fel, mi feljegyzésre leginkább méltó volt: mindezekben legkevesebb tanúságot és példát nyerhetünk arra nézve: mit kell tennünk és követnünk? viszont legtöbbet arra nézve: mitől kell óvakodnunk? Vagyis általában csak azon tanúságot nyerjük, hogy eddigi mozgalmaink és haladásunk: a kiskorúság jellegeit hordják magukon és így igenis szükséges, hogy ezután igyekezzünk, következetesebbek, igazságosabbak, értelmesebbek lenni, Igyekezzünk nem

zeti történelmünket úgy vezényelni, hogy az előrelátás, méltányosság, férfiasság jeleget hordozza magán, mely öntudatosan, tévelygés nélkül vezényli előbbre saját szellemi s anyagi kifejlődését.

Legutoljára érkezett Európa nemzeti családjai közé a magyar. Erővel beekelte itt magát a szláv és német elemek közé. Köröskörül egybevegyült, de nem olvadt egybe a magyar elem ezen társnemzetiségekkel, Csupán a haza sík földjét mondhatjuk tisztán nemzeties néppel lakottnak. Soha nem fordítottak semmi gondot, semmi erőt, a magyar nemzet főbbjei sem kormányja, sem az uralkodók arra, hogy a magyar határokon belől egy nemzetiséget alapítsanak meg. Sőt ez utóbbiak; kiváltságokat adva a művelt nép és nemzetiségnek, ezek minduntalan kiebb terjeszkedtek, Vezérek Byzantiumig, Rómáig, Chalonsig, a Rajna vidékéig, Kiewig stb. kalandoztak. Legnagyobb uralkodónak nevezetett, ki a magyar zászlókat Várna, Velence, Danzig és Stettin kikötőiben kitűzhetette. Pedig eme hóditások által a magyar nemzet nem fejlődött, nem erősbödött, sőt gyengült, mert ereje szétforgácsoltott és számos ellenségeket szerzett magának, kikkel aztán nem bírta magát egyensúlyban tartani; kivált midőn az Ozmán erő az ország szívéig betolakodva ennek jobbrésze felett majd kétszáz évig uralkodott.

Mily tekintélyes hatalomra, népességre, vagyonosságra és műveltségre fejlődhetett volna a magyar nemzet, ha ezen erőparálás helyett saját határaival megelekedve, ezt művelte volna belterjes irányon: szellemileg és anyagilag gyarapítva önmagát? Mily óriássá fejlődhetett volna azon nemzet, mely mint jövevény is legerősebb volt az erősek közt; ha ezer évig következetesen működik tulajdonképeni feladatán: a közművelődésen, nemzeti tulajdonai kifejtésén, szellemi anyagi kincsei gyarapításán? Nem lehet kiszámítnunk. Annyi bizonyos, hogy eme kifejlődéstől igen távol maradtunk még nemzeti nyelvünk és irodalmunk kifejtésére nézve is, melyet csak néhány évtized óta kezdtünk felkarolni s művelődésünk fő eszközének még most is a latin és görög nyelveket tartjuk: ezeket tanítjuk mindenek felett tudományos intézeteinkben, bár évről évre kevesb sikerrel.

A nemzet következetes, öntudatos erőfejlesztésének első feladata, hogy kiismerje saját tehetségeit és gyarlóságait, igényeit és

képességeit, viszonyait és teendőit, vagyis egy nemzetgazdászati önismerettel bírjon, melyet természetesen csak fáradtságos utón lehet összeszedni, egybeállítani – hogy belőle kellő vezérelveket nyerjen.

Bármily hiánosak még nemzetgazdászati adataink, melyekben azonban az anyagi dolgokról, kivált az irodalom mozgalmairól, fogyasztásáról, termeléséről stb. a szellemiekre nézve is tájékozhatjuk magunkat, annyi bizonyos, hogy fejlődési fokozatunk, erőnk, tehetségünk s hiányaink iránt Európa más nemzeteihez viszonyítva is kellő tájékozottsággal bírunk.

Fejlődésünk eddigi történetéből kétség kívül láthatjuk, hogy idáig semmi sem hiányzott inkább mint az előrelátás, az egyetértés: a közvélemény közhangulat szilárdsága, következetessége – mert fejlődésünk nem annyira a tudományosság mint inkább a szenvedélyek, magánérdekek vagy pártérdekek által vezényeltetek hol előre, hol hátra.

Az előrelátás, egyetértés közgondolkodás eszköze vagy szerve az irodalom csak is mostanában indult fejlődésnek, de még mindig távol van azon közméltánylattól, melynélfogva benne mindenki részt venne, mint valamely nagy világpiacon, kölcsönösen adván s vévén az eszméket, ismereteket, tapasztalatokat: a köz szellemi kincseket; kölcsönösen okulván tapasztalatainkon s kellő megvitatás után oly vezéreszméket tűzvén ki közcéllul, melyeket elérni mindnyájunknak érdekében legyen. Még mindig sokan vannak kik vérüket s vagyonukat áldoznák nemzeti nyelvünkért, de nem élvezik irodalmunk termékeit, nem teszik magukévá annak kincseit. Holott egy nemzet életét most csak irodalma, tudománya, műveltsége által lehet biztosítani: ezek nélkül elenyészik és jelen téktelen bár mennyire népes. Viszont ezek által vagyonát, hatalmát, lételét egyaránt biztosítja, bár csak néhány milliónyi népességű. Mert az értelem, tudomány, az irodalom nagyhatalom: mely az igazság eltompíthatlan fegyvere által, előbb utóbb kivívja méltányos jogait, míg a fegyver már nem oly nagyhatalom mint egykor volt, és szintén csak akkor győzhetlen ha az értelem súlya által tétetik azzá. És a nemzet, mely véleményekben törekvésekben pártokra van szakadva – csak az irodalom okszerű közbenjárása által szerezhethet szilárd, közös meggyőződést teendői iránt, melyet

ha szerezni elmulasztott: a benső erők egymás ellen irányulnak, egymást megkötik vagy felemésztik – sa köz hazát tárva nyitva hagyják minden idegen behatásnak – hódításnak.

Ezelőtt a fegyver volt most az értelem, a műveltség azon eszköz, melynélfogva: egyik nemzetiség e föld színéről is elenyészetheti a másikat – és méginkább elenyészthetik többek az egyest, melynek sem rokona sem barátja ha kellő műveltsége nincs. Ezelőtt a hódítási, dicsőségi, dynastiai érdekek határoztak a nemzet sorsa, szétagolása, beolvasztása felett. Most a nemzetiség – ha kellő műveltséggel bír oly tisztelet tárgya kezd lenni, melyet a diplomata óvakodnak megsérteni, megcsonkítani az ő örök változatos terveikben. Az emberinem mindinkább belátja tévelyeit, mindinkább érzi ezek következményeit; a közvélemény mindinkább belátja, hogy az egyes és a közkifejlődés nagy munkájához minden pályán minden osztályban semmi sem oly szükséges mint az értelem, a közegyetértés – s így fejlődésünk legilletékesebb intézője s vezénylője mindennek felett a tudomány és irodalom – vagy közműveltség.

Oly kiállhatlan fegyver az igazságtalanság ellenében a szilárd igazságszerető közvélemény az ő irodalmával, hogy ennek megtámadásától retteg a legnagyobb fegyveres erő is. Oly kiállhatlan ennek égbekiáltó s a történet végetlen zajából is mindig kihallatszó hangja ha t. i. igazsággal van párosulva, mikép megdermed kiáltásai által a legnagyobb hatalom: és kikerüli a helyt, hogy porba tapodná. Oly vezénylője ez a nemzeti fejlődésnek, mely mindenki szavát, tanácsát meghallgatja, mindenkinek tud tanácsot adni – és mindig kiérzi főteendőit, fő célját, habár attól némely zavaró körülmények által messze elvettetett. . . Ez a rendszeres közművelődés, közkifejlődés.

A közkifejlődés vezényletét azonban már az iskolákban meg kell kezdeni. Örökösüie kell az irodalomnak, hogy köziskoláinkban ne tanuljanak p. o. holt nyelveket, dogmai elméleteket egyesek kedvéért százak és ezrek, kiknek erre sem kedve sem ideje, mert egészen más teendői vannak. Örökösüie kell az irodalomnak, hogy ne adassanak a gyermekek kezébe: könyv nélkül tanulás végett azon könyvek, melyek tulajdonkép a tanítók számára írtak; hogy ne előzzék meg az elvont elméleti tételek a gyakorlati vagy

tapasztalati ismereteket, melyek nélkül érthetlenné és emészthetlenné. Örködni kell az irodalomnak, hogy ne fordítottassanak át a nem nekünk való, tudákos, hajszállhasogató, csupa szabályokból álló csak az emlékező tehetséget terhelő, az ítéletet pedig háttérbe szorító u. n. oktatási kézi könyvek. Örködni kell az irodalomnak, hogy ne fajuljon tanrendszerünk oly finom „állatkínzássá” hol egyiránt kínlódik tanonc és tanító – siker nélkül: sőt mindenik tanonc megnyerhesse s élvezhesse épen azon oktatást, mely hajlamának; körülményeinek leginkább megfelel.

Sajnálattal kell megvallanunk, hogy irodalmunknak temérdek örködni, gyomlálni, javítani, tenni, közleni s utbaigazítani valói vannak. Mert messze eltértünk tanodáinkban a nemzeti jellem, nemzeti s hazai szükségletektől és távol vagyunk attól, hogy a tanoncok egyéni szükségleteit kellően kielégíthetnénk.

Óriási feladatai vannak irodalmunknak a végre, hogy nemzeti lételünket és hatalmunkat a közműveltség vagy a műveltség fokozása és népszerűsítése által biztosítsa. És hogyan tehesse ezt, ha önmaga a nemzet által nem emeltetik oly nagy hatalommá mikép ne csak örködni, rontani de építeni is képes legyen? Ilyenné csak a nemzet közakarata, közrészvéte által lehet.

Meg van-e bízva p. o. a magyar tudományos akadémia, hogy: vizsgáljon meg minden tankönyvet és tegye vagy tétesse félre mindazt, mely köz nemzeti kifejlődésünknek meg nem felel? Meg van e bízva, hogy jelentékeny pályadíjakat tűzzön azokra, melyek a félreteendők helyét pótolják, vagy melyek életbeléptetését köz hazai viszonyaink vagy az egyéni élet és szakpályák igénylik?

Nincsen! Hiszen még szaktanodájuk sincsenek. És pedig kétségküli tény, hogy egész tanrendszerünk test és lélekölő vagy legalább az egészséget veszélyező s kevés gyakorlati eredményt hozó erőtetés. Többet kellene látnunk és olvasnunk mint könyv nélkül tanulnunk (holott ez most fordítva van) *), hogy tanulmányunk ma-

*) Sőt a magyar s német irodalom ismeretét az ifjak nem a költők stb. füveinek olvasásából merítik – hanem u. n. irodalomtörténelmi könyvekből, melyekben az írók életének és működésének csak külső körvonalása állítatott egybe.

radandó organicus egységet képezzen úgyszólván elemileg vegyüljön lényünkkel, vérünkkel – és ez nem oly test és lélekölő – hanem változatos foglalkozás.

Nincsenek az egyéni s közigejnyeknek megfelelő szaktudományokhoz kellő gyűjteményeink; könyvtáraink, múzeumaink stb. De még a természettudományhoz kellő eszközök és gépek is rendszeresen hiányzanak. Csak azon eszközök is a ritkaságok közzé tartoznak, melyeknél fogva elemezhetnék a növendékek, kik többnyire gazdasázból fognak élni: a földet, melyet művelni feladatuk; hogy tudhaták: mi hiányzik ebben? minő növényeknek felelnek meg leginkább főalkatrészei? és minő átalakításokra kell törekedniök vagy a földminőség, vagy a vetésforgás, vagy a növénytermelés és állattartás arányaiban?

Mintha egészen más élet lenne az, melyre a tanodákban előkészülünk – oly kevés készütséggel lépünk a közélet terére, hacsak mindnyájan ügyvédek, orvosok vagy lelkészek nem akarunk lenni. Pedig nagy szükség van az országházában is a legkülönfélébb szakképzettségre. Mesterséges tudományá fejlődött a politika. Csak a kereskedelmi konzulságra sem egyhamar talál nánk kellő szakképzettségű egyéneket, ha netalán ennek szükségességét belátva, életet akarnánk adni. . . . Hogyan kívánhatjuk, hogy legyenek tudományos iparosaink a tudományi eszközök és gépek készítéséhez, ha kellő szakképzettséget nem adunk növendékeinknek? Hogyan kívánhatjuk, hogy bármely jelentékeny ipar vagy gazdasági szakmában kitűnő eredményeket hozhassanak elő hazánkfiái, ha erre képezve nem voltak? Pedig tudományos alapokra kell fektetnünk a gazdaságot, sőt mindennemű iparkodásunkat és cselekvényünket, hogy biztos legyen. A tudományosságunknak kell vezérlenie közkiifejlődésünket mind a tanodákban mind az életben; a tudományosabbra kell hallgatnia azt kell követnie annak, kinek nem volt módjában tehetségeit kellően kifejteni, hogy haladásunk egyenkint következetes, tömegenkint öszhangzatos legyen minden életpályán.

Magyarnak, nemzetiesnek kell pedig lennie az oktatásnak, a társalgásnak és minden tudományoknak hazaszerte, hogy közvéleményünk, köztörekvéseink öszhangzatosak lehessenek, hogy közösen gondolkozhassunk közös teendőinkről és társíthassuk a

gyenge egyéni erőket a nagyobb vállalatok létesítésére. Magyaroknak kell lennie a köztörvényhozásnak, közigazgatásnak, bírászkodásnak, hogy mindenben jól megérthessük egymást és nemzetiségünkben mely a szabadságérzetnek mindig egyértelmű kifejezése volt, mindig erős támaszt nyerjen korszerű alkotmányunk. Magyaroknak kell lennie a közművelődés a köz kifejlődés nyelvének, mert egy hazában e célra egynél több nyelv egy időpontban nem használható. És nem egyesek nem társulatok alkotják a nemzet nyelvét, bár műveléséhez ezek jelentékenyen hozzájárulhatnak; sőt p. o. a magyar tudományos akadémiának természetes feladata, hogy nemzeti nyelvünket hibáitól mindig tisztogassa, hiányaiban mindig segítségére jöjjön és fejlődését jelleméhez múltjához következetesen vezényelje. De eddigi fejlődésünk is tanúbizonyság, hogy:

Egész nemzeté a nyelv. Sok század és sok millió lélek műve egy nemzeti nyelv. Hiában készítenék ennél szebbet jobbat, ha tudnának az egyesek. Eszmék, képzemények és érzelmek kifejezése minden szó, minden mondat. És minél több a szó minél tisztább a mondat, annál több és annál tisztább az ismeret: annál teltebb és fejlettebb az érzelem és eszmevilág a nemzet egyéneiben és összegében. Minden tagja hozzájárul a nemzetnek, nemzeti nyelve kiképezéséhez. Ebből örökli, ebből veszi át és sajátítja el szüleinek és körének ismereteit, érzelmeit, gondolatait a gyermek az ifjú. Ennek műveléséhez hozzájárulnia kötelessége, minden honpolgárnak annyivalinkább, mert ezt önművelése által teljesítheti leginkább. Az tehát, midőn hazánk szűk határain belől is anynyiféle holt és élőnyelv műveltetik, a tanodákban és társaskörökben mennyi Európa nagyobb államainak egyikében sem: csupán nemzeti nyelvünk és fejlődésünk korlátozásával történik és történhet, mert hisz: nem tanulunk új eszméket, nem szerzünk új ismereteket, azon fáradalom által, melynélfogva a legköznapiabb tárgyak s gondolatok megnevezését latinul, görögül, németül, franciául, olaszul, angolul stb. kimondani és leírni tanuljuk – és ezen fáradalom által sokat fejthettünk, javíthatunk volna eddigi ismereteinken és azok tisztább kifejezésén, mely végetlenül tökélyesbíthető.

Honosnak kell lennie és műveltetnie kell nemzeti nyelvünknek minden osztály minden család körében: a műhelyekben, mint

a műtermekben, a tudományos intézetekben mint a társaskörökben: hogy mindenünnen felszedhesse azon elemeket, melyek magából a nemzet jelleméből s akaratából keletkeztek és megtisztítván kisebb hibáitól minden osztályra, szakra, minden honpolgárra nézve világosan s érthetően szerepelhessen az irodalomban,

Ez a valódi fejlődés valódi nemzeti művelődés iránya, míg az előbb említett terjeszkedési irány hasonlít hajdani hódítási hadjáratainkhoz, melyek által Német-, Olasz -, Moldva-Oláh- stb. országokban elforgácsoltuk, elpazaroltuk erőnk javát haszon nélkül, sőt vereséggel. Mert hiszen természetes, hogy vereséget szenvedjünk idegen területen. Kísértsük meg bár csak egy kisebbrendű hírlapi cikkel, egy versecskével, kísértsük meg az idegen nyelvekbeni jártasságunkat külföldön p. o. a tudományos, művészi vagy társaskörökben, vagy a színpadon, a szónoklat terén stb. és befogjuk látni, hogy az emberi tehetség sokkal korlátozottabb mintsem egyesek mindazon ügyességet megszerezhetnek, melyekkel a többek bírnak – és hogy a nyelv csak eszköz, melynek kezeléséhez sok értelem, sok ügyesség kell, de több nyelvek egyenlően tökéletlen kezelése még nem műveltség.

Pedig első gondja most minden jobbmódú szülének, ki gyermekeit korszerűleg akarja oktatatni, hogy ezek a divatosb művelt nyelvekben minél előbb kiképeztetést nyerjenek. Egy nyelv helyes kezeléséhez mint érintettük sok ismeret, sok tapasztalat, sőt több mint közepszerű szellemi képzettség szükségeltetik, melyekkel a gyermek sőt ifjú sem bírhat. Arra tehát, hogy a gyermek vagy ifjú netalán még irodalmilag is jól kezeljen egy idegen nyelvet, nem számíthatunk – holott – viszont az emlékező tehetség, az idegen szavak elsajátításának képessége legerősb épen a leggyöngébb gyermekkorban, és ki egy nyelvet birni akar: ekkor kell tauulnia. A nyelvtanárok szerencséjére teljesen beelégesznek a gondos szülék, ha gyermekeik csupán a legköznapiabb 3-4 száz gyökszó segélyével a legköznapiabb eszméket folyékonyan kifejezni képesek. Azt vélik, hogy gyermekük már „tud” németül vagy franciául stb. Igaz a latin s görög nyelvben tudósiskoláinkban 8 év alatt sem mennek ennyire a növendékek. De ha mentek volna is, a valódi műveltségben csak annyit nyernek, mennyit az idegen nyelvek által, mint eszközök által a classicus művek szelleméből saját-

jukká tenni képesek voltak . . . így vagyunk az élő divatos nyelvekre nézve is.

Nem segédeszközei, de akadályai az idegen nyelvek a közművelődésnek. Legjobb segédforrásaink ugyan az idegen nemzetek műtermékei, ezek irodalma stb. önszellemfejtésünkhöz. De miért tanítatnánk minden művelt élő és holt nemzet nyelvét boldognak és boldogtalannak egyaránt? holott kellő tökélyre ezek közül egynémelyiket is csak néhányan viszik? És ezen néhányak átfordítván, átalakítván, honosítván az idegen nemzetek műkincseit, eszméit, elveit, tapasztalatait: sokkal könnyebben emészthetővé tehetik az elmaradt ezrek, sőt a hon minden polgárai számára mindazt mi azokból „nekünk való” – mintha egyenkint küzdünk a nyelvakadályok legyőzésével: akár a gyermekkorban, midőn azok szellemfejlődésünket hátráltatják; akár az érettebb korban, midőn az emlékező vagy befogadó tehetőség már hiányozván azok legyőzése temérdek idővesztésébe kerül. . . .

Hivatásszerű feladata a magyar írónak, ki nemzete fejlesztésében tényező részt akar venni, hogy a művelt élő és holt nyelvek ismeretét minél nagyobb mérvben bírja – hogy így azok termékeit bár kivonatosan köz sajátunkká tegye. Nem hiányzik irodalmunkban a kellő tevékenység ez irányon és egész könyvtárak bevásárlásától megkíméltetnek ezután még azok is, kik a külföldi irodalom termékeit sikeresen élvezni képesek. . . . De mi szüksége van aztán ezen nemére az írói ügyességnek, mi szüksége van az irodalmári képzettség e nemére az olvasó közönségnek? a családanak? vagy inkább a leányoknak? (mert hiszen férjhezmenetelük után csakhamar lemondanak minden idegen nyelvről – a németen kívül, melynek tanulásában és ügyes kezelésében vélik rejleni a valódi műveltséget).

Szükségük nincs. Az eredmény azonban köztudomás szerint az, hogy kiki olvas mindenféle idegen műterméket félig értve, félig nem értve – és olvasmányaival arányosan hanyagolja vagy becsmérli irodalmunkat – hanyagolván egyszersmind saját nemzeties művelődését is. Nagy akadálya közművelődésünknek!

Jól tudom mennyire népszerűtlenek ezen eszmeláncolatok, vagyis mennyire népszerű az idegen nyelveknek jól, rosszul s anyagi áldozat mellett is taníttatása. Es nem hozom kétségbe, hogy

a gondos szülék és családanyák mindemellett sem ellenségei nemzeti nyelvünknek és közművelődésünknek – sőt szívesen felteszem mindenikről, hogy nemzeti nyelvünket nem volna hajlandó kicserélni sem a latin, sem a görög, sem a német, francia, angol stb. nemzeti-nyelvekkel. De teljesen meg vagyok győződve hogy: minél több nyelvekkel van dolgunk – (és pedig nem lehet felednünk, hogy a haza határain belől is van még 3-4 nyelv, melyek értésére számos hazánkfiainak nélkülözhetlen szükségük van) – annálinkább korlátozzuk köz szellemi s anyagi életünk mozgalmait, irodalmunk fejlődését, nemzetiségünk erősödését, melynek fő kelléke a közművelődés, az értelmi súly. És: mindaddig míg a magyar nemzet művelt osztálya, tanulmányozási idejének s erejének nagyrészét az idegen nyelvek betanulására fogja fordítani, korlátozva leend köz nemzeti kifejlődése az egésznek: korlátozva leend a köz szellem minden mozgalma és fejlődése – az eszmék és erők társulása, egy irányon öszpontosulása, a közös gondolkodás és egyetértés, mely nélkül jelentékeny eredményeket előhozni még a vállalatok terén sem lehet és aligha biztosíthatjuk nemzeti létünket.

Bármennyire visszatetsző legyen is a sokoldalú terjeszkedés korszakában a tömör egybetartás eszméjét – a belterjes művelődés irányát megpendíteni. Annak, ki nemzeti művelődésünk akadályait kijelölni szándékozik eme általános ferde irányzatot elhallgatnia nem lehetett, annyivalinkább, mert téves irányunk mentiségére e nagyvilágon példát nem látunk s a különféle nemzeti nyelvek művelésében vagy művelése közben, elértük azon pontot, honnan beláthatjuk: mily egész másképp állának hazai viszonyaink most, ha nemzeti nyelvünk művelését, mely mindennemű ismeretek s tudományok művelését magában zárja, el nem hanyagoltuk sőt századokon át folytattuk volna?! mennyivel erősebbek, gazdagabbak és hatalmasabbak lennénk most, ha a tudományt és irodalmat már századok előtt oda emeltük volna, hogy vezérszerepet vihessen minden közös teendőnkben, közkifejlődésünk előmozdításában; és hazaszerte csak egy nyelvünk volna.

„Nemzeti műveltség és művelt nemzetiség” – a cél, mellyért mindnyájunknak küzdenünk kell, mert: „nem a mennyiség, hanem a minőség az erőnek sarkalata” – és; „ha veszélyben forog

nemzeti létünk, ez nem azért van mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk csekély!” ... „Hivatásunk, melyet sorsunk és helyzetünk reánk parancsolt az, hogy olvaszszunk – de nem kényszer, nem erőtetés, nem mesterkéltségek által, hanem alapján a magunk számára követelt és senkitől meg nem tagadott fejlődési szabadságnak.” „Tekintse magát minden művelt magyar ember azon seregben, melyre szükségünk van, közkatonának és toborzónak.” „Kezdjük meg a mai nappal” (1865. év dec. 15. a tudományos akadémia palotájának megnyitása alkalmával) „a toborzást.” „Neveljen mindenki magának gyermekeiben ilyen katonákat!” ... „Intézzük az első rohamot mindaz ellen, mi, mint akadály áll útban.” „Ott szemközt csapatainkkal áll a sok ellenség: a dermesztő közöny, a fagyos részvétlenség szellemi érdekeink iránt, a káprázató álhit, mely magától semmit, mindent máshonnan vár, az üres tévelygés, mely a burjánt gyümölcsnek nézi, a meggondolatlan majmolási düh, mely az idegennek, ha az rossz és korcsosító is, hozzánk átplántálása miatt erkölcsainkre nézve kártól nem fél, mert hiszen az mulattat és másutt is divatozik, a lomha félszesség, mely ha tett valamit, egy vagy más ügyért, azontúl azt semmi gondra sem méltatja, a vakoskodó önhittség, mely ha valamely előhaladást lát, azzal mindjárt beéri – stb. stb.” „És ha egykoron a későbbiek a vidorul pezsgő életben látandják mindazt, miután mi csak sóvároghattunk: nemzeti díszet, biztos szabadságot és rendet, kifejlett tudományt, művészetet és anyagi virágzást, meg fognak emlékezni és mondják: Legyetek áldottak. Ti szereztetek nekünk földet. Ti alapítottatok országot. Ti tartottátok meg a hazát!” . . (Gr. Dessewffy Emil.)

A „művelt nemzetiség” fő kelléke, hogy a haza mindenpolgára értse egymást, értse a köz nemzeti nyelvet: tudjon ezen írni és olvasni annyira, hogy e tudományának hasznát vehesse, mint p. o. az Észak amerikai földművelők és iparosok hol ritka eset, hogy valaki írni, olvasni ne tudna, és a munkások nagyrésze folyamában van a jelen század uralkodó eszméinek.

Jogosan kívánhatjuk főképp azoktól, kik a képviselők választásánál szavazattal bírnak, hogy írni olvasni kellően tudjanak. És ha kormány férfaink megrettennek azon óriási kiadásokon, me-

lyek a választóknak ezen igazi választói képességet megadhatnák, vagy épen lehetlennék vélnék viszonyaink közt: szabad legyen a köz polgári jótéteményeket legkevesebbé élvező izraelitákra hivatkozunk, kik közt szintén csak kivételes eset, hogy a férfiak írni s olvasni ne tudnának – bár eme képzettséget, ha valódi köz nemzeti művelődést óhajtunk a nőnemre is ki kell terjesztenünk.

Óriási költség lenne – talán az összes bevételnek $\frac{1}{20}$ részét igénybe venné a nép értelmiségének ezen említett fokra emelése. De valóban! csodálkozunk lehet, hogy népünk jelen képzettségi hiányai mellett még adóképes. És bizonyos, hogy minden millió, mely ezen emberies célra fordítatik csakhamar meg fogja hozni, mint a jó vetőmag az ő 5-6-10 s többszörös termését – végre tőkét.

Nem ismételtjük eléggé, hogy a munka minden termelés és feldolgozás, minden jövedelem igazi forrása, és ezen forrás bővsége aránylagos a munkaképességgel a munkálkodó osztályok értelmi fejlettségével. És pedig nem lehet, nem is kell mindnyájunknak kézzel dolgoznia (de csak is akkor) ha a munkás kezeket kellő szakértelem vezeti – sőt az emberi szellem évezredek óta következetesen halad elő találmányainál fogva azon a pályán, melyen munkáit mindinkább könnyíti, és mégis mindinkább sikeressé teszi, ha t. i. értelmét folytonosan gyarapítja.

Van ugyan egy bizonyos foka a szegénységnek, miszerint a munkálkodónak minden testi s lelki erejét vagy idejét igénybe veheti élleme s ruházata beszerzése s így művelődése, ha bár gyermekkorában írni s olvasni kellően megtanult, csak igen keveset gyarapodhat. Ez azonban csak egyes nagycsaláddal és semmi vagyonnal bíró családfőknél állhat. A nép mely már adóképes, elég vagyonos arra, hogy gyermekei oktatását biztosítsa. Ily biztosítást méltány igényelhet kormányától. És csodálnunk kell, hogy Európa kormányai csak e században értették meg ezen méltányosság szavát. Most kezdik látni, hogy az okszerű népnövelés a legnagyobb biztosítéka az adóképeségnek. – De többet is tettek a népnövelés ügyében 50 év alatt, mint tettek azelőtt 500 év alatt.

Tagadhatlan, hogy hazánkban is gondot adott ez mostanában a kormánynak, bár még aligha dicsekedhetünk jelentékeny előhaladással eme 50 év óta is. De szintoly tagadhatlan, hogy itt még

nem állhatunk meg, annyivalinkább, mert hazánkban sokkal nagyobb akadályok vannak a közművelődés ezen alap teendőjére nézve mint Nyugoteurópa bármely államában. Ezen akadályok a külön nemzeti nyelvek: német, román, szerb, ruthén, tót stb. holott a népeknek égető szükségük van arra, hogy egymást értsük, hogy irodalmunk jótékonyágát élvezhessék.

Hogyan mondhatná ugyanis magát a magyar haza igaz tagjának az, ki köznyelvünket nem érti? Hogyan nyerjen kellő érteültséget közös gondolatainkról, érzelmeinkről, teendőinkről? Hogyan működhetnek közéletünkkel öszhangzatosan, közkifejlődésünkben tényező részt véve azon népek, kik nyelvünket, gondolatainkat érzelmeinket nem értik?

Már is feltűnő jelképei a szegénységnek, tudatlanságnak s az ebből eredő rendtelenségnek azon helységek, vidékek, melyeket kivált a ruthen, román és tót ajkú népek laknak. Pedig végre is, ha közművelődésünk csak némi előhaladást teend is: a néposztályból kell keletkeznie az iparos osztálynak, a jómódú bérlő osztálynak a vagyonos polgári osztálynak – mely osztályok nálunk egyaránt hiányzanak, holott Nyugoteurópa államaiban ezek kezeben öszpontosul a munka, a nemzeti vagyonosság és hatalom.

Hogyan képződjenek ezen értelmes iparos és polgár osztályok a szegény népből, melynek növeltetését a mi értelmünk a mi irodalmunk nem vezetheti?

Milliók agyának, keblének s közös részvételének kell közreműködnie arra nézve, hogy egy nemzeti nyelv kiképeztesse, az európai élőnyelvek színvonalára emeltessék, sőt ott napról napra új ágakat hajtson, a szaktudományok, szakiparok, szakmunkátelek nyomán gondosan vezényeltetve a közös irodalom a tudományos társaságok által. Nem kevés áldozatában van s rendkívüli erőfifjtésébe került a magyar nemzetnek irodalma, nyelve ily alapokra helyhezése és fejlődésének biztosítása . . .

Nem várhatunk hasonlót a velünk lakó társ nemzetektől saját nyelvükre nézve. Erőfifgácsolás törekvésük, mely által közfifjledésünket csak korlátolják – de – mind e mellett is ők veszfifjtenek legtöbbet, még akkor is, ha nemzeti nyelvüket idegen országok műtermékei által akarnák kiképezni. Mert lenne ugyan ki számukra írna, ki őket érzeni, gondolkozni tanítaná. De nem

ngy mint az a mi nemzeti közkifejlődésünkre – hanem úgy a mint a külső rokonyelvűek érdekére nézve üdvös. Ezáltal pedig nemzeti súlyunk nem növelkedik. Erősek lehetünk, ha értelmesek leendünk, közös szövetségben, kívülre: a kül megtámadások ellen, De gyengék maradunk közös egyetértés, együttérzés és közös teendőinkben; mert míg a magyart az ő irodalma s tudományossága közkifejlődése pályáján „nemzeti műveltsége” felé vezet: Addig a nemmagyarokat a kül irodalmak szintén az ő nemzeti művelődésük, s így négy-öt felé fogják vezetni ... melynek előbb-utóbb szakadás, szétbomlás... és talán még rosszabb – egy dísztelen nemzeti halál a vége...

Eme dísztelen haláltól, egy közös dísztelen elenyészettől a haza határain belől lakó népeket csak a közös nemzeti műveltség mentheti meg. Mint egykor fegyverrel kellett, úgy most közművelődésünk által kell újra megszerezni a közhaza földjét, hogy idegenné ne legyünk rajta. Újjonnan kell országot, egy tömör s értelménél fogva erős hatalmas országot alapítanunk, melyet a nemzeti ségek szétágazása s egymástól elválása útján megtartanunk sem lehet. Mindnyájunknak vezérül kell elismerni vezérünkkel kell emelni az értelmet, tudományt, a nemzeti irodalmat, nemzeti műveltséget. Ez legfőbb legáltalánosabb teendőnk, melyben a közhaza minden polgára köteles, méltányosan vészt venni.

XIII.

Elvek: közművelődésünk gyors eszközléséhez.

Ha végig pillantunk irodalmunk tartalmán, tudományos egyleteink és intézeteink működési folyamán, tanodáink, egyetemeink stb. tankönyvein és ellenben egy pillanatot vetünk népünk műveltségi állapotára összehasonlítva ezt ama tudományok halmazával összehasonlítva népünk rétegeit a tudományos és társadalmi körök” kel – azonnal el kell ismernünk hogy e két szélsőség közt óriási különység, oly hézag van, melyet csak mesterséges úton lehetett előidézni: a tudományoknak az élettől, a hasznos ismereteknek a

gyakorlattól egy arisztocrat kasztrendszer általi elszigetelésénél fogva – és melyet csak közerőfeszítés mellett lehet legyőzni: a hézag betöltése a műveltségnek a néprétegekre kiterjesztése által.

Törvényeink állították fel ama rendszert a középkorban; törvényeink rombolák le annak nagyrészét 1848-ban; törvényeinktől várjuk hogy ezen lerombolást folytatva az aristocsrat rendszernek a democrat (népkedvelő) rendszer által saját medrébe szorítását eszközölve: annyi és oly népiskolát, népkönyvtárat, muzeumot, természet és ipartani gyűjteményt, annyi és oly főbb iskolát, egyetemet, gazdasági és erdőszeti tanintézetet, akadémiát annyi közművelődési intézetet: népszínházát, nemzeti és opera színházat, zenészeti és festészeti akadémiát stb. stb. állítson, vagy engedjen állítani, segíyezzen életbe lépetni vagy fentartani a mennyi tizenöt millió agy és kebel igényeinek megfelel – amennyi a művelődésnek legalább azon pontjára képes emelni e nagy tömeget hol a németporosz, a helvét és észak-amerikai köztársaságok népe áll.

De mindhiában a világ legszebb és legjobb törvénye, hiában szorítja háttérbe, természetes korlátai közé az egyházi és világi hatalmat, vagy más nemzetiségek befolyását saját köz nemzeti művelődésünk emelése tekintetében a törvényhozó testület ha a művelődés értékét és becsét nem értjük, nem érezzük átalában: ha a művelődés iránti fogékonyságot kitagadja kebléből a nép s viszont a szép és hasznos eszmék és ismeretek népszerűsítését nem tartja honpolgári kötelességének minden műveltebb honpolgár minden tudományos és irodalmi vállalat és egyesület – vagy ez utóbbiak működése oly tétovázó, oly mindenfelé kapkodó, oly következetlen és egymásba ütköző, miszerint: nem tudja egyik kéz, egyik fej, mit tesz a másik? és encyclopoedicus általánosságra törekszik a legnagyobb rész, üresen, meddőn hagyva a szakirányokat, szakismereteket.

El kell tehát ismernünk mindnyájunknak a tudomány és irodalom vezérszerepre hivatztatását és e szerint kell méltányolnunk azokat, mint ez az előbbeni cikkben bőven kifejtetett – de közművelődésünk gyors eszközléséhez, a hasznos vagy közhasznú eszmék, ismeretek stb. népszerűsítéséhez, e hazában minden minden jól képzett főnek és minden tudományos intézetnek, vállalatnak stb.

kozzá kell járulnia és pedig öszhangzatosan, egymást méltányolva, jól megértve, segíeyezve – hogy a közművelődés gyorsan érje el az óhajtott kijelölt fokozatokat.

El kell ismernünk mindnyájunknak hogy a tudomány, irodalom és művészet minden ágazata jelentékeny tényezője nemzeti létünknek és művelődésünknek s így kötelességszerű feladafa a törvényhozásnak az államnak, hogy ezeket ápolja és támogassa – de ép ily feladata minden honpolgárnak hogy ennek eszközlésében, a törvények korlátai közt ne csak segédkezet de a mennyiben tőle telik: kezedeményező, tényező kezeket nyújtson: egyleteket alakítson, azokat fentartani, azok hatáskörét növelni polgári kötelességének tartsa – bár azok még félreértve csak fényüzési cikknek vagy nemzeti s kivált anyagi létünkre nézve mi befolyással sem biroknak tartassanak mint p. o. a zenészet, színészet, festészet, képzőművészet, rajz stb.

Mily befolyást gyakorolnak vagy gyakorolhatnak még közgazdaszatunk fejlődésére is p. o. ez utóbbiak? Erre nézve – legyen elég csupán Pfau, német tudós munkájának kivonatát ide igtatnunk, mint azt a magyar tudományos akadémiában annak egyik érdeemes levelező tagja ismerteti:

„A költészetet, zenét, színészetet – mert vissza nem utasíthattuk többé – felvettük nemzeti létünk jogosult tényezői közé; de a művészet többi ágát, különösen a képzőművészetet, még mindig nem tekintjük egyébnek, fényüzési cikknél. Csak az a baj, hogy míg a többi fényüzési cikkre jólétünk megrontásával pazarul fecséröljük vagyunkat, a művészet irányában Molière Harpagonjánál is fukarabbak vagyunk. – Pedig épen ez a fényüzési cikk az, mely – hogy a mai kor szavával éljek – magát legjobban kifizeti. A tudomány kimutatta, s az élet bizonyítja, hogy a képzőművészet legerősebb nemzetgazdasági tényező. Korunk Briaraeusának, az ezerkaru iparnak, mennyi munkaalkalmat és munkanyagot szolgáltat a művészet minden egyes ága! Csak az egy építészet például – pedig erről csakugyan nem mondhatni, hogy jelenleg fénykorát éli – mégis a napszámosok és mesteremberek minő selegét táplálja! S mily virágzók jólétben azon országok és városok, hol a művészet virágzik! De a művészet nemcsak előmozdítja az anyagi termelést, maga is részt vesz benne, s közvetlenül is növeli

a társadalom jólétét. Így az öt millió lakosú Belgiumban a művészi termékek évenként öt millió franknyi forgalmat idéznek elő. Hát még az erkölcsi hasznon, mely a művészet által az emberiségre hárul, s a pénzbelinél ezerszerre nagyobb és fontosabb! A művészet az emberiség leghatalmasabb nevelője? leghatalmasabb, mert a szív által hat; és nevelő mertemollit mores nee sinit esse ferus – nélküle csakugyan neveltlenség az ember osztályrésze, s a lelki ismeret, ez az erkölcsi ízlés fogékonytalan marad. A művészet tehát mind anyagi, mind szellemi tekintetből, kiváló mértékben igényli az állam figyelmét és gondoskodását.”

Kiváló mértékben igényli tehát a művészet is minden igyekező honpolgár közreműködését, minden jóbbmódú vagy előkelő család pártfogolását, mert ha van jólét az anyagi gondokon felül – ha van élvezet mely végetlenül fokozható ott hol az anyagiságok élvezete már megszűnt hatni: ez csupán a művészet, mely minden nemes kebelnek, minden gondolkodó agynak szellem és érzelem világát folytonosan emeli és gyarapítja minden újabb műélmény által. És bár messze elől kel járni a művelődés terén a tudományoknak és művészeteknek a hon előkelőbb műveltebb rétegeiben a gyakorlati életnél, hogy a gyakorlati életbe alkalmazható szép és hasznos ismeretek népszerűsítésének a nép alsóbb rétegeiben is; de nem szabad ezektől elszakítva, elzárva lenniök sőt magasb körök tudományi és művészeti előléptei is csak akkor vannak kellőleg biztosítva, csak akkor nyernek jelentékeny lendületet, csak akkor hatnak ki a nemzetéletre, ha a gyakorlati életbevágó ismeretek népszerűsítvők: a népnek test és vérévé váltak – és a magasb képzettségnek alapjául szolgálnak.

A szép és hasznos ismeretek népszerűsítése tehát mind közgazdászati, mind közművelődési sőt még a magasb művelési szempontból is országos érdekű teendője kormánynak és minden honpolgárnak: irodalomnak, tudományos egyleteknek és intézeteknek stb. mint ezt Európa értelmisége pár évtized óta belátta s némely vállalkozó szellem feladatul tűzte ki önmagának... Az eljárás – kivitel azonban oly öszhangzat nélküli, oly szétágazó a közreműködés egyik és másik réteg, osztály és egyik s másik szakvállalat stb. közt oly egybe nem vágó – mikép az eredmény idáig feltűnőleg csekély: a közművelődés általános előlépte évtizedről

évtizedre alig észlelhető – alig mérlegelhető – kivált hazánkban.

Mint minden nagyszerű, országos vállalatnál úgy itt is a közművelődés népszerűsítése, a nép s nemzet műveltségi álláspontjának emelése körül, első feladat a nagy munkát elosztani, megosztani szakokra – betöltvén minden szakot kellően vagy lehetőén, annyivalinkább, mert az emberi tudomány tömege olyas egy egész melynek részleteit nem ignorálhatjuk, el nem vághatjuk az egésznek megsértése nélkül s melynek egyes szakját nem vihetjük sokra a többek segélye nélkül; maga a természettudomány már Plinius óta ismeretes arról: hogy részleteit hiában vizsgálja és nem érti az ki az egészet áttekinteni és vizsgálni nem képes – az elméleti és gyakorlati tudományok pedig oly összefüggésben vannak mint test és lélek, miszerint a test csak „pigra massa” és viszont a lélek csak egy „képzemény” – ha egymástól elválaszthatnák.

Mennyiben felel – és felelhetet meg jelen viszonyaink közt irodalmunk a munka elosztás feladatának? Erre nézve csakhamar kellő tájékozást nyerünk, ha felgondoljuk miként: napilapjaink annyira vegyes tartalmúak miként elég ha némelyik egy főszint egy veres fonalat kitud tüntetni tartalmán végig húzódva – és igen távol vagyunk attól, hogy be lenne töltve mindenik szak, kellő szakirodalmi vállalat által – holott a munka elosztás ama másik neme, melyről az iparmunkákra nézve bővebben szólunk t. i. az egymást emelő szakoknak némely gócpontokban egyesítése csakis akkor történhet kellő üdvös eredménnyel ha mindenik szak lehetőén betöltvén: a vegyes az egyesítő vagy összekötő vállalat, ezekből szedte s állította egybe az őszhaugzó részleteket, idomokat stb. kellő tájékozást nyújtandó az egyes szakoknak arra nézve, mit ők maguk legkevesebbé látnak t. i. minő arányban állanak kívülről tekintve a többekhez, a tömeghez a nemzet közigényeihez vagy befogadási képességéhez?

Eme vegyes tartalomnál s szétágozó irányzatnál fogva mindenik lap folyóirat s még a kalendáriumok is minduntalan olyasmit akarnak adni, mi mindenkinek tetszik... p. o. a külföldi híreket, ese menyeket, eszméket, mozzanatokot, kitünőbb és kevesebbé kitünő férfiak beszédét, járását, kelését, elejtett szavait, élceit stb. stb, sokszorosan ismételve látjuk magyar és német lapjainkban –

mintha saját ügyeinkről megfeledkeztünk volna... Ismételve látjuk a legtávolabb világrészek, tengerek stb. tájképeit, épületeit égő hajóit, tengeri kígyóit vagy a csatákat stb. melyek felfogására egy lap sokkal kisebb, mintsem kellő tájékozást – és változatairól kellő értesítést nyújthatna. És viszont nem látjuk kellően képviselve saját életmozgalmainkat, vállalatainkat, nem látjuk eléggé kifejtve azon akadályokat melyek nemzeti közművelődésünket korlátolják sem azon elveket intézményeket teendőket stb. melyek azt gyorsan előbre vezényelnék – szóval irodalmunk nem felel meg eléggé azon vezérszerepnek melyre a közművelődés kifejtésében, népszerűsítésében hivatott... bár mint látandjuk nem épen saját hibái vagy a miatt mintha feladatait nem értené s betölteni nem tudná.

Nem felel meg teljesen az irodalom e vezérszerepnek, mert mintha nem is öntudatosan nem is bizonyos vezérelvek szerint működnek: nem tudja egyik kéz, egyik fej, mit tesz a másik – működik ki mint tud, gyakran összetévesztve a célt (közművelődés) az eszközzel (előfizetők száma) és nem egyszer igazat adva ezeknek ha bár nézetük saját érdekükkel összeütköznek nehogy a célhoz vezető eszköz egy kellemetlen felvilágosítás következtében az írókezezből végték kivéteessék....

Mindenekelőtt szükségünk lenne egy oly vállalatra, mely összes irodalmunkat felkarolva 1. tájékozást nyújtana a múltakra nézve: mennyi szak miképen s mely művek által van betöltve; 2. önismeretünket lehetővé tenné azáltal hogy a megjelenő művek tartalmát röviden ismertetné – besorozná saját szakukba, belbecsük felett méltányos ítélete mondva; 3. ismertetése által és közben: tájékozást nyújtana egyszersmind arról: melyik szak, mennyire van be vagy be nem töltve a művelt nemzetek irodalmához képest is – hogy ily módon átfordítás, átídomítás által pótolnánk a hézagokat – és a közönség az irodalmi termékeknek mind beibe csérére mind közhasznosságára nézve tisztább fogalmakat nyervén és saját érdekeit is mindinkább elfogulatlanul látván be: ne pazarolja kegyeit ne talán oly művekre melyek csupán mulattatására szolgálnak a nélkül hogy közművelődésünket előmozdíthatnák és viszont ne vonja meg filléreit azoktól melyek talán kellemetlen igazságokat mondanak, de melyek tanulmányozása javunkra válnék.

Szükség lenne egy ily vállalatra kivált tudományos intézeink és egyleteink közelebb ismertetése szempontjából, mert a szakegyletek szakosztályok működését, mozgalmait – úgy mint most történnek nem kísérheti kellő figyelemmel a nagy közönség. A magyar tudományos akadémiához vagy ennek statisticaile, geológiai, természettudományi, történelmi stb. fő vagy másodosztályaihoz benyújtott cikkek, és az általuk kiadott könyvek: olymódon vannak fogalmazva miképen azok nagyrészt csupán a szakférfiak érthetik. Pedig mindenikben vannak oly szép vagy hasznos ismeretek, adatok, elvek stb. melyek népszerű közzététele által közművelődésünkre erőlesen ki lehetne hatni. Így az olvasó közönség igen kevésbé ismeri mind a tudományos akadémia mind a szakosztályok könyveit, és ha szakavatlan egyének ezeket netalán megszerznék is, nem képesek kellően kiválasztani és sikerrel élvezni az általános becsű észleleteket, ismereteket stb. a szakismeretek halmaza közül, ezek műszavai s mesterséges kitételei miatt.

Nem képes tehát sem a magyar tudományos akadémia t. i. annak szakosztályai, sem az orvosi, mérnöki stb. egyletek sőt még a zene és dal-egyletek sem kellőleg kihatni közművelődésünk emelésére oly közlönyök hiánya miatt, melyek működésüket folyton figyelemmel tartván, működéseik eredményét népszerű „könnyen emészthető” alakban átadnák a közforgalomnak s így viszont a közérzés és gondolkodás fonalaival vagy gyeplőit egybeszedvén kezeibe adnák tudományos egyleteinknek, vagy közírodalmunknak.

Szükséges viszont hogy törvényeink, közintézeteink, kormányunk vagy ha lesznek minisztereink: egyaránt közre működjenek olvasó közönségünk számának emelésére, mert végre is hiában tölti be feladatait az irodalom ha nincs olvasó közönsége.

Egymásután kezdetben megbuktak nálunk az oly népszerű irodalmi vállalatok, melyek boldogabb országokban óriási mérvre fejlődtek – egyszerűen azért mert népünk nem olvas, nem tud olvasni. Magyarországon az összeirt újoncok közül nem tud sem olvasni, sem írni 78%, Erdélyben 91.91 százalék Poroszországban a sem olvasni, sem írni nem tudó újoncok száma 4.82 % a csak olvasni tudóké 20.04; a német államokban majdnem minden állampolgár ír és olvas; Angliában 1000 újonc közül 239 nem tud sem írni, sem olvasni, 37 tudott olvasni, de írni nem; 1000 skót újonc

közül csak 163 nem tud sem olvasni, sem írni, 157 tud csupán olvasni, de írni nem; és 1000 írható újonc közül 318 nem tud sem olvasni, sem írni, 104 tudott csupán olvasni, de írni nem; és Franciaországban 318 nem tud sem olvasni, sem írni, és 32 tud csupán olvasni, (írni nem) 1000 újonc közül.

Nálunk tehát nemcsak azért mert az igaz magyarok száma kevés, de azért is, mert a népnövelés ügye igen elhanyagolt, sokkal kevesebb az írni és olvasni tudók száma, mint még azon országokban is melyeknek e tekintetbeni hátramaradását (Anglia) gyakran példányképen emlegetjük fel t. i. a hátramaradásban. Vagyis nálunk a népműveltsége sokkal mögötte áll Európa kitünőbb államai népeinek műveltsége mögött, holott a műveltebb osztály Európa kitünőbb államinak mindennemű irodalmi termékeit élvezi míg viszont azon államok művelt osztályai többnyire csak saját irodalmukra szorítkoznak – s így nagyobb különbség nagyobb szakadás van nálunk az olvasó és nem olvasó közönség közt mint Európa művelt államaiban.

Ezen szakadást, hézagot csupán: felülről lefelé hatva lehet kitölteni. Ha a művelt osztályok ezrei és százezrei szigorú polgári kötelességükkel teszik a népek millióinak, magukhoz emelését, művelődését; ha kormány és minden hivatalos testület, megye és egyház oly szép, oly nemes feladatának tartamija a közművelődés eszközlését mint tartotta egykor a keresztény vallás elfogadását, terjesztését, népszerűsítését; ha egyetemeket, iskolákat, csarnokokat múzeumokat emelünk a közművelődés terjesztése s a szép és hasznos ismeretek gyakorlati életbeléptetése végett, mint emeltek templomokat, egyházakat, iskolákat elődeink a keresztény vallás üdvéinek népszerűsítése végett... Nem adhat még a legvagyonosb osztály sem nagyobb és becsesb jótéteményt a vagyontalan osztálynak, mintha megosztja vele műveltségét, tudományát – mely megosztás által az ő vagyona és vagyonossága nem hogy fogynék sőt gyarapodik a közműveltség és közvagyonosság következtében.

De hiában emelek templomot istennek, hiában emelünk műcsarnokokat és tudománytárakat a művelődésnek, hiában szónokolgatnak egyház férfiaink az imaházakban, hiában tanítnak tanáraink az iskolákban ha mindnyájan szívünkben nem hordjuk, lelünkre nem vesszük: a vallás és művelődés iránti kegyeletet; ha

minden művelt ember és honleány polgári kötelességének nem tartja a közművelődés ügyébeni apostoloskodást – ha ki nem zárja köréből; házából, szolgálatából a műveletlent mint az eretneket, ha nem védi, óvja, ápolja azt a műveletlenség ellenében.

Milliókat, több milliónyi lelket kell, magasan felemelnünk a műveltség alsóbb rétegeiből – és ezt egyes erők nem tehetik – ehhez százezrek közreműködése, apostoloskodása igényeltetik: a törvényhozás, igazságszolgáltatás, a köz és magánélet a társadalmi és családi viszonyok minden rétegeiben, mozgalmaiban.

Hogyan legyen kifejlesztve hazánkban p. o. az általános vagy nemzeti zene ízlet és művészet – ha törvényhozásunk csupán egy nemzeti színházat állított egész közhaza számára és e mellé sem állított zenészeti akadémiát? Hogyan hasson ki ezen egye ti eu intézet egész nemzetre az ő előadásával: közművelődési, művészeti, történelmi, drámai, lyrai, zenészeti stb. irányban? Hogyan emelkedjék színművészetünk vagy hogyan tartson lépést Európa színművészetével, ha nincsenek kellő képző intézeteink, ha nincs zenészeti, festészeti stb. akadémiánk; ha a zenészt és festészet még főbb iskoláink tantárgyai közül is ki van zárva?

Irodalmunk telve van Európa művelt nemzetei irodalmának kivonatával; alig van jelentékenyebb találmány, felfedezés, vállalat, eszme, mely irodalmunk színvonalán az európai irodalommal majdnem egyidejűleg meg ne jelennék. ... De hogyan lépjen ez át az életbe? ha tehetősbeinek vonakodnak valósítani a közhasznú felfedezéseket – hogyan népszerűsítsenek a legszebb és hasznosabb ismeretek ha nincs módunkban szakegyleteink műveinek ezen részét népszerűvé, könnyen felfoghatóvá tenni? ha népünk nincs erkölcsileg oda szorítva az értelmiség elhatározott köz erő-kifejtésénél fogva, hogy igyekezzen gyermekei szellemét tehetsége szerint kiképeztetni?!

Hiában vannak kellő számú tanodáink, tanáraink, egyetemeink és egyesületeink, ha köz szellemünk nem elég erős, nem elég egyetértő: felülről lefele oly édesgető hatást gyakorolni, miszerint: megbüntetve, háttérbe szorítva a műveletlenség, viszont, méltánylattal emelje magához a műveltséget minden alakban. . . .

És ha tudunk egykor oly csáberőt adni a kiváltságoknak a

nemesség”-nek, miszerint a népek milliói közül tán egy sem volt ki erre ne vágyakozott volna – ki örömmel ne küzdött volna a csataterén, hogy a nemesi osztályba felvétessék; bizonyára tudnánk most ily csáberőt adni a műveltségnek a lélek és kebel bégőbb nemességének, miszerint mindenki igyekezzék felvétetni az értelmi osztályba” – sőt még szavazati s más polgári jogokat se gyakorolhasson ki ide fel nem vehető – ha ezt oly közös erővel és akarattal tennék saját ügyünké, mint tette egykor a kiváltságos osztály a nemesség ügyét.

Ha tudtak őseink oly csáberőt oly tekintélyt szerezni ama nemességnek, mely a haza és nemzetiség megtartását a fegyver értelmes forгатása a csatateréken való okos, ügyes forgolódás, a testi erők kifejtése, a hit, a szabadság, nemzetiség egyszerű szeretete által eszközölte – úgy bizonyosan és még könnyebben szerezhettünk tekintélyt most azon műveltségnek, mely hazája s nemzetisége kifejtését a műveltség és értelem fegyverei által eszközölte: hazáját ipara, irodalma, művészete által a külföldi hódítások ellenében függetlenné adómentessé teszi, sőt ha lehet ő lép fel ipar és tudományi termékeivel azok meghódítására.

„El kell vesznie e föld színéről a népnek, mely műveltség nélkül való” – s így kik a nép közművelődését lehető gyorsan, minél nagyobb mérvben eszközlik, legjobb „honvédek” kiket méltán meg illett a „nemes” cím és tisztelet. . . . Gyorsan eszközölheti ezt saját körében minden művelt ember, minden egyházi és világi férfiú, honleány és honfiú – ha ennek szükségességét belátva a műveltség terjesztését, a tudatlanság legyőzését oly feladataul tűzi mint egy keresztes vitéz a hit terjesztését és a lovag: hazája, imádotja s általában az ártatlanság ügyének védelmét. Fő dolog: belátni hogy a haza, a nemzet veszélyben forog és megmentéséhez minden értelmi „fegyver fogható” emberre és honleány közreműködésére egyaránt szükség van.

XIV. Egy szó a hon leányaihoz.

Közgazdaszat és közművelődés oly szoros viszonyban áll egymással miszerint egyiknek hiányait a másik hiánosságában egyiknek előlépteit a másik gyarapodásában, és mindkettő akadályait vagy előlépteit feltalálhatjuk a köznövelésben – mely férfiakra és nőkre egyaránt kiterjeszti jótéteményét, ha céljának megfelel. Ámde:

A nők ha megfelelnek a divatos növeltetés kellékeinek, ha igyekeznek kivívni, mint leányok, azon szerepet, mely az u. n. világnak leginkább feltűnik és tetszik Európaszerte – ezen szerep betöltésével arányosan eltávoznak hivatásuktól... Divat báb-játékká válnak a divathősök kezében, kik önmaguk dobnak követ először is áldozataikra; fényűzési cikknek tekintendők, melynek megszerzése és kitartása sok anyagi, de csakis anyagi áldozatba kerül – mely cikk azonban kora előhaladásával arányosan elveszíti értékét, forgalmi becsét és mindinkább alkalmatlan teherré válik, mert értéke csökkenésével nevelkednek igényei – és gyarlóságai holott ennek nem így kellene lennie.

A nők, politikai s társadalmi szerkezetünkben kizárattak mindennemű egyenes befolyástól: a törvényhozásra, közigazgatásra, köznövelés, tudomány és irodalomra nézve. Csupán mellékes befolyást gyakorolhatnak Európa nagyrészében ezekre s a közgazdaszat, közművelődésre nézve. Háttérbe szoríttatnak, élethetlenné tételnek az életpályák nagyrészén: „mert olyanok, hogy jelentékenyebb politikai, tudományi, társadalmi tényezőkül nem alkalmazhatók” – mondják a férfiak, holott: „olyanok vagyunk minőnké ti tettetek, vagy a ti kedvetekért kellett lennünk” – mondhatják méltán a nők.....A háttérbe szoríttatásnak, elnyomatásnak természetes következménye a mellékutakra térés – a mellékutak követői ellen jogosan lépnek fel az „egyenes” utón járók... Oly forma viszony ez minő gyakran fordul elő a történetben: népek és fejedelmek közt – oly természetellenes viszony, mely közkifejlődésünket akadályozza – melyen tehát segítenünk kell, annyivalinkább, mert: Minélinkább háttérbe szoríttatnak a nők a

közgazdaszat és közművelődés a termelés, feldolgozás, szétosztás stb. „terén, annál inkább szenved ennek minden ágazata, azaz: hiában jó gazda a gazda, ha nem jó gazdasszony a gazdasszony” – hiában termel bárminő sok szép jó nyersterményt a gazda és birtokos, ha ennek feldolgozását és szétosztását kellően nem tudja vezényelni felesége, a háztartás feje, a házasszonya; hiában takarékoskodik és válogatja meg szükségletei fedezését sorozat szerint a férj, ha nem takarékos és nem tud okszerű sorozatot tartani a nő kivált az iparcikkek, fogyasztására nézve – sőt hiában igyekszik az elferdült jellemű és szellemű gyermekek növelését jóvá tenni a tanár a növelő, ha ennek forrása az anya keblében az anya gyarlóságaiában rejlik.....

Dacára mindenféle háttérbe szoríttatásnak: oly jelentékeny befolyása van közgazdaszatunkra, közművelődésünkre nemzeti létünkre nézve a nőknek, mely ha irányt téveszt, ha téves irányt következetesen és kitartással folytatja: maga után rántja az egész nemzetet, ennek szellemi és erkölcsi becsét, súlyát – de viszont ha a kellő irányon a kormány, a törvényhozás, az irodalom, a köz szellem és minden jelentékenyebb társadalmi élet tényező által előbb segítetik, jelentékenyen előmozdítja köz nemzeti kifejlődésünket.

Az élet és társadalom minden jelentékenyebb viszonyaiban, a történet minden mozzanatában, megtaláljuk ha keressük a női közvetett beavatkozást, befolyást. Nem tetszenek eredményei? ezen segíthetünk – de a befolyást nem letté, nem létezővé, nem tehetjük – ki nem zárhatjuk.

Nem szólunk itt, (valamely tág értelemben vett emancipációról. Hiában nyitnának tért törvényeink azon életpályákra a nőknek, melyekről kizárattak, ha az ezekhez kellő képzettséget meg Dein adja a növelés, ha az ezen pályákra lépőt lepiszegeti a közönség. Ilyenmű engedélyek csak a női gyöngédérzelem árán engednének bejutást az előre törekvőknek, a nélkül, hogy szereplésük megfelelhessen hivatásuknak – és újabb tényeket s ürügyeket szolgáltatnának a még inkább háttérbe szoríttatásra.

Kötelességünk tehát önmagunkért is mindenk előtt, hogy a nők minél nagyobb mérvben képesekké tétessenek arra, hogy hi-

vatásaiknak megfeleljenek – és aztán hogy: ne gátoltassanak betölteni mindazon pályákat, melyeken becsülettel megállhatnak.

Hivatásuk pedig a) közgazdasági szempontból: a termelés, feldolgozás, szétosztás minden ágazataiban, gazdaság, iparüzlet és kereskedelem terén részt venni: fele részt ott hol mint „feleségek” a gazdaság tényezőseben férjükkel egyenlő részt vesznek – több mint feles részt ott hol mint iparúzők, kereskedelmi segédek, tényezőzők stb. vesznek részt. Ezenkívül van bizonyos körök, a háztartás köre mely főképp őket illeti, b) Közművelődési szempontból: mint gyermekeik gyöngéd testi s lelki tehetségeinek idomítóí, fejtőí, érzelmeik s gondolataik kezdeményezőí és vezénylőí; és mint a köz erkölcsiség és ízlet nemesbítőí, a nemzeti művelődés a honszeretet nemtőí – jelentékeny és üdvös befolyást kell gyakorolván nemzeti közkiífejlődésünkre, c) jótékonyági szempontból: mint a nyomor sokféle okainak kipuhatólőí s megelőzőí, kell hogy jelentékeny befolyást gyakoroljanak a köz társadalmi vétkek legyőzőseben, az ártatlanok, tehetlenek gyámolításában, a munkaképes erők célszerű felhasználásában: a kiskorú szegények és árvák ápolása s növeltetése – munkaadás, méltányos díjazás, jótékony intézeteik s egyleteik fentartása által stb.

De hogyan felelhetnének meg eme jelentékeny feladatoknak ha nincsenek e célhoz megfelelő növeldeink országszerte, minden helységben és ha nincs oly irodalmunk, mely az iskola bevégzése után gondolkodási, önművelési anyagot és segélyt nyújtson az előre törekvőknek – egész életen át; társas viszonyaink közt pedig minél több önállással bír, annál több gúnynak van kitéve – ártatlanul is

Nincs irodalmunk, mely a női hivatás jelentékenységét országszerte megismertetné és kellő évre emelte volna, közgazdasági, közművelődési és jótékonyági szempontokból egyaránt.

Nincs irodalmunk, mely az ő nehéz feladataikhoz kellő hasznos ismereteket és adatokat kezükbe adná.....

Mint a gazdának úgy a gazdasszonynak: közgazdasági szempontokból kell vezényelnie a termelés, szétosztás és kicserelés mozgalmait: mindig szemei előtt kell tartania hazánk helyzetét. viszonyait, termelési képességét, valódi igényeit stb. stb. más or-

szagokhoz is viszonyítva. És nincsenek számukra könyvek, melyek ezen viszonyokkal őket megismertetnék. Nincsenek könyveink, melyek a jó gazdasszonykodáshoz kellő természettudományi növény- állat- és vegytani ismereteket számukra kiválogatva kezükbe adná ... De még jó tankönyveink sincsenek – és szerencsésnek tartja magát a növelőnő, a gouvernante, hogy tud németül, franciául stb. s felhasználhatja ezek irodalmi termékeit, holott kérdés: nekünk valók-e mind ezek? kiismerhetjük-e ezekből saját viszonyainkat és teendőinket? És nem egyszer a helyt, hogy azok szellemét, lényegét sajátítnánk el, csak a külsőségeket tartjuk meg: majmolván műveltségüket.

Az irodalom azonban csak azon irányokon nem hajt ágakat, melyek nem pártoltatnak – és bizonyosan számos művet hozott volna már ezen irányon, ha ez iránt köz szükséglet nyilvánult volna. De igen sokan összetévesztik még a műveltséget, a női hivatással. Sokan vannak kik azt tartják: nem szükséges nemzetgazdasszornak lennie, a jó gazdasszornak; sőt nem is jó műveltséggel (értvén a divatos női műveltséget) bírnia, mert ekkor nem lehet kedve a gazdasszonykodáshoz. Pedig művelt lelkű, értelmes és hasznos ismeretekben gazdag háziasszony vagy családanya sokkalinkább előmozdíthatja családjá és minden hozzátartozói javát – mint az, ki legfelebb jó szándékkal bír. És amaz, mindig szeme előtt tartva hazája érdekeit öntudatosan felelhet meg honleányi kötelességeinek, midőn ez – azokat könnyen eltéveszti szemei elől.

És bár mily csekélységnek látszék az: hogyan felel meg egy-egy nő saját háztartási, gazdasszonykodási feladatainak – óriási számok jönnek ki ezen csekélységek eredményeiből hol 4-5 millió gazdasszony működik naponta a nemzeti vagyongyarapításában vagy fogyasztásában – óriási eredményeket hozhat az okszerű, takarékos eljárás és ínséges napokat, heteket idézhet elő csak az is, ha egyegy gazdasszony naponta néhány százalékkal többet adott ki – mint kellett volna.

Mindenek előtt le kell győznünk azon balítéleteket, mely a nőket saját hivatásuk teljesítésében gátolják. Gyökeres reformot kell behoznunk neveltetési rendszerünkbe irányukban is. Tanulmányoznunk kell a női hivatás sokoldalúságát hogy ezekhez megfelelő

vezérelveket, hasznos ismereteket adhassunk kezeikbe. De saját sorsuk javulása – nagyrésztben ön kezeikben van.

Sokat tettek hazánk lelkes honleányi közművelődésünk érdekében, mint erről alább bővebben szölandunk. De igen kevés ezek száma, pedig nagy dolgok csak nagyszámú egyéniségek által hozhatók létre. . . Átalában nem méltányolták elége a tudományosságot és műveltséget és nem ismerik el ennek vezérszerepét, hivatását.

Sokan vannak kik nyelveket, zongorát, hímzést vagy épen komolyabb tudományokat tanulnak, de kevesen viszik ezt több mint középszerúségig.– „Könyvből tanulni a gazdasszonykodást? Isten ments!” – mondják – és igazuk van ha ezalatt csupán a főzést értik. . . De még ekkor sem egészen; mert annyi jelentékeny hasznos ismeretet nyújtott mostanában a vegytan, az ételek elkészítésére, eltartására nézve mikép kivonatban hónapokig eltart hatjuk a húsneműeket, tejneműeket; friss állapotban a vaj, tojás, zsir stb. ha azokkal bánni tudunk, országos kereskedelmi cikké alakíthatjuk a rősz vagy romlandó gyümölcsöket a feldolgozott lisztneműeket stb. a természettudomány újabb vívmányainál fogva.

Senki sem tanulhatja meg egy vagy más könyvből: hogyan kell gazdasszonykodnia? de igen sok olyast tanulhat, mely nélkül soha sem lehet kivált oly gazdasszony ki nemcsupán családi, hanem nemzetgazdászati szempontból is megfeleljen hivatásának.

Köz balhit nálunk az, hogy kivált néembernek nem kell komolyan tanulmányoznia sem a természetet, sem a művészetet, sem az irodalmat; hogy lehet jó zenész, jó énekes egy „naturalista” – lehet festesz, író mindenki, kinek kedve s ideje van festegetésre és firkálgatásra – s hogy megértheti mindenki a természet egyszerű törvényeit és ebből kimagyarázhatja annak minden műveleteit azok és ezek tanulmányozása nélkül is... Holott ezen tanulmányok nélkül saját helyzetéről saját hivatásáról sem lehet tiszta fogalmakat szereznie, ahhoz pedig, hogy a művész vagy író nevet megérdemelje nemcsak a természet- de az emberi szellem-és ez által alkotott világot is kell ismernie.

Nincs könnyebb mint a kezdeményezés, egyik s másik irányon, és ki ezeken szerencsés kísérleteket tesz csakhamar „géniednek kiáltaik ki. De nincs nehezebb mint a középszeren felül emel-

kedés. Minél előbb halad a kezdeményező annálinkább látja: mennyi teendője van – annálinkább visszariad a nehéz munkától és örömet pihen a gyors kezdeményezés könnyen nyert babérain... Ez a nők sorsa általában. Ez ama lehangoltság ama örömtelen élet okozója mely őket meglepi, a virágzás kora után. Ezért törekesznek minduntalan virágozni, újra virágozni – segéd-eszközök által. És ha családjuk meglepi vagy ellepi: nem tudják felhasználni s értékesíteni mindazon örömet mit ez és a természet nyújthat – idegeneknek érzik magukat a családkörben és a természet ölében; fővárosi élveket akarnak körükbe varázsolni falun is t. i. nem értik, nem fogták fel, nem teljesíthetik hivatásukat, és így boldogtalanok vagy sokkal több bajuk van mint örömük holott ez fordítva lehetne – sőt tőlük várja a család minden tagja, még feje is azon vigaszokat, melyekben egy emelkedett szellemű egy több mint közepszerű képzettségű nő soha sem szűkölködik.

Átalában: nem méltányolták eléggé honunk leányai a tudományokat a tudományosságot; nem ismerték el, hogy ennek kell a vezérszerepet vinni minden emberi munkánál, minden cselekvénynél, minden teendőknél mit tökéletesíthetünk, mert csak ennek vezénylete által győz a jobb – mi a gondviselés legszebb, örökre kiható, jótékony feladata. Ezért nem voltak elég jól értesülve a női hivatás jelentékenységről, saját feladataikról: nem kérdezték a haza bel gazdasági vagy külkereskedelmi viszonyait stb. hogy ezekhez idomítsák saját háztartásukat és igényeiket – és nem vették észre: mily jelentékeny erőt fejthetnek ki az egyetértés, egymást megértés és az elszórt erők társítása által.

Nem ok nélkül tűzte célul a magyar gazdaszonyok egyesülete hogy:

a) Az anya magasztos hivatásáról! fogalmat a nemzet minden osztályánál terjessze, b) A feleség hivatásának fogalmat kifejtse, megkedvelte a házi ipar számos ágának művelését s terjesztését eszközölje, c) A honleányi kötelességeket kifejtse, megismertesse és azok betöltésére a hon minden leányait serkentse. – Ezek elérésére: „Kiállítások és versenyek rendeztetnek, jutalmak tűzetenek, az egyesület pénzerejéhez mérten nőnöveldek, cseléd és gazdaszonyi képezdek, óvodák és bölcsődék alapítatnak s gyámoltatnak. A háziipar emelésére részvényes vállalatok, tenyészdek,

s ezekkel kapcsolatban gazdasszonykodási iparcsarnokok állítanak. Kiképzést nyerni óhajtó szegénysorsú, jótehetségű honleányok segélyeztetnek.”

Egész hazára nemzetre jótékonyan kiható súlyt gyakorolhattak volna honunk leányai ha ezen egyleteket megyeszerte utánozák; ha azok betöltésébe sorakoznak (mert fiók egyletek alakítására a pesti magy. gazdasszonyok egyesületének nincs engedélye) és összegyűjtik azon sok szép erőt melyek egyenkint szétszórva, eredménytelenül enyésznek el. Továbbá:

A megtakarításnál kezdődik a nemzeti, mint a magán vagyongyarapodása. De: mit lehet megtakarítani úgy, hogy meg ne vonjunk senkitől azt mi illeti? Hogyan lehet másod-harmadrangú táp és öltözék anyagokból első minőségűeket alakítani? Hogyan lehet értékesíteni a közönséges táp és öltözéki anyagokat? Ezeket csak eszmecsere útján, a tudomány vezénylete mellett s közviszonyaink folytonos szemelőtt tartásánál fogva lehet kellően meghatározni.

És még mindez kevés – ha nem társultunk. . . Egykét zsák aszalt gyümölcs végett nem jön ide a külföldi kereskedő, hogy azt a világ különböző pontjaira szállítsa. Hiában készít valaki egykét mázsányi gyúrt tésztát, füstölt húst. vagy lent, kendent stb. az nem jön kereskedelmi forgalomba úgy, mint jöhetne, ha ezer meg ezer magyar gazdasszony egy közcélra dolgozva azt mondaná a külföldieknek: bátran jöhetnek ekkor és ekkor fognak kapni ennyi ezer meg ezer mázsányi táp vagy öltözék anyagot – vagy állítsanak raktárakat s mi gondoskodni fogunk, hogy a raktárak mindig telve legyenek, mindazon nyersterménnyel melyet a magyar föld bőven megterem. . .

Még gazdaszatunknak is jelentékeny lendületei adhatnának ez által. Mindjárt szívesebben venne fejős teheneket a gazda, ha látná hogy azok sajtja mindig biztos vevőre talál a raktárakban. Szívesebben ültetne gyümölcsös kerteket, ha látná, hogy azok divatosan elkészített terményét igen jó áron fizetik a kereskedők stb. ... De mindez természetes csak társulás útján mehetne így – és társulás nélkül maradunk a réginél: fuldokolva a bővségben ha sok van – és az Ínségben ha kevés van.

Igen sokkal több táp és öltözék anyagot termelhetnének gazdasszonyaink a természettan, élettan vezényleténél fogva, a

már létező jó példák megismerése által: 10-20-30-szorta több aprómarhát növelhetnének a mesterséges csirkeköltetés által; más országokban jelentékeny gazdasági iparág az aprómarhák, házi nyulak, halak tenyésztése s azoknak kereskedelmi cikké alakítása, mint szintén az eltartható húsнемűek, kolbászok, sajtok stb. készítése és országos jelentékeny jövedelmi forrásként szerepelnek a zöldséges, gyümölcsös kertek, a sajt, tojás, füstölt hús neműek stb., melyekben hazánknak soha sem szabadna szűkölködni és mégis inkább szűkölködik mint némely más kevesbbé áldott ország mert kiki csak saját háza szükségait fedezi – néha még ezt sem s a kereskedelemre mint köz jövedelmi forrásra nem is gondol.

Ily dolgok sikeres kezdeményezése azonban főképp csak egyesülés útján mehetne; ha az egyesülnének gazdaszanyaink a gazdaszanyokodás kérdéseinek kifejtésére mint egyesülnék a birtokos gazdák a gazdaszanyat előmozdítására nézve... De nem ismerjük még a társulási szellemet és erejét; még mindig csak az aristocrat vételkedési szellemnek hódolunk: különködünk, egymást akarjuk felülmúlni ebben a hazában, a helyt hogy egymással kezét fogva szomszédainkat más népeket és nemzeteket múltánk felül.

Legyen elég itt most csupán kimondanánk, hogy háttérbe szorítottasuk dacára is, jelentékeny befolyást gyakorolnak a nők a közgazdaszanyat minden ágazatában és még jelentékenyebbet a közművelődés tényezőseben: nemzeti közkifejldésünkben, így szét-szórva is. De még jelentékenyebb és sokkal inkább jótékony befolyást fognak gyakorolni minden irányon, ha a tudományosságot becsülik, ennek vezérszerepet elismerik, ha önmagukat is komolyabb kitartással művelik minden szép és jó tanulmányozásában – és ha a vidékszerte szétszórót erőket megyénként egyesítik.

Jelentékeny befolyást gyakorolnak a nők úgyszólván öntudatlanul is gyermekeik szellemi és testi tehetségeinek kifejtésére az ízlet, közízet vezényletére, kívánalmaink szenvedélyeink mérseklésére vagy felfokozására nézve: „öntudatlanul” mondjuk mert ha honunk leányai éreznék ezen erő hatalmát, éreznék hogy kezükben vannak a szenvedélyek, az ízlet, a művelődés gyeplői vagy finom rugói, ösztönszerei, bizonyosan másképp vezetnék ezeket – nem hódolnának a nem nekünk nem helyzetünkhöz való divat-

nak és nem növelnének oly gyermekeket kik saját hazájuk érdekeit csak könyvekből tanulják ismerni – mit ha elmulasztottak – divatos „kozmpoliták” lehetnek de jó hazafiak nem. Befolyásuk azonban arányosan gyarapodni fog viszonyaink és teendőink öntudatos belátásával és felkarolásával.

Közviszonyaink közteendőink kiismerésére tehát csak oly szüksége van egy honleánynak, mint egy honfiúnak. Honleányainknak is kell némi tájékozással bírniok közművelődésünk történelmére nézve; kell ismerniök jelen viszonyainkat gazdasági, ipar s közlekedési stb. szempontokból; ismerniök és szem előtt kell tartamok azon okokat melyek köznemzeti kifejlődésünket gátolják hogy azok kerülésében vagy elhárításában saját körükben. Ők is közreműködjenek; ismerniök és szem előtt kell tartaniok azon elveket és intézményeket melyek kifejlődésünket előmozdítják – ismerniök kell a kifejlődésünkre kedvező igarágak érdekeit a gazdasági reformelveket a segélyzés, jótékonyág munkaadás stb. elveit és el kell ismerniök vezércsillagul a tudományt és irodalmat. Ezért ezen könyv számukra is íratott. A nemzetgazdasszonyoknak szükséges némi nemzetgazdasági tájékozottsággal bírniok; a családanyáknak szükséges a közművelődés terét tanulmányozniuk hogy feladatuknak meg felelhessenek – s bár ily csekély mű távol van attól hogy minden kérdésre megfelelhessen, meg fog felelni legalább egyik céljának ha honunk leányaival feladatuk jelentékenységét s teendőiket a nemzetgazdaság és közművelődés terén felfogni segített – ha őket a kezdeményezés szükségességére figyelmeztetvén – reá bírta, hogy közös teendőinkben segéd kezet nyújtsanak.

E munka másik célja vagy inkább a célnak másik és erősebb fele természetesen az hogy honunk fiai és ifjai is tegyék azt mit honunk leányaitól kívánunk: mit egyik komolyan akar, azt a másik fél, már csupán fannak kedveért és javáért is kell hogy létesítni óhajtsa; és mit mind két fél egyező erős határozattal „akar” létesíteni, az már oly remélhető sikerű feladat melynek valóslusaért maga a remény az önerőérzet kezeskedik, annyivalinkább mert: mit milliók egyező akarattal jogosan kívánnak létesíteni – annak a gondviselés is kell hogy segédkezet nyújtson „kell” – mert ennek feladatai mindig találkoznak a népek jogos óhajaival, a köz nem-

zeti kifejlődés eszközlésével... fődolog csak az hogy merészeljünk óhajtani és akarni, tanulmányozni – kezdeményezni és a honfiúi s honleányi pályán következetesen előre haladni.

Befejezés.

A jelen történet bizonyítja hogy legerősebbek belől és kívülré azon államok melyek legműveltebbek, és melyekben a polgári szabadságot, tevékenységet nem korlátolja sem az egyházi sem a világi hatalom túlságos gondoskodása vagy inkább gondnokoskodása; mert ez esetben a nép örökös éretlenségre és kiskorúságra kárhóztatik mely önféjével nem gondolkozik, önkezével tenni nem mer vagy nem akar; munkátlanságba, tudatlanságba és szegénységbe siyled, mikép a műveltebb állam ha megtámadja, könnyen erőt vesz rajta, annyivalinkább, mert ez a szabadabb intézményekkel bíró országok harcosait nem tekinti elnyomóknak, nem tekinti ellenségekné

Nem körvonalozhatjuk itt az egyház jogait – elég ha kimondjuk mikép nagyon is túllépi természetes korlátait az egyház, midón a világi növelés gyeploít kezébe veszi, vagy még akkor sem ereszti ki, midón érti látja a kor kívánalmait. – Látja, hogy a nép az értelmiség: szakképzettség után sóvárg, mely előkészítő útja legyen a növendéknek azon pályára, melyre magát tehetségeinél s körülményeinél fogva hivatva érzi – és melyen saját ügyeit egybekötve e haza ügyeivel tehetsége szerint előmozdíthatja; látja hogy szigorú dogmaticus tételei korlátozzák a természettudomány kifejlődését s az alázat és munkátlanság szelleme mely minden tanba beszövődik korlátozza az öntézet, önerőbeli tevékenység kifejlődését – sőt ennek nyomása alatt a történet sem az, a minek lennie kellene: nem meríthetünk belőle kellő tanúságot; a humanisticus tudományoknak kül máza rakatik a növendékekre – a bölcelet pedig igen mesterkéltszficamításhoz hasonlít, melynek legkevesb hasznát vehetjük az életben, holott: épen az egyéni s közélet vezénylése ama tér, melyen leginkább megmutathatja a bölcs mit tud? leginkább érvényt szerezhet az értelemnek és szellemnek, mely közkifejlődésünk egyetlen illetékes vezénylője!

Mennyire túllépte természetes korlátait a polgári szabadság vagy jogok rovására a kormányzat? Erre nézve elég tanúságot nyújtanak országgyűléseink, sérelmeink s eléggé értesülve van e hazában mindenki – mert mindenki érezheti annak zsidbasztó nyomását, bár a köznapi élet legbiztosabb kerekvágásában haladjon: hátha még előbb akart haladni? bármely téren vagy pályán?!

Köztudomású dolog világszerte hogy hazánk ily viszonyok közt sínylődvén, fejlődésében elmaradt; hogy a birodalomban a polgári jogokat az egyház és kormány nagyrészt önkezeibe vétén: közanyagi és szellemi kifejlődésünk egyaránt szenvedett bár a bécsi kormány mindent elkövetett hogy legalább az örökös osztrák tartományok anyagi jólétét emelje biztosítsa. De hogyanis lehetett volna kifejlődni p. o. a magyar birodalomnak ama sajtáságos szerep elosztás mellett melyet pedig a bécsi kormány minden áron át akart vinni, miszerint csupán termelő gyarmat legyen? az ipar pedig csupán az örökös tartományokban fejlődjék ki?

Aligha csalódunk midőn hisszük, miszerint: ezen elmaradást és az ebből eredő elszegényedést, lehangoltságot a közelebbi két évtized alatt gyorsan növelkedni látván Ausztria helyzet vagy szerep szerinti ellenségei nem másért, csupán azért támadták m eg a birodalmat mert belől és kívülre egyaránt elgyengültnek látták. Nem is a csataterén veszítettük mi el az első csatákat. Évtizedek óta folynak a csatázások az ipar és kereskedelem és kivált a népnövelés és hasznos intézmények terén – és Ausztria mindig veszített: ellenségeink minden államkölcsönt, minden mulasztást a népnövelés, közlekedés és ipar terén, minden finanszialis és közigazgatási kísérletet: nyert csatának tekintettek, mert jól tudták hogy mai világban az elszegényedés, nemzeti egyenetlenkedés s az egyházi és világi uralmaknak a polgári jogokon túlterjeszkedése, csak úgy tönkre teszi és elemeire oszthatja a birodalmakat mint hajdan a hódítási csatározások.... Végre a csataterén is sokkal ügyesebb erősebb azon nép, mely írni olvasni tud, mely egészségét kímélni tudja, fegyverével ügyesen bánik, helyzete előnyeit gyorsan felismeri felhasználja stb. mint az mely gépszerűleg mozog nem bírja felismerni helyzetét, teendőit stb. sőt ha tán elgondolkodik: „de hát mi hasznunk lesz ha nyerünk?” és „mi kárunk lehet ha veszítünk?” miután már majd mindent elveszítettük? ezen kérdések

által csak lehangolja kedélyét. Sokkal erősebb azon nemzet mely iparban és jó pénzben gazdag, mint az mely adósságokkal terhelve van.

Nem másért, hanem csupán azért merték megtámadni Ausztriát ellenségei, mert látták, hogy annak intézményei elavulnak hogy népnövelése hátra maradt, hogy adóssága óriásilag nő, hogy az ipar és jólét nem jön segélyére a hadseregnek stb. stb.

Mert nem a „feltétlen engedelmisségben” rejlik a nemzetek ereje felülről alá felé, hanem azon törvényes alkotmányos szabadságban melynélfogva saját jólétét kiki tehetsége szerint megalapítja előidézi, fentartja, biztosítja: az állam vagy világi hatalom felügyelete ellenőrködése sőt segélyzése mellett s aztán benső ösztönből védi ha megtámadtatik.

Nem lázongó természetű kivált a magyar nép. Megfizeti ez adóját ha bírja – és engedelmeskedik. De józan eszénél fogva mindig megkérdezi, s tudni akarja: mi jóért? ... És mit köszönhet ő az államnak? Neveltetését? ... Ez oly csekély mérvű hogy, miután kétségkívüli tény, miszerint aránylagos az adóképesség a műveltséggel; csodálkozunk kell hogy adóképes. Mégis alkalmunk volt többször hallani: „minek mennék én háborúba katonának?” „elvette a fagy és szárazság mindenemet! inkább itthon halok meg; – menjenek az urak: azoknak van miért harc ölni!”.. és ezen hangulat nem épen alaptalan.

Mily egészen máskép állana ez most ha a bécsi kormány gondoskodva népünk adóképességéről, ipart és kereskedelmet teremtett volna vagy legalább engedte volna annak kifejlődését és – mi a magyar faj életkérdése: csatorna rendszerrel látta volna el a Tisza mellékén azon m. e. 700 □ mérföldet, mely egyaránt szenved időszakonta a vízáradások s ennek megfelelő időszakokban az esőhiány miatt.

A magyar síkföld vizenyős jellemű s óriási termékenységű volt egykor. A lápok, nádasok, erek, mocsárok azonban mindinkább elvesztik jelentékenységüket. Néha néha még visszajön a „zöld ár” a hegyekből lefutó hó víz és a „föld ár” a kárpát övében átszivárgott nedvek, melyek valamely áthatlan rétegtől feltartva: a föld felső rétege alól hatolnak fel a tavak, mocsárok nádasok stb. fenekén. De a vizenyős jellem általában elenyészik és helyére a

szárazság lép fel, melynek uralmával arányosan hanyatlak a termékenység – és a magyar sík föld mindinkább hasonló a Tatar, Kozák stb. majdnem lakatlan sík földökhöz, melyek egykor (midőn a magyarok ott laktak) szintén szép nagy legelővel bírt: terméke nyebbek voltak mint most.

Ki a magyar sík földet: a Duna-Tisza-vidékét & kivált Szabolcs-, Bihar-, Szatmármegyét csak Görög térképéből ismerné s fel akarná keresni p. o. Szabolcsme gyét; hasztalan járná be ennek síkjait, nem ismerne reá. Pedig Görög térképe jó térkép – legjobb volt évtizedekig, századunk elején. De 1812 tájban készült az, midőn a megyének nagyobb részét víz borította évekig, mely lasacs kán kiapadt, annyira, hogy végre jóval több lett a száraz föld, mint az öntözött; sőt száraz évek következtek, melyekben csak az égből lehetett várni vizet, mely rendszeren igen kevés: legkevesb (12-14 hüv. éven át) egész Európában. Azonban a Nyírség vizei talán a Kárpát keleti övével való összeköttetésüknél fogva saját szerű tünetényeket mutatnak. Miért, miért nem: 20-30 évig tartó száraz ság után 10-15 évig ismét bővelkednek vízben benépesülnek halakkal és madarakkal, elborítják még a réteket is – évekig. így 1845-1855 közt a víz ismét több volt megyeszerte, mint kellett volna. De már nem érte el azon terjedelmeket, melyeket 40 év előtt betöltött. Eljött aztán ennek is az ő határa: lejárt a körforgását, most a szárazság időszaka következvén be, e téren oly végletekre ment a természet, hogy Zahara pusztájával szomszédosnak vélnök e megyét, sőt a szomszéd megyéket is.

Kopasz föld, sivatag homok, hetek óta égő rétek, toronymagaságra emelkedő porörvények, forgószelek, aztán egy zivatar mely a nap fényét elveszi, tányérját elvörösíti, de esőt nem hoz, csak száraz homokot. Most: ez fővonása a „déli-bábos” Tisza mellékének.

A magyar sík föld ezen pusztulásának okát némelyek nagyon is közel keresik: az erdők hiányában, melyek feltartanak a nedvességet (ha t. i. kapnának elég esőt) de általában jó harmatokat eredményezhetnének. Keresik továbbá a Tisza szabályozásában, melyet lecsapolni ugyan szükséges volt, de melynek szabályozása csak akkor leend bevégezve, ha öntözéssel egybeköttetik; ha a néha nagyon is szükséges kiárasztást a hajdani nagyszerű áradá-

sok által elegyengetett földön kedvünk szerint előidézhetjük, mint évezredek óta teszik ezt a Nílus vidékén némely népek. Az esők és áradások célszerű felhasználása által igaz, biztosíthatjuk az esők kellő mennyiségét? De mi lehet oka annak, hogy hazánk s keleti szomszédaink vidékei vizenyős jellemüket mindinkább elveszítik?

Ennek sok kisebb vagy másodrendű oka lehet; de fő oka aligha más mint azon köztudomású közép-ázsiai emelkedés mely hihetőleg most is tart: melynélfogva azon temérdek víz, mely egykor a Fekete-tengert a Káspi-tengerrel Azon távával stb. összekötötte és Közép-Ázsiában sok ezer mérföldet elborított, lassankint lefolyt a középtengeren át az Óceánba; miszerint a szárazon maradt földeken ugyan évezredek múlva is lelünk mocsárokat, lápokat, ereket stb. de ezek is mindinkább elvesztik jelentőségüket s aszomszédos földek p. o. hazánk síkföldje, (melyhez a felhők különben is csak akkor jutnak midőn tartalmuk nagyrésze a kárpát öveken lecsapott) szintén szárad, mindinkább szárad mert hiszen keletről már alig kap esőt, holott egykor onnan kellett a legterhebb felhőknek jönniök.

Bár mi legyen e kiszáradás oka? elég azt tudnunk, hogy a valódi okon nem segíthetünk. De még mindig segítve van az alföld bajain, ha a felesleges áratokat, lápokot, tavakat lecsapolni, vagy szétárasztani okszerűen képesek vagyunk; s ha az égből és árból nyert nedveket a beerdősítés által megkötni a csatornák által felhasználni tudjuk... És mindez oly csekélységbe került volna, összes kiadásainkhoz képest mikép csupán egy két jó évben tőkáját hozta volna meg a bele fektetett összegnek!... s még sem tette ezt a majdnem mindenható bécsi kormány, holott az adóképeséget országszerte emelte volna.

Mily egészen más volna most népünk hangulata, ha jó bötermését learatva azt mondhatnánk: „lássátok mit köszönhettek a bécsi kormánynak?!” .. holott a kormány orgánumai még most is túlbecsülve a síkföld jövedelmező képességét, minduntalan csak az aránylag igen is terhes adók behajtását sürgetik....

Mily egész másképp folyt volna a csatázás Oderberg vidékén, ha a bécsi kormány az évtizedek óta kérelmezett és szorgalmazott Kassa-Galíciai vagy Kassa-Oderbergi pályákat kiépítette volna s nem lett volna kénytelen a katonaságot Galíciából Kassán, Debre-

cenen-, Pesten-. Bécsen keresztül szállítani Oderberg vagy Olmütz vidékeire?!

Átalában keveset köszönhetünk ez ideig, anyagi s szellemi szempontokból egyaránt azon politikának, miszerint: majd az egyházi, majd a világi uralom, majd mindkettő egymásnak segédkezett nyújtva nehezült a kifejlődésre melynek alapja a polgári szabadság, vagyon és személy biztonság, szabad társulás minden jó ügyben s önálló tevékenység a méltányos törvények korlátain belül. Méginkább nehezítette vagy benyűgözte a köztevékenységet a nem német ajkú népeknél a németnyelv felerötétése a német tisztviselőknek, tiszteknek, hivatalnokoknak, kereskedőknek, iparosoknak, egyleteknek, vállalatoknak nyújtott előnyök, miszerint ezek voltak orgánumai a mindentudást és mindenhatást igénylő minisztériumoknak, melyek mindazáltal sokkal kevesebbé voltak jól értesülve az egyesek vagy testületek teendőiről, mint azok önmaguk és sokkal kevesebbet segíthettek (miután fő cél nem is a segélyzés hanem csak ellenőrzés, illetőleg korlátozás volt) mint segíthettek volna ezek önmagukon ama korlátoló, gyanakodó, félnék ellenőrzés nélkül.

Jelen viszonyaink szerint köz nemzeti kifejlődésünk létesítése végett szükséges hogy legyen világi és egyházi uralom: de legyen polgári szabadság is. Vagyis, szükséges hogy egymással mindhárom nagy hatalom kellő öszhangzásba, egyensúlyba hozassék, mert bármelyik nyerjen túlsúlyt, túlterjeszkedése által mindhárom: végre önmaga az amely túlsúlyt nyert, a többivel egyaránt szenved; szenved a köz nemzeti kifejlődés kivált művelődési szempontból ha a theocrat vagy nyers democrat elem – s anyagi szempontból ha az előbbi vagy az aristocrat szellem nyer túlsúlyt; még legkevesebbé veszélyes a democrat szellem túlsúlya.....

Midőn tehát azt várjuk és óhajtjuk hogy magyar minisztérium neveztessek ki. ez alatt nem azt értjük hogy a magyar miniszterek és hivatalnokok oly mindentudó, mindenható vagy legalább mindenbe beavatkozó szerepet vigyenek, mint vittek ezelőtt a német miniszterek. Kern értjük hogy el legyen törölve a megyék joga, hogy az egyletek egy tagot se nevezhessenek ki, egy mozzanatot se tehesenek ennek hosszadalmas jóváhagyása előtt – s legkevesebbe azt hogy a polgári jogok az önkényes terhelések, zaklatások, s be

avatkozások által minduntalan megsértve lennének hogy a termelés p. o. a dohány, vagy ipar p. o. szeszgyártás, oly kiállhatlan kellemetlenségekkel járjon – a sajtó útjáni eszmecsere pedig lebilincseltekként mint ezelőtt.

Sok hibát ejtettek sokat mulasztottak egykor a megyék kivált az ipar irányában, melynek cikkeit önkénytelen limitálgatták míg a céhek szintén az ipar lebilincselésében fáradoztak... Ezért azonban soha nem mondhatjuk hogy az önkormányzat nem óhajtható kifejlődésünkre – kivált most midőn megye és minisztérium sőt minden kis városi vagy falusi hatóság jobban van értesülve közviszonyainkról mint volt pár évtized előtt. Sőt tagadhatlan hogy a legjobban értesült és óriási fegyvererővel rendelkező bécsi minisztérium még a vasutak és távírdák idejében is több hibát (óriási hibákat s mulasztásokat tett) mit a mi régi jó táblabíráink soha nem tettek volna t. i. azok, közkifejlődésünk gátolásában téveszméik nyomán öntudatosan fáradoztak holott táblabíráink jobbrésze mindannyi „honatya” volt.

Ezt egy magyar minisztérium mely a nemzet és uralkodó bizalmát egyaránt bírja, nem teheti; így egy magyar minisztérium már csupán ezért mert magyar érzelmű: nagy nyereség s köznemzeti kifejlődésünk főtenyezőjévé válik ha a törvényes alkotmányosság terén szíve s értelme szerint járhat el saját körében t. i. azon körben, mely a polgári, hatósági s önkormányzati (megyei, városi stb.) jogokat meg nem sérti, sőt óvja még az egyházi hatalom túlerjeszkedésétől is, kivált a növelésre, oktatásra s vallás szabadságra nézve Mert hiszen valljuk meg: legbuzgóbbnak tartjuk saját egyháza mellett azt, ki ennek hatalmát leginkább igyekszik gyarapítani s minthogy eme buzgalmat mindenik egyháznál feltaláljuk, kivált annak köztiszteletű hivatalnokaiban; igenis éber szemmel kell őrködni a világi hatalomnak, hogy mindenik felekezeti saját törvényes korlátai közt maradjon mind egymás irányában, mind pedig a növelés irányában, melynek szakjaiba s tudományaiba a vallást, mint említettük, nem lehet bevegytünk a nélkül hogy fejlődését ne korlátoznánk.

Legnagyobb s közéletünk minden mozzanatára kedvezőtlen hibája volt a bécsi ministeriumnak. hogy önmagát mindentudónak ^élve s minden kigondolható emberi hatalmat magához ragadva

azt vélte: nincs szüksége önkormányzatra, polgári jogokra, társulatokra stb. hazánknak: csak engedelmes legyen mindenki a ministerium elvégzi a többit t. i. gondolkodik mindenki helyett csak ez aztán gyorsan s pontosan hajtsa végre a parancsokat. De értelmetlen ember engedelmeskedni sem képes pontosan: a növetlen nép legkevesebbé képes azt végrehajtani mit a kormány akar, a józan gondolkodással bíró nép viszont (melyben a magyar kitűnik), s kivált az „értelmiség” egyszersmind önítézzettel és önakarattal is bír, és az egész magyar nemzet annyira megszokta a szabad önkormányzati életet, miszerint ennek elnyomását egy valódi magyar ministerium soha nem kísértené meg – még akkor sem, ha netalán az örökös tartományok népein gyakorlatilag meglehetne mutatni, hogy a gondolkodás és cselekvés munkáinak ily sajátzerű elosztása mellett egy államot fen lehet tartani.

Soha sem leend ellensége egy valódi magyar kormány a nép értelmi fejlődésének, a polgári jogok szabad gyakorlatának, a bel-önkormányzatnak: mert tudni fogja, hogy a magyar nemzet ezen szelleme már azon időben kifejlődött, midőn még a világ, létéről mit sem tudott: e szellemet bölcsőjéből hozta s 800 éven át megtartotta, vagy inkább e szellem őt minden viszontagságok közt megtartotta s ettől megválni semmi áron sem képes. Pedig sok áldozatba került a magyarnak: nemzeti szellemét, önkormányzati, alkotmányos szabadságát megtartani – nem csak fegyver, hanem más eszközök által is.

A magyar nemzet ugyanis mint tudjuk önerejéből állította s tartja fen iskolái, tudományos intézetei nagyrészét: a protestáns egyházak s iskolák még a legnagyobb nyomorban sem fogadták el a pápens által nyújtott adományt, mert önállásukat féltették; a nemzet a legnyomasztóbb pénzvizonyok közt állította fel akadémiáját a nemzet ön filléreiből gyűjtötte össze a milliókat, melyek a nemzeti szellem és műveltség fejlesztéséhez szükségesek. És egy valódi magyar ministerium nem fogja előlni akarni e szellemet, sőt felfogja használni közkifejlődésünk tényezésére, örülni fog annak ha látja, hogy nemzete ön eszével gondolkodik, ön lába» jár s ön kezével viszi véghez a közélet fentartásához s a közművelődés előmozdításához szükséges nagy munkákat; sőt segíyezni fogja az érett józanész törekvéseit minden működésekben, bár gon-

dosan óvja a jog korlátain túl csapongástól ez a valódi alkotmányos s a nemzet méltóságának és fejlődésének megfelelő kormányzat. . . .

Ily kormányzattól örömet fogadhat el segélyzést minden egyelet, minden intézet, minden egyház – és óhajtandó is, hogy niinél több jótéteményben részesüljön mindazon intézmény, mely köz nemzeti kifejlődésünk előmozdítását célozza, mert mint fen bővebben kifejtettük csak akkor lehetünk erősek, hatalmasak, gazdagok ha fejlődésünket a tudományosság az értelem vezényli: ha a világi és egyházi kormányok túlterjeszkedésétől a polgári jogok kellően megóvatnak; ha ez oly erős mikép szükség esetében önmaga is védhesse magát, célszerű tevékenységében pedig oly szabad mikép ön vállaira vegye a felelőséget saját sorsa iránt s képes legyen ennek csapásaival önerejéből megküzdni.

Mindazon teendőinkhez tehát, mely köz anyagi és szellemi s kivált nemzeti kifejlődésünket előmozdíthatják nélkülözhetlen szükséges az alkotmányos magyar nemzeti kormány. Ennek megadását némelyek nem tartják célszerűnek most a háborús időkben, sőt ildomtalanak tartják a megadás sürgetését is a kormány jelen szorult helyzetében, Ámde ezen helyzet épen nem mentség arra, hogy az elvett ősi jogokat a bécsi ministerium a magyar ministerium kezébe vissza nem adja: a magyar alkotmányos jogok visszatartása a bécsi kormányt nem erősíti, sőt helyzetét csak nehezbíti és ha van mód ezen bonyolódott nehéz helyzetből kibontakozni? az épen csak egy lehet t. i. a magyar kormány és alkotmány visszaadása; ha van ok arra. hogy a magyar hazában minden fegyverfogható ember önkéntesen harcra keljen: az főkép, az alkotmányos szabadság visszaadása s ennek védelme lehet . . . Óhajtjuk, hogy a bécsi kormány önereje által bontakozzék ki a bajból, helynek legnagyobb előidézője a belső gyengeség volt. Óhajtjuk, hogy találjon eszközöket és módokat: az eddiginél nagyobb erő-kifejtéshez. Azonban a lettet nem letté tenni: a temérdek adósságot megsemmisíteni, az ipart vagyonosságot a nép értelmiségét s ügyességét rögtön évtizedekkel előbbre emelni nem lehet – és a Magyar nemzet szellemét ismerve, bizonyosan nem csalatkozunk üa állítjuk, hogy legnagyobb erőkifejtést csak hazánkban és pedig

nemzeti alkotmányos szabadságunk mielőbbi helyreállítása által lehet előidézni . . . Ez legelső teendője – miután mi is mindnyájan szívesen hozzá láthatunk teendőinkhez.

Pótjegyzetek.

1. Nemzetiségi viszonyainkra nézve:

„Nemzeti műveltség és művelt nemzetiség!” – „Olvasszunk de nem a kényszer, nem az erőtetés, nem mesterkéltségek eszközök által” stb. –, „Kezdjük meg a mai nappal a toborzást” stb. A magyar tudományos akadémia boldogult elnökének gróf Dessewffy Emilnek a magyar tudományos akadémiához intézett s fenidézett szavai következtében azt hihetné a tisztelt olvasó közönség miszerint ezen hazafias, nemzeti vezérszavak az újabb művelődés szüleményei – holott ezen szavak már 35-40 év elolt kivoltak mondván s életbe voltak léptetve Nógrád megye „Nemzeti intézete” által... Ez ugyanis húszezer forintnyi tőkével a legszelídebb, legméltányosabb módon kezdte előmozdítani a nemzeti műveltséget, és jutalmazni a művelt nemzetiséget: hasznos könyveket szerezvén s erejének megfelelő jutalmakat osztogatván a kitünőbb tótajkú növendékeknek ha jól tanultak s a tanítóknak ha szorgalmasan tanítottak magyarul.... Csakhamar feltűnő lett: Losonc vidékén s Balassa-Gyarmaton a magyarnyelv és műveltség s vele karöltve a jólét a néprétegében szemlátomást terjedt. De talán éppen eme kitűnő siker okozta miszerint az egylet... elő nem sorolható módon megszüntetett.... Ezen megszüntetésért azonban nem jajdult fel eléggé sem a megye sem a haza; holott oly ország: „melynek érdekei más országok érdekeinek alá nem rendelendők” – méltó joggal igényelheti hogy polgárai bár csekély pénz és műveltségi eszközökkel megjutalmazhassák saját nemzeti nyelvük és a nemzeti műveltség terjedését, gyarapodását, népszerűsítését.

Éspedig mennyire szükségünk van egy művelt erős nemzeti szellem fentartására s kifejtésére? mennyire teljesülnek Péter cár álmái? Mi az orosz politikai hitvallomás? és minő veszéllyel fenye-

geti nemzetünket? E végre nem ismételhető elégszer a nagy cárnak tulajdonított végrendelet bevezető szavai és 10, 11, 12-ik pontjai u. m.

„A jóságos Isten, kitől Mi létünket s koronánkat nyertük folytonosan felvilágosított Minket világosságával s isteni segélyével segítségünkre volt. A Gondviselés terve szerint az orosz nép a jövőre nézve Európa felett átalános uralomra van hivatva. A többi nemzetek Európában az elért aggastyánkor teljes elsatnyulása állapotában vannak, vagy gyors léptekkel közelgnek ehhez. Nem eshetik nehezen, hogy gyorsan és kétségkívül leigáztatnak egy ifjú új nép által, mihelyt az teljes erejét elérte és kifejtette.”

„A Gondviselés végzése szerint a nép áramlások örök mozgalma foly észak-keletről dél-nyugatfelé; ily mozgalom újította meg az elsatnyult római népet a germán barbárok invasiója által. A nemzeteknek ily áramlása hasonlít a Nílus folyamához, mely jóltevő iszapjával megtermékenyíti Egyiptom rónáit.”

„Oroszországot pataként találtam mint folyamot hagyom hátra; utódaim alatt nagy tengerré kell öregbednie, mely arra van rendeltetve, hogy a szegényedett Európát megtermékenyítse. Hullámai át fognak törni minden gáton és korláton, melyeket gyenge kezek akarnak majd eléje emelni, ha utódaim érteni fogják áramlását vezetni.”

„10. Az Ausztriával való szövetség különös buzgalommal keresendő és ápolandó. Nyilvánosan pártolni kell Ausztriának a Németország feletti jövőendő uralmat illető eszméjét, titokban azonban fölkeltendő a német fejedelmi házak féltékenysége. Oda kell juttatni a dolgot, hogy mindkét rész Oroszországtól kérjen segélyt s Ausztria felett bizonyos neme a védnökségnek gyakorlandó, mely a jövőendő uralkodást előkészítse.”

„11. Ausztria a töröknek Európából való kiűzésére megnyerendő s féltékenységét Konstantinápoly birtokáért azzal kell semlegesíteni, hogy vagy háborúba keverjük más európai államokkal, vagy pedig a hódításból átengedünk neki egy részt, hogy azt alkalmas időben tőle ismét elvegyük.”

„12. Tervszerűleg oda kell működni, hogy a Magyarországon s a déli Lengyelországon elszórva levő szakadár görögök körülünk gyűljenek; mi legyünk azok tartalékja, középpontja s egyelőre

bizonyos politikai s egyházi fensőbbség által nyerjünk túlnyomó befolyást. Azon mérték szerint, melylyel ezt valósíjuk, barátokat szereztünk ellenségeink közepette.”

2. A munka adóegyletekre nézve:

Szintén megjegyzendő miszerint a „d o l g o z ó házak” eszméje nem új, igen üdvös de kivitele a rendszer némely gyenge oldalainál fogva hazánkban igen kevés sikert mutathat fel sőt sem az erkölcsiségre sem a munkásság megkedvelésére vagy az ügyesség kifejtésére nézve nem kielégítő. Mindazáltal azt, hogy a munkátlan foglyok dologra kényszerítettése, dolgoztatása, minden hiányai mellett is sokkal célszerűbb, mind az erkölcs javítására, mind a munkaképességre nézve: régi vagy új börtönrendszerünknel azt neki sem vonhatja kétségbe, ki ezen tárgyak felett komolyan elmélkedett és legkevesebbé az. ki e részben tapasztalatokat is gyűjtött.

Kitűnő példával ment elő e téren szintén 20-30 év előtt Nográdmegye „R a b d o l g o z t a t ó i n t é z e t e” – mely K u b i n y i Ferencz főszolgabíró által életbe léptetve 20-22 ezer forintot adott a megyének azon pokróczok, szűrök, fonatok és szövetek jövedelméből, melyet a rabok készítettek. A siker ezen pénzforráson kívül az volt. hogy némelyik rab már igen ügyesen font, szőtt – s ki egyszer ezen intézetből kikerült az vagy ezen „aszszonyi munkáktól” való félté miatt ugyancsak hozzá látott aztán az ő parasztmunkájához, hogy többé vissza ne kerüljön, vagy folytatta az ott tanult „mesterséget” – de egyik sem került többé vissza... Ezen rendszer országosan felkaroltatván jelentékeny lendületet adott volna közmunkásságunknak és közművelődésünknek – s a mennyiben a megyei önkormányzatot e téren a bécsi kormány épen nem korlátoolta s korlátohlhatta; csupán ön hanyagságunknak tulajdoníthatjuk ha börtönrendszerünk maradt a régi, híres rossz ,mely a „F a l u j e g y z ő j e” szelleműs szerzője által méltán tétetett pelengérré – természetesen csupán azért, hogy torz oldalait átalánosan belátván: a büntetés, elkeserítés, munkátlanságra kárhooztatás helyett a javítás, hálaérzet és munkaképesség elvei léptessenek életbe.

3. A népnövelés ügyében:

„A népnövelés kulcsa főképp a kormány és egyház kezében levén, nem örömet vették ezt igénybe még a prot. patronusok sem” stb. . . . „De nem is éreztek kitünő hajlamot régi jó táblabíráink kivált a népiskolák látogatására, az oktatás modorának, folymának eredményeinek vizsgálgatására sem vezetésére” stb. stb. lásd: 23 lap ...

Ezen súlyos általános vádak ellenében ki kell emelnünk ismét „Nógrád megyét, hol az említett „Nemzeti i n t é z e t” egyik lelkes tagját Táblabíró Kubinyi Ferenczet éppen Poroszországba küldte a a népnövelés tanulmányozása végett.

Kubinyi F. megbízatásához híven eljárta ezen ügyben. Hazatérvén megírta előterjesztését még 1833-ik évben. Ezen előterjesztés – ha közzé lett volna téve, ha közfigyelemre méltatott volna hihetőleg oly óriási reformot idézett volna elő hazánkban a népnövelés ügyében miszerint most nem mint legyőzöttek, hanem mint győztesek állanánk Poroszország ellenében: hadi gazdasági s némely iparüzleti szempontból... de e munkálat bár a magyar tudós társasághoz is beküldetett még 1837-ik év közepén, és bár Kállay Ferencz, Fáy András tagok által a „Tudománytárba” felvételni ajánlatott... napvilágra nem jött és közrészvétre nem számíthatott, mert még akkor nem éreztük eléggé az értelem a műveltség súlyát és hatalmát, mely érvényt képes szerezni magának mind a csaták, mind az ipar és gazdaság terén.

Rendszeresen tárgyalja ezen értekezés 1. azon törvényeket melyek által az elemi növelés létesítve és biztosítva van; 2. a szülék kötelelességeit; 3. a községek kötelelességeit; 4. az elemi oktatás lépcsőit és közönséges tárgyait; 5. az elemi tanítás kormányzását; 6. az elemi tanítók kimívelését hivatalbeli alkalmaztatását s a seminariumokat; 7. a magán iskolázást s végre a boroszlói elemi szegény és polgári iskolákat.

Sok változott a lefolyt 35 év alatt ezen rendszer részleteiben; de nem változtak a főelvek. Ezen elvek tették hatalmassá az akkor még csak 12 milliónyi s igen vegyes nyelvű népet. Értekező a „Befejezésben”-ben érinti, elősorolja ezeket s ezek most annyivalinkább tanulságosak levén mert a gyakorlat által a nemzeti művelt-

ség és művelt nemzetiség kifejtésére egyaránt célneszűeknek bizonyultak be – íme ide zárjuk végsorait: szóról szóra, betűről betűre:

„A tanítók, mind a kormány mind a nemzet részéről nagy becsületben tartatnak; valóságos státus szolgálói lévén, mind ők, mind gyermekeik s özvegyeik pensióra számot tarthatnak. Életök fentartásáról nem kénytelenek gondoskodni, erről a státus rendelkezik; kiki e végre minden rangbéli különbség nélkül, tulajdon értékéből, annak mennyiségéhez képest, rendesen esztendőnként szentelni köteles; nem alkalmazható tehát Poroszországban azon régi közmondás: „solus Aristoteles cogitur ire pedes.”

„A tanulók, ha különben alkalmazosok, minden hivatalban alkalmaztatnak; csupán az erkölcsiség és az ész ad elsőbbséget í senkinek sincs az útja elzárva az alkalmazos jutalomra – a hibás bűnös: példás fenyítékre tarthat számot. – A porosz kormány oly bőkezű a jutalmak kiosztogatásában, a milyen kemény a megfenyítésben. – A törvények rendelése világos és szent. Ilyen törvények által biztosítatik a növelés. Nincsen tehát semmi véletlenül alávétve; szabad mivel leginkább a törvényektől függ, melyek valamint a közönséges nevelő intézetekben úgyszintén a privát személyek kastélyaiban és a szegények lakhelyeiben egyenlő hathatósággal munkálkodnak. A törvény megszüntet, minden a nevelésre károsan ható akadályokat: ellensége világi és papi önkénynek; minden pedantisinusnak, szoros klastromi növelésnek, bureancrátiának ... az árvákról szorgalmasan gondoskodik; az ügyefogyottat szinte úgy pártolja mint a gazdagot; kinek-kinek befolyást enged – de: számadás terhe alatt. A németnyelvet, mint diplomaticus nyelvet, előlegesen mindenütt behozni, úgyszinté unnak az oskolákban való tanítását is sürgeti; azért azonban kinek-kinek anyanyelvét sértetlenül hagyja: szent előtte minden nemzetnek nemzetisége, mely csupán anyanyelvvel bíró nemzetek tulajdona. – Csupán a nemzet közboldogságát veszi tekintetbe, a lehetőségig távoztat minden meghasonlást s gyűlölséget (t. i. a köznövelésben) nem tesz különiséget a vallásbeli felekezetek közt; senkit sem üldöz a vallás miatt, kinek-kinek belső nyugodalmat s lelke ismereti teljes szabadságot s gyakorlást: evangélikus tanulóknak katolikus – katolikus tanulóknak pedig evangélikus ta-

nítókat enged. E szerint első zsengejében megszüntet minden vallásbeli üldözést; gyűlöli az otthon nevelést – csupán a közönségest tartja alapul. A minden lehető nemesebb érzést eltompító gyakran pedig egészen elnyomó testi büntetésnek megrögzött ellensége; ilyenén törvények biztosíthatják egyedül a nevelést egyedül ezek szülhetnek jó következt. Vájjon mely nemzet dicsekedhet a közönséges nevelés jobb elrendezésével? A tökéletesedés pályáján napról napra előbbre nyomul e részben a porosz nemzet és kormány például szolgálva minden nemzetnek.”

„De mit is várhatni egyebet jó kimenetelnél ott; hol a nemzet törvényes kötelességén kívül is, melynek következtésében a nevelésre milliókat áldoz, számtalan esetekben a szenvedő emberiséggel bőkezűségét és nagylelkűségét a pazarlásig érezteti; bizonyosságul szolgálhatnak az ügyefogyottak: természettől szerencsétlenné lettek, számtalan gyámoló s nevelő intézetei. – Századok lefolyásával is örökös becsületemlék maradand a nevelésnek mostani bölcs elrendelése. Mit ér más nemzeteken diadaloskodni? nagyobb kincseket áraszt népére az oly fejedelem ki a tudatlant felneveli, az ügyefogyottat pártolja a lehetőségig mint az, ki a félvilágot meghódítván, teljes önkénnyel kormányozza a természettől szabadnak született, és csupán a mostoha sors által elaljasodott népeket. Most nem foglalásokról, nem vallásbeli üldözésekről, hanem tökélesbítésről, jobblét megszerzésről lehet egyedül szó. Egy egy fejedelem népére nem áraszthat több jót annál, mintha mind morális mind phisicai tekintetben, alattvalóit biztosítja; ezt pedig a mostanság országló porosz király utólérte; nevelte, jelenleg is neveli: felfegyverkeztette, jelenleg is fegyverben tartja hív alattvalóit – e szerint tehát két nemzetőri sereggel bír: a setétség ellen a felvilágosodással a kül ellenség ellen pedig a fegyverkezett és minden pillanatban fegyvere kelhető nemzettel.”

„Ezen értekezésemet azon jelentéssel fejezem be, hogy minden országok között, melyeket eddig beutaztam, Poroszország az, a hol a nevelés a tökéletesedésnek legnagyobb fokán áll. Kíváncsatos volna, hogy többen honfitársaink közül, kivált a kik tanítók és nevelők kívánkoznak lenni, nemcsak futólag tekintenek meg a poroszországi nevelő intézeteket, hanem tettelesen is a tanítás módjának kifürkészésében hosszabb ideig részt vennének. Az

ilyenektől lehetne aztán tökélete? tudósítást várni. Ezt szándékoztam elérni, mit azonban az idő rövidsége sem engedett utólérnem. Ezen tekintetből tehát meg fog engedni a Nemzeti intézet ha kívánságának mindenben tehetségem szerint meg nem felelhettem.”

„Kötelességemnek tartom végre háládatos szóval megemlíteni, hogy kivált Boroszlóban a legnagyobbtól a legkisebbig beírhatlan szívességet tapasztaltam. El nem hallgathatom a boroszlói természetvizsgálók összejövetelén jelen volt, a világ leghíresebb természet vizsgálója T. b e l s . t i t k . t a n . é s m i n i s t e r b . H u m b o l d t S á n d o r t a sziléziai tart. fő-elölújét; M e r e k e t ugyanannak hadi főkörmányzóját, L i t l e n ő exc. Boroszló város főkörmányzóját; S e h r a η k generált a polieia előlülőjét. B. K l o c h, V e n d t Ottó és M t i 11 e r professor urakat,” stb. stb.

4. A g y a p j u i p a r r a . g y a p j ú m o s á s r a n é z v e : (126. 1.)

Meg kell említenünk, hogy annak miszerint a magyar gyapjú nem szerepelhet kellően a világpiacon, fő oka a tökéletlen mosás és bojtórjánytól stb. meg nem tisztítás . . . Bámulatos mennyiségű idegen részeket tartalmaz a már megmosott gyapjú is, mint ezt dr. K r o c k e r kísérletei bizonyítják.

Ezen kísérletek szerint 100 rész nyers gyapjú tartalmazott:

	15 sz. kosról	118 sz. kosról	2 sz. kosról	3 éves erőteljes gyapjú	3 éves anyáról gyenge gyapjú	3 éves anyáról közép minőségi gyapjú
1 földet s piszkot,	0,96	1,20	0,80	14,00	18,00	15,00
2 nedvességet,	12,00	12,00	12,00	12,00	12,00	12,00
3 izzadságot,	49,41	33,80	50,00	34,32	38,24	36,12
4 zsirt	9,30	24,45	16,25	11,76	9,02	10,50
5 tiszta gyapju szál.	28,33	28,55	20,95	27,92	22,74	26,38
	100	100	100	100	100	100

Ugyanazon gyapjak az élő állaton megmosva a következő eredményt mutattak:

1 nedvesség	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00
2 zsir	23,23	43,63	42,00	27,86	26,70	28,20
3 tiszta gyapjuszál	70,17	50,37	52,00	66,14	67,30	65,80

Azon 3-4 százezer mázsányi gyapjúnak tehát mit szomszédaink szoktak megvenni 30, 50 százaléknyi súlyát s így ugyanannyi százalék fuvardíját megnyerhetjük, s az ily módon nyert zsrneműeket jövedelmezőleg felhasználhatjuk a mesterséges mosás által, mint ezt Schmidtman H. úr a G. L. 1866. augusztusi számaiban előadja.

Az újabb zsírtalanító gép naponta 200 mázsa gyapjút tisztít meg; az eredmény vagy nyereség 3-25 százalék tiszta állatszír és 5-8 százalék szénsavas kali, a gyapjú természete szerint... Ily műtétel gyárilag üzése külföldön igen haszonhajtónak bizonyult be s ennél fogva ha Sch. H. úr: T e r v e z e t e, e g y, a gyapjú gyári mosatása céljából Pesten alakulandó részvénytársulatnak” – sikerülni fogna: birtokosainkra, a kereskedelemre s ezen gyár vállalatra egyenlően hasznos leendene.

5. Közművelődésünk tényezésére nézve: mily szerepet vittek honleányaink? De viszont: mily kevés azok száma kiket a szó teljes értelmében így nevezhetünk? mily sok balítélet, mennyi téveszme s nemzetellenes vágy találkozik még a műveltebb rétegekben is? és mily csekély mérvű a közműveltség a nép alsóbb osztályánál? Ezekre nézve Schwarcz Gyula: „Közoktatási reform” című még nagy részben sajtó alatt levő művében egy érdekes cikk így szól: „Ha valaha nemzet közművelődésében jótékony szerepet vittek a nők: ugvtagadhatlanul mi magyarok vagyunk azok, kiknek legújabb közművelődési történetéből leginkább kiérzik, hogy mennyire elősegítette irodalmi s köztudományos viselt dolgainkat már is a nők részvéte, s hogy tőlök ez ügyben a haza még mily sokat remél. Nem vehetek magamnak ez alkalommal időt, méltólag hálás szavakban árasztani el nemzeti közművelődésünk köszönetét azon nemes honleányok iránt, kik Kisfaludy Sándor és Kármán kora óta, úgy szólván finomabb mozgatóivá lőnek minden nyilvános tüntetésnek az árva magyar irodalom zsenge erőlködései mellett, közepette egymásután a táblabíróvilág örökmámoros, tétlen, HZÚ-váltásos, dereses, pandúr bíróságos, dínomdánomos, zöldasztalos lakomáinak, a negyvennyolc magasztos népünnepeinek, negyvenkilenc diadalmas ágyúmorájának, az októberi napok halálhörgéseinek, az ötvenes évek petyhüdt léhaságának. az újraéledező

alkotmányosság örömjajának, a provisorium ínségeinek, le egész a mai napig: annyit azonban megvár tőlem ezen fejezet, sőt ezen egész mű legáltalánosabb körvonalainak természete, hogy ne feledjem ki; midőn a magyar társadalmi néprétegek közművelődési viszonylagait elemezem, azon mozzanatokat sem, melyeket kifejtetni nálunk a magyar nők lennének egyedül képesek, s melyeket kell? hogy a magyar nemzeti közművelődési reform erkölcsi, közigazgatászat! és társadalmi alapjának ugyancsak a magyar nők adjanak minél előbb rendelkezésére. A magyar nők pártolják az irodalmat, melegebb kitartással, és tüzetesebb hazaszeretettel mint a hogy ezt a nők teszik bárhol másutt; ők vesznek gyémánt tollakat és ékes írószekrényeket legnagyobb költőinknek; ők húzzák magukkal a tudományos akadémia ünnepélyességeire a megrögzött tudománygyűlölő arszláncodó agglegényeket és tudománygyűlölő táblabírákat; ők akasztják föl p ó r s z á r m a z á s ú í r ó n k a r c k é p e i t oly termek falaira, melyekre különben más mint nyolcósí főúrét akasztani csupa kegyeletből a család törzsfája iránt még férficsaládtag nem merete, s ők fizetnek az első elismerés szelíd mosolyával azon ifjú tehetségeknek, kiket ritka jeles verseik vagy ritka jeles beszélyeik megírása után is: éhezni hagynak a kiadók; az előszobában, órákig hagynak a szolgák között a „hagyományos” urak; így a kérelmező kofákkal, jelentéstevő gyepmesterekkel az öregebb, fiatalabb tisztviselők, s homályban hagyják tulajdon társaik az öregebb, fiatalabb írók. Sőt a nők tartották fenn nálunk egész mostanig öszves nem-politikai és nem-szaktudományos lapjainkat; nők tartják fenn még most is öszves regény-, beszély-, képes naptár- és verselő irodalmunkat. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy mennyire van elterjedve az egyes rétegekben ez épületes közművelődési szellem a magyarországi nők millióin a krétegenkénti számarányaihoz képest: azon fogunk elijedni, hogy mindé családi körök száma, melyekben emelkedettebb lelkű honleányok a nemzeti közművelődés tengéletét jótékony pártfogolásukkal szítják, alig rúg többre tízezer η él. Evvel azután egyúttal az is megvan mondva, hogy tízezer családi körön kívül nemzeti közművelődésünk a magyar nők jelen eszmekörére, ízlésére, hatáskörére sem közvetlenül, sem

közvetve nem támaszkodhatik; a mi pedig eléggé elszomorító, ha meggondoljuk, hogy e tízezer családi körön kívül esnek az egész földműves osztály; az egész vagyonosabb, azaz németajkú polgárság; a magyar ajkú iparos osztály. A katalán kilencven század része, a kisbirtokos nemességek tán négyötödrésze, a nagybirtokos köznemességnek talán kilenc-tized része, a magyarországi mágnás néprétegnek talán kilencvenkilenc századrésze. Es a legnagyobb baj nem az, hogy mind e különböző néprétegbeli roppant női tömegek nem olvasnak magyar könyvet, magyar lapot hazaszeretetteljes érdekeltséggel, vagy talán soha nem is látnak; hanem az, hogy mind e különböző néprétegbeli roppant női tömegek, a nemzeti közművelődés mélyebb korszerű érdekeire nézve nem csak közömbösök, de – természetesen öntudatlanul – legnagyobb részt el-lenségesek is. E százezerre, millióra menő nők tömege mennyi akadálya a közművelődési erőknak a maga nemzetellenes mederbe terelt hiúságával, rang-, fény-, kincs- és durva élvágyó anyagiságával; vagy legtöbbször legalább a maga idegen vagy semmi műveltségű hazátlan családiasságával: oka mind e vizzásságnak a legelső néprétegeknél az alig emberi tengélet poros piszkos zsírjának hályoga által okozott vakság; a polgárságnál merő nevetlenség; a középosztálynál sokszor merő jóra való restség párosulva vétkes nepotizmussal; a főúri néprétegnél többször nevetlen gőg. E mozzanatok tanulmányozása után megértheti talán a legszárazabb társadalmi bűvár is e nézetünk alaposágát, melyet lehető legtisztábban és legvilágosabban ím most az egyszer nem az akadémiák, hanem a bivouacok nyelvezetén fejezhetni ki. A magyar társadalomban nő – így kell szólanunk – a nemzeti közművelődés érdekének nézponyjából csak két féle van: – olyan, ki még a legkevésbé megnyerő külsejű szekereszhadnagyot is – mihelyt báró – többre becsüli a nemzet legelső harmincöt éves írójánál, és ezek tartoznak az ellenkezőt lehetne elmondani. Azaz előretörők tán egyetlenegy nemzet lányainál sem oly belterjes, mint a magyarnőknél, csak hogy még mindig vajmi kevés a milliók között azon hölgyeink

száma, kiknél ezen előretörekvés más célokat vallana magáénak mint a hiú báltermi és utcai szereplés céljait, és más utakat e célokhoz, mint a vagyonfitogtatás, családfáfitogtatás, divatosdiság, fényűzés és rangvágy utait. Műveltség, házias ügyesség, nőies erkölcs vajmi kevés alsóbb családi körben képezik nálunk a női emelkedési vágy vagy visszavonult boldogság kiszemelt eszközeit: a rangvágy nyomul igen sokszor előtérbe; százados politikai viszonyainkhoz képest, nem csoda, ha mindenre fordítja nálunk a nő ügyeimét, csak nem az alapos, nemzeti közművelődésre. Innét van azután, hogy lányaink mindig inkább mennek nőül a legutolsó községhatósági díjnokhoz mint a legműveltebb, legtehetségesebb elemi tanítóhoz, – és miért másért? Csak azon okból, mert a városi vagy megyei hajdú a legutolsó díjnokot is hivatalosan megsüvegei, az elemi tanító előtt pedig, nálunk, ha még oly hatalmas tehetségekkel rendelkezik is, más mint iskolamester egész életében sem válhatik, süveget emelni még a város, vagy megyei hajdú sem szokott. Másrésztől, szintén innét van, hogy tanulni, a nemzeti közművelődés szolgálatába állani nálunk még a legelszegényedettebb, legcsekélyebb nepotismusu, jóllehet tán legtehetségesebb rangos egyén sem tartja szükségesnek: csak kezét kellvén kinyújtania, hogy Árpád hazájában, még az ismeretlen, de rangos jövevénynek is a legvagyonosabb, legelőbb parthiek rögtön egész készséggel ajánlkozzanak. A vagyonos köznemesség lányainak nagy része gróft, bárót várt, vár jelenleg szintűgy mint negyvennyolc előtt; a kis birtokos nemes-ségé alispánt, vagy alispánfiút; és még a városi bürgert is oda hangolta 1861. óta a közérzület, hogy ő, (ki pedig úgy ragaszkodott azelőtt saját műhelykötényes kasztjához, mint félig kiszakasztott kagyló a maga házához) még ő is sokszor szerencsésnek érzi magát, hogy ha húsz – harmincezer forintos leányát egy tökéletesen tönkrejutott, minden keresetá-gés foglalkozásnélküli agarász nemes úrfinak mindkét kézzel odaadhatja. De bezzeg, nem adja oda a „lateinera-nek, még ha nemes ember is, és vajmi tanulságos, mert közművelődési és társadalmi viszonyainkat fölöttébb jellemző, hogy ugyanazon vagyontalan nemes ifjút, kit mint pusztá járda-

taposó naplopót, lehetőleg jószándokú kiaknázhatója reményében csorduló szívvel fogadna vejének egy némely vagyonos köznemes, és igenigen sok bürger: mint író, tanítót, sőt tanárt egész fölkevert epével utasítana vissza. Egyetlenegy társadalmi néprétegnél sem kellend nemzeti közművelődésünknek még oly nagy hódításokat tennie, oly nagy átalakításokat keresztülvinnie mint a hazai nőnemnél. Mit is lehetne várnunk mást a legközelebbi jövőtől, midőn tanköteles korú nőgyermekünk közöl 40% n e m j á r t a n o d á b a ; midőn a 20 éves hazai menyasszonyok közöl 85% n e m t u d j a n e v é t l e í r n i ; s midőn 1200 k ö z s é g ű n k b e n van csak iskola vegyesen fiuk leány és csak 300 k ö z s é g ű n k b e n t i s z t á n l e á n y o k s z á m á r a 17,000 k ö z s é g k ö z ö l ! Valóban nálunk lehetne elmondani egész tevőlegességgel, a mit Jules Simon Franciaországban mondott; hogy tudniillik „a nők közoktatásán nincs mi javítanunk, mert hisz azt még előbb meg kell teremtenünk.” Az okok melyek jelenleg a magyarországi nők viszonyát a nemzeti közművelődés szolgálatában álló férfiakhoz (és a nemzeti közművelődés érdekeire nézve még szükségelt sok százezer férfihoz) oly lehangolóvá teszik, mindenestre kölcsönösek; ámde: Nyissák meg Önök a szabadversenyt, a társadalmi emelkedésben, a nemzeti közművelődésünk fejlesztésében fáradozó férfikészültségeknek, tehetségeknek: és a nemesebb, tehetősebb magyar női tőke, küldetésének egész átérzésével fog merni hozzájuk fűződni. Helyezzék Önök kilátásba a női nemes előretörés gyámolítását; és nemzeti közművelődésünk férfierejének tehetősebb, előkelőbb zöme, sőt a közművelődésünknek még csak ezentúl megnyerendő hazai férfiak is, nem akadályt, hanem keresett támaszt fognak találni a nemzeties női műveltségben.”

Emelkedett szellemű honleányaink ezen kezdeményezése, kétségkívül üdvösen hatna ki társadalmi, politikai, közigazgatási sőt közerkölcsiségi viszonyainkra is, mert sokkal több tér nyílanék a férfi tehetségeknek közjavunk szerinti érvényesítésére és boldogabbak leendenének mindazon családanyák kik most a convenience házasság áldozatai. Azonban arra hogy anyagi áldozatokat hozzanak boldogságukért, vagy megértsék, hogy tulajdonkép ők nyernek legtöbbet még akkor is ha a férj egy nemes, becsületes, igyekező jellemén kívül „mit sem hozott a házhoz” – nyernek, ha

különben valamely igen is rangos, de épen oly bőköltő egyéniséggel léptek volna örök szövetségbe: szintén csak a növelés gyökeres reformja s a balítéletek gyökeres kiirtása és az aristocrat szellemnek saját medrébe (a főbb körökre) szorítása által vezényelhetjük őket.

6) A szegénység Statistikájára nézve: „Nagy tudomány egy ország szegényeinek állapotát, közviszonyait kifürkészni s oda vezényelni, hogy többé ne legyen „koldus”. Nekünk e tudományhoz nincsenek adataink, nincs statistikánk” – mondja a 193-ik lap. Ez azonban nem azt teszi, hogy u. n. szegényeink vagy koldusaink számát ne tudnánk.

„Egész Európában 9.182,900-ra becsülik a szegények számát, és így minden 31-ik európai ember nélküli életének biztos föltételét. Ezen óriási contingensből jut: Britaniára 1.328,800; Franciaországra 1.274,000; az osztrák császárságra – hozzávetőleg – 646,000; a magyar királyságra 364,000; tehát az egész monarchiára 1.010,000, mely számból 316,200 nem részesül nyilvános gyámolításban; Belgiumra 637,000; Svájcra 13,100; tehát Belgiumban 8, Svájcban 20, Britanniában 22, Franciaországban 29, az osztrák császárságban 34, a magyar királyságban 40 lakosra számítható egy-egy szegény. A szegények közül Britanniában 294,000, Franciaországban 221,000, az osztrák császárságban 161,180, a magyar királyságban – körülbelől – 90,820, Belgiumban 88,000, Svájcban 18,000 egyén, támaszkodik a koldusbotra, tehát Belgiumban 54, Britanniában 117, az osztrák császárságban 137, Svájcban 141, hazánkban 162, Frankföldön 163 egyénre vehető fel egyegy koldus. – Hogy a kincses Albion és a pénzes Belgium mind a szegények mind pedig különösen a koldusok számát illetőleg oly kedvezőtlen arányt mutat – ennek oka részint az, hogy ott a szegénységi mérleg igen érzékeny, részint – hogy sokan csupán némely közteher alóli mentesség végett csúsznak be a szegények névsorába; de ezt figyelembe véve is, látjuk, hogy a népgazdaszat netovábbja nem keresendő egyedül a gyárak kéményerdőjében. Az említett államokban fogy a szegények száma, kivéven az ausztriai monarchiát, mely 1848 óta tetemesen gazdagodott – szegényekben; míg ugyanis az osztrák császárságban 1830-1848 közt minden 200-ik, azalatt a fentebbi

kimutatás szerint 1848-1866 közt már minden 137-ik alattvaló .– koldus; hazánkban is nőtt az ügyefogyottak tömege 1848 óta, de régebbi adatok hiányában számokra nem hivatkozhatunk.”

„A testi vagy lelki szenvedések sok embert kárhoznak tétlenségre és Ínségre.”

„ Az ausztriai monarchiában 25,600 siketnémát, 29,000 vakot, 35,500 lelkibeteget, 18,000 cretint tehát a bizonyára nem kimerítő felvétel szerint is 108,100 oly egyént számítanak ki – csekély kivétellel – a szegények és koldusok tanyáját népesíti,” mondja Dr. Vécsey Tamás egyik értekezésében.

Távol attól, hogy ezen számokat túlzottaknak tartanánk ismét hivatkozunk ama állításunkra, hogy nálunk nagyon sok szegény van „nem csak a néposztályban” – s így szegényeink száma sokkal több mint az itt elősorolt óriási számok, annyivalinkább, mert a szegénység sok tekintetben relatív fogalom levén a vagyonban igen szegény, de rangban és ősei hírében gazdag családok méltán a legszegényebbek közé sorozandók. . . De végre is szegény mindaz ki saját élelmét, saját igényeit saját vagyona és szorgalma jövedelmeiből fedezni nem képes. És tulajdonképen csak az a valódi statistica, mely ezer meg ezer osztályokban végre minden egyes családra vagy polgárra nézve ki tudja mutatni: mit s mennyit bír vagy dolgozik? mit s mennyit termel keres és fogyaszt? s így mennyiben van javára vagy terhére embertársainak..... Ennek adatai azon statistical adatok, melyek hiánya iránt panaszt emelünk, mert csak ilyen adatok nyomán képes a közigazgatás kifürkészni s oda vezényelni szegényeink állapotát és viszonyait hogy hazánkban többé ne legyen „koldus.”

7) Panaszt emeltünk hogy nincsenek szakiskoláink, hogy az irodalom nem osztotta meg kellően teendőit szakmunkákra, miszerint ezen hiányok miatt nem nyerhet kellő szakképzettséget a növendék és kellő tájékozást irodalmunk tömkelegében az olvasó. Ezen állításunk ellenében el kell ismernünk, hogy tanáraink mind catholikus, mind kivált a protestáns intézetekben, igyekeznek a régi vegyes beosztásokat vagy egybe olvasztásokat tisztázni: megkérdezik a főbb gymnasiumokba lépő növendékeket – ki minő életpályára érez hajlamot? vagy bír kilátással? És a mennyiben tőlök telik, vagyis a szabályok engedik meg kímélik az ifjúság

egy részit a nem épen nekik való tanulmányok begyakorlásától és szigorúbbak a választóit pályákhoz tartozókra nézve. Sőt például a budai kir. József műegyetemben már ki vannak jelölve a főbb életpályákhoz kellő ismeret halmazok: a mérnökök, a gépészek, a vegyészek, a kereskedők és mezőgazdák számára. A szép és hasznos ismeretek terjesztése pedig könnyítve van a magyar tudományos akadémia által elfogadott vagy közrebocsátott művekre nézve, mert ezek 6 fő osztályba vannak beosztva u. m. 1. a nyelv és széptudományok 2. a philosophia 3. a törvény tudomány 4. a történelem 5. a matematikai 6. a természeti tudományok.

Ezen tagadhatlan tények azonban, melyeket méltánylással kell elismernünk csak megerősítők több ízben ismételt óhajainkat a tanulmányok, tudományok és olvasmányok szakosztályozására nézve (feltéve sőt szintén óhajtván, hogy azon gócpontok, melyekben több szaktudományok egyesülnek p. o. az ember szerkezetének, igényeinek, tehetségeinek ismeretére vonatkozólag, kellék szerint egyesítve is találkozzanak). Megerősítik azon meggyőződésünket, hogy közművelődésünk legfőbb akadálya a mindent egybevegyítő encyclopaedicusrendszer; és leghatalmasb elősegítője leendő a szakoktatás és szakirodalom, vagyis minden irodalmi műnek, lapnak, vállalatnak határozottan egy vagy más választott szakhoz csatlakozása, és szakjához következetesen vitele; mert hiszen ha ez így nem volna akkor nem működnének oly célylyel oly buzgalommal jelesb tanáraink és tudósaink a szaknövelés és szaktudományosság behozatalára. És valljuk meg, hogy az mi eddig e téren történt még igen kevés ahhoz képest, minek történnie kell, hogy közművelődésünk gyorsan fejlődhessen; és még igen sok olyast kell egyegy növendéknek hallgatnia, tanulnia és begyakorolnia, mire neki szüksége nincs s mely végett a szükségesebbek szoríttatnak háttérbe. Még igen sokféle irodalmi munkát át kell az embernek olvasnia, hogy egy választott szakban előbb halad hasson – és sokszor nem győzi kiválogatni az elme a különféle egybevegyített ismerethalmazokból a nekie legszükségesebbeket: sok időt és erőt sok pénzt s fáradságot kell elpazarolnia, hogy kevéssel előbbre léphessen választott szakában; hírlapjaink pedig legkevesebbé törekednek a szakbaosztásra vagy sorakozásra – mert az olvasó közönség minden egyes lapból tudni akar minden

nevezetesebb újdonságot, eseményt, hírt, felfedezést, tudományi, művészeti, szépirodalmi stb. ismeretet. . . . Ezért szükséges, hogy bizonyos elveket alapítsanak meg: a tanításra nézve az illető hatóságok; a tudományokra nézve a tudományos egyletek, írók és hírlapszerkesztők; az olvasásra nézve pedig önmaga az olvasó közönség, melynek ízetét kívánatát nemcsak anyagi, de szellemi vagy erkölcsi szempontokból is mindig figyelembe kell venniök s tartaniok az íróknak.

8. A kiváltság nélküli bankok és hitelintézetek ügyében: e jelen munka bevezetésekor jelent meg Horn Ede jeles munkája: „La liberté des Banques”.... Ki a kiváltságok káros voltát s a kiváltság nélküli bankok célszerűségét nem akarná elismerni, vagy részletesebben akarná tanulmányozni; mint szintén elvileg akarna meggyőződni arra nézve, hogy a pénztőke értékét, hasznavehetőségét (t. i. azt: mennyi kamatot kérjen száztól a tőpénzes és mennyit ígérjen a kölcsönvevő) egyszer mindenkorra és egyaránt mindenkire nézve igazságosan és törvényesen meghatározni lehetetlen; vagy ki adatokkal s példákkal akarja bebizonyítva látni: mennyire korlátolja a célszerű pénzforgalmat a bankok kiváltságosítása; sőt netalán ily kiváltságok osztogatását politikai célszaktokból véli helyesnek? ...

olvassa meg jeles hazánkfia terjedelmes könyvét – és meg fog győződni, hogy kellő mérvbeni rendes gyors forgalom csak a kiváltságnélküli bankok és hitelintézetek által eszközölhető; és pedig minél kisebb de több a bank, a pénzfolyam annál inkább kihat a termelés és ipar minden ágaira, minden rétegeire és az egyesek bukása (mi elkerülhetlen) soha nem oly veszélyes mint a nagy kiváltságos bankoké: mint ezt az északamerikai események igazolták. Skóthonban pedig a forgalomra nézve a kisbankok oly eredménynyel működnek a Franciaországi nagybankokhoz képest mkép azt bámulatosnak mondhatjuk.

Mennyi tőkét, munka vagy termelő erőt megköthet egy cse-

Jegyz. Skóthonban a szabadbankok 50 év alatt semmi veszélyt sem néztek elő az államra nézve; és Skóthon 600 fiókbankja (tehát 84 □ kilom. és 5,100 lélekre egy bank) párvonalba állítva Franciaország bankjaival hol 10,000 □ kilom. és 700,000 lélekre esik egy bank, 5-szörte annyi pénzt forgat és hasznosít mint a francia bankok 18-szorta több lakossággal.

kélyebb összeg forgalmi hiánya és viszont mennyinek jószolgáltatot tehet, egy bank az egymáskezére dolgozásban? Erre nézve csak egy példát idézünk H. E. jeles munkájából. P. birtokosnak van 100,000 frtot érő birtoka, de nincs felszerelve, nem kamatozhat; Q iparosnak van egy ipar vállalata (tegyük fel műmalma), melybe 100,000 frtot fektetett, de a nyers anyagokat (gabonát) nem bírja bevásárolni tehát ez sem kamatozhat; X. tőkepénzesnek van 100,000 frt tőkepénze de ismeretsége nem lévén (sem, bizalma egyes vállalkozókhoz) nem tudja hova tenni, tehát ő sem tudja felhasználni pénzét – mert nincs bank. Egy jól rendezett bank azonban elvállalja X. úr tőkéjét, és fizet érte illő kamatot; kiadja $\frac{1}{2}$ -ét P. $\frac{1}{2}$ -ét Q. úrnak: amaz felszereli birtokát, emez megindítja gyárüzletét s a forgásba jött pénz 300,000 frt tőkét indít kamatozásnak, előmozdítja a gazdaszatot, ipart és kereskedelmet..... Ez a bankok igazi hivatása. És ha méltán várhatjuk, hogy az ércpénz verése egykor a polgári jogok közzé fogjon tartozni, mint ezt a nevezett munka szerzője alaposan állítja; miért ne várhatnánk, hogy más vagyont képviselő jegyek kibocsátása is idetartozzék, vagy miért ne követelhetnénk, hogy a bankjegyek is osztozzanak a magánváltók kötelezettségeiben.

TARTALOM.

lap

I. Egy pillantás Európa ne'peinek szellemfejlődési történelmére	1
II. Viszonyaink e történelem folyamában	12
III. Jelen viszonyaink: 1) Gazdaszati szempontból.....	23
2) Ipar s közlekedési szempontból.....	25
3) Közművelődési szempontból.....	28
IV. Okok, melyek köz nemzeti kifejlődésünket gátolják: 1) Aristocrat szellem. Balítéletek. Vámok	31
2) Vallási viszonyok, meddőtudományok	40
3) Nemzetiségi viszonyok. Latin nyelv. Külbefolyások.....	46
4) Politikai viszonyok	53
V. Elvek és intézmények, melyek köz nemzeti kifejlődésünket előmozdítanak:.....	–
1) Sérthetlen, korszerű alkotmány.....	57
2) Szabadoktatás és szakiskolák.....	63
3) Szabad társulás: sőt a köz nemzeti kifejlődést célzó társulatok közsegélyzése	71
a) Gazdasági egyletek és tanintézetek segélyzése.....	78
b) Iparegyletek es tanintézetek segélyzése.....	83
c) Szabadkereskedelem és konzulságok.....	89
4) Kiváltság nélküli bankok és hitelintézetek	92
VI. Elvek egy: kifejlődésünknek megfelelő pénzforgalom létrehozásához	99
VII. Méltányossági bírák	107
VIII. A közkifejlődésre legkedvezőbb iparágak:	–
a) Gyapot, len, kender: fonó, szövő, festő gyárak	112
b) Gyapjúipar.....	123
c) Gépek és eszközök gyártása.....	129
d) Vas és kőszén ipar.....	134
e) Vegyszerek gyártása. Liszt, cukor, olaj, szesz stb. gyártás.....	142
f) Tudományi eszközök gyártása.....	152

IX. Gazdászati elvek és reformok, közgazdaszat! szempontokból: 159	
a) A gazdászati arányokra nézve	170
b) A gépekre s eszközökre nézve	175
c) Az állat es növényfajok nemesbítése.....	179
X. Segélyzőleg jótékony s munkaadó egyletek és intézetek életbe- léptetése	186
XL A közkifejlődésünkre célzó versenyek élénkítése.....	195
XII. A tudomány és irodalom vezérszerepének elismerése és e sze- rint méltatása.....	205
XIII. Elvek: közművelésünk gyors eszközléséhez.....	218
XIV. Egy szó a hon leányaihoz	228
B e f e j e z é s	237
P ó t j e g y z e t e k. 1. Nemzetiségi viszonyainkra nézve.....	246
2. A munkaadó egyletekre nézve	248
3. A népnövelés ügyében	249
4. A gyapjúmosásra nézve	252
5. Közművelődésünk tényezésére	253
6. A szegénység statisticájára nézve.....	258
7. Szakiskolák és tudományok	259
8. A kiváltságnélküli bankok és hitelintézetek	261